

МОВОЗНАВСТВО

АСПЕКТИ СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ДЕМІНУТИВНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ПОХІДНИХ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Роман Помірко

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено деякі аспекти семантичної категоризації та функціонування демінутивних суфіксальних похідних іспанської мови. Звернено увагу на динамічні процеси ознак суб'єктивної оцінки як багатовекторної мовленнєвої домінанти, особливо продуктивної в контекстно-ситуативних умовах, синонімічність досліджуваних суфіксальних формантів, що зумовлює їхню ізоморфність і нечітке функціональне розмежування. У деяких випадках проведено зіставлення демінутивів з іншими прагматико-синтаксичними функціями і зроблено висновки типологічного характеру.

Ключові слова: демінутивна лексика; суфіксальні форманти; когнітивні чинники.

Вивчення демінутивної лексики у романських мовах має давні традиції і є одним з пріоритетних напрямів лексикології. Свідчення цього – збільшення кількості праць з різних аспектів творення та семантичних особливостей функціонування демінутивів. Їх дослідження дає змогу розкрити нові пласти семантичної категоризації, встановити закономірності розвитку лексики і по-новому описати взаємозв'язок культури та мислення.

Словотвірні особливості романських мов, насамперед іспанської, італійської, португальської, дають широкий фактологічний матеріал для виявлення варіантних віртуальних імпульсів з метою їх семантичної категоризації. Якщо у 50–70-х роках ХХ ст. у демінутивному словотворенні мовознавці систематизували передусім об'єктивну зменшувальність предметів, об'єктів, різних сутностей тощо [1, 8, 9, 10], то в романській лінгвістиці наступних поколінь основною темою аналізу демінутивної лексики стало виявлення структурних особливостей творення та когнітивних чинників продуктивної семантизації. Іманентні закони розвитку іспанської мови і, зокрема, внутрішні чинники розвитку лексики визначають її своєрідність саме завдяки продуктивним процесам появи демінутивної лексики як потужного етномовного пласта для формування концептів, образів-уявлень людини про дійсність. Найменування багатьох явищ у лексиконі здійснюються демінутивною лексикою [11, с. 41–57; 13, с. 137–147; 14, с. 71–88; 15].

Останнім часом найпомітнішими теоретичними працями, що безпосередньо стосуються демінутивного словотворення, стали розвідки вчених низки європейських шкіл, насамперед німецької, яка ґрунтується і на традиціях старших поколінь романістів (Е. Gamilscheg, М. L. Wagner, М. Wandruszka, L. Spitzer), і на досягненнях сучасних іберійських лінгвістів, котрі стояли на антропоцентричних та семантико-когнітивних позиціях [5; 6; 12; 18, с. 233–241]. У цих дослідженнях зіставлення романської і германської підсистем демінутивної лексики не тільки віддзеркалює певний погляд на денотат, а й формує систему знань, яка відображає мовну картину світу. Тому такий методологічний принцип найдоцільніший для опису взаємозв'язку мови, культури та мислення.

Зміщення акценту сучасних досліджень на семантико-когнітивний аспект творення і функціонування зменшувальних (демінутивних) лексемних суфіксальних форм дає змогу об'єктивніше і ґрунтовніше виявляти стилістичні нюанси та чинники їхньої продуктивної лексикалізації. Однак більшість мовознавців дотримується думки, що у мовленнєвій ко-

мунікації переважає не об'єктивна зменшувальність, а експресивно-оцінні характери смислів [9; 13, с. 137–147; 14, с. 71–88]. Зменшувальні форми використовують тоді, коли позначення об'єктивно не відтворює позначуваного, похідні лексеми містять інформацію наперед про емоції мовців, яка підтверджується численними граматичними формами слів.

У похідних *añito* < *año* – рік, *gamita* < *gama* – гілка, *preguntita* < *pregunta* – питання, *todo* < *todo* – все, *ahorita* < *ahora* – зараз, *solito* < *solo* – єдиний, одинокий, *lejitos* < *lejos* – далеко тощо інтерпретується емоційний стан людини, який вона відчуває щодо самої себе. До прикладу, використання демінутивного суфікса *-ito* в діалогічному мовленні у звертаннях до дорослих людей *Juanito* < *Juan*, *Pedrito* < *Pedro* тощо, зумовлене інтенцією мовця, який диктує цей лексемний витвір. Останній є результатом індивідуальних асоціацій або побудований за принципом усталених константних лексемних моделей звертання, тих мовленнєвих традицій, до яких звикла певна мовна спільнота [3, с. 86–87].

У синхронії правила норми віддалені від мовної прагматики, яка завжди ґрунтується на виборі лексемних форм, що функціонують у різних соціальних групах мовців. Перевага похідних з суфіксом *-ito* над *-illo* продиктована прагматичною традицією мовців, що формує узус.

Великий ступінь синонімічності формантів *-ito/ita*, *-illo/illa*, *-uello/uella*, *-ico/ica* спричинює їхню взаємозамінність, однак норма не вказує на їхнє чітке функціональне розмежування. У низці прикладів неможливо передбачити, коли використовуватимуть зменшувальну форму на *-illo*, а в яких випадках на *-ito*. Хоча згідно з правилом, за похідними на *-ito/-ita* закріплена функція об'єктивного зменшування і позитивної конотації, а для дериватів на *-illo/-illa*, навпаки, характерними є негативні конотації й істотна втрата продуктивності об'єктивної ознаки. Проте в окремих мовних зонах Іспанії (Андалусія) і в країнах Латинської Америки похідні на *-illo* розширюють мовленнєвий узус і поглинають функцію суфіксів *-ito*, *-ín*. Великі пласти синонімічної лексики з різними суфіксами вказують на їхню семантичну ізоморфність і як результат – відмінність у частотності вживання тих чи інших формантів. Переконливим прикладом цього є девербальні іменникові американізми, які повністю збігаються за семантичними диференційними ознаками з їхніми іберійськими корелятами в межах одного предметно-логічного змісту: *la forma* / *el formado* (амер.), *la secada* / *el secado* (амер.), *la quemada* / *la quemadura* (амер.), *la suba* / *la subida* (амер.), *la contesta* / *la contestación*, *el planteo* / *el plantamiento*, *la repartida* / *el reparto* / *el repartición* (амер.) та інші. Такі бінарні, а в інших випадках – тернарні лексемні протиставлення є особливістю іспанського словотворення.

У демінутивному іспанському словотворенні що частотнішими є у мовленні ті чи інші похідні, то динамічніше вони піддаються процесам суб'єктивної оцінки. До них можна віднести побутові терміни, назви домашніх тварин, улюблених напоїв тощо. Вживання демінутивних суфіксів передбачає певну довіру до позначуваного і до адресата. Перехід від нормативних лексем *casa* – дім, *cerveza* – пиво, *Miguel*, *viejo* – старий, *pregunta* – питання до стилістично маркованих *casita*, *cervecita*, *vejito/vejancón*, *preguntita*, *Miguelito* відбувається тоді, коли розмова з ділової переходить у буденну. Зміна лексемної форми створює атмосферу довіри і водночас розкутості в мовних засобах вираження. І, навпаки, аналіз періодичних видань, особливо статей, повідомлень про останні події засвідчує okazionale вживання демінутивів, а в рубриках інформаційного характеру демінутивні лексемні форми дали б викривлену (суб'єктивну) картину подій. Натомість, у полемічних та іронічних статтях зменшувальні форми відіграють роль каталізатора низки суб'єктивних оцінок [19, с. 222]. Отже, демінутивні суфікси є тією оптимальною суб'єктивною оцінкою предметів, речей, подій, яка не вимагає підтримки прикметникових форм. В актах мовлення такі лексемні форми можуть також передавати суть явищ, які людина відчуває суб'єктивно, ніби “прокручуючи” у свідомості ті ситуації, які їх ви-

кликали. Проте таке суб'єктивно-емотивне оцінювання за допомогою демінутивів відбувається в мовленнєвих ситуаціях, коли встановлена певна довіра між мовцями. У вживанні лексем *todito* < *todo* – *все*, *litrito* < *litro* – *літр*, *horita* < *hora* – *година* тощо зменшування є суб'єктивним, індивідуальним оцінним актом мовця. Об'єктивне зменшення в лексемах *año*, *hora*, *litro* є неможливим, а нормативні конструкції на зразок *año* *requeño*, *hora* *requeña*, *litro* *requeño* тощо є семантико-граматичними аномаліями. Зменшення належить прикметникові *requeño*, а не суфіксові *-ito*. Тобто функціональне протиставлення нормі є прагматичною домінантою. Створюються віртуальні ситуації, у яких суфікс *-ito* може набувати антонімічної семантики. У звертаннях до дітей якісно-кількісні оцінювання мають позитивний характер. В інших випадках емотивно-оцінні ситуації генерують смисли, коли формант *-ito* у стилістичному вимірі нейтральніший за інші демінутивні суфікси, набуває пейоративних ознак. Прикладом такого функціонування є лексема *discursito* < *discurso* – *промова*, *casita* < *casa* – *будинок*, *vinillo* < *vino* – *вино*, *abogadillo* < *abogado* – *адвокат*. Певні мовні ситуації диктують вибір: *casita*, *vinillo*, *abogadillo* [5, с. 196; 12, с. 55–56].

Аналогічний семантичний розвиток відбувається у випадках редуплікації (подвоєння) суфіксальних форм в одну і ту ж структуру твірного слова (*chico* – *хлопчик* + *ito* *chiquito* + *illo* *chiquitillo*). Мовці конотують семантичні нюанси, які не передають точно сутності вибору, а лише фіксують характерні зовнішні емоційні ознаки сприйняття. Вживання таких суфіксальних форм водночас засвідчує, наскільки вони є продуктивними в контекстно-ситуативних умовах. Саме в них і визначається чітко їхня смислова інтерпретація. Іспанські дослідники, аналізуючи демінутивні похідні, порівнюють їхню функцію з властивостями живих істот. Наприклад, Нанес Фернандес порівнює їх з дією хамелеона, який пристосовується до будь-якого середовища, не змінюючи своєї суті [15, с. 379–381], Гонсалес Олле вважає, що іспанські демінутиви у мовній прагматиці є своєрідним змістовим флюгером, який скеровує русло розмови в той чи той бік [8, с. 220], а Хуан Поло вважає, що демінутиви виконують роль смислового оркестрування [17, с. 9–36].

Усі ці метафоричні порівняння вказують на багатовекторну роль іспанських демінутивів. У мовленнєвих актах вони є індикатором змісту висловлювання і характеризуються функціональною непередбачуваністю смислів, що спонукає, особливо в регіональних варіантах іспанської мови, до появи синкретичних смислів. У діячності це простежується на прикладі семантики латинського суфікса *-one(m)* > *-ón/-ona*, який на протигагу іншим романським мовам (функція збільшення у французькій та італійській) в іспанській характеризується синкретичними ознаками. У лексемах *narizón*, *navajón*, *nombión*, *tablón*, *tragón* збережена ознака збільшувальності, а в низці інших слів домінує зменшувальна функція: *tapón*, *terrón*, *ratón*, *plumón*, *callejón* та ін. [16, с. 56–57]. Латентні ознаки так званих альтернативних значень збільшення/зменшення властиві суфіксові *-ote/-ota*. Пор.: *librote* < *libro* – *книга*, *bolsote* < *bolsa* – *кишеня*, *saldadote* < *soldado* – *солдат*, *borrachote* < *borracho* – *п'яний* (ознаки збільшувальності) та *islote* < *isla* – *нівострів*, *pipote* < *pipa* – *люлька* (ознака зменшувальності).

У мовній прагматиці суттєва кількість таких утворень лексикалізується, тобто похідні лексеми втрачають об'єктивну ознаку збільшувальності/зменшувальності на користь експресивно-оцінних значень, що сприймається як своєрідна константа сучасного іспанського словотворення.

З огляду на істотну суб'єктивність думок у визначенні об'єктивної зменшувальності за допомогою суфіксів Е. Косеріу запропонував називати меншими за розмірами ті предмети, які за своєю суттю можуть набувати саме таких ознак: *casa* – *casita*/*requeña* *casa*, *bosque* – *bosquesito*/*requeño* *bosque*. І, навпаки, у випадках, коли предмети, речі об'єктивно не можуть сприйматися як менші за розміром (*palabra* – *palabrita*, *sabado* – *sabadete*) утворені похідні отримують у мовній прагматиці лише експресивно-оцінні смисли [2,

с. 104–121]. Саме суб'єктивні експресивно-емоційні смисли Алонсо Амадо ставить на перший план у визначенні семантики демінутивних похідних [1, с. 195–229].

Аргументація Е. Косеріу, на перший погляд, не викликає сумнівів. Завдяки їй частково можна позбутися амбігуаторності у визначенні номінативних функцій формантів. Однак експресивно-оцінний компонент значення з'являється не тільки в предметах, які не піддаються об'єктивній зменшуваності. Він також диференціює, як це було проілюстровано, аналітичну зменшуваність від синтетичної у випадках, коли предмети можуть набути ознак об'єктивної зменшуваності. Тоді утворення аналітичної конструкції верифікує об'єктивну синтетичну демінутивну форму. В іспанській мовній прагматичі завжди існує ризик сприйняття суб'єктивної демінутивної суфіксальної форми як симптома суб'єктивної експресивної емоційної ознаки і одночасно появи двозначності висловлювання [8, с. 255–256, 261–262]. Уникнути двозначності можна у випадках нереалізації мовцями демінутивних словоформ. Експресивно-оцінний компонент зникає із семантики похідного слова у випадках їхньої цілковитої лексикалізації під час творення нових термінів – продуктивного процесу впродовж діахронічного розвитку іспанської терміносистеми: *maletín, libreta, mosquito, pasillo, cabecilla*.

У художньому мовленні семна актуалізація демінутивності й оцінювання взаємозумовлені. Особливо це мотивовано для характеристик, властивих способів життя персонажів – своєрідній суб'єктивній оцінці їхніх звичок. Приклад “*puedo invitarte a tomar alguna cosa ... unos litritos de cerveza*” [4, с. 78] є фактом актуалізації саме оцінної зменшуваності. Вираз “*unos litritos*” засвідчує одночасно іронічну і типову риси персонажа, для якого “перехилити кілька кувалів пива” є звичним. Тобто актуалізація семи зменшуваності продиктована суб'єктивним оцінюванням речей, предметів, які об'єктивно не виявляють цієї ознаки. Отже, категоріальна сема оцінки є релевантною для будь-якого демінутива і виступає константою поряд з об'єктивними ознаками зменшуваності.

У функціональній актуалізації суфіксальних похідних ці дві семи реалізуються згідно з референційними ознаками по-різному. Для кращого роз'яснення їхніх функціональних особливостей мовознавці знаходять корелятивні ознаки з префіксальними похідними. Залежно від семантики твірної основи і суфікси, і префікси підпорядковуються її новій семантичній суті. В одних випадках смисл префікса піддається розрізненню (*emparcar*), а в інших префікс *en-* зазнає семантичного спрощення (*emplear*), і твірна дієслівна основа не актуалізує його семантики на зразок наведеного вище прикладу.

За аналогією з префіксальними похідними можна допускати, що демінутивний суфікс, об'єднуючи семи суб'єктивної оцінки і об'єктивного зменшення, у мовленнєвій реалізації може втрачати одну із зазначених сем у випадках, коли твірна основа або контекстуальні ситуації не толерують однієї із зазначених вище сем. Це стосується комунікативних актів, коли суфікс *-ito* разом з твірною основою позначає предмет, який не сприймає об'єктивного зменшення, що надає значенності семі суб'єктивної оцінки. І, навпаки, сема суб'єктивної оцінки та її комунікативна релевантність нейтралізується, коли сема об'єктивного зменшення стає функціонально домінантною: *manita < mano – рука, casita < casa – дім*. На думку багатьох лінгвістів, такі випадки є оказіональними, оскільки суб'єктивно-оцінні ознаки є релевантнішими в сучасному іспанському мовленні за винятком підсистеми концептуального характеру лексем з *-ito, -illo* тощо, які на певних етапах еволюції пройшли процес лексикалізації [7, с. 75–84]. Отже, можна стверджувати, що дві семи – об'єктивного зменшення і суб'єктивної оцінки – є константними для іспанського демінутива, що свідчить про зменшення стильової відстані між усно-розмовною і книжно-писемною сферами функціонування іспанської мови, тенденцію до лібералізації її нормативної основи, цілеспрямований відступ від її попереднього унормованого стану. Пошук об'єктивного опису прагматичної функції демінутивів спонукає лінгвістів до наведення аналогії з функціонуванням інших мовних одиниць. Крім зістав-

лень з префіксальними похідними, іспанський мовознавець Фелікс Монхе дотримується думки, що демінутивні й ад'єктивні форми є корелятивними категоріями [13, с. 137–147]. Мовці у двох випадках використовують їх для сприйняття навколишньої дійсності. Однак, коли за допомогою ад'єктивних форм маємо пряме, безпосереднє оцінювання (*добрий, малий, поганий* тощо), то демінутивні лексеми вказують лише на факт процесу оцінювання, який продиктований мовцем, контекстом і ситуацією. Оцінка, виражена зменшувальними формами, не змінює основного смислу твірної основи і стосується лише прагматичного боку висловлювання [11, с. 41–57]. На відміну від ад'єктивів, демінутиви набувають оцінних ознак у процесах мовленнєвої актуалізації, залежної від прагматичних інтенцій мовця. На наш погляд, недостатнім є судження Ласаро Мори стосовно домінування інтенцій мовця, контексту і ситуації у визначенні оцінки демінутивними формантами. Прагматичну настанову слухача визначають також соціальні мовні уподобання, які диктують мовні форми. Не останню роль відіграють вже згадувані традиції мовного колективу і діахронічного розвитку. У випадку вживання похідної лексеми *ojitos* < *ojo* – *око* мовець думає про гарні оченята насамперед дитини, однак використання словоформи *ojillos* зумовлене не оцінкою краси очей, а особливим поглядом персонажа. Таке використання функціонально продуктивне в певних регіональних комунікативних сферах, що розширює загальну семантико-стилістичну тональність усної мови та різних жанрів художнього стилю. Перевага окремого смислу слова, зумовлена актуалізацією того чи іншого суфікса в ньому, може зумовити хитання його прагматичної домінанти і певний відхід від уже сформульованого функціонально-стильового та стилістичного узусу.

Семантико-прагматична функція форманта *-illo* є також свідченням поступового розщеплення системи. Серед його гетерогенних функціональних характеристик усе ж переважає нормативний узус, особливо в тих випадках, коли сема суб'єктивної оцінки повністю нейтралізована. До них можна віднести терміни *tornillo*, *holandilla*, *cebadilla*, *aguacatillo* та інші.

Вживання похідних *ojillos*, *ojitos*, *animalillo*, *borachillo*, *diablillo* повністю залежить від контекстних ситуацій. В інших випадках оказіональне функціонування аналітичного слова *recuerdo libro* – *мала книга* можна інтерпретувати як свідчення емпатичного індивідуального функціонування. Натомість демінутивний йому корелят з артиклем *el librito* вільний від контекстних мотивувань і не обмежений регіональними мовними ситуаціями.

Отже, в іспанській мові, з огляду на варіантність смислів демінутивних похідних, прагматико-функціональний системний підхід до їх вивчення є, на наш погляд, найреlevanceвним. Він дає змогу вивчити специфічні особливості норми, а також виявити їхні гетерогенні семантико-когнітивні варіації та видозміни. Демінутивна лексика в іспанській мові покриває широкий семантичний простір, а її парадигматична валентність часто співмірна з низкою прагматико-синтаксичних функцій. Семантика демінутивних похідних з огляду на їхні віртуальні можливості відкрита для модифікацій.

1. Alonso A. Noción, emoción, acción y fantasía en los diminutivos. Estudios lingüísticos. Temas españoles. Madrid, 1961.
2. Coseriu E. Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik.-Sprachwissenschaft und Übersetzen. München, 1970.
3. Coseriu E. Norma y habla. Teoría del lenguaje y lingüística general. Madrid, 1989.
4. Cuelbenzu J. M. Rio de la luna. Madrid, 1989.
5. Etinger S. Form und Funktion in der Wortbildung: die Diminutiv und Augmentativ modification in Lateinischen, Deutschen und Romanischen. 2 ed. Tübingen, 1980.
6. Etinger S. Diminutiv- und Augmentativbildung: Regeln und Restriktionen. Tübingen, 1974.
7. Fernández Ramírez S. A propósito de los diminutivos españoles // La nueva gramática española. El camino hacia el Esbozo. Madrid, 1987.
8. González Ollé F. Los sufijos diminutivos en castellano medieval. Madrid, 1962.
9. Gooch A. Diminutive, Augmentative and Pejorative Suffixes in Modern Spanish. Oxford, 1967.
10. Hasselrot B. Etudes sur la formation diminutive

dans les langues romanes. Uppsala, 1957. 11. Lazaro Mora F. Compatibilidad entre lexemas nominales y sufijos diminutivos. Thesaurus. 1976. T. 3. 12. Lukas U. Die Funktion der Diminutive und Zeitgenossischen Romanen andalusischer un Kastilischer Autoren. Frankfurt, 1992. 13. Monge F. Los diminutivos en español. Actes du X-ième Congrès International de linguistique et philologie romanes. Estrasburgo, 1962. Paris, 1965. 14. Montes Giraldo J. Funciones del diminutivo en español: ensayo de clasificación. Thesaurus. 1972. T. 27. 15. Nañez Fernández F. El deminutivo. Historia y funciones en el español clásico y moderno. Madrid, 1973. 16. Perez E. La derivación nominal en español. Madrid, 1997. 17. Polo J. Diminutivos en acción. España actual. 1975. 18. Schneider K.P. Affektive Lexik: Kognitive, semantische und morphologische Aspekte. Betriebslinguistik und Linguistik Betrieb. Tübingen, 1991. T. 1. 19. Würstle R. Überangebot und Defizit in der Wortbildung. Frankfurt, 1992.

ASPECTS OF SEMANTIC CATEGORISATION OF DIMINUTIVE SUFFIXED COINAGES IN SPANISH

Roman Pomirko

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The paper deals with the semantic potential and evaluative connotations of Spanish diminutives and their equivalents in other Romance languages. Much attention is paid to synonymous coinages and pragmatic peculiarities of their functioning.

Key words: diminutive coinages; cognitive factors.

ТЛУМАЧЕННЯ ЯВИЩА МОВНОЇ ДЕТЕРМІНОВАНОСТІ ІМЕННИКА У ФРАНЦУЗЬКИХ ГРАМАТИКАХ ХVІІІ СТ.

Михайло Попович

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Мета статті – окреслити систему поглядів французьких граматистів ХVІІІ ст. на проблему мовної детермінованості іменників у дискурсі. Рамками дослідження є праці чотирьох найвизначніших граматистів тієї доби: абата Реньє-Демаре, К. Бюф'є, С.-Ш. Дюмарсе, Н. Бозе. Стило викладено істотні положення щодо проблем, які розглядали ці дослідники. Відштовхуючись від концепцій своїх попередників ХVІІ ст., граматисти ХVІІІ ст. глибше проникли у функціональну природу синтагматичної групи *Dét.+Nom.* та висвітлили її нові семантичні особливості. Скажімо, Реньє-Демаре і К. Бюф'є намагалися визначити граматичне значення морфеми "Un". С.-Ш. Дюмарсе досліджував роль синтаксису у процесі детермінації іменника. Н. Бозе шукав відповіді на запитання: у чому полягає різниця між детермінованістю іменника та детермінованістю обсягу його значення. Загалом же граматисти ХVІІІ ст., досліджуючи зазначену проблематику, поставили більше запитань, аніж дали відповідей на них.

Ключові слова: іменник; детермінованість; обсяг значення.

З появою у науковому світі "Граматики Пор-Рояля" [7] дослідницький інтерес французьких мовознавців до детермінованості лексичних значень іменників у мовленні сягнув якісно нового рівня. Увага до категоріальної взаємодії артиклів й функціонально рівнозначних їм детермінативів з семантикою іменника помітно зросла і це питання стало традиційною темою розгляду у граматичних дослідженнях ХVІІІ ст. Безумовно, що внесок учених у теорію й практику цього питання був різним. Одні автори, постулюючи ідеї Ш. Мопя [9] й учених Пор-Рояля [2; 7], не пішли далі від їх повторення чи коментарів, як це властиво, наприклад, для Ш. П. Дюкло та абата Фромана [7]. Інші ж скористалися їхніми думками як вихідною теоретичною основою для поглиблення поняттєвого аналізу явища мовної детермінованості іменника.

Серед останніх можна назвати передусім таких відомих граматистів минулого, як Реньє-Демаре [10], К. Бюф'є [4], С.-Ш. Дюмарсе [6], й, безумовно, Н. Бозе [3]. І хоча жоден з них не запропонував теорії, яка б концептуально й функціонально перевершувала теорію детермінованості пор-роялістів й по-новому висвітлювала мовну сутність цього явища, кожен з них додав щось своє до загальної теорії детермінованості, виявив новий штрих у семантичній чи функціональній природі цього мовного явища. Це й зумовило потребу їх аналітичного розгляду.

1. Граматична концепція Реньє-Демаре щодо явища детермінованості/недетермінованості іменника у мовленні.

У граматиці Реньє-Демаре [10] детермінованість іменника розглядається як варіант його деклінації. Деклінація ж у його розумінні – це різні семантичні стани іменника, що виражаються за допомогою артиклів, а не категорія відмінка, властива латинській мові¹.

Визнаючи “істинним артиклем” тільки форми означеного артикля [10, с. 146], учений наділяє його двома мовними функціями: а) стягувати невиразне (**vague**) значення іменників, що може стосуватися багатьох індивідів, до окремих їх представників: “**Êtes-vous le Prince?**” [10, с. 143]; б) вказувати на його “універсальний обсяг”: “**Le Prince doit être juste et bien faisant**” [10, с. 144].

Щодо інших артиклів, то дослідник вважає їх частками (“**particules**”), які вказують або на відмінки іменників, або на недетермінованість значення загальних назв: **Êtes-vous Prince?** [10, с. 146].

Зважаючи на такий розклад мовних функцій артиклів, можна констатувати, що у граматичній концепції Реньє-Демаре явище детермінованості іменника тлумачиться як процес індивідуалізації чи генералізації його значення. Іншими словами, детермінованість іменника виражено двома семантичними станами: індивідуальною предметною віднесеністю та узагальненим (універсальним) значенням. Відповідно, недетермінованим є той іменник, значення якого не є ні індивідуальним, ні узагальненим.

Оцінюючи граматичну концепцію мовної детермінованості іменника Реньє-Демаре, зазначимо, що вона в загальних рисах повторює граматичну концепцію детермінованості Ш. Мопя, однак поступається глибиною теоретичного аналізу різних аспектів цієї проблеми. І все ж, на наш погляд, ця концепція заслуговує на увагу тим, що Реньє-Демаре поставив під сумнів значення артикля “**Un**”, сумнів, який досі є одним з основних каменів спотикання у науковому висвітленні проблематики явища детермінованості.

Критикуючи граматичні класифікації артиклів своїми попередниками, зокрема й вченими Пор-Рояля, які поряд з означеним артиклем, визнавали окремий граматичний статус за неозначеним артиклем, Реньє-Демаре запитує: “Як “**Un**” можна вважати неозначеним словом (“**terme indéfini**”), коли немає нічого менш неозначеного і більш детермінованого, як те, що вказує на одиничність?” [10, с. 144].

Аргументи, які мовознавець наводить на підтримку свого погляду, стосуються, на жаль, не смислової сутності цього питання, а того, що значення неозначеності, яке окремі граматики закріплюють за так званим неозначеним артиклем, насправді виражається також і означеним артиклем, тому й немає ніякої потреби виділяти в окрему групу неозначені артиклі, оскільки в такому випадку до них треба віднести всі числівники й неозначені займенникові прикметники, як наприклад: “**tout**”, “**quelque**”, “**certain**” тощо [10, с. 146]².

2. Граматична концепція К. Бюф’є щодо явища детермінованості/ недетермінованості іменника у мовленні.

Серед французьких мовознавців XVIII ст. К. Бюф’є, мабуть, єдиний, хто задумався над питанням, що означають поняття “означеність/неозначеність” або, за іншою термінологією, “детермінованість/недетермінованість”:

¹ "On n'entend point ici par le mot de **cas** ce que les grammairiens latins entendent par le mot **casus** (...) On entend seulement, à l'égard de l'article, chaque variation que l'article peut recevoir étant joint au nom; et à l'égard du nom, chaque état dans lequel le nom peut être considéré; et les différents états du nom aussi bien que les différentes variations de l'article, s'appellent déclinaison" [10, с. 134]

² Саме так вчинити згодом Н. Бозе [3], приклад якого наслідують Ж. Дамурет і Е. Пішон [5] та інші.

“... mais qu'est-ce que ce sens, défini ou indéterminé? C'est ce qu'on n'a point expliqué jusqu'ici, et ce qui est en effet très difficile a marquer bien précisément” [4, с. 150].

Пояснюючи своє бачення цієї проблеми, він твердить з певним застереженням, що значення іменника є детермінованим тоді, коли він сам чи за допомогою обставин мовлення вказує або на окремий предмет, або ж на всю видову сукупність предметів: це породжує два види детермінованого значення: один індивідуальний, а інший – специфікований (“**spécifique**”) [4, с. 150]. У висловах “**le soleil luit**” або “**l'homme m'instruit**” значення іменників індивідуально детерміновані, а у висловах “**Les hommes sont mortels**” чи “**L'homme est mortel**” значення іменників виражають ширший вид детермінованості.

Отже, у граматичній інтерпретації К. Бюф'є детермінований іменник характеризується двома семантичними станами. В одних лінгвістичних умовах він індивідуалізує об'єкт позначення, а в інших – вказує на всю видову сукупність (“**totalité spécifique**”).

Щодо явища недетермінованості іменників, то, за словами вченого, це іменники, “значення яких не вказує ні на індивідуальну відмінність, ні на видову сукупність” [4, с. 154].

Отже, граматична концепція детермінованості К. Бюф'є загалом співзвучна з концепціями Реньє-Демаре та Ш. Мопя. Зрозуміло, що в цьому аспекті її наукова значущість невелика. Проте її цінність, на наш погляд, полягає в іншому.

К. Бюф'є майже вперше після столітньої перерви, що відділяє його граматику від граматики Ш. Мопя, звернувся до аналізу граматичної функції часткового артикля, надавши йому цілком сучасного звучання. На відміну від Ш. Мопя, якому належить швидше онтологічне тлумачення часткового артикля, тобто пояснення його мовної ролі через аналіз онтологічної природи відповідних реалій позамовної дійсності, що мають властивість членуватися, не втрачаючи своєї предметної сутності, К. Бюф'є підійшов до висвітлення його значення з суто граматичних позицій. Він іменує цей вид артиклів терміном “**mitoyen**” (посередній), оскільки частковий артикль поєднує в собі, на його думку, значення неозначеного і означеного артиклів. Подібно до неозначеного артикля, він ні не індивідуалізує значення іменника, ні не специфікує його. А з означеним артиклем його споріднює те, що він вказує на частину об'єкта:

“C'est un article indéfini, en tant qu'il ne suppose point dans l'objet de distinction ni individuelle ni spécifique mais il tient du défini, en ce qu'il indique une partie d'un objet, c'est pourquoi on peut très bien l'appeler article partitif” [4, с. 163].

Ще одним важливим штрихом граматичної концепції К. Бюф'є щодо явища детермінованості є те, що він, немовби відповідаючи на сумнів Реньє-Демаре, спробував розібратися у мовних значеннях граматичної форми “**Un**”.

На його думку, слід розрізнити два вживання форми “**Un**”: як числівника і як артикля. Вживаючись як числівник, форма “**Un**” вказує на числову одиничність детермінованого предмета, до того ж множинність форм його існування є неможливою.

Коли ж “**Un**” вживається як артикль, то “він часто означає лиш невизначену й незрозумілу (**vague**) одиничність, яка не виключає множинності, а швидше передбачає її”. [4, с. 168] Тому, коли ми кажемо: “**Un livre ennuyeux est bon pour endormir**”, то це означає “не одну окрему книжку, а швидше передбачає або вказує на кожну з нецікавих книжок й на те, що їм характерно” [Там само].

К. Бюф'є, звичайно, не зумів розв'язати проблему диференціації мовних значень граматичної форми “Un”³, але розглянувши її під таким кутом зору, він заторкнув важливий пласт проблеми детермінованості, який у сучасній лінгвістиці став однією з підвалин теорії референції.

3. Граматична концепція Шено Дюмарсе щодо явища детермінованості/недетермінованості іменника.

На відміну від багатьох своїх попередників, Дюмарсе підходить до розгляду явища мовної детермінованості іменника з позицій синтаксичної семантики. Його цікавлять насамперед смислові зв'язки слів у структурі речення. Він виокремлює два види семантико-синтаксичних зв'язків між лексичними одиницями, що структурують речення. Один із них відображає “відношення ідентифікації”, а інший – “відношення детермінованості”. Прикладом першого виду зв'язків є відношення, що складається між іменником та означуючим його прикметником (атрибутивне відношення) або ж між іменником-підметом та особою формою дієслова – предикативне відношення.

Другий вид семантико-синтаксичного зв'язку, який учений іменує “відношенням детермінованості”, є, на думку автора, результатом взаємодії двох мовних функцій слова. Одна з цих функцій полягає в тому, щоб “виражати поняття: **Lumen, lumière, sol, soleil**” [6, с. 332]. Інша функція має завданням “виражати відношення одного поняття до іншого” [там само]. Останнє здійснюється за допомоги спеціально вибраних у кожній мові знаків, які мають здатність розширювати або стягувати значення слова, надаючи йому індивідуального характеру.

Дюмарсе пояснює також психологічний механізм цієї взаємодії. На його переконання, мислення продукує думку відразу як щось неподільне ціле. “Однак коли виникає потреба висловити цю думку, то ми змушені членувати її, повідомляти її частинами, за допомогою слів і користуватися спеціально встановленими мовними знаками, для того, щоб вказати різні відношення між ними. Якщо я хочу повідомити про сонячне світло, – розмірковує вчений, – то я скажу по-латинськи **Lumen solis**, а по-французьки **de le soleil**, а в злитій формі – **du soleil** (...). Отже, у латинській мові закінчення слова **solis** зобов'язує (**déterminé**) слово **Lumen** означати тільки світло сонця. Ця детермінованість виражається у французькій мові прийменником **de** (...) [6, с. 333].

“Детермінованість, – зазначає далі автор, – яка реалізується в латинській мові за допомогою закінчення акузатива (**Dominum Deum tuum diliges**, чи **Diliges Dominum Deum tuum** (...), у французькій мові виражається місцем або позицією слова, яке згідно з усталеним порядком ставиться після дієслова: **Tu aimeras Le Seigneur ton Dieu**. А всі інші види детермінованості творяться у французькій мові за допомогою прийменників” [6, с. 334].

Як видно, у граматичній концепції Дюмарсе поняття мовної детермінованості іменника має передусім синтаксичний зміст. Вказавши на функціонально-семантичне призначення слова, значення якого має потенційну здатність детермінуватися, тобто “розширюватися чи звужуватися” під впливом його синтаксичних зв'язків з іншими словами, він зосереджує свою увагу на аналізі граматичної природи цих зв'язків, але не в

³ У результаті він приєднався до думки Реньє-Демаре, твердячи, що нерідко “Un” вживається як еквівалент артикля “le”. Пор., наприклад: “D'autres fois Un insinue l'unité numérique dans un objet particulier mais d'une manière indéterminée et vague, sans marquer quel est cet objet particulier: comme J'ai rencontré un homme ce matin. Un s'emploie alors en français en la place de l'article défini, pour marquer un homme particulier, mais sans montrer déterminément quel est l'homme sur qui tombe cette distinction” [10, с. 168–169].

плані їхньої ролі у вираженні ступеня детермінованості значення слова, а в плані їхньої відповідності латинським відмінковим закінченням. Його бачення явища де термінованості у цьому випадку практично рівнозначне поняттю іменного додатка, що було вже предметом розгляду у логічній концепції явища детермінованості вчених Пор-Рояля [2].

Дещо іншого розуміння набуває поняття детермінованості у семантичному контексті теорії артикля Дюмарсе. Учений, правда, не дає прямого визначення детермінованості іменника, але воно легко виводиться із його розуміння мовного призначення артиклів. На його думку, ці “малі слова” не означають нічого фізичного, вони тільки привертають увагу думки до слова, перед яким вони стоять і “зобов’язують розглядати його як такий об’єкт⁴, що без артикля сприймався б по-іншому” [6, с. 396].

Отже, явище детермінованості як семантична функція детермінативів постає у тлумаченні Дюмарсе як точка зору суб’єктів мовлення на позначуване. Такий погляд на сутність явища мовної детермінованості, безумовно, має небагато спільного із синтаксичною детермінованістю елементів іменної синтагми у складі речення. Адже мова йде тут не про семантико-синтаксичні відношення між різними складовими речення, а про відношення між двома власне немовними реаліями: суб’єктом мовлення і об’єктом позначення слова, відношення, яке функціонально опосередковане мовними одиницями.

Розглядаючи явище мовної детермінованості іменника у прагматико-синтаксичному розрізі, Дюмарсе виділяє три погляди на предмет мовлення, яким на рівні синтаксису відповідають три “обсяги речення”, а саме:

1. Загальний обсяг (“*étendue universelle*”), коли “мовець надає універсального смислу суб’єктові речення, тобто коли він співвідносить якусь характеристику (*qualificatif*) з усіма індивідами виду” [6, с. 430]: **Tout homme est animal; Tous les hommes sont ignorants.**

2. Окремий обсяг (“*étendue particulière*”) маємо тоді, коли “індивід, про якого мовиться, неточно означений” [6, с. 430]. Суб’єкт речення тоді співвідноситься тільки з деякими окремими представниками денотативного класу, яких “ми не хочемо або не можемо детермінувати” [6, с. 429]: **Un savant m’est venu voir; Des Philosophes ont cru qu’il y avait des antipodes.**

3. Одиначний обсяг (“*étendue singulière*”) визначатиметься тоді, коли “суб’єкт, тобто особа чи предмет мовлення (...) є одиначним детермінованим індивідом” [6, с. 430]: **Louis XV a triomphé de ses ennemis; Le soleil est levé.**

Два перші погляди на предмет мовлення, які, як стверджує Дюмарсе, відповідають загальному й окремому суб’єкту речення, виражають, на його думку, значення недетермінованості. Третій погляд, який представляє одиначний обсяг суб’єкта речення, перебуває у семантичній опозиції до двох перших, оскільки виражає значення детермінованості.

Слід зауважити, що Дюмарсе не ототожнює явища детермінованості іменника із процесом індивідуалізації його значення у мовленні. У його концепції детермінованості індивідуалізований обсяг іменника, чи, що те ж саме, речення, є тільки умовою вираження значення детермінованості, що зовсім не означає, що кожний одиначний предмет мовлення детермінований. На його думку, часто іменник, вжитий у мовленні, “дійсно вказує на індивіда, але такого індивіда, який не детермінований одиначно”, як напри-

⁴У цитованому визначенні термін “об’єкт” (objet) можна тлумачити двояко: під ним можна розуміти слово як мовну одиницю або ж реальний предмет його позначення. Ширший контекст, коли Дюмарсе розглядає слово як елемент структури речення [6, с. 428–430], дає змогу переконатися, що термін “об’єкт” стосується предмета позначення, а не слова як такого.

клад, у реченні “**Un savant m’est venu voir**” [6, с. 435]. Такі вживання іменника він відносить до категорії неозначених.

До того ж Дюмарсе виділяє в окрему групу ті вживання іменників, де вони позначають “індивідів метафізичних” або, як він їх ще іменує, “індивідів специфічних” [6, с. 436]: **L’homme est ignorant; L’or est le plus précieux des métaux**.

За його словами, у таких вживаннях іменника під однією слід розуміти “всіх індивідів виду” [6, с. 438]. Оскільки це так, то, будучи логічно послідовним, їх треба класифікувати як недетерміновані. Щоправда, автор не висловлює однозначно своєї думки щодо таких вживань іменника.

Отже, у граматичній концепції Дюмарсе іменник вважається детермінованим тільки тоді, коли він вказує на індивідуалізований обставинами мовлення чи контекстом предмет мовлення. В усіх інших випадках він виражає недетермінованість.⁵

Зауважмо, що Дюмарсе, опрацьовуючи власну наукову концепцію явища мовної детермінованості іменника, дещо змістив акценти в інтерпретації її поняттєвої сутності. На відміну від своїх попередників, які пов’язували явище мовної детермінованості іменника переважно з процесом модифікації його значення, процесом, у якому суб’єкту мовлення відводилась роль пасивного реєстратора різних семантичних станів іменника, вчений активізував роль мовців. Він узалежнив явище мовної детермінованості іменника від точки зору суб’єктів мовлення. Якщо позначений словом предмет мовлення сприймається мовцями як окремий одиничний у цій мовній ситуації об’єкт, він детермінований. Це не залежить від ступеня обізнаності мовців, на чому особливо наполягали А.Арно та К. Лансело [2; 7]. У поняттєвому полі категорії Д/Н з’явився новий і, як згодом з’ясується, вагомий чинник детермінуючого процесу – суб’єкт мовлення, його точка зору на предмет мовлення.

Грамматична концепція явища іменної детермінованості Дюмарсе, яку дослідник сформулював звично для французької лінгвістики у контексті теорії артикля, хоч і “не розсіяла до кінця пільму”, як висловився з цього приводу його сучасник Франсуа Тюро [8, с. 214], проте зробила важливий крок уперед до з’ясування її мовної природи.

4. Грамматична концепція Н. Бозе щодо явища детермінованості/ недетермінованості іменника.

Грамматична концепція Н. Бозе щодо мовної детермінації іменника є узагальнювальною для класичного періоду становлення французької мови. У ній віддзеркалилися як різні погляди на цю лінгвістичну проблему, що трапляються у мовознавчих працях авторів XVII-XVIII ст., так і властиві їм концептуальні суперечності. Саме тому вона вирізняється серед інших концепцій цього періоду своєю смисловою різноплановістю й, відповідно, суперечністю.

Концепція детермінованості Н. Бозе, як і концепція детермінованості Шено Дюмарсе, має, без сумніву, логіко-синтаксичну природу. В її основі лежить думка, що детермінованість – це поєднання двох різних за своїми семантичними ознаками й мовними функціями лексичних одиниць. З одного боку, артикль, що вказує на якихось індивідів, не предикуючи їм ніякого значення, а з іншого боку, іменник, що виражає певне семан-

⁵ “Les prépositifs désignent donc des individus déterminés dans l’esprit de celui qui parle: mais lorsque cette première détermination n’est pas aisée à apercevoir par celui qui lit ou qui écoute ce sont les circonstances ou les mots qui suivent, qui ajoutent ce que l’article ne saurait faire entendre: Par exemple, si je dis: **Je viens de Versailles, j’y ai vu le Roi**, les circonstances font connaître que je parle de notre auguste monarque: mais si je voulais faire entendre que **J’y ai vu le roi de Pologne**, je serais obligé d’ajouter de Pologne à **le roi**” [6, с. 448].

тичне значення, абстраговане від будь-якого індивіда позначення. Отже, явище детермінованості маємо тоді, коли ці дві різні семантичні одиниці поєднуються в структурі одного висловлювання, подібно до того, як поєднуються синтаксичні члени речення. Тоді “значення іменника детермінує неясну (**vague**) природу індивідів, указаних артиклем, а значення артикля показує, що абстрактне значення іменника повинно розглядатися в позначених ним індивідах” [3, с. 385]

Полемізуючи з одним із коментаторів Граматики Пор-Рояля абатом Фроманом з приводу детермінативних можливостей артиклів, які той повністю заперечував, вважаючи, що детермінованість іменника є семантичною функцією самого іменника, а не артикля, Н. Бозе пише: “Фроман намагається довести, що артикль зовсім не детермінує обсягу значення іменників, і не доводить нічого, крім того, що артикль не детермінує семантичної природи іменника (**la nature énoncée par le nom**), або, як він сам каже, значення іменника, що є зовсім інше” [3, с. 385].

Отже, Бозе пояснює відмінність, яка існує між детермінованістю значення іменника та детермінованістю його обсягу. “Детермінувати значення слів, – пише вчений, – може мати два різні смисли” [3, с. 385]. З одного боку, це означає вибрати слово знаком якогось поняття, а з іншого боку, це означає дати визначення поняттю, пояснити його. І в першому, і в другому випадках детермінованість значення досягається мовним узусом чи мовним контекстом. Тому в таких випадках неможливо твердити, що “іменник детермінує значення артикля, чи, навпаки, що артикль детермінує значення іменника” [3, с. 386]. У цьому контексті, констатує Н. Бозе, Фроман має рацію.

Проте зовсім інша природа явища детермінованості обсягу значення. Детермінувати обсяг значення загального іменника означає, на думку Бозе, скерувати увагу мислення на предмети номінації, яким властива та смислова природа, що відображена у значенні іменника. Пор., наприклад:

“Déterminer l'étendue d'un nom appellatif, c'est tourner l'attention de l'esprit sur les individus en qui se trouve la nature générale énoncée par le nom appellatif” [3, с. 386].

Як видно, у теоретичній концепції детермінованості Н. Бозе, яка, без сумніву, сформувалася під впливом ідей Дюмарсе, учнем якого він себе вважав, детермінованість іменника є не що інше як його предметна віднесеність у мовному акті⁶. Висловлюючись термінами й поняттями сучасної логічної семантики, для якої проблема іменної детермінованості є однією з пріоритетних тем досліджень, скажемо, що для Н. Бозе детермінованість обсягу значення іменника означає, що денотативний клас іменної дескрипції не є порожнім, тобто існує хоча б один індивід, для якого дана дескрипція є значущою. Цю думку підтверджує таке судження вченого:

“Il est vrai qu'un nom appellatif peut être pris dans un sens indéfini, c'est-à-dire, avec abstraction des individus; ou dans un sens défini, c'est-à-dire, avec une application déterminée aux individus. Dans ce dernier cas, il est juste que le nom soit modifié par un article; (**Un château du roi**); mais pour le premier cas, le nom suffit seul, parce que dans son état naturel et primitif il fait essentiellement abstraction des individus” [3, с. 390].

Звідси випливає його переконання, що кожен артикль (“артикль” у розумінні Н. Бозе) визначає обсяг значення іменника, “тому що всі вони привертають до нього увагу” [3, с. 389].

Отже, граматичну суть явища мовної детермінованості вчений врешті зводить до формального чинника – вживання/невживання перед іменником детермінатива. Наяв-

⁶ Про детермінованість іменника як результат предметної співвіднесеності його значення див. працю Т. В. Строевої та Л. Р. Зіндер [1].

ність детермінатива означає, що абстрактне значення іменника слід розглядати стосовно деяких предметів позначення (їх природа у цьому випадку не відіграє жодної ролі, – вони можуть бути конкретними чи абстрактними, відомими чи невідомими, загальними чи індивідуальними тощо), які, формуючи елементну базу його обсягу, водночас детермінують її. Відсутність перед іменником детермінатива, як, наприклад, у виразі “**agir en homme**”,⁷ є свідченням того, що іменник “**homme**” недетермінований, оскільки його абстрактне значення не виражає обсягу, тобто не співвідноситься з жодним індивідом, який можна було б розглядати як елемент його обсягу.

Якщо на рівні теоретичних міркувань Н. Бозе говорить про детермінованість обсягу значення іменника тільки як про його предметну віднесеність, то на рівні практичного аналізу мова йде переважно про кількісні параметри обсягу значення детермінованого іменника та граматичні засоби його модифікації. Ця роздвоєність наукової концепції відобразилась передусім у класифікації детермінативів іменника, де автор протиставляє “вказівні артикли” “**le**”, “**la**”, “**les**” усім іншим детермінативам, що іменуються ним “конотативними артиклями” (**articles connotatifs**). Див. його класифікацію артиклів [3, с. 383].

Згідно з поглядами Н. Бозе, “вказівні артикли” не виражають ніякої кількості об’єктів, вони є тільки неясним сигналом предметної віднесеності значення іменника: “L’article indicatif est ainsi nommé parce qu’il indique seulement d’une manière vague que la compréhension du nom appellatif doit être envisagée dans les individus” [3, с. 312].

Пояснюючи функціонально-семантичну природу конотативних артиклів, Н. Бозе дає практично інше тлумачення явищу мовної детермінованості, поняттява суть якого полягає у модифікації обсягу значення іменника. Пор., наприклад:

“Je nomme connotatifs les Articles dont il est question parce que outre l’indication générale des individus que caractérise l’article indicatif, ils marquent en même temps quelque point de vue particulier, qui détermine avec plus au moins de précision la quotité des individus. Cette détermination peut comprendre toute la latitude de l’étendue du nom appellatif, ou ne tomber que sur une partie des individus...” [3, с. 327].

Порушивши питання про кількісну детермінованість позначуваних іменником елементів, автор мимоволі опинився перед потребою визнати інший вид детермінованості, яка не має ніякого стосунку до кількісних характеристик обсягу значення іменника, а спрямована на виявлення внутрішньої сутності елементів позначення.

“Мені добре відомо, – пише Н. Бозе, – що артикль **Un**, як і всі інші числові артикли (“**articles numériques**”), детермінує індивідів лише з кількісною точністю й залишає їх невизначеними у будь-якому іншому відношенні. **Un homme**, наприклад, у будь-яких обставинах є тільки одна людина, і цей вираз відкидає думку про будь-яку іншу кількість; але цей єдиний чоловік не повинен тут постати (**n’y est déterminé à être**) ні великим ні малим, ні кволим ні кремезним, ні вченим ні неуком, ні вільним ні рабом, ні європейцем ні азіатом, ні Петром ні Павлом тощо” [3, с. 391].

Отже, якщо опустити питання детермінованості значення іменника (**la compréhension de l’idée**) й розглядати тільки питання про детермінованість обсягу значення (**l’étendue de la signification**), то треба визнати, що у граматичній концепції Н. Бозе йдеться про три різні за своєю семантично-функціональною сутністю види детермінованості. Явище мовної детермінованості іменника він розглядає, по-перше, як просту предметну віднесеність значення актуалізованого у мовленні іменника; по-друге, трак-

⁷ Приклад Н. Бозе [3, с. 237].

тує його як кількісну характеристику обсягу значення іменника; по-третє, тлумачить як якісну характеристику предметів позначення.

Множинність думок, висловлених одним і тим самим автором на те саме явище, є незаперечним доказом того, що воно, по-перше, не є простим за своєю природою, а, по-друге, що дослідник не розкрив його істинної сутності.

Якщо взяти до уваги міркування, що всі три погляди Н. Бозе на явище мовної детермінованості іменника є правильними, що цілком ймовірно, то справжня сутність цього явища повинна бути десь у площині їх поняттєво-функціональної взаємодії – питання, яке залишилося поза увагою вченого.

Грунтуючись на поглядах Н. Бозе, теоретична модель такої взаємодії могла б виглядати так:

Предметна віднесеність актуалізованого у мовленні іменника – це семантична основа його детермінованості, так би мовити, базовий рівень, над яким розміщуються ще два рівні, а саме: рівень кількісної детермінованості предметів мовлення та рівень якісної детермінованості предметів мовлення. Між цими двома рівнями детермінованості, як це впливає із тлумачень Н. Бозе, немає прямої функціонально-семантичної залежності, оскільки предмети мовлення можуть бути детерміновані кількісно й залишатися недетермінованими якісно. Значить, повна детермінованість іменника можлива тільки в тих випадках, коли предмет його позначення і кількісно, і якісно виділений серед інших. І, відповідно, повна недетермінованість іменника є в тих випадках, коли він вжитий “абстраговано від індивідів” [3, с. 390], тобто предметно не співвіднесений.

На відміну від багатьох вчених цього періоду, які розглядали явище мовної детермінованості іменника здебільшого як граматико-семантичну операцію із його значенням, Н. Бозе поставив у центрі цієї проблеми предмет позначення. Для нього детермінованість іменника – це насамперед його предметна віднесеність, сприйнята й усвідомлена суб’єктами мовлення.

Розглянуті вище граматичні концепції іменної детермінованості, зрозуміло, не вичерпують всієї повноти поглядів учених XVIII ст. на це питання. Втім, найавторитетніші для цього періоду, вони у своїй сукупності творять ту основу, на ґрунті якої велися наукові дискусії багатьох інших вчених навколо таких питань, як, наприклад, у чому полягає сутність явища мовної детермінованості іменника, які лексичні одиниці підлягають процесові детермінації, якими шляхами він здійснюється, що виражають детерміновані елементи.

1. Строева Т. В., Зиндер Л. Р. Грамматическая категория соотнесенности имени существительного в немецком языке//Уч. зап. ЛГУ. 1961. № 301. Серия филол. наук. Проблемы языкознания. Вып. 60.
2. Arnould A., Nicole P. La logique ou l'art de penser. Reprint sur la cinquième édition. Paris, 1970.
3. Beauzée N. Grammaire générale: Nouvelle impression en fac-similé de l'édition de 1767. En 2 vol. Stuttgart-Bad Gonnstatt: Friedrich Frommans Verlag, 1974. Vol. 1., Vol. 2.
4. Buffier P.-Cl. Grammaire française sur un plan nouveau. Paris, 1709.
5. Damourette J. et Pichon E. Des mots la langue. Essai de grammaire de la langue française. 2ième éd. Paris: Ed. d'Artrey, 1911–1927. T. 1.; T. 6.
6. Du Marsais C.-Ch. Logique et principes de grammaire. Paris, 1769. XV.
7. Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal /Ed. A. Bailly. Genève: Slatkine reprints, 1968. XXII.
8. Harris J. Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire universelle/Ed., introd. et notes par A. Joly. Genève: Librairie Droz, 1972.
9. Maupas Ch. Grammaire et syntaxe française. 3ième éd. Rouen: Chez Jacques Gailloué, 1632.
10. Régnier-Desmarais (Abbé). Traité de la grammaire française. Bruxelles, 1706.

NOUN DETERMINATIVENESS IN THE 18th CENTURY FRENCH GRAMMARS**Mykhaylo Popovych**

*Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi
2, Kotsiubynsky Str.
58012 Chernivtsi, Ukraine*

The article aims at outlining the system of ideas expressed by the 18th c. French grammarians concerning the determining of appellatives in the discourse. The study is restricted to the works on grammar authored by the four most distinguished scholars of the time, particularly Abbot Régnier Desmarais, Cl. Buffier, C.-Ch. Dumarsais, N. Beauzée. The reader will find here the essentials of the issues examined by these scholars. Departing from the ideas of their predecessors in the 17th c., the 18th c. grammarians penetrated more profoundly into the functional nature of the syntagmatic group Dét.+Nom., obtaining new semantic features thereof. Régnier Desmarais and Cl. Buffier, for example, attempted at defining the grammatical meaning of the morpheme “Un”. C.-Ch. Dumarsais explored the role of syntax in the process of noun determination. N. Beauzée tried to answer the question of the difference between the determined noun and that of its semantic space. To sum up, the 18th c. grammarians, while exploring the noun determination in the discourse, posed more questions in comparison with the answers provided.

Key words: noun; determinativeness; semantic volume.

ОНОМАСІОЛОГІЧНА ДИНАМІКА У СИНОНІМІЦІ ДІЄСЛІВ ТА ВІДДІЄСЛІВНИХ ПОХІДНИХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Михайло Білинський

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті зосереджено увагу на укладанні нових словникових об'єктів. Описано основні компоненти електронної моделі для вивчення відображеної синоніміки англійського дієслова у його спільнокореневій деривації з погляду векторної візуалізації.

Ключові слова: дієслово; тезаурус похідних слів; моделювання.

Синонімічний ряд – одна з основних, але водночас найменше вивчених одиниць системно-структурного аналізу лексичного матеріалу. Підставою існування синонімічного ряду лексем у ментальному лексиконі мовців є сигніфікативна суміжність та категоріальна однорідність слів.

До вагомих сторін онтології синонімічного ряду належать питання його довжини, щільності та рефлексивності. Вагомим чинником синоніміки є мегасемантичні (в обсязі усього словника) зіставлення функцій її конститuentної складості та похідності, міжрядні співвідношення та їх квантифікація. Зовсім невивченими залишаються вказані проблеми онтології словника щодо перикатегоризації синоніміки, яка відбувається на перетині тезауруса та дериватарію.

У мовах з багатою лексикографічною традицією вже укладено чимало словників синонімів. Їх можна поділити на два типи. У першому – списки лексем у ряді алфавітні, в другому слова подано за певною релевантною з погляду укладачів послідовністю. Для квантитативно-структурного вивчення синоніміки цікавими є саме ці останні об'єкти. Адже лексемному складові таких рядів окрім довжини властива задана послідовність засобів у здійсненні сигніфікації.

У запропонованому нами підході лексикографічне конструювання синоніміки охоплює дериваційний потенціал лексикону. Ця обставина уможливило укладання словників, у яких синонімічні ряди спільної віддієслівної категоріальної чи суфіксальної співвіднесеності піддано “гніздуванню” за принципом словотвірного словника. Спільнокореневі ж гнізда словника зазнають рядного ранжування за відповідними категоріальними чи суфіксальними слотами. Побіжно й на іншому матеріалі цю проблему було вперше виділено у радянській дериватології [4].

Ономасіологію розуміють як галузь, яка зосереджує увагу на вивченні ресурсу називальних засобів та відношень між ними у мові. Поняття вектора ґрунтуються на лінійній протяжності одиниць у заданій метриці, а також на просторовому розташуванні їхніх перетворень. Перший спосіб представлення відображає арифметизацію ономасіологічного простору, другий – його геометризацию. Відомою просторовою моделлю кроків словотвірної похідності є аплікативна граматики. Проникнення до цих двох аспектів набору лексем в онтології словника становить інтерес з погляду його відображення у менталексі.

Метрикою тезауруса є шкала називального потенціалу, яка розподілена між членами синонімічного ряду. Тут для експерименту обрано словник синонімічних рядів Вебстера [7]. Відношення між лексемами у тезаурусі досяжні для реконструкції у взаємному доповненні функцій синонімічної складності та синонімічної похідності лексеми [3]. Ці обидві величини ґрунтуються на семантичній відстані синонімів від домінанти (*w*), в

основі якої є співвідношення між порядковим членом синоніма у ряді (r) та довжиною ряду (n) у ваговому формалізмі: $w = (n + 1 - r) : n$ [2, с. 40]. У першому випадку польова структура ряду однорідна, міра віддаленості кожного наступного синоніма від домінанти має таке саме значення, як віддаленість від домінанти останнього члена ряду. Під час розгляду синонімічної похідності слів у тезаурусі домінанти рядів прямого тезауруса стають членами його зворотних синонімічних рядів. Семантична шкала зворотного тезауруса нерівномірна. Міра віддаленості двох і більше синонімів від домінанти може збігатися завдяки однаковим величинам складових вагових формалізму у прямих рядах.

Прямим синонімічним рядам властивий рівномірний розподіл слів у сигніфікативному просторі. У зворотних синонімічних рядах поширена нерівномірна насиченість шкали. Їх певні фрагменти можуть не мати зворотних синонімів. Іноді вони поступаються щодо наповненості перед іншими (рівновеликими чи кратними до себе) фрагментами. Ступінь дискретизації шкали в електронному моделюванні довільний. Його виправдовують міркування експериментальної доцільності.

Укладений зворотний тезаурус дієслів та девербативів охоплює 17 зон первинної та вторинної різночастиномовної віддієслівної перекатегоризації (див. приклади розподілу синонімів на рис. 1 та їх ілюстрації після нього). Категоріальну структуру словникової статті зворотного тезауруса визначає набір похідних, мотивованих домінантою ряду.

Розуміння ряду як суми вагових коефіцієнтів його членів зумовлює обмеження на довжину, придатну для векторного представлення. Ефект візуалізації краще помітний, коли кількість членів ряду перевищує ступінь його дискретизації. Наприклад, за трикратного поділу ряд мав би нараховувати принаймні три лексеми.

Count	Perform0	Count	Perform1	Count	Perform2	Count	Perform3	Count	Perform4	Count	Perform5
1479	-1 1	1058	-1 1	638	-1 1	1237	-1 1	153	1	398	1
895	0 1	632	0 1	481	1	651	0 1	65	0 1	353	-1 1
826	-1 1	621	1	359	0 1	618	1	48	-1 1	228	0 1
726	1	437	-1 1	241	-1 1	501	-1 1	11	1 0	104	-1 1
551	-1 0	291	-1 0	127	1 0	333	-1 0	8	-1 1	70	1 0
361	1 0	213	1 0	119	-1 0	251	1 0	2	0	30	0
182	0 1	101	0	54	0	123	0	2	-1 0	22	-1 0
154	0	84	0 1	46	0 1	110	0 1	1	0 1	16	0 1
127	-1	55	-1	35	-1	91	-1			14	-1
Count	Perform6	Count	Perform7	Count	Perform8	Count	Perform9	Count	Perform10	Count	Perform11
1144	-1 1	550	-1 1	1115	-1 1	171	1	127	1	373	1
603	1	413	1	637	0 1	84	0 1	69	0 1	375	-1 1
582	0 1	274	0 1	600	1	73	-1 1	41	-1 1	254	0 1
425	-1 1	180	-1 1	481	-1 1	11	-1 1	10	1 0	94	-1 1
270	-1 0	102	1 0	296	-1 0	8	1 0	6	-1 1	81	1 0
219	1 0	73	-1 0	238	1 0	6	0	2	0	40	-1 0
120	0	35	0	116	0 1	5	-1 0	2	-1 0	31	0
101	0 1	22	0 1	113	0	1	-1			18	0 1
86	-1	20	-1	65	-1					14	-1
Count	Perform12	Count	Perform13	Count	Perform14	Count	Perform15	Count	Perform16	Count	Perform17
130	1	109	1	263	1	156	1	145	1	718	-1 1
69	0 1	50	0 1	124	-1 1	95	-1 1	80	-1 1	493	1
39	-1 1	42	-1 1	86	0 1	83	0 1	68	0 1	416	0 1
6	-1 1	8	-1 1	22	-1 1	18	1 0	14	1 0	267	-1 1
4	1 0	4	1 0	15	1 0	17	-1 1	14	-1 1	133	-1 0
3	0	2	0	7	0	4	0	5	0 1	129	1 0
1	-1 0	1	0 1	6	-1 0	4	0 1	3	-1 0	63	0
		1	-1 0	4	0 1	3	-1	1	0	53	0 1
				4	-1	3	-1 0	1	-1	38	-1

Рис. 1. Ономазіологічна динаміка при тричленній дискретизації у тезаурусі віддієслівних словотвірних гнізд: у кожному із запитів зліва наведено кількість засвідчених рядів, справа – арифметизацію ономазіологічного потенціалу у ділянках шкали з переміщенням убік домінанти ряду

Арифметизація коливань у вагових коефіцієнтах синонімів, яка можлива на базі комбінаторики ономасіологічного ресурсу збереження (0), збагачення (+1) та збіднення (-1) виражальних засобів у суміжних фрагментах шкали, є основою нової галузі квантитативної семантики, що ґрунтується на сформованих електронних лексикографічних об'єктах значної кількості синонімічних рядів.

Найбільше виправданий щодо інтуїтивності поділ шкали на три частини. Адже тоді ми сприймаємо синоніми як такі, яким властива близька, середня та значна віддаленість від домінанти. Зарахуванню домінанти до зони близьких синонімічних засобів вираження значення властива апроксимація зонального балансу синонімічного ряду. Зрозуміло, що домінанту можна винести поза дискретизацію ряду. При полісемічності домінанти цей чинник асиметричності зростає. У випадку, коли зворотний тезаурус синонімізує лексему, яка не представлена серед домінант прямого тезауруса, ця лексема не належить до інвентарного переліку ряду. У таких випадках дискретизація синонімічного складу ідеальна.

Віддієслівне гніздо включає похідні першого та другого тактів деривації. Подібно до аплікативної моделі словотворення дієслівній вершині приписуємо нульове значення у численні девербалізації. Подальше числення варіантів девербалізації зосереджене на протиставленні її частиномовних кроків та пропозиційних типів. У субстантивному кроці віддієслівних похідних розрізнятимемо назви дії (d_1), назви дії, що допускають фактивну лексикалізацію (d_2), а також агентивні (d_3) та пацієнтивні (d_4) іменники.

Ад'єктивний крок віддієслівного словотворення розрізняє прикметники (d_5), дієприкметники теперішнього часу (d_6), модальні прикметники (d_7) та дієприкметники минулого часу (d_8).

Трансформаційне поле ад'єктивного кроку девербалізації на другому такті похідності включає прислівникову та іменникову зони. У відповідних протиставленнях беруть участь деривати, мотивовані прикметниками (d_{9-10}), дієприкметниками теперішнього часу (d_{11-12}), модальними прикметниками (d_{13-14}) та дієприкметниками минулого часу (d_{15-16}), відповідно. Останніми у численні прийнято фактивні іменники, головню епідигмати (d_{17}) до однослівних назв дії (d_2) (див. рис. 1).

Усі похідні задокументовано текстовими прототипами у [6], архаїзацію позначено знаком* після відповідної лексеми. Ці порядкові індекси збережено у запитих до електронної системи пошуку, а також у статтях укладеного зворотного тезауруса англійських дієслів та девербативів. У графах ономасіологічної динаміки порядкові категоріальні індекси доповнено символічною специфікацією.

Результати запитів подають порівняння кількості виражальних засобів вбік близьких до домінанти синонімів та самої домінанти, яка помножена на число значень у випадку власної полісемічності. Формульний запис слід читати від віддалених до близьких синонімів, а прикладовий, навпаки – від домінант(и) до віддалених синонімів. Загалом у системі запитів довжина синонімічних рядів та ступінь їхньої дискретизації довільні, так само як і виділення домінант(и) з загальної щільності ряду. Тут перед лексемними ілюстраціями для діапазону семантичного віддалення синонімів від домінат(и) ряду наведено їхню кількість у даному фрагменті щільності шкали зворотної синоніміки, а після кожної лексеми вказано її належність до цього фрагмента. Утримання однакової арифметизації суміжних фрагментів у формулі ономасіологічної динаміки ряду записано раз. Окрім вичерпних списків прикладів, які важливі для опису макросемантики лексикону, доступна також *прецедентна* ілюстрація, як-от:

v (0 -1) (0,67;1,00] 1 (quail [1,00]) (0,33;0,67] 4 (wince [0,60]) (0,33;0,67] 4 (retreat [0,55]) (0,33;0,67] 4 (cringe [0,50]) (0,33;0,67] 4 (fear [0,47]) (0,00;0,33] 4 (blench [0,33]) (0,00;0,33] 4 (cower [0,25]) (0,00;0,33] 4 (crouch [0,25]) (0,00;0,33] 4 (recoil [0,07]); **d₁ (0 1)** (0,67;1,00] 8 (ejecting [1,00]) (0,67;1,00] 8 (ejecting [1,00]) (0,67;1,00] 8 (emitting [0,95])

)(0,67;1,00) 8 (elimination [0,94]) (0,67;1,00) 8 (ousting [0,92]) (0,67;1,00) 8 (vomition [0,80])
)(0,67;1,00) 8 (excreting [0,79]) (0,67;1,00) 8 (dislodging [0,75]) (0,33;0,67) 3 (disgorgement
 [0,50]) (0,33;0,67) 3 (jettisoning [0,50]) (0,33;0,67) 3 (retching [0,50]) (0,00;0,33) 3 (dumping
 [0,33]) (0,00;0,33) 3 (squirting [0,33]) (0,00;0,33) 3 (launching [0,25]); **d₂ (1 -1) (0,67;1,00)** 5
 (accordance [1,00]) (0,67;1,00) 5 (accordance [1,00]) (0,67;1,00) 5 (admittance [0,89])
)(0,67;1,00) 5 (conformation [0,87]) (0,67;1,00) 5 (fitting [0,77]) (0,33;0,67) 7 (adjustage*
 [0,64]) (0,33;0,67) 7 (contribution [0,47]) (0,33;0,67) 7 (allowance [0,53]) (0,33;0,67) 7
 (agreement [0,57]) (0,33;0,67) 7 (obeyance [0,47]) (0,33;0,67) 7 (concurrency [0,50])
)(0,33;0,67) 7 (reconcilement [0,36]) (0,00;0,33) 5 (accomodation [0,22]) (0,00;0,33) 5 (giving
 [0,19]) (0,00;0,33) 5 (offering [0,11]) (0,00;0,33) 5 (following [0,10]) (0,00;0,33) 5
 (balancement [0,10]); **d₃ (1)** (0,67;1,00) 6 (outrager [1,00]) (0,67;1,00) 6 (raper [0,85])
)(0,67;1,00) 6 (shocker [0,75]) (0,67;1,00) 6 (violator [0,83]) (0,67;1,00) 6 (insulter [0,74])
)(0,67;1,00) 6 (persecutor [0,70]) (0,33;0,67) 4 (disturber [0,54]) (0,33;0,67) 4 (hurter [0,50])
)(0,33;0,67) 4 (flouter [0,50]) (0,33;0,67) 4 (abuser [0,45]) (0,00;0,33) 2 (offender [0,25])
)(0,00;0,33) 2 (corrupter [0,15]); **d₄ (-1 0) (0,67;1,00)** 1 (electee [1,00]) (0,33;0,67) 1 (selectee
 [0,50]) (0,00;0,33) 4 (appointee [0,25]) (0,00;0,33) 4 (assignee [0,27]) (0,00;0,33) 4
 (delegatee [0,18]) (0,00;0,33) 4 (commissionee* [0,12]); **d₅ (1 -1)** (0,67;1,00) 4 (associative
 [1,00]) (0,67;1,00) 4 (associative [1,00]) (0,67;1,00) 4 (associative [1,00]) (0,67;1,00) 4
 (equative [0,67]) (0,33;0,67) 5 (relative [0,50]) (0,33;0,67) 5 (implicative [0,40]) (0,33;0,67)
 5 (involvent [0,60]) (0,33;0,67) 5 (referrent [0,45]) (0,33;0,67) 5 (consortive* [0,50])
 (0,00;0,33) 1 (unitive [0,25]); **d₆ (-1)** (0,67;1,00) 4 (depressing [1,00]) (0,67;1,00) 4
 (depressing [1,00]) (0,67;1,00) 4 (denting [0,93]) (0,67;1,00) 4 (sinking [0,67]) (0,33;0,67) 5
 (tiring [0,56]) (0,33;0,67) 5 (freezing [0,50]) (0,33;0,67) 5 (disgracing [0,48]) (0,33;0,67) 5
 (disturbing [0,44]) (0,33;0,67) 5 (deadening [0,54]) (0,00;0,33) 8 (wearying [0,30])
 (0,00;0,33) 8 (humiliating [0,25]) (0,00;0,33) 8 (vexing [0,25]) (0,00;0,33) 8 (lowering [0,33])
) (0,00;0,33) 8 (digging [0,15]) (0,00;0,33) 8 (saddening [0,17]) (0,00;0,33) 8 (burdening
 [0,22]) (0,00;0,33) 8 (oppressing [0,14]); **d₇ (0)** (0,67;1,00) 3 (avertible [1,00]) (0,67;1,00) 3
 (avertible [1,00]) (0,67;1,00) 3 (vouchable* [0,87]) (0,33;0,67) 3 (defendable [0,50])
 (0,33;0,67) 3 (preventable [0,47]) (0,33;0,67) 3 (divertible [0,50]) (0,00;0,33) 3 (keepable
 [0,33]) (0,00;0,33) 3 (veerable [0,22]) (0,00;0,33) 3 (turnable [0,11]); **d₈ (-1 0)** (0,67;1,00) 2
 (disdained [1,00]) (0,67;1,00) 2 (slighted [0,75]) (0,33;0,67) 2 (neglected [0,57]) (0,33;0,67) 2
 (despised [0,50]) (0,00;0,33) 5 (misliked [0,33]) (0,00;0,33) 5 (spurned [0,33]) (0,00;0,33) 5
 (scorned [0,33]) (0,00;0,33) 5 (overlooked [0,33]) (0,00;0,33) 5 (snubbed [0,33]); **d₉ (1 -1)**
 (0,67;1,00) 2 (admonitorily [1,00]) (0,67;1,00) 2 (admonitorily [1,00]) (0,33;0,67) 3
 (correctively [0,50]) (0,33;0,67) 3 (exhortatively [0,50]) (0,33;0,67) 3 (rebukatively [0,50])
 (0,00;0,33) 0 (); **d₁₀ (1 0)** (0,67;1,00) 1 (swimminess [1,00]) (0,33;0,67) 1 (floatiness [0,50])
 (0,00;0,33) 0 (); **d₁₁ (-1 1)** (0,67;1,00) 1 (blisteringly [1,00]) (0,33;0,67) 0 () (0,00;0,33) 1
 (swellingly [0,11]); **d₁₂ (1 -1)** (0,67;1,00) 1 (startlingness [1,00]) (0,33;0,67) 2 (shockingness
 [0,50]) (0,33;0,67) 2 (surprisingness [0,50]) (0,00;0,33) 1 (surprisingness [0,20]); **d₁₃ (1)**
 (0,67;1,00) 5 (conceivably [1,00]) (0,67;1,00) 5 (conceivably [1,00]) (0,67;1,00) 5
 (imaginably [0,67]) (0,67;1,00) 5 (understandably [0,73]) (0,67;1,00) 5 (formably* [0,67])
 (0,33;0,67) 2 (thinkably [0,50]) (0,33;0,67) 2 (thinkably [0,40]) (0,00;0,33) 1 (believably
 [0,14]); **d₁₄ (0 1)** (0,67;1,00) 2 (weldability [1,00]) (0,67; 1,00) 2 (machinability [0,67])
 (0,33;0,67) 0 () (0,00;0,33) 0 (); **d₁₅ (0 1)** (0,67;1,00) 3 (correctedly* [1,00]) (0,67;1,00) 3
 (correctedly* [1,00]) (0,67;1,00) 3 (reformedly [0,67]) (0,33; 0,67) 1 (fixedly [0,50])
 (0,00;0,33) 1 (chastenedly [0,33]); **d₁₆ (-1 0)** (0,67;1,00) 1 (wrinkledness [1,00]) (0,33;0,67) 1
 (contractedness [0,60]) (0,00;0,33) 2 (agedness [0,33]) (0,00; 0,33) 2 (curledness [0,20]); **d₁₇ (1**
0) (0,67; 1,00) 4 (bewitchery [1,00]) (0,67;1,00) 4 (bewitchery [1,00]) (0,67; 1,00) 4
 (fascination [0,86]) (0,67; 1,00) 4 (ravishment [0,67]) (0,33; 0,67) 4 (enchantment [0,50])
 (0,33;0,67) 4 (lurement [0,50]) (0,33;0,67) 4 (enthralment [0,50]) (0,33; 0,67) 4 (transfixion

[0,50]) (0,00; 0,33] 3 (charming [0,13] (0,00; 0,33] 3 (engrossment [0,33] (0,00;0,33] 3 (engagement [0,25]).

Підвищення дискретизації синонімічного складу, а також узгодження шкал синонімічності різнокатегоріальних похідних значно збільшує варіативність розподілу ономазіологічного ресурсу (рис. 2). При восьмикратній дискретизації шкали тезаурус агентивних іменників розпадається на 235, а тезаурус фактивних іменників – на 196 варіантів розподілу. При вилученні з дискретизації лексемного складу синоніміки домінант(и) ряду ці показники становитимуть, відповідно, 360 та 273 варіанти розподілу. Зіставлення варіантів розподілу ономазіологічного ресурсу в різнокатегоріальній девербалізації вкрай індивідуальне. За умови чотиричленного поділу шкал агентивних та фактивних іменників із приєднанням домінант(и) до відповідного фрагмента ряду знаходимо 260 варіантів розподілу, а без цієї умови – аж 560 варіантів.

Індивідуальний характер розподілу ономазіологічного ресурсу виправдовує його візуалізацію в атласі таких відношень, який охоплює рівне прийнятій категоризації число ономазіологічних об'єктів у діаграмному представленні. Підбір порогу дискретизації шкал диктують міркування їхньої інвентарної насиченості та візуалізаційної зручності. Електронна модель відзначається довільністю запитів й водночас точністю та вичерпністю фактичних ілюстрацій.

Застосування прийомів діаграмного маніпулювання до ономазіологічної динаміки конститuentів словотвірних гнізд оптимізує атлас таких відношень у лексиконі та дозволяє сформувати новий тип гніздового ономазіологічного словника обсягом у десятки тисяч синонімічних рядів із заданими моделями їхнього сигніфікативного розподілу. Інтерактивна електронна система дозволяє індивідуалізувати та систематизувати подані запити. У першому випадку моделювання ономазіологічної кривої охоплює синоніміку індивідуального словотвірного гнізда чи його категоріальних типів. У другому відбувається групування кривих категоріальних типів чи словотвірних гнізд на основі ідентичності або подібності розподілів. Групування лексем за збіжністю параметрів їхньої поведінки здатне запропонувати нові мегасемантичні стратифікації лексикону.

Суміжність цифр у межах наведеної пропорційної арифметизації зумовлює горизонтальну чи вертикальну спрямованість векторів на графі. Довжина графа (кількість векторів на ньому) скорочується збіжним напрямом вектора у суміжних фрагментах.

Побудова графа та його арифметизація розпочинається з кінця ономазіологічної шкали ряду синонімів (порівн. зворотність чисельного запису словотвірної складності в аплікативній граматиці). Арифметизація може включати заголовне слово ряду, яке є невід'ємною частиною його складу. Під час розбивання шкали частини, до якої належить домінанта ряду, логічно відвести роль кількісної основи (еталона) для порівняння ономазіологічного ресурсу інших рівновеликих частин шкали. Зрозуміло, що альтернативна версія електронного моделювання допускає виокремлення домінанти з членів ряду. Окрім подачі кількості синонімів у відповідних фрагментах шкали побудова графа ґрунтується на коливаннях у синонімічній близькості до домінанти засобів варіативного вираження різної категоріальності (див. рис. 2).

S1	Deverb	W	S1	Deverb	W	S2	Deverb	W	S3	Deverb	W	S17	Deverb	W
1	IGNORE	1,00	1	IGNORING	1,00	1	IGNORATION	1,00	1	IGNORER	1,00	1	IGNORANCE	1,00
8	SCORN	0,89	5	SCORNING	0,89	3	DISOBEISANCE	0,70	8	SCORNER	0,89	5	DISOBEISANCE	0,75
***	DISOBEY	0,78	***	DISOBEYING	0,77	***	FORGETTING	0,80	***	DISOBEYER	0,76	***	FORGETTING	0,80
***	FORGET	0,75	***	SNUBBING	0,67	***	DISREGARDING	0,67	***	FORGETTER	0,75	***	DISREGARDING	0,67
***	SNUB	0,75	***	CANCELLING	0,81	***	*****	*****	***	SNUBBER	0,75	***	REBUFFAL	0,69
***	OMIT	0,75	***	SHRUGGING	0,67	***	*****	*****	***	OMITTER	0,75	***	PASSAGE	0,67
***	CANCEL	0,75	***	*****	*****	***	*****	*****	***	CANCELLER	0,72	***	*****	*****
***	DISREGARD	0,67	***	*****	*****	***	*****	*****	***	DISREGARDEF	0,67	***	*****	*****
***	REBUFF	0,62	***	*****	*****	***	*****	*****	***	REBUFFER	0,65	***	*****	*****
8	PASS	0,50	6	PASSING	0,33	3	OMISSION	0,50	6	PASSER	0,50	3	OMISSION	0,50
***	SHRUG	0,50	***	SHUNNING	0,40	***	NEGLECTION*	0,33	***	SHUNNER	0,40	***	NEGLECTION*	0,29
***	ELIDE	0,50	***	NEGLECTING	0,40	***	NEGLECTION*	0,33	***	NEGLECTOR	0,33	***	NEGLECTION*	0,29
***	SHUN	0,40	***	NEGLECTING	0,40	***	*****	*****	***	NEGLECTOR	0,27	***	*****	*****
***	NEGLECT	0,38	***	DISDAINING	0,25	***	*****	*****	***	DISDAINER	0,25	***	*****	*****
***	NEGLECT	0,31	***	REFUSING	0,24	***	*****	*****	***	REFUSER	0,22	***	*****	*****
***	DISDAIN	0,25	***	*****	*****	***	*****	*****	***	*****	*****	***	*****	*****
***	REFUSE	0,21	***	*****	*****	***	*****	*****	***	*****	*****	***	*****	*****

Рис. 2. Зразок запиту щодо коливання вагових коефіцієнтів при перекатегоризації дієслівної синоніміки (порівн. вагові коефіцієнти близькості до домінанти у спільнокорених похідних різної категоріальної належності)

Синоніміка віддієслівного словотвірного гнізда отримує граф розподілу ономаціологічного ресурсу. Можливості діаграмного маніпулювання розширюють варіативність такого представлення та покращують візуалізацію, звертаючи увагу на окремі аспекти розподілу з огляду на своєрідності інвентарного складу синоніміки у різних зонах гнізда та категоріальних ділянках лексику. Місцями введення таких змінних ознак візуалізації є ступінь дискретизації шкали та парадигматика віддієслівної похідності.

За роллю домінанти у зворотній синоніміці ряди розпадаються на моносемантні, полісемантні та латентні. Візуалізація цієї особливості можлива за умови виділення домінант(и) з інвентарного ресурсу ряду (порівн. графи на рис. 3). У статтях укладеного зворотного тезауруса суфіксальну варіативність похідних подано після основного (тут найдавнішого з-поміж альтернативних) деривата. Моделювання таких синонімічних рядів можна здійснити й за довільною суфіксальною селективністю. Неповнота переліку рядів відображає категоріальну структуру словотвірної валентності домінанти:

DEFY <renounce faith> (13): defy (1.00); face (to confront conflict/trouble, 0.88); scorn (to refuse as a matt.of princ., 0.78); rebel (to endeav.to overthr.a governm, 0.78); oppose (to hold a contrary opinion, 0.71); challenge (to invite to a contest, 0.67); mock (to dare, 0.50); contravene (0.50); confront (0.50); disobey (0.48); oppose (to fight, 0.40); complain (to express an objection, 0.27); outface (0.25)

1. defying (1.00); scorning (0.78); rebelling (0.81); opposal* (0.71); challenging (0.67); mocking (0.50); confrontation [-ing] (0.50); confrontment [-ing, -tion] (0.50); disobeying (0.50); opposal* (0.31); outfacing (0.25)

2. defiance (1.00); facing (0.90); mockery (0.50); disobedience (0.40); complaining (0.44)

3. defier (1.00); facer (0.87); scorner (0.78); rebeler [-ant] (0.75); opposer (0.70); challenger (0.67); mocker (0.50); contravener (0.50); confronter (0.50); disobeyer (0.48); opposer (0.39); complainant [-er] (0.28); outfacer (0.25)

5. defient (1.00); rebellant* (0.71); opposant* [-ive] (0.58); contravenient* (0.33); disobeyant* (0.50); opposant* [-ive] (0.50); complainant (0.33)

6. defying (1.00); facing (0.86); scorning (0.71); rebelling (0.73); opposing (0.73); challenging (0.67); mocking (0.50); contravening (0.50); confronting (0.50); disobeying (0.45); opposing (0.41); complaining (0.19); outfacing (0.25)

7. defiable (1.00); faceable (0.86); opposable (0.68); challengeable (0.67); mockable (0.67); contravenable (0.33); opposable (0.35); complainable (0.32)

8. defied (1.00); faced (0.86); scorned (0.83); rebelled* (0.77); opposed (0.68); challenged (0.67); opposed (0.39); outfaced (0.33)

9. defiantly (1.00); opposively (0.44); opposively (0.33)

11. defyingly (1.00); scorningly (0.67); opposingly (0.72); challengingly (0.50); mockingly (0.50); disobeyingly (0.42); opposingly (0.42); complainingly (0.13)

17. defiance (1.00); facing (0.83); mockery (0.50); confrontation* (0.67); disobedience (0.42); complaining (0.38)

CHALLENGE (16): challenge (1.00); challenge (to claim, 1.00); challenge (to invite to a contest, 1.00); challenge (to question, 1.00); dare (to defy, 0.93); accuse (0.84); fight (to engage in an encounter, 0.80); emulate (0.75); face (to confront conflict/trouble, 0.71); impugn (0.50); require (to demand, 0.30); question (to ask, 0.29); demur (0.25); mock (to dare, 0.25); ask (to inquire, 0.10); doubt (to entertain doubt, 0.07)

1. challenging (1.00); challenging (1.00); challenging (1.00); challenging (1.00); accusing [-tion] (0.79); emulation (0.75); impugnation [-ing, -ance] (0.60); demurring (0.33); mocking (0.25); doubtance* [-ing] (0.08)

3. challenger (1.00); challenger (1.00); challenger (1.00); challenger (1.00); accuser [-ant, -or] (0.83); fighter (0.79); facer (0.74); impugner [-or] (0.50); requirant* [-er] (0.30); questioner (0.23); demurrer [-ant] (0.25); mocker (0.25); asker (0.10); doubter (0.08)

4. challengee (1.00); challengee (1.00); challengee (1.00); challengee (1.00); questionee (0.43)

6. challenging (1.00); challenging (1.00); challenging (1.00); challenging (1.00); daring (0.93); accusing (0.85); fighting (0.77); emulating (0.75); facing (0.67); impugning (0.50); questioning (0.23); demurring (0.25); mocking (0.25); asking (0.12); doubting (0.08)

7. challengeable (1.00); challengeable (1.00); challengeable (1.00); challengeable (1.00); accusable (0.80); fightable (0.67); emulable* (0.67); faceable (0.79); impugnable (0.50); requirable (0.43); questionable (0.33); demurrable (0.33); mockable (0.33); askable (0.13); doubtable (0.17)

8. challenged (1.00); challenged (1.00); challenged (1.00); challenged (1.00); accused (0.89); faced (0.79); impugned (0.40); required (0.33); questioned (0.14); asked (0.06); doubted (0.09)

11. challengingly (1.00); challengingly (1.00); challengingly (1.00); challengingly (1.00); daringly (0.86); accusingly (0.80); fightingly (0.60); questioningly (0.30); demurringly (0.33); mockingly (0.25); askingly (0.17); doubtingly (0.14)

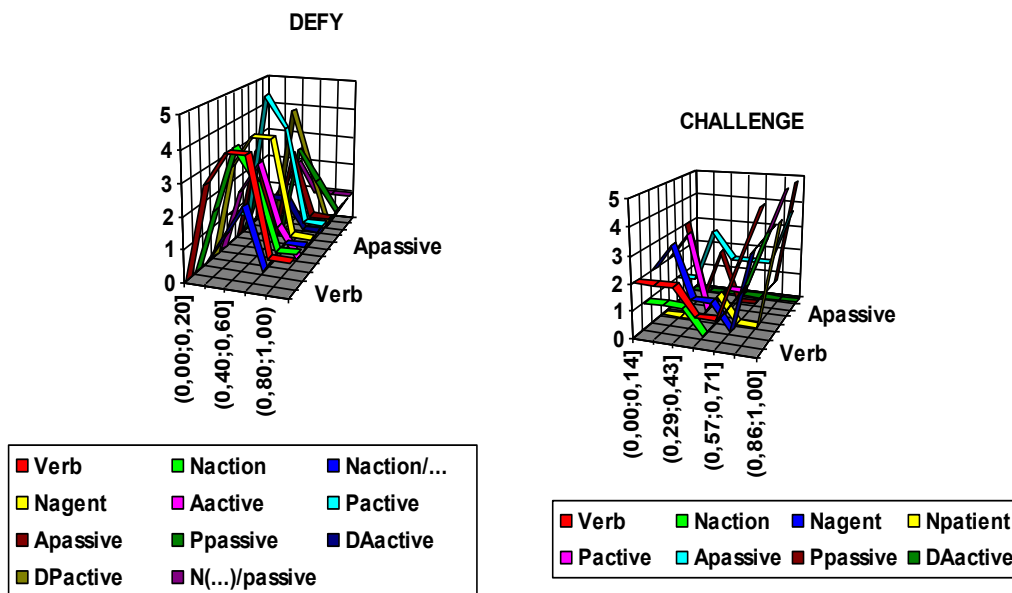

Рис. 3. Моделювання кривих ономаціологічного розподілу із виділенням домінант(и) рядів при моно- та полісемічності: вісь x – поділ шкали (тут п'яти- та семикратний, відповідно); вісь y – кількість синонімів у фрагментах шкали; вісь z – категоріальна структура синонімізованих гнізд. У нижньому графі домінанти віднесено до ділянки близьких синонімів

Злиття домінанти із зоною високої синонімічності змінює пропорційність шкали за збереження попередньої дискретизації її ономаціологічного ресурсу.

У перекатегоризації латентних синонімічних рядів до слів, які відсутні серед домінант прямого тезауруса, подібна зміна синонімічної щільності неможлива (рис. 4):

- PATTERN (4): form (to give shape to a thing, 0.96); embroider (to add adornment, 0.63); order (to put in order, 0.53); carve (to form by cutting, 0.11)
2. [patterning] formation (0.95); embroidering (0.60); carving (0.13)
 3. [patterner] former (0.96); embroiderer (0.60); orderer (0.50); carver (0.11)
 7. [patternable*] formable (0.95); orderable (0.52)
 8. [patterned] formed (0.96); embroidered (0.63); ordered (0.55); carved (0.11)
 17. [patterning] formation (0.95); embroidery (0.63); carving (0.13).

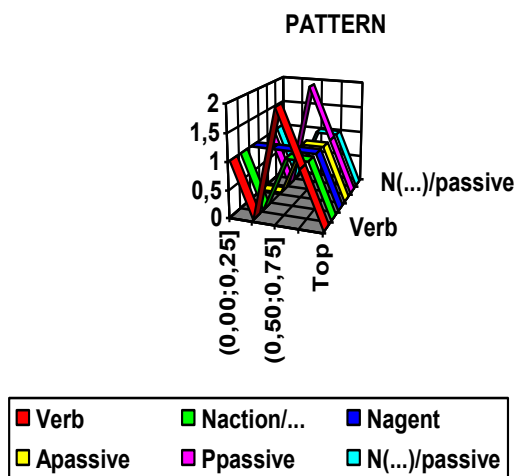

Рис. 4. Нулювання вагового коефіцієнта домінанти при латентній синонімізації

Підбір міри дискретності залежить від кількості синонімів та насиченості відповідних зон їх віддаленості від домінанти (порівн. графи рис. 5). Певні фрагменти шкали при віддієслівній перекатегоризації залишаються лакунами (нульові значення осі у на відповідних кривих) у визначеному діапазоні віддалення:

MITIGATE (21): mitigate (1.00); temper (to soften or qualify, 0.88); comfort (to make easy physically, 0.86); cool (to cause to become cool, 0.83); ease (to relieve of pain, 0.83); modify (to moderate, 0.75); mince (to minimize, 0.75); lighten (to make lighter, 0.71); assuage (to alleviate, 0.67); palliate (0.65); reconcile (to bring into harmony, 0.62); excuse (0.50); alleviate (0.50); vaccinate (0.38); decrease (to make less, 0.33); relieve (to lessen; said esp. of pain, 0.29); extenuate (0.29); smooth (to mollify, 0.25); commute (to exchange for sth less sever, 0.25); soothe (0.20); remedy (0.06)

1. mitigating (1.00); tempering [-tion] (0.83); comforting (0.85); cooling (0.78); easing (0.80); modifying (0.67); lightening (0.77); assuaging (0.50); reconciling (0.70); excusing (0.53); alleviation [-ing] (0.50); vaccinating (0.43); decreasing (0.33); relieving (0.27); extenuating (0.40); smoothing (0.33); commuting (0.25); remedying (0.07)

2. mitigation (1.00); temperament (0.83); comfortment* (0.87); easement (0.86); mincing (0.67); assuagement (0.67); palliation (0.59); reconcilment (0.64); excusation (0.50); decrement (0.35); relievement* (0.38); extenuation (0.40); commutation (0.50); soothing (0.22)

3. mitigator [-er, -ant] (1.00); temperer (0.88); comforter (0.84); cooler (0.80); easer (0.81); modifier (0.75); mincer (0.67); lightener (0.83); assuager (0.50); palliator [-er, -ive] (0.63); reconciler (0.62); excuser* (0.50); alleviative [-er] (0.50); reliever (0.29); extenuative [-or] (0.33); smoother (0.33); commuter (0.25); soother (0.21)

5. mitigative [-ant] (1.00); temperant [-ive] (0.75); comfortive (0.80); modificative (0.50); minceative (0.67); palliative (0.86); reconciliatory (0.70); excusive (0.55); alleviative (0.50); vaccinator (0.60); extenuative (0.40); commutative (0.25); soothful (0.14)

6. mitigating (1.00); tempering (0.88); comforting (0.84); cooling (0.82); easing (0.77); modifying (0.75); mincing (0.75); assuaging (0.67); palliating (0.61); reconciling (0.58); excusing (0.40); alleviating (0.67); vaccinating (0.40); decreasing (0.30); relieving (0.29); extenuating (0.29); soothing (0.25); soothing (0.23)

7. mitigable (1.00); temperable (0.88); modifiable (0.75); reconciliable (0.56); excusable (0.47); vaccinable (0.43); relievable (0.57); extenuable* (0.40); smoothable (0.50); commutable (0.33); remediable (0.06)

8. mitigated (1.00); tempered (0.88); cooled (0.80); eased (0.80); modified (0.75); minced (0.75); lightened (0.71); palliated (0.65); reconciled (0.70); excused (0.44); alleviated (0.50); vaccinated (0.43); relieved (0.31); extenuated (0.29); smoothed (0.25); commuted (0.25)

17. mitigation (1.00); temperament (0.83); comfortment* (0.88); easement (0.86); mincing (0.67); assuagement (0.67); palliation (0.59); reconciliation (0.64); excusation (0.47); decrement (0.35); reliefment* (0.44); extenuation (0.40); commutation (0.50); soothing (0.22)

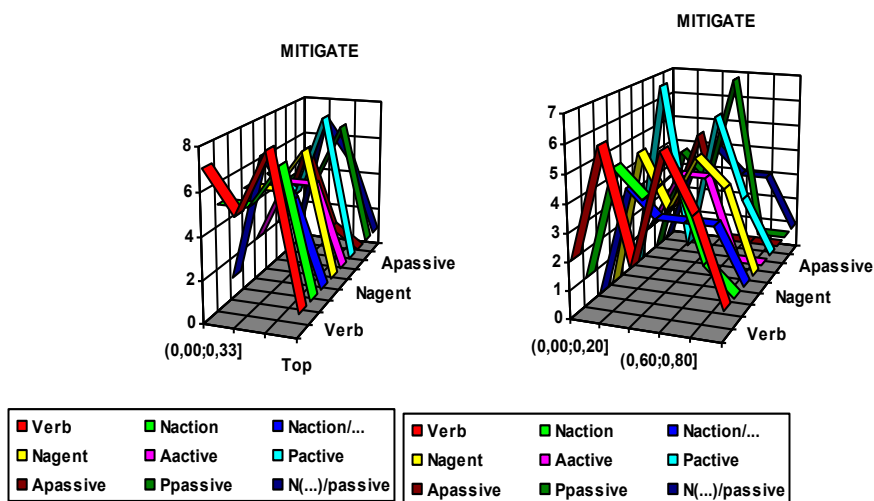

Рис. 5. Варіативність дискретизації онемасіологічної шкали (від)ієсловної синоніміки

Повне представлення синоніміки гнізд при високій категоріальній насиченості збільнює наглядність графа. З огляду на це візуалізація синоніміки до словотвірного гнізда може охоплювати його структуру частково за певною заданою логікою, приміром у межах кроків, тактів чи ланцюжків деривації (порівн. графи на рис. 6):

NEGLECT (8): neglect (to fail to attend to responsib, 1.00); neglect (to treat with indifference, 1.00); disobey (0.87); waive (0.69); fail (to be unsuccessful, 0.56); forget (to neglect accidentally, 0.50); overlook (to fail to see, 0.33); shun (0.20)

1. neglecting [-tion] (1.00); neglecting [-tion] (1.00); disobeying (0.86); waiving (0.56); overlooking (0.50); shunning (0.20)

2. neglection* (1.00); neglection* (1.00); disobeisance (0.90); failing (0.38); forgetting (0.40)

3. neglector [-er] (1.00); neglector [-er] (1.00); disobeyer (0.86); failer (0.50); forgetter (0.50); overlooker (0.50); shunner (0.20)

5. neglective (1.00); neglective (1.00); disobeyant* (0.86); forgetful (0.60)

6. neglecting (1.00); neglecting (1.00); disobeying (0.86); failing (0.69); forgetting (0.57); overlooking (0.33); shunning (0.20)

7. neglectable (1.00); neglectable (1.00); waivable (0.57); failable* (0.20); forgettable (0.60); shunnable (0.33)

8. neglected (1.00); neglected (1.00); waived (0.64); failed (0.62); overlooked (0.33); shunned (0.50)

9. neglectively (1.00); neglectively (1.00); forgetfully (0.50)

10. neglectiveness* (1.00); neglectiveness* (1.00); forgetfulness (0.50)

11. neglectingly* (1.00); neglectingly* (1.00); disobeyingly (0.83); failingly (0.67); forgettingly (0.75)

15. neglectedly (1.00); neglectedly (1.00)

16. neglectedness (1.00); neglectedness (1.00)

17. neglection* (1.00); neglection* (1.00); disobedience (0.92); failing [-ance] (0.38); forgetting (0.40)

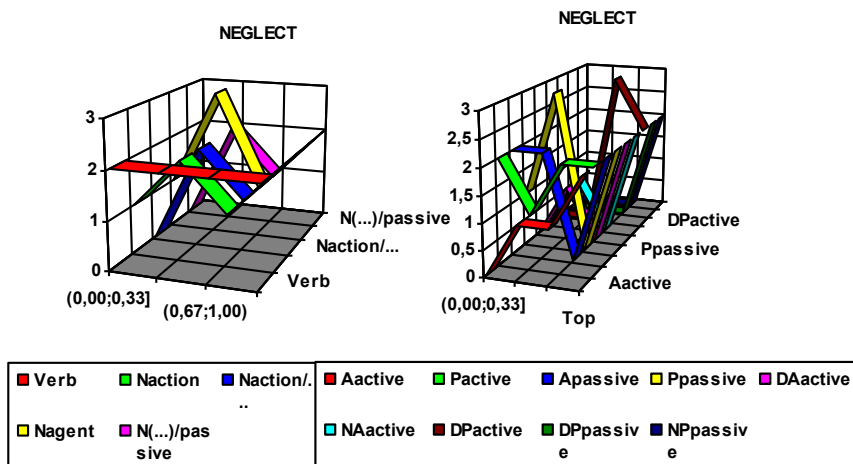

Рис. 6. Розщеплення графа віддіслівної синонімізації за категоріальною парадигматикою

Така препарована візуалізація здійснима в ручному режимі побудови графа. Повна ж візуалізація є передумовою автоматизованого укладання тезауруса [порівн. 5].

Словотвірні фільтри на деривацію заданого категоріального статусу в окремих конститuentах дієслівної синоніміки спричиняють коливання вагового коефіцієнта у спільно-кореневих словотвірних рядах. Ономасіологічний атлас опускає нульові значення кривих при категоріальних лакунах у словотвірному ґнізді. Якщо ж словотвірні фільтри не дають синонімічної рядності, проте відповідна категорія уможливує транспозицію дієслівної домінанти до дериватарію, доцільно зберегти її представлення у тезаурусі.

Укладений лексикографічний об'єкт допускає значну долю експериментування у подачі матеріалу. Додаткові епістемічні можливості криються не лише у глибшому розумінні параметра довжини синонімічних рядів різної категоріальної природи, а й у злитті категоріальних зон на підставі значеннєвих параметрів і/або їх розщепленні завдяки ономасіологічній чи етимологічній співвіднесеності суфіксів або їх груп. У загально-мовному тезаурусі можливе членування модельованого об'єкта на підставі хронологічних, етимологічних, тематичних, епідигматичних чи змішаних чинників.

1. Білінський М. Е. Синоніміка англійського дієслова: словник семантичних відстаней. Львів, 1999. 2. Левицкий В. В., Стернин И. Я. Экспериментальные методы в семасиологии. Воронеж, 1989. 3. Скороходько Е. Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності// Мовознавство. 1995. № 6. 4. Тихонов А. Н., Пардаев А. С. Роль гнезд однокорневых слов в системной организации лексики. Отраженная синонимия. Отраженная антонимия. Отраженная омонимия. Ташкент, 1989. 5. Grefenstette G. Explorations in Automatic Thesaurus Discovery. Boston, London, Dordrecht: Springer 1994. 6. Oxford English Dictionary (Second Edition) on CD-

ROM Version 3.0. 2002. Oxford: Oxford University Press. 7. Webster's New World Thesaurus. Prepared by W. D. Lutz. New York: Prentice Hall, 1985.

**THE ONOMASIOLOGICAL DYNAMISM IN THE SYNONYMY OF VERBS
AND DEVERBAL COINAGES OF ENGLISH**

Mykhaylo Bilynskyi

*Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str,
79000 Lviv, Ukraine*

An electronic model for the study of the derivationally reflected synonymy of verbs is suggested. The onomasiological dynamic of synonymous stringing of varied categorial affiliation offers unitary and combined proportionate filling for equal fragments of the gauged scale. The construed reverse thesaurus of deverbal word-forming families reveals both the categorial structure and suffix variants of the word-forming valence of verbs. Arbitrary analysis options include strings' length and discreteness shreshold as well as suffix re-writing procedures and three-dimentional vector visaualization possibilities.

Key words: deverbal coinages; synonymy; lexical sets.

УЗУС УСНОГО МОВЛЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ ДІАЛЕКТІВ І НОРМИ В НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЧАСТИНІ ШВЕЙЦАРІЇ

Володимир Сулим, Андрій Рожик

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто особливості мовної ситуації в німецькомовній частині Швейцарії. Простежено сфери вживання різних варіантів мови під впливом ситуативних модусів. Показано взаємодію локальних діалектів і мовної норми.

Ключові слова: локальний діалект; мовна норма; варіант мови; мовний модус; мовний реєстр.

1. Особливості мовної ситуації

На початку ХХІ ст. у Європі посилились процеси інтеграції та глобалізації соціально-економічних відносин. Однак багато європейців дедалі наполегливіше виступають за збереження національної ідентичності, культурної самобутності, вважаючи особливо важливими заходи щодо захисту і розвитку національних мов.

Мовна ситуація у Швейцарії має низку особливостей, які відображають неповторну різноманітність і багатогранність національного життя. В усному мовленні поширений діалект, який поступово витісняє літературну мову з усіх комунікативних ситуацій. Ця специфіка зумовлена різними чинниками. Зокрема, конфедеративний державний устрій гарантує кантонам істотні повноваження в мовній політиці та системі освіти. Багато регіонів зберегли свої діалекти, оскільки в минулому через природні перешкоди рельєфу зв'язок між ними був важкодоступний, і вони тривалий час уникали взаємовпливу. У процесі історичного розвитку сформувалось негативне ставлення швейцарців до мовної норми Німеччини, що спричинило звуження сфери її вживання і пристосування до швейцарських особливостей.

Аналізуючи функціонування німецької мови у Швейцарії, слід вказати на різницю її вживання в усній та письмовій формі. В усній мові розрізняють швейцарський діалектний тип, так званий Schweizerdeutsch і стандартний тип мовлення [3, с. 32]. Переважна більшість мовців країни не використовує власне німецької мовної норми, а практично замість неї вживає швейцарську, яка має певні характерні риси, специфічну фонетичну реалізацію, відмінну лексику та особливості узусу. До особливостей національно-варіантної кодифікації німецької мови у Швейцарії відносять усі її відмінності від німецької мовної норми в усній та письмовій комунікації [Keiser 1969]. Ці особливості передають національний колорит, створюють певний стиль мовлення.

Гельветизми присутні на всіх рівнях мови. Найбільш стилістично маркованими є фонетичні та лексичні гельветизми. Окрім власної мовної норми у середовищі усного спілкування, у Швейцарії побутує й загальнонімецька мовна норма. У письмовій формі також вживають і загальнонімецьку, і швейцарську мовну норму, а в окремих випадках можливе застосування діалектного типу мовлення [2, с. 27].

Діалект містить різноманітні *варіанти мовлення* або *мовні діалекти*, такі як: говірки, технолекти, спеціальні форми мовлення тощо. Він вживається в усній комунікації між німецькомовними швейцарцями без будь-яких обмежень, наприклад, відмінності соціального статусу, змістового, ситуативного чи тематичного характеру. Професор університету використовуватиме рідний йому діалект так само, як і сільський фермер чи

робітник. Терміном *варіант мовлення* ми позначаємо форму мовлення, для якої характерні екстралінгвістичні чинники, як-от: історичні (зміна мовлення у різні історичні періоди), географічні (зміна мовлення у різних ареалах), функціональні (уживання мови – усної чи письмової – у неофіційних чи офіційних мовних ситуаціях), а також такими соціолінгвальними чинниками, як стать мовця, його вік, належність до певної професійної чи соціальної групи тощо. В іноземній лінгвістиці відповідниками цього терміна є нім. *Varietät*, англ. *variety*. Термін *мовний діалект* походить із соціолінгвістики і позначає один із варіантів мовлення у репертуарі мовця, який відповідно модифіковано індивідуальною чи груповою мовленнєвою діяльністю.

Усе корінне німецькомовне населення країни розмовляє діалектом і будь-яка мовна інтенція може бути реалізована за його допомогою. Відповідний діалект є первинним типом мовлення для німецькомовного швейцарця. Літературна норма засвоюється й вивчається пізніше і використовується переважно у письмовій формі, за її допомогою розбудовується первинний варіант мовлення [1, с. 88]. Насамперед поповнюються лексичні та стилістичні засоби діалекту.

Хоча кожен з мовців розмовляє своїм діалектом, переважно між ними спостерігається схожість. Поширеним явищем є знання діалектів інших кантонів країни. Усі діалекти Швейцарії належать до групи верхньоалеманських (*Oberalemannisch*), за винятком діалекту регіону Базель, який належить до нижньоалеманських (*Niederalemannisch*) і лінгвістично найближчий до південнонімецьких діалектів. Німецькомовні швейцарці володіють пасивною полідіалектальною мовленнєвою компетенцією – вони майже повністю розуміють інші швейцарські діалекти. Специфічна вимова дає змогу встановити, з якого регіону походить співрозмовник, наприклад із Берна, Цюриха, Базеля чи Солотурна. Рівень компетенції стосовно інших діалектів може коливатися залежно від кожного окремого мовця. Однак швейцарці активно вживають лише один із діалектів. Переважно це діалект їхнього рідного села чи міста, або той, яким відбувається комунікація в сімейному колі. Рідний мовцеві діалект часто зберігається навіть, якщо він змінює місце проживання.

Через відсутність лінгвістичної дистанції між різними діалектами, не сформувалося надрегіональних варіантів мовлення або специфічної розмовної мови (*Umgangssprache*), як наприклад, у інших німецькомовних країнах [4, с. 20]. На відміну від мовної ситуації у Німеччині, де, скажімо, житель Баварії та житель північної частини Німеччини не розмовлятимуть між собою кожен своїм діалектом, а використовуватимуть літературну або частіше розмовну мову, мешканці Швейцарії спілкуватимуться один з одним кожен своїм діалектом. Таку комунікативну ситуацію позначають терміном полідіалектальний діалог [1, с. 28].

Відсутність єдиної розмовної мови призвела до нівеляції окремих діалектів, а також часткового їх змішування з наддіалектним типом мовлення. Специфічні особливості складних та малопоширених діалектів втрачено на користь популярних діалектів з великою кількістю мовців. Суттєву роль тут відіграли міграційні процеси. Економічне піднесення окремих регіонів країни спричинило утворення великих агломерацій, помітно зросла мобільність населення, відбулося переселення жителів гірських районів країни до великих міст. Тому сьогодні рідко можна почути первинний діалект невеликого міста чи села, оскільки відбулося змішування різних діалектів.

Ще однією особливою тенденцією у Швейцарії є активне вживання нормованого мовлення у діалектному озвученні. Історично склалося так, що ставлення мовців до загальнонімецької мовної норми було негативним. Ще за час правління націонал-соціалістичного уряду в Німеччині відбулося чітке відмежування Швейцарії не лише в політичному, а й у мовному аспекті. Прагнення швейцарців зберегти політичну незалежність та несприйняття націонал-соціалізму сприяли підвищенню престижу діалектів.

У старших класах школи посилюється негативне сприймання мовної норми, оскільки її вважають мовою офіційності, екзаменів, доповідей тощо. Тому німецькомовний швейцарець всіяко уникає такого типу мовлення. Про це свідчать результати опитування учнів восьмого класу однієї з гімназій міста Базель:

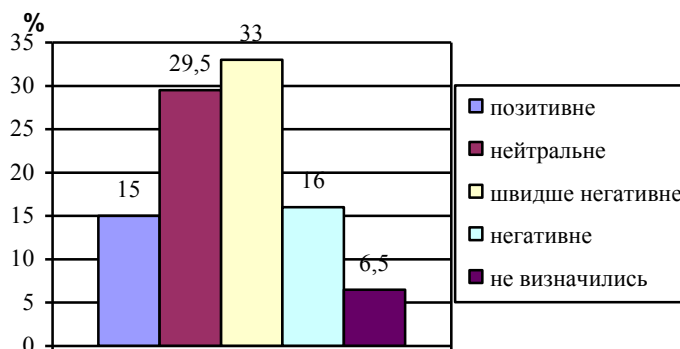

Рис. 1. Ставлення учнів до загальнонімецької мовної норми

Якщо ж мовна ситуація вимагає вживання норми, часто буде відбуватися її діалектна фонетична реалізація. Як приклад можна вказати на тенденцію до закритої реалізації короткого звука [e] (у письмовій реалізації <e>) на противагу до відкритої реалізації при позначенні <ä> на письмі або реалізацію звука шва за наявності <e> у суфіксі <age>, наприклад: *Bandage, Garage* – (у Швейцарії допускається лише глуха реалізація, на відміну від Німеччини, де загальним правилом є дзвінка вимова. На лексичному та граматичному рівні спостерігається вплив діалекту на швейцарську мовну норму і навпаки.

2. Сфери вживання діалектного та нормованого типів мовлення

Швейцарська мовна норма має порівняно мало відмінностей від загальнонімецької. Їй властива обмежено соціо-функціональна парадигма. Нею послуговуються у розмові з іноземцями (наприклад, із жителями Німеччини), в офіційних промовах, частково на телебаченні та у радіомовленні (переважно в надрегіональних мас-медіа), нею викладають деякі предмети у школі, читають лекції в університеті, нею розмовляють окремі політичні діячі. Усна мовна норма є мовою театру та частково церковних проповідей, переважної більшості пісень та молитов. Її вживають також тоді, коли вголос читають листа, чи інструкцію з використання.

Діалектний тип мовлення в останні десятиліття зміг розширити сферу свого вживання. Від кінця 60-х років постійно зростає його престиж. Із повсякденної комунікації діалект проникає в офіційні сфери мовлення, науку, школу, у мову церкви, армії та засобів масової інформації [5, с. 35]. Такий розвиток діалектів міг би стати достатньо вагомою передумовою до обґрунтування власної незалежної мови, яка б базувалася на діалектах. Проте діалекти не були стандартизованими та кодифікованими. До того ж, у письмовій формі діалектне мовлення обмежене творами деяких письменників, бульварною літературою та пресою, народною творчістю.⁸ На письмі німецькомовна Швейцарія використовує загальнонімецьку мовну норму, зберігаючи деякі типові швейцарські особливості. Це поєднує Швейцарію з іншими німецькомовними країнами та сприяє наддержавній та надрегіональній комунікації.

⁸ Один з прикладів використання діалектного мовлення в письмовій формі подано у додатку 1.

Обидва типи мовлення – діалект та стандарт – не є ізольованими. Між ними відбувається постійна взаємодія та взаємозв'язок. Діалектний тип вносить елементи культурної розмаїтості в письмову нормовану мову, яка сприяє уніфікації діалектів та розширенню їх до надрегіональних.

3. Мовні модуси й мовні реєстри в усному мовленні

Компетенція мовця включає у себе декілька типів мовлення. Важливо визначити різницю між поняттям мовного реєстру та мовного модусу. Мовний реєстр – це тип мовлення, який вибирає мовець, зважаючи на певну мовленнєву інтенцію соціального статусу та особливостей співрозмовника. Він завжди формується з урахуванням мовної ситуації. Наприклад, форма мовлення може бути ввічливою, дружньою, як у розмові з представниками тих чи інших мовних груп або друзями. Форму мовного реєстру визначають фахові, ситуативні, функціональні, соціолінгвальні та інші чинники.

Мовний модус (варіант мовлення) визначається географічними, соціолінгвальними та функціональними критеріями. Загалом у німецькомовних країнах важливо розрізняти такі мовні модуси: діалект, розмовний тип мовлення німецькомовних країн (*Umgangssprache*), стандартний тип мовлення, загальнонімецька мовна норма. У межах кожного з них можна виділити різні мовні реєстри.

У німецькомовній частині Швейцарії розмовна мова у наведеному вище розумінні відсутня. Паралельно зі стандартним типом мовлення вживають різні діалекти, які за дотримання певних умов можуть перебрати на себе функції розмовної мови. Вирішальними щодо вибору варіанта мовлення є офіційність та формальність ситуативного аспекту (для вибору стандартного мовлення ступінь офіційності має бути досить істотним), або зважання на те, що співрозмовник сприймає німецьку мову як іноземну чи володіє лише стандартним типом мовлення. Такі чинники впливають на зміну мовного модусу (*code switching*):

Таблиця 1

Реалізація мовного модусу

Мовний модус	Форма реалізації
1. загальнонімецька мовна норма	стандартний німецький варіант
2. швейцарський стандартний тип мовлення	німецький стандартний варіант у діалектному озвученні + гелльветизми
3. діалектне мовлення	один з регіональних чи надрегіональних діалектів

Зміна мовного реєстру відбувається переважно від діалекту до швейцарського стандартного типу мовлення, рідше – до загальнонімецької мовної норми. Причиною цього є недостатня мовна компетенція. Навіть з набуттям освіти багато мовців не володіють достатньою мірою літературною нормою мовлення через те, що вживають стандартний тип мовлення лише в письмовій формі, а також через відсутність надрегіонального типу мовлення. Власну компетенцію стосовно стандартного мовлення молоді швейцарці оцінюють досить критично:⁹

⁹ Опитування було проведено у січні 2004 р. серед 50 учнів обох восьмих класів вільної гімназії міста Базель (*Freies Gymnasium Basel*).

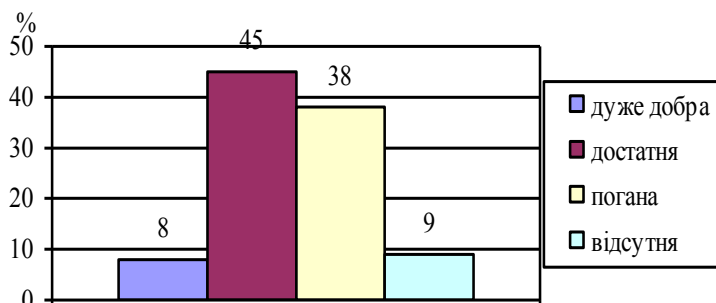

Рис. 2. Оцінка власної мовної компетенції молодими швейцарцями

Діти мігрантів з німецькомовних країн, які не відвідували школи у Швейцарії на початку навчання оволодівають, зазвичай, лише діалектом. Особливі труднощі виникають у них із вживанням мови на письмі.

Загалом, мовна ситуація у німецькомовній частині Швейцарії сприяє використанню обох типів мовлення. Діалектний тип мовлення є функціонально повноправним засобом комунікації поряд зі стандартним типом мовленням. У сучасних умовах спостерігається позитивна тенденція у його розвитку. Причинами цього стало зростання мобільності населення в Європі та небажання Швейцарії бути ізольованою з огляду на її мову. Ставлення до німецької мовної норми помітно змінюється на краще, оскільки серед молодого покоління відсутні будь-які упередження у ставленні до німецької нації та її мови.

Додаток 1. Вживання сучасного діалектного типу мовлення у письмовій формі¹⁰

**Het eben ebber ebbis gwisst?
(D'Antwort wird no hit vermisst!)**

Mir wänn das Jahr jetz brobiere,
alle Lyt vor Auge z'fiere.

was do alles ka bassiere
wenn mer d'bersicht verliere.

Wenn mer nur ins Fämse stiere,
wo si uns degeneriere.

Wen si derte soo agiere,
nur zue Gwalten animiere.

Wenn si sich nit dien schiniere,
fir das alles no z'garniere!

Wenn di däwääg druff tendiere,
dass mit si soo saniere.

Wenn mer wyter dien negiere,
iberhaupt nit reagiere,
wenn sie Kinder dien verfiere,
und kai ainzig Hand dien riere!
Doo git's e Leesig, uss de Niere:
aifach driber uriniere!

**Ebbis muess me doo vermisse:
Wo isch aigetlig no s'Gwisse?**

Maitli, Buebe sinn doch alli,
wo uns alle bsunders gfalli.
In der Schuel und uff der Stroos
finde die sich soo famoos!...

Сучасна мовна ситуація в німецькомовній частині Швейцарії сприяє використанню обох типів мовлення: і стандартного, і діалектного, а також їх взаємному збагаченню. Перед лінгвістами постають нові проблеми, які потребують уважного й докладного вивчення, зокрема тих процесів, які посилюють взаємодію діалекту і норми, сприяють проникненню діалекту до раніше незвичних для нього середовищ.

1. H. Buhofer, A. Burger, H. Schneider H.-J. Studer Früher Hochspracherwerb in der deutschen Schweiz: Der weitgehend ungesteuerte Erwerb durch sech- bis achtjährige deutschschweizer Kinder// Spracherwerb im Spannungsfeld zwischen Dialekt und Hochsprache. Bern;

¹⁰ Приклад з Rhygwäggi Stamm Fastnacht 2003.

Berlin; Frankfurt am Main; New York; Paris; Wien, 1994. 2. Hägi S. Helvetismen im Werk Deutschschweizer Schriftstellerinnen/Schriftsteller der Gegenwart. Brühl, 2000. 3. Koller W. Deutsche in der Deutschschweiz. Eine sprachsoziologische Untersuchung. Mit einem Beitrag von Heinrich Hänger. Aarau; Frankfurt Main; Salzburg, 1980. 4. Löffler H. Probleme der Dialektologie. Eine Einführung. Darmstadt, 1980. 5. Wyler A. Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz. Zürich: Edition PRO HELVETIA, 1987.

**ORAL NORM AND INTERACTION OF THE DIALECT
AND LITERARY SPEECH IN SWISS GERMAN**

Volodymyr Sulym, Andriy Rozhyk

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The paper focuses on the specific language situation in the German-speaking part of Switzerland. Here local dialects (in their oral form) have spread considerably. This kind of language has been used for a long time without any limitation. It includes different variations of speech or diatypes. The language situation varies according to situational modes. Respectively, the space of speech modes and the language registers also change. The situation in the German-speaking part of the country creates proper conditions for the use of the local dialect and literary standard. There is a permanent interaction between both.

Key words: local dialect; speech norm; variant of speech; mode; speech register.

КАУЗАТИВНІ ДІЄСЛОВА ЯК ПРОТОТИП ТРАНЗИТИВНИХ

Любомир Зубрицький

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджується взаємозв'язок між поняттями каузативності та транзитивності. При цьому обидва поняття розглядаються в синтаксичному і семантичному плані. Для транзитивності як первинно синтаксичної категорії характерна наявність певних аргументних позицій: суб'єкта та прямого об'єкта. Каузативність первинно визначається як семантичне співвідношення "причина-наслідок між каузуючою та каузованою одиницями. З одного боку, аналіз давньогрецької назви знахідного відмінка, у якому, зазвичай, вживається прямий об'єкт, вказує на присутність семантики каузації в транзитивних конструкціях. Аналогічні результати показує семантичний підхід до поняття транзитивності. З іншого боку, наявність суб'єкта та прямого об'єкта в усіх без винятку каузативних дієслів свідчить про їх транзитивність. За допомогою базових предикатів та критерію каузативних аргументних рамок вдається показати семантичну похідність транзитивності від каузативності та представити каузативні дієслова як прототип транзитивних.

Ключові слова: каузативність; перехідність; об'єкт.

Каузативність та транзитивність – це дві категорії, які мають сфери дотику в численних контекстах. Це стосується передусім аглютинуючих мов, яким притаманний морфологічний каузатив. Каузативізація, яка здійснюється за допомогою каузативних афіксів, в таких мовах називається транзитивізацією відповідного нетранзитивного дієслова [8, с. 72]. Проте це явище не втрачає своєї актуальності і для інших мов. На це зокрема вказує збірка "Causativity and Transitivity", видана Комрі та Полінскі [4]. Виходячи з цього, ставимо собі за завдання прослідкувати співвідношення між категоріями каузативності та транзитивності, акцентуючи увагу на дієсловах, що є носіями цих величин.

Транзитивність – це ознака тих полівалентних дієслів, що керують суб'єктом та прямим додатком (об'єктом). Прямим об'єктом називається "величина, на яку дія скерована прямо та безпосередньо" [6, с. 42]. За цим твердженням транзитивні дієслова обов'язково виражають дію, що спрямовується на величину, виражену прямим об'єктом.

- (1) *Monika zerreißt das Buch.*
- (2) *Monika ließt das Buch.*
- (3) *Monika sieht das Buch.*

Дієслова "zerreißen", "lesen" та "sehen" у цих реченнях є транзитивними, оскільки вони полівалентні та відкривають вільну позицію для прямого об'єкта. Прямий об'єкт транзитивних дієслів, переважно, стоїть у такому поверхневому відмінку, який називається структурним, тобто його можна передбачити в певних контекстах, він реалізується один раз в реченні та може бути витіснений в залежності від конфігурації¹¹. Об'єкти речень (1)-(3) стоять у знахідному відмінку (акузативі), який поряд з називним відмінком (номінативом) складає два вербальні структурні відмінки німецької мови.

¹¹ Ці та інші критерії для структурних відмінків розглядаються у Шмідт докладніше [16].

Латинські назви відмінків, що вживаються сьогодні, були запозичені у грецьких граматиків. Поняття відмінка, яке стоїки почали використовувати лише для граматичної зміни дієслів, мало наступні категорії, суттєві для німецької мови: “*ptosis genike*” (Genitiv) – “відмінок, що стосується виду”, “*ptosis aitiatike*” (Akkusativ) – “відмінок каузованої величини”, “*dotike ptosis*” (Dativ) – “відмінок, що вживається, коли щось дають”, “*onomastike ptosis*” (Nominativ) – “називний відмінок” [6, с. 1]. Назва “акузатив”, що використовується в німецькій мові, очевидно виникла внаслідок помилкового перекладу “*ptosis aitiatike*” латинською мовою. Значно прийнятнішою альтернативою було б “*casus causativus*” або “*casus effectivus*” [6, с. 1; 1, с. 6].

Як виникла назва “відмінок каузованої величини”? Виходячи з цієї назви, можна перефразувати величину, виражену акузативом, так: “внаслідок втручання когось чи чогось спричинюється, що величина в акузативі змінюється (змінилася) в широкому розумінні цього слова.” Отже, грецька назва акузативу передбачає позамовну ситуацію, що складається з каузуючої та каузованої величин, які знаходяться одна до одної у відношенні “причина-наслідок”. Така ситуація може передаватися у мові різноманітними способами [13]. Та якщо її поєднати з (структурним) об’єктом в акузативі, тоді залишається лише одна мовна репрезентація. Поглянувши на приклади (1)–(3), помічаємо, що лише акузативний об’єкт в першому реченні відповідає вищезгаданому парафразу; лише там “книжка” змінюється внаслідок втручання суб’єкта речення, тобто її рвуть. У реченні (2) та (3) “книжка” також стоїть в акузативі, проте вона в ніякому разі не змінює свої властивості.¹²

У назві акузатива давні греки використовують семантичні ознаки акузативного об’єкта у реченні (1), а не у (2) чи (3). Чи не слід вважати це доказом того, що об’єктам, подібним до (1), надавалася певна перевага чи типовість? Можливо, це пояснює їхню частотність? Зараз не час досліджувати обставини, що спричинили цю первинну назву. Слід лише взяти до уваги те, що у цьому випадку мова йде без сумніву про акузативні об’єкти каузативних дієслів, таких як “*zerreißen*”, “*zerbrechen*”, “*verbrennen*”, “*verkleinern*”, “*erweitern*”, “*vernichten*” і т. д. Отже, прямі об’єкти каузативних дієслів вважалися (здавалися) типовішими, а їхня ознака каузованості була вирішальною для назви акузатива.

Розглядаючи полівалентні дієслова, що мають при собі структурний акузативний об’єкт – тобто прямий об’єкт – слід відзначити, що не всі вони класифікуються як транзитивні. Блюме, наприклад, слушно стверджує, що дієслова у реченнях “*Die Kiste enthält Bücher*” та “*Die Tomaten wiegen zehn Kilo*” “*псевдотранзитивні*” [3, с. 177]. Статичні дієслова “*enthalten*” та “*wiegen*” відрізняються від транзитивних ознакою “здатність до пасиву”. Транзитивність, що визначається за допомогою цієї ознаки, Блюме називає синтаксичною транзитивністю [3, с. 177ff]. Він зображує синтаксичну транзитивність як градуальне поняття, при цьому дієслова, які мають менше елементів базисної структури (тобто аргументів) та є менше маркованими, дозволяють більше форм пасиву, а, отже, є транзитивнішими [3, с. 178]. Отже, дієслова “*zerreißen*”, “*lesen*” та “*sehen*” (див. (1)–(3)) є синтаксично максимально транзитивними, бо вони мають двомісну немарковану валентність та здатні утворювати як пасив дії, так і пасив стану. Тим вони відрізняються від “*enthalten*” та “*wiegen*”, хоча “*enthalten*” утворює пасив стану.

До того ж розрізняють ще й семантичну транзитивність. Тут спорідненість між транзитивністю та каузативністю прослідковується ще виразніше:

¹² Перссон вважає, що у випадку з “*lesen*” зміна стосується суб’єкта та об’єкта, “тобто суб’єкт та об’єкт підлягають зміні (книжка переходить в стан прочитаності і т. д.)” [14, с. 265]. Ми не поділяємо цієї думки, бо позначення “стан прочитаності” є штучно створеним та не передає жодної зміни стану. За цим же зразком можна було б назвати зміну об’єкта в реченні (3) “станом побаченості”, що виявляється недоцільним.

- (4) *Поняття семантичної транзитивності стосується [...] переходу впливу певної події, що виражена дієсловом, від початку дії (біля партиципанта-агенса) до кінця (біля партиципанта-пацієнса). Цей “перехід дії” від агенса до пацієнса розглядається в активі та пасиві з двох різних перспектив (актив = перспектива агенса, пасив = перспектива пацієнса). [3, с. 180].*

Ця цитата оперує поняттями, які також використовуються для каузативних відношень. “Перехід дії” як центральний елемент постійно залишається в полі зору. У реченнях (1)–(3) вплив можна описати градуально. Він найсильніший при дієслові “zergerßen”, слабшає при “lesen” і є майже відсутній при дієслові “sehen”.¹³

Запровадження семантичної транзитивності дає змогу описати деякі синтаксично інтранзитивні полівалентні дієслова, тобто дієслова з маркованою валентністю, як такі, що позначають “перехід дії”. Хорошими прикладами семантичної транзитивності є “синтаксично малотранзитивні” “helfen” та “kündigen”, які утворюють майже стільки ж форм пасиву, як і багато синтаксично сильнотранзитивних дієслів” [3, с. 188]. З іншого боку, хотілося б вважати, що, залишаючись вірним поняттю семантичної транзитивності (див. 4)), не всі синтаксично транзитивні слова є одночасно семантично транзитивними. Це б стосувалося передусім уже розглянутих дієслів “sehen” та “lesen”, які не підходили б під схему, описану в (4). Проте у подальшій розробці поняття семантичної транзитивності у Блюме розглядається дещо загальніше, причому “вплив” та “дія” позначаються лише як “валентне відношення співучасті” [3, с. 186]:

- (5) *Недвозначне дієслово V є семантично транзитивним, якщо V характеризується принаймні однією з наступних ознак:*
- A. *V відкриває валентні позиції для принаймні двох різних аргументів Arg1 та Arg2;*
 - B. *V знаходиться щодо Arg1 чи Arg2 у валентному відношенні співучасті;*
 - C. *V надає Arg1 чи Arg2 [...] ознаки проторолей;*
 - D. *Між тематичними ролями Arg1 та Arg2 існує чітка асиметрія, яка відображається у якісному (або кількісному) розподілі ознак проторолей.*

Що більше цих ознак має V, то воно транзитивніше.

У такому баченні каузативний відтінок втрачається, а характер дієвості залишається імпліцитно в умові (C), де він опосередковано присутній через ознаки проторолей, таких як *контроль, причинність, активність* [9, с. 102], та в умові (D), де зростання асиметрії між тематичними ролями корелює з підвищенням прототиповості ролей.

Як інтерпретація транзитивних відношень у Дюршайд, так і початкова дефініція семантичної транзитивності у Блюме вказує на дію, яка виражається дієсловом та скерована на прямий об’єкт. З одного боку, “дію” тут слід сприймати як спробу описати

¹³ У реченні з дієсловом “sehen” важко встановити, чи вплив реалізується як сприйняття оптичного подразника суб’єктом речення чи як подразнення індивіда, що дивиться, об’єктом в акузативі (з точки зору фізики саме друга альтернатива є вірною).

ознаку процесуальності, характерну всім дієсловам, яка відрізняє їх від іменників, прикметників, прислівників і т. д. З іншого боку, “дія” – це дистинктивна ознака певної групи дієслів, а саме дієслів дії. В першому випадку слід зауважити, що цей невдалий слововибір може спричинити непорозуміння. Друга інтерпретація вказує на групу дієслів дії, до яких належить “zetgeißen”, проте навряд чи “lesen” і ще менш ймовірно “sehen”.

Характер дії, що розглядається в рамках транзитивності, є однією з ознак каузативної структури, тобто можна говорити про відношення семантичної похідності між транзитивністю та каузативністю: “У семантичному плані транзитивні дієслова – це предикати, що походять від каузативних структур” [2, с. 227]. У подальшому Біннік пояснює це відношення докладніше. Він пише, що “всі поверхневі транзитивні дієслова походять від семантичних комплексів, а зокрема від комплексів, що містять у ролі найвищих предикатів абстрактний предикат, що наближено має значення дієслова *cause*” [2, с. 218]. У його розумінні каузативне дієслово виникає внаслідок абсорбування різних комплементних предикатів. Один з тих предикатів має приблизне значення “спричинити” (*cause*). Семантичну структуру транзитивного дієслова, що відкриває принаймні два місця для аргументів, можна зобразити (згідно з твердженням Бінніка) за допомогою базисних предикатів так:

(6) CAUSE (DO (*x, y*), BECOME (BE (*y*))) [18, с. 178]

Значення окремих предикатів, передусім предиката CAUSE, характеризується порізному. CAUSE може розумітися в такому широкому значенні, що він годиться навіть для мінімальної декомпозиції¹⁴ деяких одномісних дієслів діяльності (Tätigkeitsverben):

(7a) *Mary ran to the store*

ES: [[P]] [<P,T>]_T
 LCS': [[run(mary)]] [at(mary, the-store)]
 LCS: *cause(act(mary), become(at(mary, the-store))BY run)*

(7b) *John closed the door*

ES: [[P]] [<S>]_T
 LCS': [[act(john,the-door)& ¬closed(the-door)]] [closed(the-door)]]
 LCS: *cause(act(john,the-door), become[closed(the-door)])*¹⁵

Отже, семантична структура моновалентного “run” містить базисний предикат CAUSE, подібно до семантичної структури двовалентного “close”. За цим зразком можна було б кожному моновалентному дієслову надати каузативного відтінку: “singen” = спричинити виникнення гармонійних тонів, “springen” = спричинити рух вперед внаслідок силового відштовхування від землі за допомогою ніг. Ця інтерпретація предиката CAUSE не підходить для каузативних дієслів. Вона нечітко передає каузативні відношення і не годиться для їх відмежування.

Дискусію про використання предиката CAUSE знаходимо у Вельке [18]. Він передбачає, що “CAUSE – це двомісне відношення між пропозиціями” [18, с. 179]. CAUSE в поєднанні з DO використовується для каузативних структур. Цей поділ має місце, бо

¹⁴ Щодо семантичної декомпозиції див. [7, 38ff; 11, с. 50ff; 18, с. 173ff].

¹⁵ Приклади взяті з Енгельберга [7, с. 40]. Скорочення, використані в (7) позначають: ES = структура події, LCS' = мінімальна декомпозиція, LCS = лексична декомпозиція (“lexical conceptual structure”) див. [5] та S = стан, P = процес, T = перехід (Transition) [15, с. 56].

каузальність та процесуальність, які разом складають природу каузативності¹⁶, сприймаються окремо. “Каузальність люди сприймають філогенетично та онтогенетично перш за все під час та завдяки своїм власним вчинкам. Процеси сприймаються як такі, що відбуваються незалежно від них” [18, с. 179]. Це виправдовує використання предиката DO у семантичній структурі каузативних дієслів для позначення “прототипно інтенціональної людської діяльності та [...] прототипних похідних з неї” [18, с. 179].

Набір ознак каузативних дієслів передає формула (8):

(8) DO {a, [CAUSE (a, BECOME (STATE (b)))] } VIA [DO (a, (PROC (b)))] [18, с. 187]

Формула (8) розпадається на дві групи ознак, що асоціюються зі згадану вище каузальністю (CAUSE-BECOME-STATE) та інтенціональною людською діяльністю (DO-PROC). Різні групи ознак у цій формулі характеризують простіші структури, які є складовими семантичної структури каузативних дієслів. Група ознак “STATE (b)” охоплює структуру дієслів типу “state”, наприклад: “liegen”, “sich befinden”; група “BECOME(STATE (a))” позначає сферу дієслів типу achievement, такі як “fallen (auf die Erde)”, “aufwachen”; частина “PROC (b)” описує дієслова процесу (activity), такі як “wehen”, “schlafen”.¹⁷

Для нашої дискусії велике значення має частина DO [a, (PROC(b))], що характеризує дієслова “lesen” та “sehen” (див.(2),(3)). На відміну від дієслова “zerreißen” (див. (1)), чия семантична структура відповідає набору ознак (8), у дієслів “lesen” та “sehen” бракує групи DO (a, [CAUSE (a, BECOME (STATE (b)))]). Ця частина структури відповідає каузальності (відношення “причина-наслідок”). У випадку з “lesen” та “sehen” мова йде про дієслова типу “activity”, які на відміну від “singen”, “tanzen”, “laufen” вимагають ще й другий аргумент. Дієслова у реченнях (2) та (3) виступають в ролі об’єднуючого елемента між дієсловами дії (Handlungsverben) внаслідок їх синтаксичної структури та дієсловами діяльності (Tätigkeitsverben) на основі семантичної структури. Вони ніби не повністю використовують особливості їх синтаксичної структури і ведуть себе як Tätigkeitsverben, від яких відрізняються наявністю другого аргумента.

Отже, “lesen” та “sehen” корелюють з двомісними відмінковими рамками, що складаються з акузатива та номінатива. Це робить їх подібними до каузативних дієслів, які також керують номінативним та акузативним аргументами¹⁸. Оскільки двомісні кауза-

¹⁶ Використовуючи цей опис, Вельке говорить про дієслова дії типу accomplishment. Оскільки в іншому місці (див. [18, с. 181]) дієслова дії називаються “прототипом паузативного дієслова (accomplishment-дієслова), а також каузативного відношення в німецькій мові взагалі”, ми без обмежень говоримо про каузативність.

¹⁷ Приклади різних типів дієслів у цьому реченні взяті з Вельке [18, с. 187f]. Ці дієслова поділяються на основі часової структури подій, які ці дієслова позначають, на *achievement, state, activity und accomplishment*. У лінгвістичній традиції ці поняття затвердив Вендлер [17]. Вони корелюють з чотирма аспектуальними класами. Їхнє розмежування та дефініції проблематичні і спрощено характеризуються за допомогою ознак “статичні/динамічні”, “гомогенні/негомогенні”, “± тривалість у часі”: state = статичні, гомогенні, + тривалість у часі; activity = динамічні, гомогенні, + тривалість у часі; accomplishment = динамічні, негомогенні, + тривалість у часі; achievement = динамічні, негомогенні, - тривалість у часі. [7, с. 36ff; 18, с. 170ff].

¹⁸ Здавалося б на відміну від цієї тези у розділі “Nom-Akk-Konstruktionen” Дюршайд стверджує, що “відмінкові конструкції, у які поряд з номінативом і акузативом не можна приєднати ще один об’єкт у дативі, є, зазвичай, такими, в яких сильна афективність об’єктного референта залишається нереалізованою [...]. Агенс у Nom-Akk-конструкціях, які не можна розширити ще одним дативом, можуть бути лише слабо агентивними чи неагентивними” [6, с. 217]. Висловлення Дюршайд та

тивні рамки з номінативним та акузативним аргументами зустрічаються у всіх каузативних дієсловах (лексичних каузативах), назвемо їх *каузативними відмінковими рамками*. На взаємодію між відмінковими рамками та значенням відповідного дієслова вказує Дюршайд:

(9) *Можна показати, що не лише семантика керуючого дієслова визначає рольову семантику відмінків, а й навпаки – відмінкові конструкції у зворотньому напрямку впливають на семантику дієслова. Це особливо чітко прослідковується на прикладі дієслів, які лише завдяки їх синтаксичному оточенню, тобто без подальшої морфологічної зміни самого дієслова, зараховуються до двох різних семантичних класів (напр. zerreißen, brechen, trocknen, hängen).“ [6, с. 223].*

Так дієслово може бути лише тоді лексичним каузативом, коли воно вживається в каузативних відмінкових рамках, тобто в оточенні номінативного та акузативного аргументів. Той факт, що всі (синтаксично) транзитивні дієслова відповідають цьому критерию, виправдовує наступне твердження:

(10) *Усі транзитивні дієслова є синтаксично каузативними.*

Твердження (10) не передбачає повного співпадання каузативних та транзитивних дієслів. Воно лише вказує на те, що кожне транзитивне дієслово керує двома аргументами, що дає йому змогу набути принаймні семантичну структуру DO [a, (PROC(b))]. Передбачити, що певне дієслово виражає каузативну семантику, не можна лише на основі каузативних відмінкових рамок.

Каузативні дієслова є не лише синтаксично, а й семантично каузативними. Внаслідок цього у них наявна група ознак DO (a, [CAUSE (a, BECOME (STATE (b)))]). Відмінність між “zerreißen” та “lesen”/“sehen” (див.(1)-(3)) можна показати так:

(11) *DO {a, [CAUSE (a, BECOME (STATE (=ZERRISSEN) (b)))] } VIA [DO (a, (PROC (b)))] для “zerreißen” (див.(1)) та*

(12) *[DO (a, (PROC (b)))] для “lesen” та “sehen” (див.(1), (2))*

На запитання про те, які критерії вирішують, чи синтаксично транзитивне дієслово буде також семантично каузативним, не можна відповісти за допомогою поняття транзитивності. Транзитивні аргументні рамки надають лише оптимальну можливість вербально виразити каузативні зв'язки. Лексичні каузативи є очевидно дієсловами, що максимально використовують семантику, імпліцитно надану їм відмінковими рамками. Чи конкретне дієслово використовує цю можливість, можна показати за допомогою ознак вербальних аргументів. Центральну роль відіграє при цьому поняття агентивності. Проте його розгляд виходить за рамки цієї статті.

На закінчення повернемося до центральної тези, на яку акцентувалася увага вже у заголовку. Транзитивні аргументні рамки є передумовою для того, щоб говорити про кау-

наше не виключають одне одного, бо Дюршайд, аналізуючи бінарні конструкції, не бере до уваги такі конструкції, які можна розширити за допомогою Dativus commodi чи Pertinenzdativ, тобто конструкції з каузативними дієсловами. Залишаються лише семантично слабкотранзитивні дієслова, такі як: *fürchten, erwarten* і т. д. Згадане вище розширення відмінкових рамок вказує на агентивний характер відповідного дієслова. Проте додані дативи не залежать від дієслівної валентності [12, с. 65ff].

зативну природу розміщених у них відношень. Суб'єкт та прямий об'єкт надають певного відчуття каузатії (спричинення); це значення ще більше посилюється (якщо навіть суб'єктивно) завдяки грецькій назві акузатива, в якому, зазвичай, стоїть прямий об'єкт.

У теорії прототипної семантики найкращий екземпляр на основі своєї типовості вважається тим членом, що окреслює, об'єднує певну категорію:

(13) *Тим чинником, що констатує прототип як кращий екземпляр, вважається типовість: прототип – це найкращий екземпляр певної категорії, бо йому притаманні “найкращі” властивості, типові властивості цієї категорії. [10, с. 42].*

Лексичні каузативи є носіями усіх ознак транзитивних дієслів: вони синтаксично і семантично транзитивні, що вказує на їх необмежену здатність утворювати пасив, вони максимально використовують транзитивні аргументні рамки. Якщо провести психологічний тест, за допомогою якого в рамках теорії прототипів визначають найкращого представника, та попросити досліджуваних осіб вказати властивості “типового” транзитивного дієслова, тоді в прототипі, складеному з центральних властивостей, можна буде впізнати каузативне дієслово.¹⁹ Отже, транзитивність задля кращої наочності та предметності визначається з допомогою понять каузативності. Це дає нам підставу стверджувати, що каузативні дієслова є прототипом транзитивних дієслів.

1. Bausewein K. Akkusativobjekt, Akkusativobjektsätze und Objektsprädikate im Deutschen. Untersuchungen zu ihrer Syntax und Semantik. Tübingen: Niemeyer, 1990. 2. Binnick R. The Iffyness of Transitive Verbs//Syntax and Semantics (VI).The Grammar of Causative constructions. New York, 1976. 3. Blume K. Markierte Valenzen im Sprachvergleich: Lizenzierungs- und Linkingbedingungen. Tübingen: Niemeyer, 2000. 4. Comrie B., Polinsky M. (ed.). Causativity and Transitivity. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 1993. 5. Dowty D. Word Meaning and Montague Grammar. The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ. Dordrecht, London: Reidel, 1979. 6. Dürscheid C. Die verbalen Kasus des Deutschen. Untersuchungen zur Syntax, Semantik und Perspektive. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, 1999. 7. Engelberg S. Verben, Ereignisse und das Lexikon. Tübingen: Niemeyer, 2000. 8. Gołąb Z. The grammar of Slavic causatives//American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists, 1968. 9. Holzer T. Semantik und Syntax verbaler Agens-Rollen im Deutschen. Dipl. Universität Graz, 2002. 10. Kleiber G. Prototypensemantik. Eine Einführung. Übers. von Michael Schreiber. Tübingen: Narr, 1993. 11. Kunze J. Kasusrelationen und semantische Emphase. Berlin: Akademie, 1991. 12. Lühr R. Neuhochdeutsch. Eine Einführung in die Sprachwissenschaft. München: Fink, 1996. 13. Nedjalkov V. P., Sil'nickij G.G. Typologie der kausativen Konstruktionen//Folia Linguistica 6. 1973. 14. Persson I. Die kausative Struktur aus semantischer und pragmatischer Sicht// Rosengren I. (ed.) Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium. 1978. Lund: LiberLäromedel, 1979. 15. Pustejovsky J. The Syntax of Event Structure. // Cognition. Vol. 41, 1991. 16. Schmidt, C. M. Satzstruktur und Verbbewegung. Eine minimalistische Analyse zur internen Syntax der IP (Inflection-Phrase) im Deutschen. Tübingen: Niemeyer, 1995. 17. Vendler Z. Linguistics in Philosophy. Ithaca – New York: Cornell University Press, 1957. 18. Welke K. Deutsche Syntax funktional. Perspektiviertheit syntaktischer Strukturen. Tübingen: Stauffenburg, 2002.

¹⁹ Цей та інші методи, які використовуються для створення прототипного концепту, розглядає Кляйбер [10].

CAUSATIVE VERBS AS PROTOTYPES OF TRANSITIVE VERBS

Liubomyr Zubrytskyi

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

In the present article the correlation between the concepts of causativity and transitivity are analysed. Both concepts are surveyed in syntactical and semantic way. Transitivity as a primary syntactical category is specific because of its fixed arguments: subject and direct object. Causativity is originally defined as the semantic “ground-effect” correlation between the causing and caused entities. On the one hand, the analysis of the ancient Greek name for the accusative case, in which the direct object is usually used, shows that the meaning of causation is present in the transitive construction. The semantic treatment of the concept of transitivity brings similar results. On the other hand, the government of a subject and a direct object by all the (lexical) causatives without exception indicates their transitivity. Using basic predicates and the criterion of the causative argument frame makes it possible to show the semantic derivation of transitivity from causativity and to describe causative verbs as a prototype of transitive ones.

Key words: causativity; transitivity; object.

PRAGMATIC APPROACH TO VAGUENESS

Mieszko Tałasiewicz

University of Warsaw, Poland

Rules of meaning for vague expression always contain a pragmatic part that makes us consider the circumstances of utterance when applying the expression. Sometimes this pragmatic part becomes dominant and it makes us apply or not apply the expression regardless the absolute value of the most relevant property or aspect of object, which usually decides whether the expression is applicable. Therefore the sorites paradox cannot be established – first, the conditional premise is not the matter of course and it should be rejected on pragmatic grounds, second, we may reject the categorical premise of the paradox. Further, it is questioned that vagueness permeates all natural language. Personal and impersonal discourse is distinguished; vagueness can be ruled out from the latter (for every statement belonging to such discourse there is an authority to make relevant regulations). In personal discourse it is assumed that the speaker always applies given expression to objects that certainly belong to positive extension. Statements in such utterance are normally true or false. The problem may arise if for the receiver the objects belong to borderline, but it turns out to be a pragmatic problem of interpretation, not logical problem of truth-value.

Key words: vagueness; pragmatics.

A. Vagueness is told to be so mysterious, that philosophers do not know not only how to cope with it, but even how to describe it adequately. However, there are some quite commonly accepted headlines to begin with:²⁰

1. Vague expressions definitely refer to some objects (which amount to positive extension), definitely do not refer to some other objects (negative extension) and there are some objects such that it is essentially impossible to decide, whether these expressions refer to them or not (borderline). In other words, there are some objective, semantic **rules** that prescribe, for instance, that a man who stands six feet two inches is tall; prescribe that a man of five feet six inches is not tall; and do not prescribe whether a man of five feet ten inches is tall or not.

1a. In fact, not only the borderline between positive extension and negative extension is blurred: so is the line between positive extension and the first-order borderline and between this borderline and negative extension. This amounts to higher-order vagueness and (in further research) it brings a heap – *excusez le mot* – of troubles to semantic accounts.

2. Vagueness corresponds with a relatively well discriminated, gradually changing property or aspect of things – like the number of hairs, size or colour.

3. Vagueness permeates almost all natural language and is unavoidable.

Generally speaking, vagueness is responsible for two kinds of troubles.

Point 1 amounts to the situation that some statements with vague expressions are apparently true, some are apparently false but some are undecided as to the truth-value – and this challenges the principle of the excluded middle or even the principle of bivalence.

²⁰ I would consider here only some kind of semiotic approach (as it would be made clear later, I would avoid calling it entirely “semantic”), so I would leave aside ontological and epistemological approaches.

Points 1 and 2 give rise to so called sorites paradox. A classic example of such paradox is the paradox of a bald man. A man who has no hair on his head is certainly bald (categorical premise, founded on point 1). If someone who has n hairs is bald then someone who has $n+1$ hairs is also bald (conditional premise, founded on point 2). The principle of induction makes us to admit then that everyone is bald. (Different patterns of reasoning, for example these adopting numerous *modus ponens* principles, do not change much in the picture.)

Point 3 says that these problems are serious problems. By “serious problems” I mean problems for the languages of science.

The aim of the article is to question all the points 1 - 3 and outline a sketch of solution to the main problems on these grounds.

B. Let us begin with 2. I am not going to attack it totally, I just want to point out, that it holds quite rarely, in fact – and only in very unnatural, sophisticatedly **arranged** situations. Never – or almost never – in normal, everyday communication.

Normally the applicability of vague expressions depends on **many** – and furthermore, usually indeterminately many – properties or aspects of potential designates that amount to, say, **image** or appearance of these objects. Baldness, for instance, does not depend only on the number of hairs on one's scalp, but on their density, colour, haircut or length. It is perfectly conceivable that of two men one has n hairs and the other $n+1$ and one of them is bald and the other is not or is a case of the borderline. Moreover, it is conceivable that of two men who both have n hairs on their scalps one is bald and the other is not. Thus, the conditional premise of the paradox is by no means the matter of course – unless thanks to some special action a *ceteris paribus* clause is established.

C. That applicability of vague expressions depends on some imprecise image is only the first step, however. It depends also on **many** – and furthermore, usually indeterminately many – **pragmatic** aspects of the situation, the extralinguistic **context of utterance**. Baldness of a man, for instance, depends also on what people that surround him look like, and what kind of people the person who is applying the word knows. Richness depends not only on the amount of cash and estate, but on the place in which the speaker and the person in question live, standard of neighbours, needs, aspirations and the chances they have had in their past. How many objects make a heap also depends on situation. Some mountain trails, for instance, are marked with heaps of stones. Quite often it is appropriate to call just one stone a heap, if only it looks like put down by a human hand.

This brings us close to rejecting point 1. There are no purely semantic rules that point out some objects as designates and some as counter-designates of vague expressions. In some cases it seems to be no positive extension, borderline and negative extension in general at all. It is not so, for instance, that a man of five feet ten is a certain case of borderline of the expression “tall”. He is a certain case of positive extension when he is among the pygmy and a certain case of negative extension among the bushmen. He is a certain case of borderline in Europe, that's it.

To make the last step and reach finally formerly announced rejecting of point 1 we need to consider an objection that perhaps the rules are just more flexible than we usually think, but still they are. A man three feet “tall” is not tall in any circumstances.²¹

Well, still there are at least some quite evident cases where applicability of given vague predicate ceases completely to correspond with absolute values of certain properties of its potential designates. Tell me any distance; I will provide you with situations in which it is correspondingly long distance, short distance and a borderline. On the other hand, in given

²¹ Besides, consider the adventures of Gulliver.

situation, the information, for instance, that there will be emitted two signals, one short and one long, is properly comprehensible no matter how long – absolutely – the signals in fact are: only their relative length matters.²² A 1-second signal is long, when the other lasts 0.1 second and perfectly identical signal is short, when the other lasts 10 seconds.

Anyway, it is quite plausible to assume, I suppose, that semantics for vague expressions is more or less pragmatically governed. In other words, vague expressions are **indexicals** of a sort. A vague word without any situational context lacks the meaning. The rules of meaning always contain a clause (*implicitly*, of course) saying that the expression is applicable if something in the world occurs and is not if occurs something else. Most often it is required that the object in question should be clearly distinguishable from other objects contended in the situation on the grounds of relevant aspect or image. The examples from the previous paragraph show that at least sometimes there are rules that make us apply the expression, in special occasion, completely **regardless** to the absolute value of the relevant property of the pointed out designate.

This yields the rejection of point 1. In some cases not a single object can be described as definite designate or counterdesignate of the expression – without taking context into consideration.

D. Having this, I would venture to approach the paradox. In most cases we can undermine the conditional premise or the *ceteris paribus* clause – on the grounds of what was said in paragraph B. Note that I do not insist there are sharp thresholds in meaning, like the epistemicists do – I do insist that usually there are sharp thresholds in the situation. People of the same number of hairs usually differ quite extensively, even in the aspect of baldness. These thresholds could be laboriously planed off – at the cost of getting far from any common intuition – but really threatening paradox should now be formulated in much more detailed and sophisticated way (than usually it is), contain specific restrictions etc.

Faced by such an elaborated form of paradox I would gather all my courage and say, that I do reject the categorical premise. If I were put into so extremely bizarre situation as ten thousand people in line, ordered by the number of their hairs (*ceteris paribus!*) I would admit that the standard conceptual frame of common, everyday language fails to address the situation properly. And I would say that in this situation I cannot call “bald” even the first man in the line, the one of no hairs.

I realise that it sounds strange. But in my opinion it is not far from the cases described above. If sometimes we **must** apply certain word to an object regardless to the absolute value of its relevant property then it is conceivable that in some other cases we **must not** apply certain word to given object, regardless to the absolute value of its relevant property. In an extreme case we must not call ‘bald’ a man who has no hair: that is bizarre, but the paradoxical situation itself is bizarre. In normal situations, I have insisted above, we could perfectly well reject the conditional premise.

Perhaps one more remark would make my view clearer. Imprecision related to vagueness is often contrasted with imprecision of measurement. It is said that imprecision of measurement can be wiped off e.g. by employing some more precise instruments or more minute observation, whereas imprecision due to vagueness is not possible to get rid of. I consider this contrast

²² I am not maintaining here that vagueness is relativity. I argue just that sometimes vague words are used to express relative properties but that always (almost?) their applicability is relative to situation. To put it most briefly: relative words are intended for comparing two or more explicitly given objects. Vague, but not relative words are for describing one object compared to **overall situation**. Thus, one vague expression could comprise very many (and, as usually, indeterminately many) precise relative phrases, each for one aspect of the situation.

unfair. Imprecision of measurement seems to me in the same degree correctable or incorrectable as imprecision of description related to vagueness. We cannot make a vague expression precise (without changing its meaning) but either we cannot make more precise any measurement already made. It is as it is. If necessary, we can just make another measurement, a more precise one. And, as well, we can withdraw insufficiently precise expression and use a more precise one. Note that it is not a logical correction of meaning but pragmatic correction of usage. The word 'bald' is not fit to describe correctly a man of no hairs if the man is lined up with 10 000 people ordered by the number of their hairs. The proper reaction for the question 'Is the first man in the line bald?', is: "Well, it is better to say that he is of no hairs".

Shortly, I propose to believe that the pragmatic part of the rules of meaning for vague expressions includes a clause – a commandment – “you will not use this word unless it describes your object well enough to communicate smoothly”.

E. Let us now examine point 3. Vagueness permeates all natural language. Does it, really? Standard argumentation for this is usually following. All – or nearly all – expressions of any natural language are more or less vague since their meaning is more or less directly founded in ostensive procedure, which is regarded as the main source of vagueness. To make such a word precise is to change its meaning. So vagueness is unavoidable.

Yes, probably vagueness is unavoidable without changing meanings. But what is so horrifying in changing meanings? Definition, esp. scientific definition is a standard logical tool since Socrates at least; some definitions are intended just to make meanings precise – at the reasonable cost of a slight meaning change.

Such definitions are part – in many occasions an essential part – of **natural language**. Perhaps they are rare in **everyday, common language**. But not all natural language – as opposed to formal languages – is everyday language of everyday communication. Many specialised jargons or dialects belong to natural language as well. “Language” of law, history, sociology, philosophy – these are all parts of natural language and in all of them regulative definitions are welcome or necessary. Natural language is a conglomerate of many parts, sometimes very different in character. It is possible, I believe, to get rid of vagueness in some of these parts, the more “scientific” ones – at least in the crucial points.

Let us look at this issue in a more precise way. I think the following idealisations would not take us too far from reality:

In natural language there is **personal discourse** and **impersonal discourse**²³ Every statement belonging to personal discourse is a concrete utterance – necessarily having a speaker and usually a hearer, addressee. Every utterance has a definite pragmatic context (although some essential parts of the situation may be unknown or unrecognised). Examples of such discourse: a talk, a discussion, a novel etc. Examples of relevant statements: ‘Would you pass me this apple, please? The red one, I mean’, ‘Come on, Henry is as bald as a coot’, ‘A good student need not to worry about the exam’ etc.

Statements belonging to impersonal discourse don’t have any definite speaker (the circumstance that they are usually formulated or redacted by some person does not matter; that is not a real utterance). Here we have languages of all scientific disciplines (without their formal parts) and many institutional jargons: official or legal “dialect”, instructions of usage or assembling something, safety guidelines or some advertisements. Examples of statements: “Physical bodies attract each other with the force proportional to the product of their masses...”, “The poll was taken at the representative sample of philosophy students”, “No smoking”, “Office hours every first Monday of quarter, from 3 p. m. till 3.15 p.m.” etc.

²³ Personal discourse is close to what we mean by 'everyday language', impersonal discourse is a sort of natural but technical jargon.

For every statement belonging to impersonal discourse there is an official or *quasi*-official authority (personal or impersonal) entitled to provide binding interpretation of this statement – regulative interpretation if necessary. It could be a legal bill or a judge, an officer in charge or some regulation codex, a scientist (original author) or a group of scientists (influential research team), a commonly recognised handbook, a specialist dictionary and so on.

The principal value of impersonal discourse is precision and objectivity; effectiveness or economy of speech is far less important. Since vagueness affects precision and introduces subjective variations it should be erased from here at any cost. Fortunately enough, in the light of above assumptions it seems natural to conclude that thanks to necessary intervention of relevant authority, which provides some regulative definitions, vagueness can be ruled out of impersonal discourse. For example, originally vague word “adult” is regulated by law as “being at least 18 years old” (in Europe – as far as I know in the USA the line of shadow is drawn at the age of 21).

F. Having this, I would attempt to explore the problem of truth-value of statements containing vague expressions.

Vagueness is essential only in personal discourse – since there is no authority to make necessary changes in meaning (and since there is a need for vague expressions as they are helpful in effective communication, effectiveness being the principal value of personal discourse). But on the other hand, we have here pragmatic context. The question: what is – in general – the truth-value of a given statement in personal discourse is in my opinion misleading. Such a statement may be differently interpreted in different situations, and in the same situation – by the speaker and the receiver. The latter difference is due to the fact that the pragmatic context of utterance consists partially in personal idiosyncrasies, a sort of private historical database of paradigmatic examples. A person grown up among declared bald-heads would be less liberal in using the word ‘bald’ than someone living with mop-heads.²⁴

I would insist here that **in normal, serious conversation (personal discourse) the speaker always applies vague expressions to objects belonging to their positive extensions**²⁵ General statements, like ‘Tall and handsome men are stupid’, mean that in every case one is ready to apply the subject, he is also ready to apply the predicate.

This thesis, although certainly an idealisation of the real situation, expresses an intuitive – according to my intuition, at least – belief that people rather do not call “bald” a man whom they do not consider as bald. If necessary they would rather apply some other word. It has to be stressed here that there is no changing of meaning or making words precise. The word remains vague – it is only applied to an instance of its positive extension in given situation.

Statements that predicate vague expressions of objects belonging to positive extensions do not affect the principle of bivalence or the principle of the excluded middle. They are just true, in normal sense.²⁶ From the point of view of the speaker there is no problem of truth-value, then. Certainly, there can be a problem from the point of view of the receiver. The problem arises if the speaker applies a vague predicate to the object that is not an instance of positive extension in the receiver’s opinion.

It seems, however, that it is not a problem of truth-value but of the proper meaning of the uttered phrase. Vague statements refer to very broad situations, part of which are personal

²⁴ I consider this partial “privateness” of language one of major coefficients that amount to vagueness. Vagueness is a way to blurr, or to plane off, personal differences in meaning.

²⁵ It is not so, thus, that sometimes we do not know to what we refer with our expressions. When we refer, we know. When we do not know, we do not refer.

²⁶ Falsehood may occur in general statements – if there is an instance of subject to which the speaker is not apt to apply the predicate.

“databases of paradigmatic examples” of the participants in conversation. Thus, some part of the pragmatic context co-founding the meaning of used expression is unavailable for the receiver. The “private” part is not very significant, though, so that difficulties in communication are not very extensive. Nevertheless in case of such difficulty the problem for the receiver is not what is the truth-value of the uttered statement (standard assumption is that the statement is true according to the speaker’s meaning), but how exactly the speaker understands used expressions. Hearing Smith’s enunciation “Mark is bald” reasonable Jones would not answer “That’s not true”. He would rather say “Why do you consider Mark as bald, he has quite many hairs yet, hasn’t he?”. He would namely regard the statement as true in the Smith’s meaning and at the same time would question this meaning, suggesting him a correction of the conceptual frame.

To sum up the question of truth-value. In personal discourse vague expressions could be statements *par excellence* only in concrete utterance. They are just true then as they are applied only to positive extensions (or false as some general statements or lies). From abstract, logical point of view they should be considered not as statements at all, but as a sort of higher-order sentential functions, where the predicate letter represents not a real predicate but a predicate-variable, with pragmatically co-established variation range.

Such interpretation would be disastrous in every scientific discourse. Such a discourse is impersonal; relevant statements have no determined speaker with whom one could negotiate meanings; sometimes they have no intended addressee either. They are abstract; it is expected that everyone would understand them in the same way regardless to the concrete circumstances – and that they would be real statements, which truth-value would be (in principle) possible to establish. Essential vagueness would destroy this expectation; but vagueness is not essential in impersonal discourse – at least if we admit the institution of “definition authorities” and do not insist on preserving all initial, common meanings unchanged. There are a lot of examples of such authorities; and one could hardly find any word in science that preserved its original meaning. Public life is also full of legal definitions; and its language is permeated by scientific terminology, filtered through many sorts of journals or other mass-media.

This is the outline of pragmatic conception of vagueness. There is something behind that, however. It is quite apparent, I suppose, that in the polemic context there are numerous variations of so called semantic conceptions: supervaluation, subvaluation, three-valued logic and so on. Once got to know them, I was stunned by their sophistication and subtle distinctions they evoked. Eventually I came to believe, however, that they are **too** sophisticated.

Vagueness is a property of common, everyday language. I think that for this language formal concepts of semantics are misconceived. Notions of T-convention, levels of meta-language, valuations, models, etc. were originally designed (by A. Tarski) for languages of **formal** sciences, for mathematics and mathematical logic in the first place. There are already serious difficulties to employ them for the task of examining the languages of empirical sciences (e.g. different notions of semantic and physical model). It is hopeless – in my opinion – to make sense of them in natural, everyday language. There is no distinction of object-language and metalanguage in everyday speech; there are many functions of language mixed together, description being not the most important; there are perlocutions, illocutions and so on.

All this makes me believe that conceptual frame of formal semantics does not match this language well; that the very idea of employing such a theory as formal semantics to everyday language is seriously counter-intuitive – to say nothing of the results.

1. Kotarbińska J. Wyrażenia okazjonalne [Indexicals], Z zagadnień teorii nauki i teorii języka. Warszawa, 1990. 2. Odrowąż-Sypniewska J. Zagadnienie nieostrości [The Problem of Vagueness]. Warszawa 2000. 3. Przełęcki M. W sprawie terminów nieostrych [On vague terms]. Filozofia Nauki 2-3/1993. 4. Sainsbury R. M. Paradoxes. Cambridge, 1995. 5. Wójcicki R.

Ajdukiewicz.: Teoria znaczenia [Ajdukiewicz's. Theory of Meaning].Warszawa, 1999.
6. <http://www.st-andrews.ac.uk/academic/philosophy/arche/vagueness.shtml>

ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Мешко Галасевич

Варшавський університет, Польща

Розглянуто семантичні та епістемічні підходи до проблеми невизначеності. Особливу увагу звернено на прагматичні аспекти висловлювань.

Ключові слова: невизначеність; прагматика.

ЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ (граматичний та семасіологічний аспекти)

Роман Дудок

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню семантичної сутності займенників та функціонуванню їх у мовленні. Семантичний зміст займенника пояснюється через відношення займенника до суб'єкта мовлення як центру висловлювання. У статті показано, що лише суб'єктно-відносні слова належать до категорії займенних слів. Подається класифікація займенних слів на основі віднесеності (близькості) до суб'єкта. Значення займенних слів трактується як семантична диференційна ознака. Робиться висновок про те, що займенники на позначення віднесеності мають властиве інваріантне значення.

Ключові слова: семантична диференційна ознака; об'єктивні/суб'єктивні ознаки; інваріантне значення.

Слово як елемент системи мови має власне значення і вживається у мовленні відповідно до закономірностей своєї семантики. Лінгвістичний термін “займенник” позначає радше те, замість чого слово вживається, а не те що воно позначає. Сучасні нормативні граматики визначають займенник як частину мови. “яка вказує на предмети та їхні якості не називаючи їх” [5, с. 53]. Автор згаданої граматики, однак, не дає відповіді на запитання: а що називає сам займенник?

Мета і завдання статті полягають у виділенні значення займенника та спробі дати відповідь на поставлені вище запитання. Так, на думку Р. Кверка (та його співавторів), займенники мають кілька спільних рис, які відрізняють їх від іменників [12, с. 95]. Ці риси стосуються форми та функціонування займенників але не торкаються їхнього значення. Єдиною підставою для віднесення їх до класу займенників є, на думку автора іншої граматики, здатність до заміни (replacement) іменників [11, с. 147]. Слово-замінник в такому разі має ширшу семантику, здатну охопити значення конкретних лексем. Саме таку, заміну, функцію має й займенник як частина мови. Частина займенників “тяжкіє” до іменника, частина – до прикметника, а ще інша – до прислівника.

Категорія займенних слів виникла ще задовго до появи писемної форми мови, коли вони не могли розглядатися як “замінники імені” в тексті. Французький мовознавець М. Бреаль вважав, що першою частиною мови був займенник, оскільки він позначав суб'єкти мовлення. Саме довкола займенників, на його думку, виникло протиставлення іменників, дієслів та інших частин мови [8, с. 37]. Тому займенні слова заслуговують на належне подальше вивчення та глибокий аналіз. Однак перш ніж перейти до аналізу семантичної сутності та значення категорій займенників потрібно, на нашу думку, викласти деякі міркування щодо значення слова взагалі, які дадуть ключ до розуміння значення та суті займенника зокрема.

Проблема значення у мовознавстві переросла у “вічну” проблему відношення одного слова до різних об'єктів (омонімія) і різних слів до одного об'єкта (синонімія). Навколо дослідження цих двох мовних явищ точаться тривалі, безперервні дискусії, де мовознавці прагнуть збагнути найдосконаліший механізм спілкування людей, однак до цього часу не дають чіткої та однозначної відповіді на запитання, що таке значення та як воно функціонує у процесі спілкування. Як відомо, навіть найбагатша мова не може забезпечити

достатньо окремих слів для називання численних окремих об'єктів. Тому людський геній дійшов дуже простого розв'язання цієї проблеми, називаючи різні об'єкти одним і тим же словом.

Суть вивчення семантики слова полягає в тому, що слово не називає окремі об'єкти, а лише розмежовує (диференціює) їх за смислами. У семантичній структурі слова наявний інваріантний семантичний компонент, виділення та з'ясування суті якого та його вживання у мовленні є, на нашу думку, одним з найважливіших завдань дослідження в галузі семасіології. Для виділення семантичного інваріанта, необхідно вдатися до відомої теорії опозицій М. Трубецького, за якою не можна протиставляти об'єкти, що не мають нічого спільного, як, наприклад, чорнильниця і волевиявлення [7, с. 75] оскільки у нормальних, природних опозиціях слова виконують диференційну функцію в межах одного класу, класу тотожних понять. Згадані спільні ознаки тотожних об'єктів складають основу опозиції і протиставляються за різними диференційними ознаками. На думку С. Гурського, теоретичні положення опозицій можна застосовувати не лише у фонології, а й семасіології [9, с. 37] і, очевидно, в інших розділах мовознавства.

У процесі мовлення семантичні диференційні ознаки (СДО) абстрагуються, узагальнюються і закріплюються як внутрішньомовні значення слова у системі мови. При називанні тим самим словом іншого об'єкта слово не “переноситься” на цей об'єкт як його чергове нове значення, а утворює новий смисл, але вже на іншій основі протиставлення. Диференційні ознаки структури слова розпізнаються у новому об'єкті і тому він називається за цією самою ознакою саме цим словом, наприклад: *train* – поїзд; *train of thoughts* – низка думок; *train of admirers* – група залицяльників; *train of dress* – шлейф сукні, [6, с. 39]. Як бачимо актуалізація того самого інваріантного значення слова *train* (“щось за чимось тягнеться”) і різними смислами відбувається залежно від субстанції (*train* – поїзд; ряд думок; група залицяльників; шлейф сукні тощо).

Отже, називання об'єкта відбувається за сталими семантичними диференційними ознаками структури (СДО) об'єкта, а інтерпретація смислу нового вживання слова, тобто нового названого об'єкта – за його енциклопедичними ознаками субстанції [3, с. 23]. СДО таким чином складають інваріантне значення слова як елемента лексико-семантичної системи мови. Тотожні ознаки структури легко розпізнаються у різних системах, виділяються і закріплюються як інтралінгвальне інваріантне значення в системі мови. Таким чином значення слова з його СДО функціонує як розмежовувальна ознака на заданій основі семантичної опозиції [6, с. 3, 18]. Крім лексичного, тут належить враховувати граматичне, тобто узагальнене, абстраговане значення.

Враховуючи викладену вище концепцію про значення слова, повернемося тепер до семантичної суті та значення займенників.

Особові займенники. Для цього насамперед, як зазначалося вище, треба визначити основу семантичної опозиції, що протиставляється, тобто які тотожні об'єкти протиставляються і за якими СДО. Розпочинаючи з аналізу особових займенників, де мова йде про учасників акту мовлення – комунікантів, важливо з'ясувати чим один із займенників відрізняється від іншого. Особовий займенник відрізняється ознакою близькості до того, хто говорить, тобто “суб'єктивністю” мовлення, на відміну від ознаки віддаленості від суб'єкта того, кому воно адресується – адресата. Інакше кажучи “я” (I) – це слово зі значенням суб'єктивності мовлення, на відміну від адресатності ознак – віддаленості комуніканта, адресата, тобто, ви (you). Отже, займенники *I, you, etc.* вживаються відповідно до своїх власних інваріантних значень і, на нашу думку, не замінюють жодного іншого слова, тобто займенники *I, you* є різними словами але з одним інваріантним значенням – “близькості до суб'єкта мовлення”.

Отже, займенники не називають ні конкретної особи, ні місця, ні відгінку часу, а лише суб'єкту відносну ознаку “близькості”-“віддаленості” від суб'єкта мовлення. На

прикладках займенників найчіткіше проявляються два різні аспекти семантичної сутності слова – у системі мови і в аспекті мовлення, відповідно інваріантність значення і варіативність смислу – суб'єктної близькості (віддаленості) комунікантів (I, you) місць мовлення (here; there), відтінків часу (now; then). Постає запитання: чи є які-небудь закономірності заміни змісту іменників займенниками? По-перше, об'єктивно відомі ознаки предмета набувають лише ознак суб'єктивної близькості/віддаленості від суб'єкта мовлення (near reference or distant reference). По-друге, за цими ознаками замінюються не лише іменники, а й згадані вище місця перебування (here, there); (now, then). Саме ці ознаки лежать в основі відокремлення займенників (I, you), що позначають об'єктивні ознаки людей, предметів, Universal pronouns [12, с. 102].

Тут доречно зазначити що, на наш погляд, слова here, there (тут, там); now, then (тепер, тоді) не слід зараховувати до займенників, тому що вони не “іменники”, хоча за своїм значенням належать до суб'єктно орієнтованих слів. Однак, не всі особові займенники означають особи за ознакою близькості/віддаленості, тобто не розрізняють суб'єкта і об'єкта мовлення, наприклад (he, she, it) він, вона, воно, можуть позначати не лише особи чоловічої/жіночої статі, а й персоніфіковані об'єкти (як-от she (a ship) тощо. Традиційно об'єкт реальної дійсності ототожнюється зі значенням відповідного слова, однак люди думають не речами”, а поняттями та їхніми ознаками. Важко пояснити, чому скажімо, стіл називається як словом “table” так і словом “it”, або чому слово “it” так легко змінює своє значення [1, с. 14].

Коли об'єкти відомі обом учасникам мовлення, то в них розпізнаються зовсім інші ознаки, а саме відносні ознаки, оцінки тієї ролі, яку вони відіграють в акті мовлення. Тобто, ті самі об'єкти реальної дійсності протиставляються тепер один одному на основі участі у процесі мовлення. Наприклад: I see a table. It is in the room. Тут “it” – відомий уже предмет, про який іде мова. Тобто бути об'єктом мовлення є його новою, суттєвою семантичною ознакою протиставлення іншим об'єктам, у даному разі об'єктам акту мовлення. Участь чи функція в процесі мовлення - інша ознака протиставлення того самого об'єкта на основі його функції в мовленні позначається іншим словом - it. Окрім суб'єкта і адресата, природно повинен бути і об'єкт мовлення - те, про що йде мова, і яким би цей конкретний об'єкт не був, він якщо вже відомий обом учасникам мовлення буде називатись в залежності від роду англ.: “he”, “she”, “it”; нім.: “er”, “sie”, “es” та інше, де кожне із цих слів, має лише одне і до того ж досить конкретне значення [2, с. 92]

Присвійні займенники, на наш погляд, доцільно було б виділити в окремі групи суб'єктності; присвійні за ознакою близькості (my, our) і віддаленості (your), а також суб'єктності (his, her, its, their). Присвійні займенники функціонують як у формі значення належності відповідній особі (my, our, your), так і у формі смислу - ознаки належності і того, що належить відповідній особі (mine, ours).

Зворотні займенники як складні займенники з самороз'ясненням смислом є похідними від відповідних особових займенників з зазначенням особи (self, selves) і, на нашу думку, вони не мають права на окрему групу.

Постає запитання чи є якісь закономірності заміни змісту іменників займенниками? По-перше, об'єктивно відомі ознаки предмета набувають лише ознак суб'єктивної близькості/віддаленості від суб'єкта мовлення (near reference or distant reference). По-друге, за цими ознаками замінюються не лише іменники, а й згадані вище місця перебування (here, there); (now, then). Саме ці ознаки лежать в основі відокремлення займенників (I, you), що позначають об'єктивні ознаки людей, предметів, Universal pronouns [12, с. 102]

Взаємні займенники є словами з об'єктивним значенням, незалежним від суб'єкта мовлення і тому до займенних слів зі значенням "близькості до суб'єкта" не належать.

Вказівні займенники є єдиною групою займенників, у якій тлумачиться значення близькості і віддаленості, правда не зазначається від *кого?* чи від *чого?* Слід було б

уточнити, що ближче до суб'єкта мовлення у просторі називають *this* - *these*, а займенники віддалені від нього – *that*, *those*. Займенник *such* не позначає ні близькості, ні віддаленості від суб'єкта мовлення. Він має свого відповідного об'єктивного попередника (*antecedent*) відносно суб'єкта мовлення як центра спілкування [9, с. 95]. Так, *a book "книжка"*, за об'єктивними ознаками зрозуміла кожному даної мовної спільноти, *this book* ця книжка як предмет мовлення, відома лише відносно того хто говорить.

Саме чітке визначення диференційних ознак членів опозиції та основи протиставлення об'єктів дає змогу об'єктивно встановити значення займенних слів і їх лексикограматичний склад [4, с. 32, 37]. Конкретні об'єкти в усій їхній тотальності не є суттєвими, вирішальними тут є лише відносні ознаки їх протиставлення, відношення між ними: *this* - *a small table*, *a big table*; *that* - *a small table*, *a big table* тощо.

Питальні займенники позначають невідому ознаку близькості до суб'єкта мовлення відому іншим суб'єктам. Іншими словами, лише попередньо "містять" поняття особи чи речі, а що прямо безпосередньо? Щось віднесене до суб'єкта, відоме суб'єкту мовлення. Постає запитання, а що саме? Перш за все, очевидно, сам суб'єкт – це не ім'я (назва) суб'єкта, а лише джерело мовлення, функція суб'єкта мовлення, бо на запитання "who?" відповідь "me" нічого, крім функції суб'єкта мовлення не говорить. На повторне запитання *who "me"?* впливає об'єктивна назва особи, яка говорить. Наприклад: *Johnny* (по телефону) "I understand, sir. We'll be there at 12.30", "We'll is who? And 'there' is where?" *Lisa* asked [10, с. 390].

Отже питальні займенники належать до різних груп залежно від ознаки невідомого суб'єкта мовлення (*who?*) належності до особи (*whose?*), якості об'єкта (*what?*) і котрого та певного числа (*which?*).

Відносні займенники, за нашими спостереженнями, належать до займенних слів, оскільки вони позначають віднесеність до свого попередника (*antecedent*), так би мовити оминаючи об'єкт мовлення.

З'єднувальні займенники за визначенням не можуть відноситися до займенних слів.

Означені займенники об'єднані в одну групу за ознакою, і можуть вживатися замість будь – якого слова, але не за ознакою близькості до суб'єкта мовлення. Тобто, кожне з них не належить до займенних слів, не мають відповідного слова з ознакою віддаленості від суб'єкта.

Неозначені займенники позначають об'єктивно невизначені ознаки, але не лише для суб'єкта мовлення і тому не належать до займенних слів.

Заперечні займенники так само позначають об'єктивні ознаки відсутності існування чогось.

У сучасних нормативних граматиках не існує однозначного відмежування займенників від інших класів слів: називання предметів за об'єктивними та суб'єктивно – віднесеними ознаками близькості/віддаленості. До займенних слів відносяться невизначені слова, які можуть вживатися замість інших визначених безвідносно до їхнього значення. Займенні слова мають кожне своє власне інваріантне значення: одні – близькості до суб'єкта мовлення як центра, джерела мовлення, інші – ознаку віддаленості від нього у просторі і часі.

Об'єктивність і суб'єктивна віднесеність ознак предметів є надійним критерієм відмежування займенників як первинних слів, що позначають ознаки близькості/віддаленості від суб'єкта. В сучасній мові вони вживаються для уникнення повтору об'єктивних ознак предметів, відомих обом комунікантам.

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва: Прогресс, 1974.
2. Бендикс Э. Эмпирическая база семантического описания//Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии. Москва, 1983
3. Гурський С. О. Значення і смисл слова//Іноземна фі-

логія. 1974. Вип. 34. 4. Гурський С. О. Значення та вживання прийменників в англійській мові//Іноземна філологія. 1965. Вип.2. 5. Каушанська М. Грамматика англійського языка. Москва, 2002. 6. Уфимцева А. А. Принципы семиологического описания лексики. Москва, 1986. 7. Фосслер К. Позитивизм и идеализм в языкознании. Москва, 1990. 8. Bréal M. *Semantics: Studies in the Science of Meaning*. New York, Dover, 1964. 9. Goursky S. *The Idiomatic Heart of the English Language*. Lviv, 1975. 10. Graffin W.E. *Special Ops*. New York, 2001. 11. Leech G. et al *A Communicative Grammar of English*. Longman Group Ltd, 1975. 12. Quirk R., Greenbaum S., et al. *A University Grammar of English*. Longman Group Ltd, 1973.

Список умовних скорочень

С/О – суб'єкт/об'єкт

СДО – семантична диференційна ознака

ALD – *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* (by A.S. Hornby). Oxford: Oxford University Press, 1974.

LDE – *Longman Dictionary of Contemporary English*. - London, 1979.

THE MEANING AND FUNCTIONING OF PRONOUNS (grammatical and semasiological aspects)

Roman Dudok

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000, Lviv, Ukraine*

The article is concerned with the study and functioning of the pronoun semantic essence. The author supports the idea that the semantic content of the pronoun accounts for its close relation to the speech subject as a centre of narration. It is shown that only subject related words can be referred to the pronoun category. A classification of the pronoun on the basis of proximity (nearness) to the subject has been suggested. The author concludes that the meaning of the pronoun is to be treated as a semantic differential feature and the words denoting relation have their own meaning.

Key words: semantic differential feature; subject related words; objective/subjective features; invariant meaning.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЕФІНІЦІЇ ПОЛІСЕМІЧНИХ СЛІВ: ОСНОВНІ ТИПИ ТЕХНІК (на матеріалі DUDEN-Universalwörterbuch)

Олександр Огуй

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто способи семантизації слів у німецькій лексикографії. Проведено порівняльно-кількісний аналіз подачі у ній парадигматичних, епідигматичних та синтагматичних властивостей слова.

Ключові слова: тлумачні словники; дефініції.

*“Die Definition ist eine logische Gleichung:
Definiendum (das zu Definierende) = Definiens
(das Definierende). Die beiden Seiten können
einander ersetzen. [11, с. 16]*

Попри велику кількість досліджень, присвячених проблемам дефініцій [1; 3; 4; 6; 7; 9; 11; 12]), форма опису в лексикографії залишається “проблемою в собі”. У центрі лексикографічних дискусій перебувають питання про те, чи дефініція справді описує значення, які ж техніки формування дефініцій є релевантними чи адекватними для відтворення значення. Дослідники спробували замінити термін *дефініція* іншими – *експлікація*, *репрезентація*, *симуляція*, що практично ніякої користі не принесло, а спричинило нові дискусії щодо розмежування цих понять. Недаремно Дж.Айто [7, с. 50–1] звертав увагу на подібність проблеми дефініції у лексикографії до великої скрині Пандори, віко якої намагаються тримати зачиненим, “бо з цього починається вся проблема”.

Зупинімося на головному завданні одномовної лексикографії – продукуванні відповідних дефініцій [10, с. 21], його основних техніках. Враховуючи операціональне визначення Ю. Караулова [3, с. 76] про значення як шпальту тлумачного словника, а сему – як окреме слово з неї, розгляньмо, наскільки словникова дефініція є значенням слова.

Визначення або **дефініція** – це логічна дія, за допомогою якої розкривається сутність означуваного предмета (тобто найістотніші ознаки змісту), причому водночас виділяють диференційну ознаку, яка відрізняє цей предмет від суміжних у межах цієї системи [2, с. 83; 5, с. 327]. У лексикографії ця логічна дія має за мету описати лексичне значення як мовний феномен за допомогою деяких технічних прийомів чи технік. Отже, дефініція, на нашу гадку, є не стільки самим значенням, як способом його усебічної репрезентації.

Для операцій з самим поняттям (його інтенціональними характеристиками, які співвідносяться з епідигматичними характеристиками значення), ми користуватимемося терміном *дефініція*, а в операціях з його описовими характеристиками (парадигматичними чи синтагматичними) з’являтиметься термін *експлікація*. Родовим для них буде термін *спосіб опису*.

Кількість дефініційних та експлікативних технік обмежена. В одномовній лексикографії зазвичай розрізняють такі протиставлення технік: а) лінгвістичну чи енциклопедичну техніку (за функціональним принципом); б) остенсивну чи вербальну (за використання наочностей чи словесних дефініцій); в) формально-екстенціональну чи змістовно-інтенціональну (за мінімумом чи максимумом суттєвих ознак); г) стверджувальну чи унор-

мувальну (стосовно співвідношення норма-узус) [див. 11, с. 17]. Детальніший огляд дефініційних класифікацій пропонує Н. Вебер [12, с. 19–32].

Розгляньмо лінгвістичні словесні інтенціонально-екстенціональні способи опису [9, с. 104; 11, с. 18; 12, с. 20–30], за допомогою яких можна оптимально виразити полісемію слів. До них належать, враховуючи основні системні характеристики слова, три найважливіші об'єднання парафрастичних інтенціональних технік та одна допоміжна техніка (коментар) і їх комбінації, які можна використовувати для опису лексики:

1) парадигматична техніка чи тип експлікації: а) через синонімічні пояснення типу “**Bedeutung ist Sinn**”; б) через антонімічні пояснення типу “**schlecht – nicht gut**”, за якою значення слова не розкладаються на частини, а замінюються їх еквівалентами;

2) логічна техніка пояснення (дефініції), яка ділиться на два типи: А (аналітичний) та Б (синтетичний):

2А а) визначення через гіперонім чи декілька гіперонімів, тип **voler** : se soutenir et se diplacer dans l'air au moyen d'ailes [за 11, с. 27]; б) через вказівку на найсуттєвіші ознаки поняття з наведенням їхніх диференційних ознак: **tapfer** - 'kühn, mutig, standhaft'; в) через посилання на похідні чи інші морфологічні варіанти слова (інакше кажучи, морфосемантична дефініція): **fruchtbar** – 'reiche Früchte tragend', де компоненти тлумачення наближаються, але не повністю відповідають семам різного рівня узагальнення (гіпероніми – гіпоніми);

2Б а) визначення через дефініцію, тип: “**Spiel ist eine Betätigung, die man selbst will**”; б) через правило, тип **ich** (als grammatische Kategorie): Person, in der man von sich selbst spricht; Bezeichnung für die eigene Person; б) через відношення до відомих речей (**Nacht**: Zeitraum etwa zwischen Sonnenuntergang u. Sonnenaufgang); в) через каузальну вказівку на причину, тип: **Knall**: plötzlicher, sehr harter, heftiger Laut von einem Schuß, einer Explosion); г) через екстенціональний перелік (декількох чи більшості) денотативних елементів парадигми, тип: **Eltern, die**: 'Vater und Mutter'; **Theater, das-** 'Sammelbezeichnung für: Schauspiel, Oper, Operette, Bühnentanz usw.'; д) через вказівки на партоніми (частини цілого), тип: **Gliedmaßen**: Arm und Bein des Menschen; Tatzen der Tiere; е) через вказівки на голоніми (сукупності цілого), тип **armée**: ensemble des soldats d'un pays; є) через апроксимативні наближення до якогось денотату, тип: **Espresso, der**: eine Sorte vom Kaffee; a kind of. Цей тип, що включає пояснення цілого через перелік частин, лише вказує на підпорядковані поняття, не завжди виділяючи семи.

3) синтагматичний екстенціональний тип експлікації, при якому перелічуються класи семантичної чи лексичної сполучуваності відповідних слів (**brav** - 'gehörig' [Kind]; 'munter und rüstig' [Oma] тощо). Цей уживаний тип дефініційної техніки, про що, як правило, не згадують у лексикографічних виданнях, оперує не зі значеннями, а їхнім вираженням. Додатково до дефініції може також з'являтися коментар, в якому зазначено сполучувальні обмеження чи граматично-морфологічні особливості лексеми.

Поява різних технік зумовлюється різною природою описуваних слів, коли доводиться визначати у тлумачному словнику такі різні слова як *ich, oder, leibeigen, Kreis, Million, Haus, Romantiker, Gotik* тощо. Саме тому ці техніки з'являються не у “чистому” вигляді, а здебільшого у комбінаціях (опис і синонім; опис і хімічна формула тощо), наприклад: **stehlen** – це 'widerrechtlich wegnehmen, entwenden'. Вживання цих технік залежить від обсягу словника, його призначення та кола користувачів, а також від належності слова до того чи іншого класу слів [див. 10, с. 17].

Цей підтверджує кількісне вивчення дефініційних технік, яке ми провели на матеріалі словника Дуден [8]. На підставі довільної вибірки з 50 сторінок словника з урахуванням частотності літер були отримані дані про дефініції 3051 слів, які становлять 3,9 % 120-тисячного словника німецької мови.

Таблиця

Техніки семантизації та їх використання у DUDEN-UNIVERSAL

Показники	Різні частини мови											Всього	
	Іменник		Прикметник		Дієслово		Прислівник		Інші				
Лемми	2237		335		387		77		15			3051	
Семемми	2783		419		563		87		32			3879	
КП	1,244		1,251		2,376		1,129		2,133			1,67	
Техніки, всього	3889		435		632		99		41			5096	
коефіцієнт техніки	1,397		1,038		1,123		1,207		2,73			1,67	
т.1.1	%	1876	48,2	138	31,7	242	38,3	57	74,32	66	39	2329	45,7
т.1.2	%	1249	32,1	225	51,7	202	32	21	12,34	1	2,5	1698	33,3
т.1.3	%	764	19,7	72	16,6	188	29,7	21	12,34	24	58,5	1069	21

У таблиці, враховуючи кількість вихідних слів (лем) та їхніх значень (семем), визначено коефіцієнт полісемічності (КП) для кожної частини мови, а на підставі відношення основних технік: парадигматичної (I.1), логічно-аналітичної (I.2) та логічно-синтетичної (I.3) до числа семем розглядався коефіцієнт техніки (Кт).

Ознайомлення з результатами вибірки показує переважання кількості семем над кількістю лем, що засвідчує їхню деяку полісемічність (середній коефіцієнт полісемічності 1,67). Величини коефіцієнта полісемічності (КП) за частинами мови зберігають ту ж ієрархічну послідовність, що властива мовам Європи: дієслово – прикметник – іменник – прислівник.

Кількість технік перевищує кількість семем, що засвідчує спробу укладачів визначити семантику слова якомога повніше, оскільки семантика полісемічного слова важко вкладається у “прокрустове ложе” дефініційних технік (середній коефіцієнт техніки 1,67). Найбільше використання технік припадає на допоміжні частини мови (прийменники, сполучники, вигуки) тощо, значення яких важко диференціювати, що засвідчує їх найвищий коефіцієнт техніки – 2,73.

Несподіване переважання парадигматичної синонімічної техніки 1.1 серед іменників, що й показує високий коефіцієнт техніки – 1,397, пояснюється спробою лексикографів описати реалії іншомовних культур знайомими, синонімічними словами. Детальніше розрізнення між парадигматичною синонімічною та антонімічною засвідчує домінування синонімічної техніки. Парадигматична антонімічна техніка, за повною таблицею, надзвичайно рідкісна й фіксується лише серед прикметників (6 випадків) та дієслів (3). Це можна зрозуміти – користувачеві (носієві мови) нелегко (порівняно з простою субституцією як при визначенні синонімами) встановити, “вгадуючи” за допомогою антонімів обхідними шляхами через суперечності, значення слова – в антонімах можуть збігатися лише декілька спільних семантичних ознак. Ця ситуація значно ускладнюється у випадках із градуальною антонімією (**lauwarm** – ‘saukalt’).

Як видно, лексикографічні дефініції виражають значення, але, практично, ним не є, якщо враховувати різні типи експлікативних технік та їх поєднання, потрібні для відображення конкретного значення. Залишається відкритим питання, наскільки компоненти тлумачення відповідають семам значення. Словникова дефініція є не стільки значенням, як лише доступом до нього, якість якого визначається компетенцією лексикографа, об’єктивними методами для її визначення. Дослідження теоретичних (виділення значен-

ня, семи) та практичних (оптимальне використання технік) проблем доцільно продовжити на матеріалі інших словників (Варіга тощо).

1. Берков Л. А. Слово в двуязычной лексикографии. Таллин, 1977.
2. Горский Д.П. Логика. Москва, 1958.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Москва, 1976.
4. Кисилевский А. И. Синонимические средства и тавтология в определениях толковых словарей//Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. Кишинев, 1982.
5. Кондаков Н. И. Введение в логику. Москва, 1967.
6. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии//Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974.
7. Ayto J. The Vocabulary of definition//D. Goetz, Th.Herbst (Hg). Theoretische und praktische Probleme der Lexikographie. München, 1984.
8. Duden Deutsches Universalwörterbuch. 3. Aufl. Mannheim, Wien, Zürich, 1996.
9. Henne H. Prinzipien einsprachiger Lexikographie//Probleme der Lexikologie und Lexikographie. Düsseldorf: Schwann, 1976.
10. Knowles F. Möglichkeiten des Computereinsatzes in der Sprachlexikographie//Theorie und Praxis des lexikographischen Prozesses bei historischen Wörterbüchern: Akten der Internationalen Fachkonferenz. Tübingen: Niemeyer, 1987.
11. Olšanski I.G. Moderne deutsche Lexikographie. Ein Hilfsbuch zur deutschen Lexik. Moskau: Vysšaja skola, 1979.
12. Weber N. Formen und Inhalte der Bedeutungsbeschreibung //N. Weber (Hg), Semantik, Lexikographie u. Computeranwendungen. Tübingen: Niemeyer, 1996.

**LEXICOGRAPHIC DEFINITIONS OF POLYSEMANTIC WORDS:
MAJOR PRESENTATION SCHEMES FOR GERMAN AS BASED ON
DUDEN-UNIVERSALWÖRTERBUCH**

Oleksandr OGuy

*Yuriy Fedkovich National University in Chernivtsi
2, Kotsiubynsky Str.
58012 Chernivtsi, Ukraine*

The paper tackles major ways of presenting the words' meaning in their dictionary definitions. These are aimed at expounding the paradigmatic, epidigmatic and syntagmatic properties of the lexicon. On the grounds of quantitative analysis the author suggests that dictionary definitions do not reflect so much the meaning itself as ways of its interpretation.

Key words: explanatory dictionaries; definitions.

ПРОДУКТИВНІСТЬ СУФІКСАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ВІД РОМАНСЬКИХ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ольга Білинська

Львівський національний університет імені Івана Франка

На підставі історично засвідчених віддієслівних утворів різноманітного конституентного складу та категоріального статусу реконструйовано продуктивність усіх основних суфіксальних моделей віддієслівного словотворення, яка співвідносна з джерелами романського впливу на цю частину дериватарію англійської мови.

Ключові слова: віддієслівне словотворення; етимологія; корпусна дериватологія.

Вступні зауваги. Дослідження розвитку лексичного складу мови може мати завданням виявити реально існуючі, проте не завжди легко доступні, лексичні об'єкти. Під останніми розуміють такі масиви фактів та їхнє представлення, які дають нову інформацію про лексичну систему. Значна евристика щодо цього завдання прихована в електронному моделюванні та корпусній лінгвістиці.

Історично-корпусний підхід у лексикології має предметом свого вивчення часову дистрибуцію одного або декількох масивів лексичних чи словотвірних фактів. Разом з адекватними до поставлених завдань шляхами доступу до себе та способами представлення результатів доцільно сформульованих запитів ці масиви становлять верифікаційне середовище реконструкції змін та станів у лексико-семантичній системі. Така реконструкція поряд із актуальними для історичної лексикології власними пізнавальними завданнями може становити інтерес також і для осмислення онтології сучасного лексикону мови.

Аналіз матеріалу за вимогами корпусного підходу в історичній лексикології ґрунтується на задокументованих прецедентах його вживання. З огляду на добір та покриття джерел текстовою частиною монументальних історичних словників англійської мови прийємо як самодостатні датовані текстові прототипи повної вибірки з [15].

Засвоєння одиниць французької та латинської етимології – визначальна типологічна риса лексико-семантичної системи англійської мови. Однорідність цих етимологічних пластів щодо обставин входження до сприймаючої мови позірні. Точніше взаємне та внутрішнє розмежування цих пластів, зокрема щодо словотворення, виправдане за умови підтвердження відмінностей у відповідних фрагментах дериватарію. Для цього етимологічний аналіз лексичного матеріалу слід наблизити до завдань контактології, зокрема розширивши пізнавальні можливості етимологічної стратифікації (встановлення пластів) відкритими корпусною лінгвістикою можливостями етимологічної стратиграфії – реконструкцією взаємного розмежування та об'єднання пластів в умовах конвергентно-дивергентних контактних обставин.

Для верифікації етимологічної (не)однорідності наслідків романського впливу на дієслівну систему англійської мови ми намагалися виявити максимальну для кожного англійського рефлекса зафіксовану в етимологічних словниках [9; 10; 13; див., також, 14] кількість ізоглос. Такий прийом мав на меті вибудувати логічний ланцюжок ізоглос, кінцева ланка якого дозволяє припустити здійснення власне контакту між лексичними системами мов. Вагомим підтвердженням міжмовного контакту є текстовий прототип (найраніше зафіксоване вживання) дієслова у мові-реципієнті. Зрозуміло, що сама контактна ланка міжмовної взаємодії може також охоплювати обидва складники дієслівно-

дериваційної пари або лише похідну лексему. В останньому випадку при контакті та ще певний час після цього у дериватарії мови-реципієнта було відсутнє спільнокореневе з ним дієслово.

Стратиграфія романського впливу в лексико-семантичній системі дієслова. Етимологічний статус основи – важлива компонента дериватарію мови [порівн. 1]. Романський вплив на лексику англійської мови у досліджуваному тут обсягу поділявся щодо своєї етимології на французьку та латинську компоненти. За хронологією проникнення до мови-реципієнта наслідки цього впливу могли торкатися середньоанглійського періоду або ж виходити за його рамки. Вибірki середньоанглійського періоду (текстові прототи-типи з-перед 1500 р.) включають дієслівні лексеми та основи (на підставі засвідчених дериватів) окремих похідних дієслівної мотивації, які зафіксовано як дієслова лише у пізніших текстах.

Пласти французького суперстрату у дієсловах англійської мови вибудуємо від ранніх контактів до подальших взаємин.

До першої хвилі (F₁) французького впливу віднесемо англійські основи, які виявляють паралелі у норманських етимонах: abash 1325, ... , confound 1290, ..., delay 1290, ... , remain 1375, ... , sermon 1175, ... , stop 1225, ... , summon 1205, ... , tempt 1225, ... , ward* 1442, ... (разом 256 основ). Тут факультативною проміжною ланкою етимологічної реконструкції могли бути також і давньофранцузькі форми. Проте з огляду на соціально-історичні чинники побутування лексем вони не закінчують етимологічної деривації.

Другою хвилею французького впливу (F₂) на лексико-семантичну систему середньоанглійського дієслова є умова верифікації етимологічною деривацією у давніх французьких джерелах. У цьому випадку сходження до норманського (англо-французького) етимона відсутнє. Це найбільший щодо кількості одиниць пласт проникнень до середньоанглійського лексикону: abandon 1375, ... , bargain 1375, ... flatter 1225, ..., join 1297, ... , meddle 1290, ... , praise 1225, ... , quit 1300, ... , seize 1290, ... , warish* 1250, ... (разом 1466 лексем).

Третьюму пласту франко-англійського контактування (F₃) властиве провадження етимологічної деривації до середньоанглійських форм, засвідчених у текстових прототипах перед 1500 роком. Доволі парадоксально, що для таких дієслів наведені англійською лексикографією ізоглоси у мові-донорі є середньофранцузькими або й пізнішими формами: abolish 1490, ..., calm 1399, ... , enrich 1382, ... , fret 1340, ... , impute 1375, ... , procure 1290, ..., trail 1303, ... , verify 1325, ... (разом 383 основи)

Можлива причина такої ситуації – у зміщенні періодів процесу кодифікації літературної норми англійської та французької мов. При скептичному ставленні до такої аргументації цей пласт можна приєднати до попереднього на підставі браку співвіднесеності з острівними формами. Зливання масивів фактів – пізнавальний та евристичний засіб в інвентарі електронного моделювання. Проте ймовірні дистрибутивні незбіги між цими пластами (див. далі) все ж виправдовують зволікання з цією частиною експерименту.

Наведені три пласти у стратиграфії французького впливу мають умовою документальне підтвердження лексичних фактів у текстових джерелах мови-реципієнта до 1500 року. Зрозуміло, що проблема словотвірної продуктивності у частині свого обсягу торкається ситуації контактування, яке співвіднесене із подальшою словотвірною адаптацією проникнень.

Пласти французького впливу в історії англійської мови переплетені з латинським впливом. Традиційно вважають, що латинські запозичення збагачували реципієнтну систему завдяки посередництву французьких відповідників. Тут ми приймемо розмежування цих джерел романського впливу на підставі ізоглос відповідного рефлекса, засвідчених англійською лексикографією. Наявність французьких ізоглос свідчитиме на користь французького впливу, їхня відсутність – на користь латинської контактеми. Збіг францу-

зьких та латинських ізоглос у рефлексгах пізнішого часу у цьому варіанті аналізу віднесеній до обох сегментів корпусу.

У першому пласті латинських контактах (L_1) найраніший з-поміж спільнокореневих конститuentів у майбутньому зазвичай комплексної словотвірної одиниці фігурує у текстах середньоанглійського періоду (до 1500 року): *abbreviate* 1450, ..., *conjecture* 1382..., *discuss* 1340..., *erect* 1417..., *exhort* 1400 ..., *implore* 1500 ..., *mitigate* 1432..., *permute* 1377..., *prosecute* 1432... (разом 655 основ).

Виділені середньоанглійські пласти романського суперстрату продовжували побутувати у мові-реципієнті. Проте після закінчення середньоанглійського періоду до неї потрапляли нові дієслівні основи латинської та французької етимології. У нашому дослідженні ці два пласти романського суперстрату в англійському дериватарії виступатимуть своєрідним фоном для вивчення словотвірної адаптації попередніх пластів.

Умовою виділення пізнішого класу латинських запозичень є відсутність текстових прототипів словотвірної основи чи спільнокореневих з нею утворів у середньоанглійському періоді. Для латинізмів датування текстового прототипу після середньоанглійського періоду (етимолого-хронологічний пласт L_2) значно переважає кількість середньоанглійських контактів: *abacinate* 1866, *abalienate* 1554, *abdicate* 1541, *abduce* 1537, *abduct* 1834, *aberr** 1536, *aberrate* 1765, *aberruncate** 1731, *abigate** 1657 ... (разом 2560 лексема). Зрозуміло, що історичні та соціолінгвістичні умови засвоєння латинських проникнень у середньоанглійському періоді та пізнішому часі були різними.

Окрім трьох виділених пластів французького впливу залишається чимало дієслівно-словотвірних пар, що проникли до мови-реципієнта лише з початком чи впродовж раннього новоанглійського періоду або й навіть пізніше (F_4): *abastardize** 1580, *abolitionize* 1848, *absolutize* 1936, *absterge* 1541, *abysm** 1611, *accent* 1530, *access* 1962, *accession* 1892 ... (2208 лексем). Етимологічна деривація цих англійських рефлексів з мови-донора зазвичай не перевищує хронологічної глибини середньофранцузьких форм, хоча іноді вона сягає ізоглос давнішої хронології.

Словотвірна продуктивність як проблема історичної корпусної лексикології. Продуктивність словотвірного типу належить до аксіом дериватології. Під нею зазвичай розуміють кількісний вияв актуалізованої словотвірної потенції. Можливості деривації збіжні з наявністю вільних від суфіксальної (категоріальної) заборони лексем [2; 3; 12].

В історичній дериватології квантитативний аспект співвіднесеності двох величин словникового ресурсу дещо різниться від сучасного складу дериватарію. Причина цього в імпліцитній частині реалізованої словотвірної потенції. Її результати інколи хронологічно випереджують засвідчені спільнокореневі словотвірні основи. Тому історичну продуктивність суфіксальної моделі можна визначити за кількістю лексем заданого статусу у текстах певного періоду безвідносно до експліцитності у цьому періоді відповідних словотвірних основ [порівн. 7].

Віддієслівним суфіксам англійської мови, які корелюють з французькими та латинськими джерелами, властива категоріальна та суфіксальна неоднорідність. Іменники, що позначають назви дії, утворені суфіксами романської етимології *-tion*, *-ment*, *-ance*, *-age*, *-ture*, а також споконвічним суфіксом *-ing*. Іменникові утвори на позначення осіб з'явилися у результаті валентності основ до суперстратних суфіксів *-or*, *-ee*, *ive* та *-ant/-ent*. Їм співвідносні утвори із суфіксом *-er*. Віддієслівні прикметники у суперстратному дериватарії утворені запозиченими суфіксами *-able/-ible*, *-ive*, *-ant*, *-ous*, *-ory*, та відповідними до них вторинними прислівниками на *-ly* й іменниками на *-ness/-ity*. Суперстратні дієслова є основами творення дієприкметників теперішнього та минулого часу, які факультативно мотивують прислівники на *-ly* та іменники на *-ness*.

Шкала продуктивності суфіксальних типів у термінах природної морфології. Продуктивність належить до ключових понять квантитативного вивчення дериватарію [4; 6;

8]. Основою аналізу суфіксальних типів у їх системно-квантитативному розгляді з погляду природної морфології є послідовне зменшення продуктивності варіативних моделей стосовно відмічених утворів домінуючої моделі. Основний прийом такого аналізу – порівняння укладених вибірок. Вірогідність вибірки має сенс тоді, коли вона фіксує усі відмічені у текстових джерелах приклади, і навпаки – ця вірогідність зменшується, коли вибірка з певних причин не враховує усіх історичних фактів. На жаль у корпусному розгляді неможливо відрізнити історичні словотвірні оказіоналізми від дериватів, яким “судилося” стати нормативними. Проте втрата вживаності (архаїчність лексем) у вибірці легко маркована (знак * після лексеми).

Множинність доступу до електронного ресурсу та принципова повторювальність результатів запиту з вичерпною ілюстрацією формованими списками лексем дозволяє варіанти порівняльного аналізу словотвірної продуктивності: за конкуруючими суфіксальними моделями, за етимолого-хронологічними пластами дериватарію та за ономасіологічними категоріями, для яких відповідні суфіксальні моделі є виражальними засобами. Евристична сила корпусного аналізу у його вибірковій, виправданій новизною очікуваних результатів, множинності, в експериментуванні запитами до матеріалу щодо перетину його класифікаційних ознак. Продуктивність суфіксальних моделей отримує абсолютне вираження або ж пропорційний розкид у хронологічній дистрибуції текстових прототипів.

У межах досліджуваних суфіксальних моделей віддієслівні іменники розподілено за трьома омонімічними щодо суфіксального складу розрядами. Вони позначають “чисту” номіналізацію процесу, номіналізацію процесу, яка здатна до лексикалізації у назву об’єкта, стану чи результату позначуваної дієсловом дії, а також названу лексикалізацію у вигляді фактивного іменника [порівн. 5]. У корпусній дериватології збіжність дистрибуції є підставою для об’єднаної візуалізації результатів словотвірної продуктивності. За критерієм хронологічної глибини можна об’єднати обидві вибірки назв дії та вибірку фактивних лексикалізацій, оскільки їхні індивідуальні параметри словотвірної продуктивності доволі подібні. Тоді відповідні криві будуть відображати віддієслівні утвори з певним суфіксом, проте нехтуватимуть пізнішими однослівними епідигматами.

У перших двох хвилях французького впливу шкали продуктивності суфіксальних іменникових моделей виявляють переважаючу продуктивність суфікса *-ment*, на противагу третій та четвертій хвилям та обом латинським пластам, де домінантним формантом таких утворів є суфікс *-tion*. У першій з цих трьох хвиль також вагоме місце займають утвори на *-ance*. У другому (основному) французькому пласті цю роль розпочинають виконувати деривати на *-tion*. У латинських пластах продуктивність суфікса *-tion* безроздільна. Не можна не помітити боротьби словотвірної активності утворів на *-tion* у третьому та переважного творення іменників на *-tion* у четвертому пластах французьких запозичень (рис. 1).

Конкуруючим з суфіксами романської етимології засобом віддієслівної номіналізації у назву дії є морфема споконвічного англійського походження *-ing*. У всіх виділених етимологічних пластах переважає її продуктивність при “чистій” (без лексикалізації) номіналізації. Таке спостереження загалом очікуване. Адже лексикалізація чи й ідіоматизація семантики словотвірного похідного [3; 5] виправдовує його запозичальність. Тому цю роль у мові-рецепторі й “повторюють” деривати з романськими суфіксами. Первинною функцією утворів із споконвічним суфіксом *-ing* є словотвірна адаптація. Лише периферійно вони здатні лексикалізуватися (порівн. чисельні значення кривих на рис. 2).

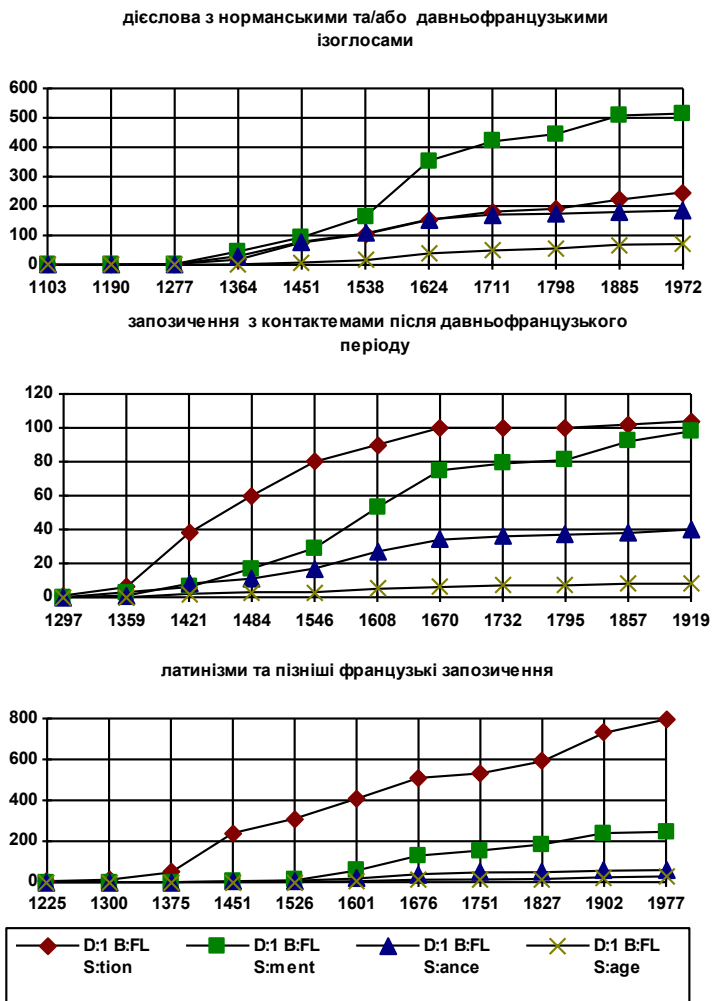

Рис. 1. Діахронна продуктивність суфіксів у номіналізації від суперстратних дієслів (запити включають дані про продуктивність суфіксів у творенні фактивних antecedentів)

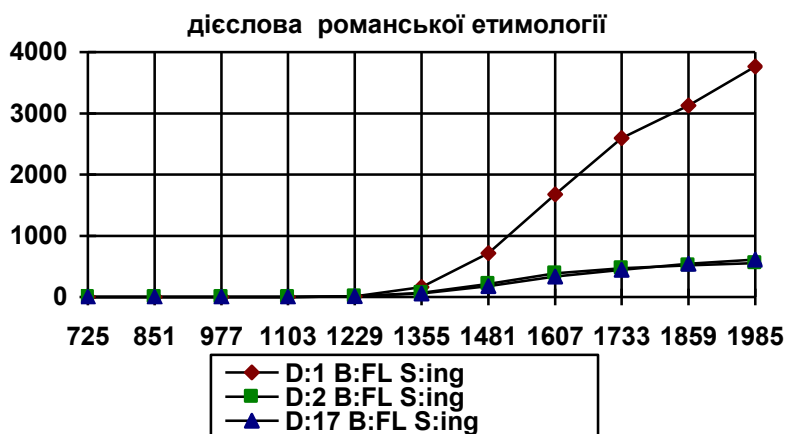

Рис. 2. Продуктивність споконвічного суфікса *-ing* у творенні чистих номіналізацій (d_1), номіналізацій, підданих лексикалізації (d_2), та фактивних епідигматів (d_{17})

В іменниках на позначення осіб з-поміж суфіксів романського походження мотиваційні романські основи виявляють домінування утворів із суфіксом *-or*. У всіх етимологічних розрядах продуктивність агентивного суфікса *-ant/-ent* перевищує цей показник для суфікса *-ive*. Продуктивність агентивного суфікса *-ant* та пацієнтивного *-ee* однакова. Лише у пізніх латинських основах агентивних похідних на *-ant* майже стільки ж, що й на *-ive* (рис. 3).

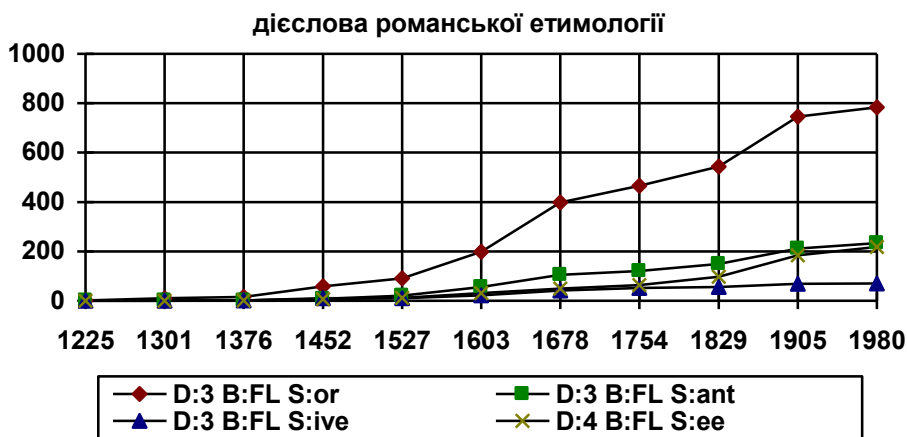

Рис. 3. Продуктивність суперстратних суфіксів у творенні назв осіб

У творенні назв осіб наведені агентивні романські суфікси є функціональними синонімами споконвічного суфікса *-er*. У словотворенні від мотиваційних латинських основ середньоанглійського періоду та від французьких основ з текстовими прототипами після 1500 р. словотвірна адаптація споконвічного словотвірного форманта *-er* не така висока як у пластах французької етимології з-перед кінця середньоанглійського періоду. У латинізмах пізнішої хронології цей показник ще нижчий (порівн. спадну дистрибуцію кривої 1 на передостанній та останній частинах рис. 4).

У трьох етимолого-хронологічних пластах романського впливу продуктивність дієприкметника минулого часу вища, ніж дієприкметника теперішнього часу. Роль утворів на *-er* у цій відносній продуктивності споконвічних суфіксальних моделей стосовно наведених пластів дещо різна. У деривації від середньоанглійських дієслівних основ агентивних іменників на *-er* стільки ж, що й дієприкметників минулого часу. У давніших латинізмах та новіших французьких запозиченнях ця співрозмірність ступеня продуктивності знижена до дієприкметників теперішнього часу. У пізніших латинізмах обох дієприкметників більше, ніж агентивів на *-er*. Подібний розподіл продуктивності у цих етимолого-хронологічних пластах властивий також іменниковому суфіксу *-ing* (рис. 4). Тому логічно припустити, що поряд із спаданням продуктивності споконвічних іменникових суфіксів наведена послідовність етимолого-хронологічних пластів дієслівних основ виявлятиме підвищену продуктивність романських іменникових формантів.

В ад'єктивному кроці похідності від французьких дієслівних основ переважає творення модальних прикметників. У латинізмах ця роль відведена прикметникам із суфіксом *-ive*. Загалом шкалювання продуктивності прикметникових суфіксів у латинізмах помітніше, ніж в мотиваційних основах французького походження (порівн. криві 1 та 2 рис. 5).

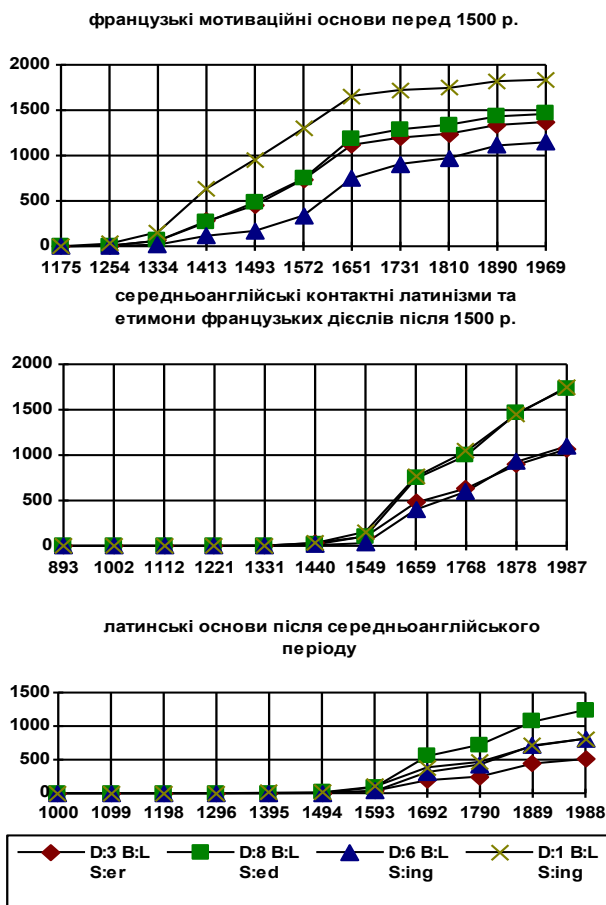

Рис. 4. Засвоєння споконвічного суфікса *-er* мотиваційними основами романської етимології

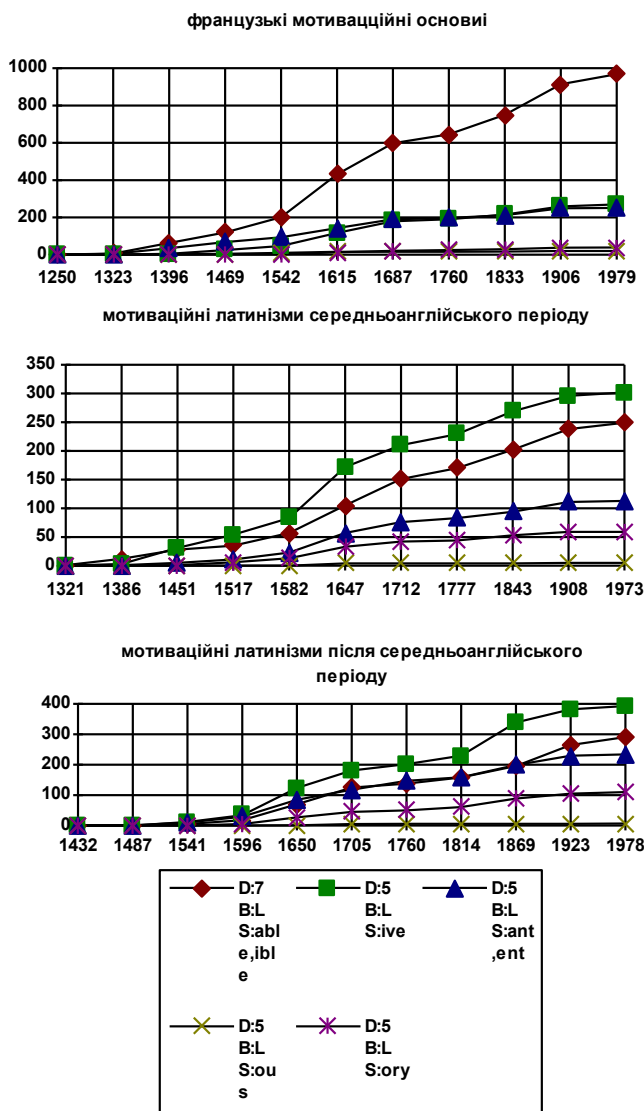

Рис. 5. Продуктивність прикетникових суфіксальних моделей від дієслів французької та латинської етимології

У найдавнішому норманському пласті вторинні відприкетникові похідні відсутні. В інших французьких пластах прислівників від модальних прикетників завжди менше, ніж іменників (про конкурентність суфіксів у таких дериватах див. [12]) Подальше спадання продуктивності йде через відприкетниковий прислівник до іменника. У пласті давньофранцузького впливу продуктивність деривації від прикетників майже однакова в обох частиномовних кроках. Особливості розподілу продуктивності вторинних похідних у латинізмах відмінні від французьких основ. У давніших латинізмах вторинних похідних обох кроків мотивованих прикетниками куди більше, ніж тих, що походять від

модальних прикметників. У молодших латинізмах помітне підвищення продуктивності іменників від модальних прикметників (рис. 6). Отже, з часом незбігів у продуктивності між пластами суперстрату меншає. Подібна зовсім природна тенденція до конвергентності у дериваційному потенціалі від мотиваційних основ різних пластів романського суперстрату помітна при творенні вторинних девербативів через словотвірну адаптацію мотиваційних дієслівних основ дієприкметниками. Тут прислівники від дієприкметниками теперішнього часу значно продуктивніші від прислівників, мотивованих дієприкметниками теперішнього часу. Вторинні іменники виявляють протилежну пропорцію. Адже іменників, мотивованих дієприкметником минулого часу, більше, ніж їхніх станових конверсивів. Сильна опозема першої шкали за продуктивністю сходиться із слабким протичленом другої. Проте динаміка латинізмів ніби “добігає” за динамікою французьких проникнень (порівн. відрив кривої 1 від інших кривих у французьких запозиченнях помітний вже з середини XVII ст., а у латинізмах лише з середини XIX ст.).

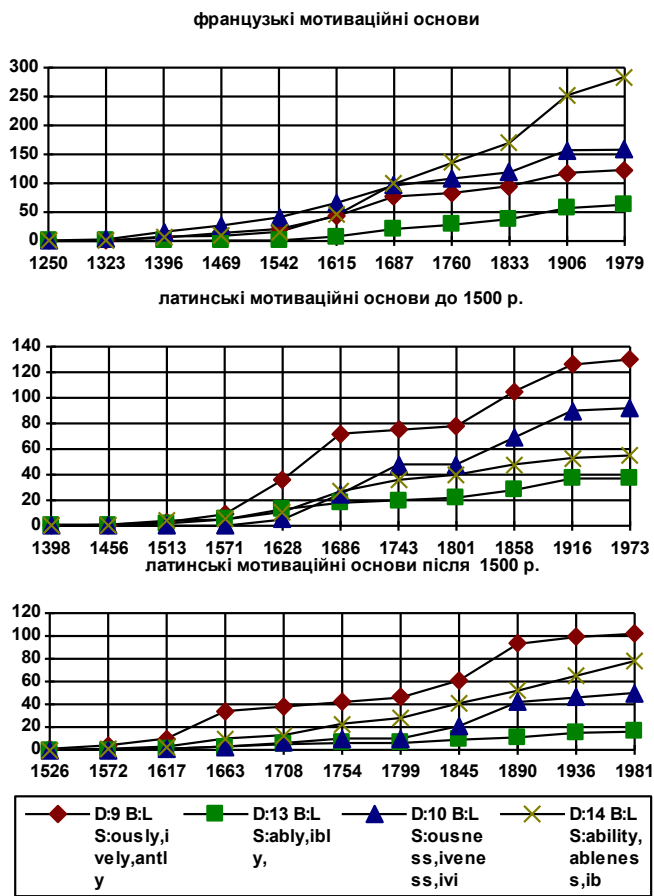

Рис. 6. Продуктивність моделей відприкметникової похідності від французьких та латинських мотиваційних основ

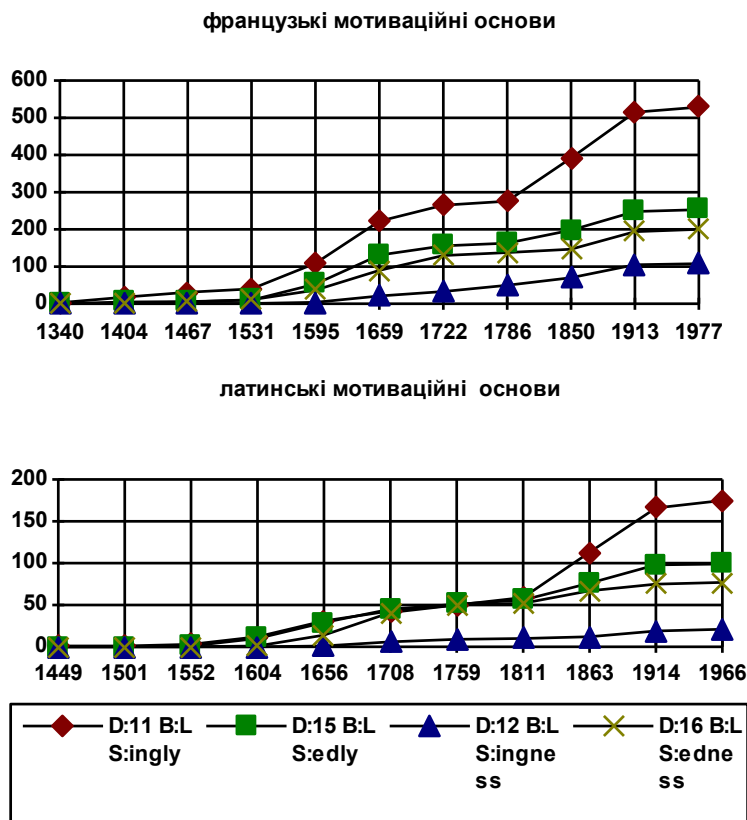

Рис. 7. Продуктивність моделей віддієприкметникової похідності від французьких та латинських мотиваційних основ

Короткі висновки. Змодельовані криві є відображенням дистрибуції суфіксальних утворів у діяхронних текстових прототипах. Вони побудовані як візуалізація результатів електронних запитів без редагування списків прикладів на основі укладеного словника віддієслівних словотвірних гнізд у незалежному інтерактивному форматі корпусної електронної верифікації. Діяхронна словотвірна продуктивність суфіксальних моделей виявляється чинником онтології етимолого-хронологічних хвиль романського впливу на лексико-семантичну систему англійського дієслова.

1. Беляева Т. М. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке. Москва: Высшая школа, 1979.
2. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Москва: Наука, 1992.
3. Полюжин М. М. Функциональный і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород: Закарпаття, 1999.
4. Anshen F., Aronoff M. Morphological productivity and phonological transparency//Canadian Journal of Linguistics. 1981, No 26.
5. Aronoff M., Anshen F. Morphology and the Lexicon: Lexicalization and Producti-

vity//The Handbook of Morphology. A. Spencer and A. M. Zwicky. (eds.). London: Blackwell, 2001. 6. Baayen H. Quantitative aspects of morphological productivity//G. Booij and J. van Marle (eds.). Yearbook of Morphology 1991. Dordrecht: Kluwer, 1992. 7. Baayen H., Lieber R. Productivity and English derivation: a corpus-based study//Linguistics. 1991. No. 29. 8. Bauer L. Morphological Productivity. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 9. Klein E. 1971. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Amsterdam, Oxford, New York: Elsevier Scientific Publishing Company, 1971. 10. Onions C. T., Friedrichsen G. W. S., Burchfield R. W. The Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford: At the Clarendon Press, 1966. 11. Plag I. Morphological Productivity: Structural Constraints in English Derivation. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1999. 12. Riddle E. A historical perspective on the productivity of the suffixes *-ness* and *-ity*//Fisiak J. (ed.). Historical Semantics. Historical Word-Formation. Berlin: Mouton de Gruyter, 1985. 13. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language. Oxford: At the Clarendon Press, 1909. 14. Stone L.W. , Rothwell W. (eds). Anglo-Norman Dictionary. Fasc. 1–6. London, 1977–1990. 15. Weiner E. (ed). Oxford English Dictionary (OED). 2nd CD-Rom edition, version 3.0. Oxford: Oxford University Press, 2002.

PRODUCTIVITY OF SUFFIXAL DERIVATION FROM ROMANCE VERBS IN THE HISTORY OF ENGLISH

Olha Bilynska

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

Studied in the paper is a relatedness between transpositional deverbal suffixal productivity and etymological-chronological affiliation of the parent verbs. A system of software sustainable queries to the self-compiled corpus of the OED textual prototypes aimed at establishing the distribution of these dated samples over time together with the visualization curvature has been suggested.

Key words: deverbal word formation; etymology; corpus derivatology.

СТАЛІ ДІЄСЛІВНО-СУБСТАНТИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК ВИЯВ ТЕНДЕНЦІЇ ДО НОМІНАЛІЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ольга Федоренко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено проблемі значення та функціональних особливостей стійких дієслівно-іменникових словосполучень у зіставленні із однокореневими простими дієсловами. Особливу увагу звернуто на незбіги у категоріальній семантиці.

Ключові слова: дієслівні оператори; номіналізація; функціонально-семантичний аналіз.

У сучасній англійській мові спостерігається активне вживання утворень типу *to give a smile, to have a look, to make a promise*, що включають перехідне дієслово та віддієслівний іменник і кваліфікуються як сталі дієслівно-субстантивні словосполучення (СДСС) не-фразаологічного характеру. Особливість лексичного значення таких СДСС полягає в усвідомленні їхнього цілісного значення, яке виводиться із значення складових слів і співвідноситься з одним референтом, а не з двома. Тому еквівалентами СДСС виступають монолексемні дієслова, дериваційно споріднені із субстантивним компонентом, пор.: *I didn't promise my Minnie anything and Hal hasn't made any promise to Nell (Anderson)*.

Формування та активне вживання аналітичних конструкцій вказаного типу відповідає загальній тенденції розвитку предикативних форм у напрямку номіналізації [5, с. 4; 6, с. 88; 15, с. 90; 16, с. 89; 17, с. 289–290] і пов'язане з потребами розширення номінативних засобів мови. Номіналізація є предметом пильної уваги дослідників, оскільки процеси номіналізації у сучасних мовах настільки активні та значущі як засіб мовної номінації, що вивчення їхніх різнобічних аспектів функціонування стає ключовим завданням [9, с. 42].

Дослідники визначають номіналізацію як позначення процесу не дієсловом, а іменником [6, с. 85] або іменними засобами [9, с. 19]. Вона відбиває ситуацію, коли мовний знак (іменник), повністю зберігаючи своє семантичне значення та категоріальну форму, набуває функції іншої частини мови – лексико-граматичної категорії, до якої він не належить (виконує роль дієслова).

Номіналізація базується на формальних і глибинних зв'язках іменника та дієслова. Парадигматично протиставлені частини мови – дієслово та іменник – не є антиподами, їм властиві не лише зовнішні формальні зв'язки, а й зв'язки внутрішні, глибинні, які виявляються у можливості їхньої взаємозаміни в мовленнєвому потоці [9, с. 21]. Ш. Баллі писав, що замкнені у своїх основних категоріях знаки були б надто обмеженим джерелом засобів для численних потреб мовлення, а завдяки міжкатегоріальним замінам думка звільняється, вислів збагачується і набуває різноманітних відтінків [4, с. 430]. Л. Теньєр зазначав, що транспозиція не тільки корисна, а й необхідна, і навіть невідворотна [14, с. 380]. У такий спосіб мова поповнює арсенал засобів номінації, розширює свої номінативні і комунікативні можливості, забезпечує ефективність номінації та комунікації як двох основних сторін мовленнєвого процесу.

Проникнення іменних засобів у сферу пропозитивної семантики – процес давній, він набув поширення ще в індоєвропейському реченні, яке залишаючись простим за формою, за обсягом предикації могло ставати еквівалентом складного завдяки широкому

використанню зворотів з віддієслівним іменником [8, с. 376]. Номіналізація насамперед пов'язана з абстрактними іменниками-дериватами. Віддієслівні іменники, вже у назві яких відбивається зв'язок з дієсловом, за своєю природою виражають саму суть номіналізації. Означення процесу іменником як найтиповіший прояв номіналізації викликане умовами актуального членування речення, що супроводжується обов'язковою трансформацією тексту, внаслідок чого відбуваються міжкатегоріальні переходи слів (транспозиція), спричинені позиційними заміщеннями членів речення і відповідною зміною синтаксичних функцій слів. Віддієслівний іменник, називаючи процес, поєднує в собі семантично імпліцитний предикат і корелює з пропозиційною номінацією, яка співвідноситься з реченням за типом свого номінативного значення [3, с. 318]. Набуваючи дієслівних функцій, іменник не втрачає власне іменникових ознак: здатності мати при собі залежне означення тощо.

СДСС відіграють важливу роль у розширенні процесів номіналізації у сучасній англійській мові. У складі СДСС іменник, здебільшого віддієслівний, займає позицію додатка і виражає незалежну об'єктну розгорнуту номіналізацію [6, с. 88]. Розчленування номінації процесу на два елементи – дієслівний та іменний (V + N abstract) – викликане потребою поповнити парадигму номінативних засобів мови і передбачає розв'язання низки комунікативних завдань, оскільки *словосполучення* є більш гнучким та тонким засобом творення найменувань, аніж окремі слова [6, с. 89], а *іменник*, з його гнучкістю і широтою семантичної структури, здатністю заповнювати різні синтаксичні позиції, охоплювати значення, властиві для інших частин мови, у комунікативному плані – вагомий суперник дієслова. У зв'язку з цим важливою проблемою постає питання співвіднесеності СДСС як описової форми номінації дії і окремого дієслова.

У цій статті зроблено спробу висвітлити питання функціонування і взаємовідносин СДСС та корелятивних монолексемних дієслів. Матеріалом для спостереження стали СДСС, вибрані із творів сучасних англійських авторів. Сталі словосполучення мають дієслівний трансформ, що дає підстави вважати їх функціональними синонімами дієслівного присудка, однак ця синонімія не абсолютна [10, с. 58]. Проведене дослідження доводить, що СДСС можуть відрізнятися від монолексемних дієслів, що корелюють з ними, за: 1) семантикою; 2) стилістичними характеристиками та сферою вживання; 3) дистрибуцією.

С е м а н т и к а. Як засвідчує аналіз вибірки, співвідношення між ними коливається у досить широкому діапазоні: від семантичної тотожності до повного розриву семантичного зв'язку. СДСС та дериваційно споріднені з їхніми субстантивним компонентом монолексемні дієслова об'єднані певною спільною лексико-семантичною ознакою, напр., значенням звучання: *to give a cry – to cry, to give a laugh – to laugh*; значенням руху: *to give a shake – to shake*. Однак у більшості випадків вони не є семантично ідентичними, оскільки СДСС майже завжди є носієм додаткової семантичної ознаки (мають виразне додаткове значення, або ж лише частково модифікують семантику дериваційно спорідненого монолексемного дієслова). СДСС *to give a cry, to give a laugh, to give a shake* характеризуються додатковим значенням однократності, що відрізняє їх від монолексемних дієслів, які представляють дію як ряд послідовно здійснюваних актів, пор: *He gave a short laugh (Galsworthy). – They laughed brutally (Quinn)*. Не всі СДСС мають корелятивну пару. СДСС *to make an effort, to take an oath, to make way, to make a virtue (of)* не мають дериваційно споріднених дієслівних відповідників. Відповідні дієслова в процесі історичного розвитку вийшли з ужитку або є архаїзмами [13, с. 3]. Можливі й такі випадки, коли значення СДСС не збігається зі значенням дієслівних корелятивів – семантичний зв'язок між ними послаблюється чи розривається. У такому випадку СДСС сприяє народженню нового значення, а субстантивний компонент лише дериваційно пов'язаний з твірною/ корелятивною дієслівною основою, пор.: *And if we leave these*

*mountains now, where can we go? (Hemingway) – We should **take our leave** before the speeches begin (RHWCD).*

Семантичним центром СДСС виступають абстрактні іменники. Іменник – абстрактна назва дії – є наслідком трансформованої номіналізації. Оскільки частиномовною ознакою іменника є загальне категоріальне значення предметності, то субстантивні компоненти СДСС паралельно з вторинною номінативною функцією назв процесів і дій є носіями категоріального значення субстанціональності, внаслідок чого ці іменники, хоча і є дериватами дієслів, по-іншому відтворюють дію.

За допомогою компонентного аналізу та методу словникових дефініцій вивчено семантичні особливості 820 іменних компонентів СДСС. Якщо лексико-семантичне наповнення корелятивних дієслів пов'язане з процесом, то субстантивні компоненти СДСС можуть позначати:

1) дію (назву дії) (*'Ving, action of Ving'*): addition (n) *'action of adding'* (OSDCE); *'adding of numbers'*: **do addition** (CDE); washing (n) *'washing or being washed'*: **Do the washing quickly** (OSDCE);

2) разовий вияв дії (одноразову дію) (*'act of Ving'*): push (n) *'act of pushing'*: **Give the door a hard push** (OSDCE);

3) результат дії: decision (n) *'result of deciding, judging'*: **Have they made a decision yet?** (OSDCE), *'something that is decided; resolution'*: **He made a poor decision** (RHWUEL).

При цьому під семою “результат дії” можуть приховуватися: а/ “факт звершення дії” (*'instance or fact of Ving'*): escape (n) *'fact of having escaped'* (RHWCD); exaggeration (n) *'instance of exaggerating; an overstatement'* (RHWUEL); б/ “об’єкт або результат дії” (те, на що звернена дія) (*'thing that is Ven, something Ven'*): find (n) *'something found'*: **I made a great find in a secondhand bookshop yesterday** (OSDCE); в/ “результат” (*'result or product of Ving'*), що може мати різні форми (усну, письмову, щось конкретне, матеріальне, речове як результат тощо), напр.: cut (n) *'result of cutting, as an incision, wound, passage, or channel'*: **The doctor made a cut to take out the splinter** (RHWCD); announcement (n) *'something said, written or printed to make known what has happened or what will happen'*: **An announcement will be made next week** (OSDCE);

4) каузатора дії (неістоту) (*'something that Vs'*): inducement (n) *'that which induces'*: **He hasn't much inducement to study English** (OSDCE); indication (n) *'something serving to indicate; sign'*;

5) період (*'period or interval of Ving'*): wait (n) *'period or interval of waiting'*: **We had a long wait for the bus** (CDE); rest (n) *'period or interval of inactivity'*: **She had a good night's rest** (RHWCD);

6) стан (*'state or condition of Ving'*): pleasure (n) *'state or feeling of being pleased'*: **to take pleasure in beautiful scenery** (RHWUEL);

7) якість, характерну особливість (*'quality'*), здатність (*'power or ability'*): taste (n) *'quality of a substance'*: **Sugar has a sweet taste** (OSDCE); appeal (n) *'power of attraction'*: **That music hasn't much appeal for me** (OSDCE).

У ролі субстантивних компонентів СДСС зафіксовано також іменники непроцесуальної семантики генетично первинні відносно однокоренових дієслів, напр.: root (n) *'that part of a plant which is normally in the soil'*: **to take root** (CDE); seat (n) *'something designed to support a person in a sitting position as a chair or bench'*: **Won't you take a seat?** (RHWCD).

Результати опрацювання відібраних для аналізу іменних компонентів подано у табл. 1.

Таблиця 1

Семантична характеристика іменних компонентів
стійких дієслівно-субстантивних словосполучень

№	Значення	Приклади	Кількість	
			абсол.	відн., %
1	Дія (' <i>Ving, action of Ving</i> ')	addition, beating, washing	80	9,8
2	Разовий вияв дії (' <i>act of Ving</i> ')	bite, laugh, look, pull, push, wave	230	28
3	Результат дії (' <i>result of Ving</i> ')	calculation, decision, translation	400	48,8
4	Виконавець дії (' <i>sth that Vs</i> ')	indication, inducement, sign	10	1,2
5	Період (' <i>period/interval of Ving</i> ')	rest, sleep, swim, wait, walk	30	3,7
6	Стан (' <i>condition or state</i> ')	delight, interest, fright, satisfaction	50	6,1
7	Якість, здатність (' <i>quality, power</i> ')	appeal, attraction, smell, taste	10	1,2
8	Іменники непроцесуальної семантики	form, ground, position, root, seat	10	1,2
Всього			820	100

За даними нашої вибірки з літератури найчастотнішими виявилися іменники-компоненти СДСС зі значенням результату дії: *answer* (35 реалізацій), *advice* (26), *noise* (21), *order* (17), *impression* (15), *reply* (14), *movement* (14), *mistake* (14), *account* (14), *discovery* (12), із значенням однократного вияву дії *hold* (35), *look* (35), *step* (16), *glance* (11), із значенням стану *care* (35), *notice* (20), *attention* (17), *pleasure* (10), із значенням каузатора дії-неістоти *sign* (15), із значенням періоду *sleep* (10), *walk* (10), непроцесуальної семантики *seat* (10).

Дієслівний компонент СДСС звільняється від вираження основного процесуального значення (цю функцію переймає на себе іменник) і виконує предикативні функції, проте може уточнювати різноманітні сторони процесу чи характеристики дії (визначає станове значення, може уточнювати видові, модальні, аспектуальні характеристики дії, стильовий регістр), напр.: *to give a push – to get a push, to have a liking – to take a liking, to grant forgiveness – to forgive*.

Отже, розчленування номінації процесу на два елементи – дієслівний та іменний (семантичне поєднання дієслів та абстрактних іменників у складі СДСС як номінативів розчленованого типу) створює широкі можливості виникнення додаткових семантичних значень. Розглянемо випадки часткової модифікації дієслівної семантики та ті випадки, коли СДСС має виразне додаткове семантичне навантаження.

Часткова модифікація дієслівної семантики. Специфіка значної частини СДСС полягає у тому, що за їхньою допомогою передається цілеспрямованість чи зумисний характер дії, додатковий лексичний відтінок інтенсивності прояву дії, відтінок результативності дії, диференційованість вираження скерованості дії, емпфаза тощо.

СДСС *to take a run, to take a walk, to take an interest* і под. передають додатковий лексичний відтінок цілеспрямованості виконання дії, підкреслюють зацікавленість чи активність суб'єкта у її виконанні [1, с. 118], пор.: [...] *he used to slip out first thing in the morning and take a run across the frosty flat in his shirt (Lawson). – It was a day when men*

and women gossiped and children **ran** shouting between the tents and stalls (Marshall). СДСС to make a **dart**, to make a **dash**, to make a **rush** та ін. виражають значення виконуваної з напруженням дії з відтінком інтенсивності виконання [12, с. 10], пор.: *Near the rock it **made a final dash** to get away (Palmer).* – *Gwelnit **dashed** away through the scrub (Prichard).* СДСС to make a **decision**, to make a **translation**, to make a **cut**, to make a **scratch**, іменний компонент яких виражає результат дії, вказують на досягнення мети внаслідок виконання якоїсь дії, означають дію, яка досягає результату, пор.: *We could **make scratches** on bark (Golding).* – *The cat **was scratching** at the door (CDE).*

СДСС to have a **look** – to take a **look** – to get a **look** – to give a **look** позначають однакову елементарну ситуацію (to look), різниця між ними полягає у різній скерованості дієслівних елементів. Їх лексико-семантичні відношення можна подати так: to give a look :: to take (have, get) a look – дія (процес) конкретизована об'єктна :: дія конкретизована суб'єктна [7, с. 22], напр.: *James **gave him a sharp look** (Galsworthy).* – [...] *admitted Ted, raising his lantern as to **get a look upwards** (Becke).* СДСС також застосовуються як засіб вираження емпатичності, коли іменний компонент вживається у множині чи заперечній формі [12, с. 8], напр.: *I **have grave doubts** whether she ought to be allowed to return to London in the present state of affairs (Galsworthy).* *I **have no doubt** it has weighed with him (Galsworthy).*

Виразне додаткове граматичне значення СДСС – засіб вираження таких аспектуальних характеристик дії як кратність, інхоативність, частковість, ітеративність.

СДСС реалізують певні граматичні категорії, які не виражаються формами парадигми сучасного англійського дієслова, а саме кратність [10, с. 57]. Кратність – центральне значення СДСС моделі VvN, в яких субстантивний компонент (vN) представлений девербативними іменниками, утвореними за конверсією. В семантичній структурі таких іменників встановлюється сема процесуальності та кратності, що в словникових дефініціях має позначку 'act of Ving' [13, с. 4]. Однина конвертованого іменника реалізує однократність: а) раптову одноразову дію (to make a **jump**, to give a **cry**, to give a **look**), чи б) разовий вияв дії, здебільшого нетривалої (to have a **run**, to have a **swim**). Множина субстантивного компонента виражає багатократність. Периферійне значення цієї моделі – результативність, яка реалізується в обох формах числа іменника і синонімічна із значенням перфектної форми [10, с. 57]. Монолексемне дієслово і СДСС утворюють корелятивну пару, у якій нерезультативність/ некрatність контрастує з результативністю/ кратністю, пор.: *When he told me of these things Old Mac **laughed** in a tenderly reminiscent way (Davison).* – *He **gave a short laugh** (Galsworthy).*

СДСС можуть вказувати на різні етапи виконання дії, зокрема на обмеженість у часі, часову визначеність. Так, СДСС to have (take) a **nap**, to have (take) a **rest**, to have a **swim**, to have a **walk** тощо передають значення обмеженої тривалості дії ('period of Ving'), яке зосереджене в субстантивному компоненті. Означувані такими СДСС процеси можуть тривати лише якийсь час (носпати, поговорити). Корелятивне дієслово вказує на незавершеність процесу, пор.: *I'm going to strip and **have a swim** before we go back (Palmer).* – *Can you **swim**? (OSDCE).*

СДСС із зачинним значенням to take a **liking** (to), to take a **dislike** (to), to take (lay) **hold** (of), to take (get) **possession** (of) і под. вказують на початок дії – на те, що дія розпочалася і (може, ще й досі) триває, напр.: ***to take a dislike** to him, begin to dislike him (OSDCE).* Корелятивні дієслова не містять семи початку дії, пор.: *For when he once **took a dislike** to anyone – as he had to his nephew – old Jolyon never got over it (Galsworthy) – She **disliked** me (Davison).* [...] *I said to him and **took hold** of him and **held** him (Hemingway).*

СДСС можуть виражати значення повторюваної дії. Ця додаткова сема усталюється тоді, коли іменний компонент сталого сполучення реалізується у формі множини, пор.: to

make a movement – to make movements, to make a request – to make repeated and inconvenient requests. Напр.: *He was a chief now in truth; and he made stabbing motions with his spear (Golding).* – *Тепер він справжній Ватаг; він кілька разів розітнує списом повітря (Перекл. С. Павличко).* Введення у переклад супровідних слів *кілька разів*, що містять вказівку на повторне виконання дії, сприяє виявленню цього додаткового семантичного значення.

Поряд з аспектуальністю СДСС як номінативи розчленованого типу можуть виражати також станові відношення і відіграють важливу роль у поповненні та розширенні поля пасиву лексико-граматичними конститuentами. Протиставлення активу/пасиву має лексичне вираження, оскільки воно базується на протиставленні дієслівних компонентів СДСС. Коли позиція дієслівного компонента заповнена дієсловами *give, do, make* або їхніми синонімами вузького значення, стійка сполука має значення активного стану. Коли цю позицію заповнюють дієслова *get, take, have* або їхні синоніми вузького значення, модель є функціональним синонімом пасивного стану, напр.: *to give (administer, impose, inflict) punishment – to take (receive, suffer) punishment.* Розгорнуті номіналізації з пасивним значенням позначають результат дії, спрямованої на об'єкт, і співвідносяться з відповідними активними трансформами, напр.: *I can give you a lift (Galsworthy).* – *I'll try to get a lift (Golding).*

Пари СДСС з пасивним та активним значенням кваліфікуються як словосполучення-конверсиви [11, с. 143], оскільки різняться суб'єктно-об'єктною спрямованістю (позначають одну і ту саму ситуацію стосовно двох різних її учасників). Останнім часом у зв'язку з розвитком теорії актуального членування, що має безпосередній вихід у комунікативний синтаксис, висунуто ідею про комунікативну функцію конверсивів. Ю.Апресян говорить про змогу виражати актуальне членування речення за допомогою конверсивів поряд з такими "сильнішими" засобами як порядок слів та інтонація, а семантичне призначення лексичних конверсивів вбачає у передачі логічного акценту (виділенні, акцентуванні) [2, с. 257]. Заміна вихідного дієслівного оператора СДСС його конверсивом супроводжується змінами в логічному акценті висловлювання, хоча ситуативне значення фрази залишається незмінним. Функціонування в англійській мові однотипних СДСС з пасивним та активним значенням дає змогу описати процес як зі сторони його об'єкта, так і з боку суб'єкта, в одному контексті перейти від нового до заданого, використати в ролі теми рему попереднього речення. Наслідком вживання таких одиниць в одному контексті є особливий лаконізм висловлювання [9, с. 146]: *Having given and received another hug, he mounted the window-seat (Galsworthy).*

С т и л і с т и ч н і х а р а к т е р и с т и к и. Як одиниці вищого рангу СДСС відрізняються від корелятивної монолексеми не лише додатковими смисловими відтінками, але й стилістичними характеристиками та сферою вживання. СДСС та корелятивне дієслово часто належать до різних стильових рівнів. Зокрема, СДСС *to grant forgiveness, to administer help, to inflict (administer) a defeat* тощо використовуються переважно в писемній або підкреслено книжній чи офіційній мові, а їхні дієслівні відповідники належать до міжстильової чи розмовної лексики. Розмовно-побутовий розряд охоплює СДСС *to have a look, to cast a glance, to give a hint, to give a cry, to catch hold, to put an end, to make love, to do harm, to take care, to have a walk* тощо [15, с. 93]. Вони особливо характерні для розмовної англійської мови, хоч окремі з них проникли в літературну норму і стали її невід'ємними компонентами. Існують СДСС, що вживаються в окремих підмовах, а є й такі, що вживаються в різних варіантах мови (канадському, американському, австралійському), напр.: *to have a bath (BE) – to take a bath (AE), to make a decision (CE) – to make (reach/ take) a decision (BE)* [18].

Д и с т р и б у ц і я. Значні потенції виявляють СДСС і в плані конструювання різноманітних структур речення. Синтаксичні особливості СДСС вмотивовані їхньою

двокомпонентною структурою. Як аналітичні номіналізовані утворення, вони синтезують в собі синтагматичні властивості дієслова та іменника.

Узагальнюючи синтаксичні особливості СДСС у порівнянні з корелятивними монолексемними дієсловами, слід зазначити, що СДСС, де позиція додатка вже зайнята субстантивним компонентом, не потребує об'єктного розширення. Корелятивні дієслова у багатьох випадках можуть виступати лише у перехідному значенні (належать до так званих "відкритих" дієслів) і вимагають заповнення правосторонньої позиції, пор.: *He [...] purchased silk handkerchiefs and perfume and conversation-lollies at the store (Rudd). – You've made some nice purchases lately, they tell me (Galsworthy).* СДСС, субстантивні компоненти яких дериваційно споріднені з перехідними дієсловами, відтворюють дію в її неперехідному значенні, створюючи тим самим можливість уникнути введення додатка, що є особливо доцільним у випадку його невизначеності, чи коли його наявність не є суттєвою для розуміння ситуації, яка описується, напр.: *discoverer, person who has made a discovery (OSDCE). [...] cried he, as if making a new discovery (E. Bronte).* Елімінація об'єкта можлива і тоді, коли він уже згадувався в контексті раніше, або ж тільки буде згаданий, напр.: *[...] the discoveries he had made before (Fielding). Indeed, Mrs. Miller, I have made surprising discoveries, and you shall soon know them (Fielding).*

З погляду економії мовних засобів у процесі комунікації при конструюванні різноманітних структур речення заслуговують на увагу і синтаксичні процеси заміщення, перестановки (пермутація), опущення (компресія) компонентів СДСС. Ці синтагматичні процеси зумовлені актуальним членуванням речення, вони дають змогу об'єднати два речення в одне, зберігаючи при цьому їхній семантичний об'єм, і забезпечуючи таким чином місткість висловлювання [10, с. 93]. Скажімо, можлива компресія субстантивного компонента, коли іменник функціонує як спільний елемент двох розгорнутих номіналізацій: *He said it was a very common mistake that men made (Lawson).* При компресії дієслівного компонента одне дієслово вживається з двома субстантивними компонентами як спільний елемент двох розгорнутих об'єктних номіналізацій, напр.: *Dave [...] made a dive and a grab for the dog (Lawson).* Можлива й стилістично-експресивна реалізація цієї моделі, коли використовується ефективний прийом несподіваного поєднання іменних компонентів (зевгма), напр.: *Mr. Stiggins [...] took his hat and his leave (Dickens). I can only give sympathy and food sometimes (Galsworthy).*

Функціонально-семантичне зближення іменника та дієслова з усією очевидністю проявляється в активному вживанні розгорнутих номінативів на зразок *to have a look, to make a promise*, корелятами яких виступають прості монолексемні дієслова. Співвіднесеність цих форм створює широкі можливості варіативності дієслівних та іменних засобів вираження предикації. Вибір номіналізованої конструкції зумовлений, передусім, завданням комунікативного акту, комунікативною інтенцією мовця, куди належать і семантичні, синтаксичні, стилістичні чинники. Проведене дослідження доводить, що розчленування номінації процесу на два елементи – дієслівний та іменний – не випадкове і передбачає розв'язання низки комунікативних завдань. Цьому сприяють подані нижче чинники: 1) синонімічні зв'язки СДСС та дієслів-корелятивів не передбачають їхньої повної семантичної тотожності: СДСС як двокомпонентні номіналізовані конструкції переважно наділені додатковою семантикою чи відмінними функціонально-стильовими характеристиками; 2) СДСС активно залучаються до поповнення парадигматичних засобів вираження категоріальних значень актуальності, пасивності; 3) ширші можливості сполучуваності СДСС забезпечують номінацію різнобічних аспектів, вираження додаткових характеристик номіналізованої дії, а також виконання стилістичних функцій; 4) СДСС як розгорнуті номінативи-кореляти простих дієслів відтворюють дію в її неперехідному значенні, тим самим створюючи можливість елімінації об'єкта; 5) СДСС – ефективний чинник економії засобів вираження завдяки пермутації, компресії компонентів.

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. Ленинград, 1963.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1974.
3. Арутюнова Н. Д. Синтаксис//Общее языкознание. Внутренняя структура языка. Москва, 1972.
4. Балл Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 1955.
5. Банкав А.Я. Сопоставительный анализ аналитических глагольных единиц французского и латышского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1977.
6. Гак В.Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта//Синтаксис и стилистика. Москва, 1976.
7. Лопатинська В. В. Про нейтралізацію опозицій з диференційною ознакою “скерованість” дієслівної дії//Іноземна філологія. 1989. Вип. 94.
8. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индо-европейских языков. Москва, 1988.
9. Номинализация в современном английском языке/Под ред. Н. Н. Раевской. К., 1982.
10. Огоновська О. В. Дієслівне заміщення в англійській мові. Львів, 1991.
11. Рудакова Л. С. Отглагольные существительные при выражении конверсных отношений в английском языке//Исследования семантической структуры слов и их лексической сочетаемости. Москва, 1979.
12. Старикова Е. Н. Синонимическая соотносительность устойчивого глагольного сочетания и простого глагола в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. К., 1966.
13. Сухорольська С. М. Дериwаційна і семантична характеристика іменних компонентів стійких дієслівно-субстантивних сполучень. Іноземна філологія. 1992. Вип.104.
14. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва, 1988.
15. Шведова В. С. О дифференцирующей функции глагольной перифразы в стилистическом контексте//Сопоставительная стилистика иностранных языков. Ростов-на-Дону, 1976.
16. Olsson Y. On the syntax of the English verb//Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborg, 1961.
17. Rensky M. English Verbo-Nominal Phrases: some structural and stylistic aspects//Travaux Linguistiques de Prague. Prague, 1966. Vol. 1.
18. Benson M., Benson E., Ilson R. The BBI Combinatory Dictionary of English. Moscow, 1990. (CDE)
19. Hornby A.S. Oxford Student's Dictionary of Current English. Oxford, 1984. (OSDCE)
20. Random House Webster's College Dictionary. New York, 1991. (RHWCD)
21. Random House Webster's Unabridged Electronic Dictionary. Novell, Inc. 1996, 1995, 1994 (RHWUEL).

VERBO-NOMINAL PHRASES AS NOMINALISATION TENDENCY IN PRESENT-DAY ENGLISH

Olha Fedorenko

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The present paper is mainly concerned with one type of lexical collocations, viz. verbo-nominal phrases correlating with monolexemic verbs (*to have a look – to look, to make a suggestion – to suggest*). Recurrent patterns of this kind are seen as a result of nominalization. Verbo-nominal phrases under study function as single nominative unit denoting an action. It is argued that the splitting of nomination into two components (verbal and nominal) is not arbitrary and serves a number of nominative and communicative functions. The analysis shows that the categorial semantics of the nominal components is not uniform. They may denote multiple or instantaneous actions, result, causative agent, period or interval of the action, state or condition, quality, power or ability. Common use of such verbo-nominal collocations can be accounted for by a number of reasons which become obvious when we compare these patterns with their correlating monolexemic verbs. Verbo-nominal phrases are described as having a wider range

of functions. Their numerous advantages are identified and illustrated with respect to their semantics, as well as stylistic and syntagmatic properties.

Key words: verbal operators; nominalization; functional and semantic analysis.

ФОНОСЕМАНТИЗМ ТА КОЛІРНА КАРТИНА СВІТУ

Володимир Кушнерик

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблем фоносемантизму та його специфічного аспекту—зв'язку *звучання з кольором* у свідомості носія мови. У ній здійснено аналіз цієї проблеми на матеріалі різносистемних мов у порівняльно-історичному плані та з використанням психолінгвістичних експериментів.

Ключові слова: колірна картина світу; синестетичні асоціації; звуко-буквенна форма.

Сьогодення ставить перед ученими багатьох галузей завдання дослідити та зобразити те, що виражає специфіку буття людини, взаємовідношення та найважливіші умови її існування у цьому світі, що є результатом усієї духовної активності людини, – картину світу, яку визначають як цілісний всеосяжний образ світу, що виникає у різноманітних актах світовідчуття, світоспоглядання, світосприйняття, світобачення, світорозуміння, світоуявлення. Цей образ, як основа життєдіяльності людини, упорядковано формується за допомогою опосередкованих символічних структур – мови, міфології, релігії, мистецтва, науки. Становлення картини світу в історичній перспективі проходить шлях від початкової точки пізнання (міфологічної, наївної) до наукової, що утворює відносно адекватне уявлення людини про світ. З цього погляду можна передбачити аналогічність становлення та формування колірної картини світу, яка розширювала та видозмінювала свої кордони відповідно до меж тих знань, які набувала людина у процесі своєї практичної діяльності.

Колірна картина світу має свою історію становлення і являє собою один із багатьох фрагментів пізнавальної діяльності людини. Вона є результатом не тільки тривалого спостереження й аналізу людиною навколишнього середовища, а й творчого осмислення нею самого процесу пізнання, усвідомлення того, що Всесвіт – не простий набір предметів та ознак, які його складають, а що саме вона – людина, є його основною сутністю. Це своєрідна частина духовної *terra incognita*, яку людина намагається осягнути, щоб зрозуміти саму себе.

Можна лише припустити як формувалася модель колірної картини світу у людини, але безсумнівний факт, що в основі цього процесу – споконвічний “діалог” людини із навколишнім середовищем, її намагання розкрити внутрішню природу макрокосмосу через його зовнішні прояви.

Передбачаючи існування певного “негласного консенсусу” та психологічної значущості окремих кольорів, ми дотримуємося думки, яку висловили Б. Берлін і П. Кей [4, с. 37]. Ці вчені порівняли точні визначення базових кольоропозначень 20 різних мов і, базуючись на цих знаннях, проаналізували описи кольорів у 78 інших мовах. Дослідники стверджують, що існують універсалиї в семантиці кольоропозначень і виокремлюють 11 основних кольорів. Ці кольоропозначення перебувають у відповідній ієрархії:

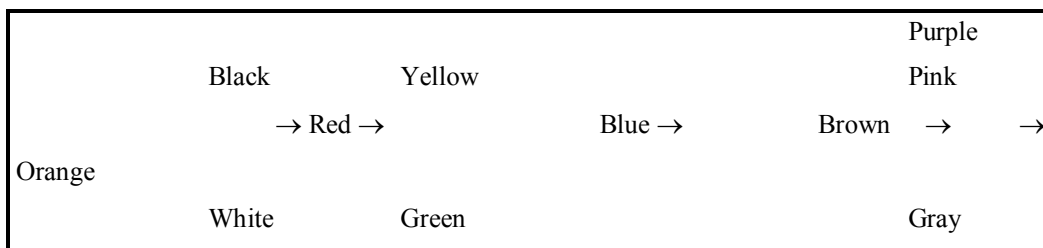

Рис. 1. Ієрархія кольоропозначень

Такий підхід підводить нас до однієї опозитивної властивості об'єктивного світу: *фізична природа об'єкта пізнання – психологічна природа сприйняття об'єкта пізнання.*

Невідповідність в актуалізації аспектів кольорного континууму, що зумовлено як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками, неодмінно призводить не тільки до його непропорційної дискретизації, а й визначає цим відповідний статус системи. Колірну картину світу можна уявити гетерогенною системою, різномірність набору елементів якої визначає хід усього історичного розвитку людства від процесу антропогенезу до homo agens – людини діяльної. Неоднорідність елементів цієї системи – це результат осмислення людиною свого буття в оточенні кольірної реальності, усвідомлення кольору як ключового, системоформувального елементу культури у певну епоху. У світоглядній системі людини у різні часи колір займав позицію, яка відтворювала поступ людської думки, особливості суспільно-культурного життя, вияви реалізації свідомого та підсвідомого на основі біопсихологічної моделі індивіда.

Отже, розгляд назв кольору у різних мовах показує, що існує більша схожість між ними у географічно віддалених та неспоріднених мовах, ніж це можна пояснити простою випадковістю, запозиченням чи деякими мовними взаємозв'язками. Це свідчить про універсальну тенденцію існування співвідношення між значенням, поняттям та фонологічною формою. Його функціонування не є абсолютним, проте обмежує вибір використаних звуків та підвищує вірогідність того, що певні зразки слів будуть використані для певних понять, особливо якщо ці поняття чітко визначені та загально визнані.

Дослідження всіх слів без визначеного порядку щодо кольірної належності, тобто з урахуванням значення лише за фонологічною (звуковою) подібністю, констатує той факт, що у більшості випадків групування слів за схожістю зближує слова одного значення. Тенденцію до подібності між кольірною властивістю і звуками можна пояснювати запозиченнями. Однак запозичення основних кольірних слів зустрічається рідко, тому отримана звукокольорна подібність є закономірним явищем [3].

Отже, існує універсальна тенденція зв'язку між значенням слова, поняттям і фонологічною формою. Вивчення синестетичних асоціацій між фонемними та кольірними властивостями доцільне з погляду поняттєвих аспектів мовних звуків.

Досліджуючи звукокольорну залежність у мовах, зазначимо, що цей процес не є незмінним або стабільним. Звукокольорна палітра може змінюватися, особливо в поетичній мові, де символічне сприйняття світу змінне, з урахуванням літературно-мистецьких течій.

Однак Й. Шульц зазначає, що з експресіонізмом розпочинається нова фаза кольорного сприйняття у ліриці. Колір передає не реальне позначення дійсності, а пов'язується із символічними уявленнями. Колірні комбінації знаходимо ще у поетів-романтиків, які

“винайшли також синестезію”. Колір має свою символічну цінність, однак перебуває у традиційних вимірах: чорний = сум; білий = невинність; червоний = любов [1].

Експресіонізм змінює значення й цінність кольорних відчуттів. Так, французький культуролог М. Пастуро називає понад 20 сфер значення “голубого” кольору: колір романтиків, колір безконечності, далечини, мрії, колір ночі, вірного кохання, св. Марії, колір миру, холоду, води; колір королів. Пізніше Ш. Маларме вбачає в голубому “колір немо” [3, с. 29].

Велику роль кольорові відводиться у ліриці Г. Тракля і Е. Ласкер-Шюлер (експресіонізм), Й. Яна, П. Целана (сюрреалізм).

Властивість звуків викликати кольорні образи – лінгвістичний факт, який потребує тільки універсалізації. Дослідження цього явища свідчать, що звукокольорні відповідності є наслідком складних психо-емоційних процесів, що відбуваються у свідомості людини і дозволяють тонко, завуальовано, а іноді і об’єктивніше охарактеризувати той чи інший літературно-мовний образ явища.

Подані у таблиці 1 та 2 дані підсумовують використання звукокольорних асоціацій, які наявні у дослідженнях науковців та художніх творах носіїв як германських, так і слов’янських мов.

Зафіксовані певні розбіжності у кольорному сприйнятті та звукокольорних асоціаціях представників споріднених та віддалено споріднених мов.

Грунтовно колір, як фізичне явище, описав І. Ньютон. Саме він виділив у спектрі 7 основних кольорів, виміряв довжину різних світлових хвиль, які й викликають кольорові відчуття. Однак говорити про колір як про щось визначене не можна. Це зумовлено неоднаковим сприйняттям цього явища різними людьми [1, с. 23]. Так Й.-В. Гете піддав критиці певні положення ньютонівської теорії, і хоча критика законів, відкритих І. Ньютоном, базувалася у автора знаменитого “Фауста” не на фізичній основі і в цьому розумінні була позбавлена наукової доведеності, вивчення зв’язку “світло – колір – емоція” стало великим його досягненням [1, с. 114].

Не менш дискусійним у мовознавстві видається взаємовплив та зв’язок кольору зі звучанням. Перші спроби встановити будь-які закономірності у їх співвідношенні здійснені ще у середньовіччі, але більш наукові обґрунтування даної проблеми знаходимо тепер у художників слова та лінгвістів.

М. Магнус у своєму дослідженні розглядає термін “red” та ряд термінів, пов’язаних з червоним кольором і його відтінками. Автор наголошує, що /p/ надає слову велику частку рожевого та пурпурного кольору (pink, plum, puce, purple). Також для /p/ характерний відтінок “блідості” – *paint, poisley, palette, pastel, pattern, piebold, pied, pinto, plaid, potpauri, print*. Звук “k” найпридатніший для передачі асоціації прозорості – *clear, crystal*. Не залишаються поза увагою і мовні фонестеми, які асоціюються з певними кольорами та відтінками, наприклад /bl/ – властиве словам з червоним відтінком (*blushing, bloom, blowzy, blush*) [6, с. 84–86].

Л. Андерсон прямо з’ясовує питання про спорідненість германських термінів кольоропозначення з російськими і намагається знайти спільні риси через призму етимологічного аналізу (*red, ruddy, russet, rose, rosy, rage, ruby, radish, rash*).

Д. Фідельгольц проводив деякі експерименти з Т. Бівером серед учнів школи і стверджує, що всі діти володіють здатністю “чути колір”. Запитати дитину, якого кольору звук [i], це все одно, що поставити запитання: “Якого кольору небо?” Ця здатність “чути колір” з роками нівелюється, але вона існує у підсвідомості кожної людини.

С. Шейн у 60-х роках ХХ-го ст. склав підручник, надрукувавши букви французького алфавіту на фоні “їх кольорної асоціації”. У своєму виборі “звук-колір” дослідник спирався на ідеї Р. Якобсона, закладені у його праці “Kindersprache”[2].

Тому ми, беручи до уваги здобутки Л. Андерсона, О. Журавльова, М. Магнуса, О. Потебні, О. Рембо, С. Шейна, та інших, враховуючи, що проблема *звук – колір* багатоаспектна і містить у собі надзвичайно велику кількість лакун, вирішили провести експеримент на предмет наявності взаємозв'язку між звучанням фонем германських та слов'янських мов з основними спектральними кольорами.

Експеримент

Основне завдання дослідження полягає у встановленні певних звукоколірних відповідностей як в мові, так і у літературі. Дискутуючи про психологічні процеси мови, ряд психологів та лінгвістів акцентують увагу на активізації досліджень якості думки, розумових та емоційних властивостей людини тощо. Якраз явища мови і стають у пригоді при вивченні внутрішніх процесів, при спробі встановити системні форми. Адже інформацію беруть не тільки із загальних абстрактних та конкретних слів, що існують у словниковому фонді того чи іншого народу, але ще зі ступеня їх спільності та узагальненості. Так, “голубий” – це певне узагальнення, що відноситься до визначеного класу вражень, які людина отримує від видимих предметів. Колір – найвища абстракція, яка належить до багатьох класів зорових вражень одночасно. Тому визначення квантитативних даних на основі асоціативного експерименту дозволяють встановити певну звукоколірну закономірність у германських та слов'янських мовах і констатувати наскільки реальними є константні дані у питанні колірних спільностей та розбіжностей.

Стимул. Як стимул в експерименті використовувались голосні фонемі чотирьох мов (англійської, німецької, російської та української). На роль стимулу в подібних дослідженнях можуть претендувати звуко-буквені форми або фонемі. Однак, враховуючи різний за величиною інвентар голосних у германських та слов'янських мовах, вирішено було дослідити у германських мовах паралельно функціональні фонемі (див. табл. 1), а у слов'янських – звуко-буквені форми (див. табл. 2) і, по-можливості, зіставити їх як з основними кольорами, так і з їхніми відтінками. В анкеті квадратами були задані 7 кольорів світлового спектра.

Шкала. Вимірювання звукоколірних відповідностей проводилося шляхом постановки запитань: який колір або його відтінок (більш-менш насичений) відповідає звуко-буквені або фонетично-транскрипційному позначенню. Тобто інформантам задавалась одна шкала – “якій звуко-буквеній формі / фонемі відповідає колір або його відтінок”.

Методика і матеріал. В експерименті використовувалась методика подання звуко-буквених форм і їх співвіднесеність із певним кольором. З германських мов (англійська, німецька) аналізу було піддано традиційні, спільні для двох мов фонемі, додатково лабіальні, які властиві тільки німецькій мові: [œ, ø, y, y:]; зі слов'янських мов розглядалися голосні звуко-буквені форми. З усіх перелічених стимулів були складені біноми, наприклад, [i-y; e-o; a-i]. Досвід проведення експериментів свідчить, що подання стимулів інформантам у складі опозиції сприяє чіткішому визначенню поставлених завдань.

Інформанти. Як інформанти виступали стажисти Гьотінгемського (Німеччина), Віденського (Австрія), Лок-Хевенського та Саскачеванського (Канада) університетів (носії германських мов) та студенти філологічного факультету (відділення української та російської мов) Чернівецького університету (Україна). Всього 50 носіїв мов (25 оцінювали звукоколірну співвіднесеність у германських мовах, і 25 – у слов'янських).

Анкета. Усі досліджувані звуко-буквені форми були записані на стандартних аркушах, а поряд давався перелік кольорів, які були оформлені квадратом 0,5x0,5 см із покажчиком кольору. Якщо інформант вважав, що звукоформа викликає асоціацію не чистого кольору, а його відтінку, то інформантам рекомендувалось подати це уточнення словами. Усі підготовлені матеріали у письмовому вигляді індивідуально подавались інформантам.

Інструкція. Інструкція була складена так, щоб, де це можливо уникати взаємовпливу думок між інформантами. У ній було написано: “Експеримент передбачає вивчення властивостей співвіднесення звука та кольору. Вам роздані анкети, які містять звуко-буквені форми та зразки кольорів. Ваше завдання полягає в тому, щоб уважно, *вимовляючи звуко-буквені форми, назвати асоційований з цією формою колір*. Свій висновок відмітьте у анкеті позначенням кольору проти стимулу. Працюйте самостійно”.

Результати експерименту. Статистична обробка даних проведеного експерименту виконувалась підсумовуванням отриманих результатів. Якщо співвіднесеність *звук – колір* набирала понад 75 % від загальної кількості даних інформантів, то цей збіг вважали значимим. Отже, були прораховані всі біноми, які досліджували (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Звукоколірні асоціації у германських мовах

№	Звуки	Англійська мова	Німецька мова
1	a / a:	Червоний	Червоний
2	/ o:	світло-синій	Синій
3	e/e:	Білий	Білий
4	u/ u:	Коричневий	Чорний
5	ε/ ε:	Жовтий	Жовтий
6	и / і:	Зелений	Зелений
7	y:/ y	–	білий
8	ø:/œ		насичено-жовтий

Таблиця 2

Звукоколірні асоціації у слов'янських мовах

Звуки	Російська мова	Звуки	Українська мова
а	темно-червоний	а	темно-червоний
я	насичено-червоний	я	насичено-червоний
о	білий/жовтий	о	білий/жовтий
е	світло-зелений	е	світло-зелений
ё	жовто-зелений	-	
и	світло-синій	і	жовтий
й	світло-синій	й	блакитний
у	темно-зелений	у	зелений
ю	світло-синій	ю	блакитний
ы	темно-сірий, коричневий	и	чорний

Отримані результати свідчать про те, що переважно опозиція “звук -колір” у германських мовах збігається. Різниця існує лише при розгляді голосних фонем [o:], [u]. Так, у англійській мові інформанти схильні до відповідності [o:] світло-синьому кольору, а в німецькій [o:] – синє; в англійській мові [u:]-[u] тяжіють до зв'язку з коричневим кольором, а у німецькій мові ці ж фонемі асоціюються з чорним кольором, хоча метафорично цю різницю можна було б пояснити тим, що коричневий колір (“коричнева чума”), наприклад, асоціюється у свідомості носіїв мови з жахливим минулим Другої світової вій-

ни, коли все, що знаменувало зло, було коричневого кольору і викликало асоціацію з темними силами. Усі інші випадки зв'язку "звук - колір" за даними експерименту збіглися.

Слов'янські мови теж особливих відмінностей у звукоколірній залежності не продемонстрували. Так /e/ співвідноситься у російській мові зі світло-зеленим, а в українській мові – просто зеленим кольором; /и/ російське – синьо-жовте, а українське /i/ – жовте; російське /ы/ – темно-сіре, чорне, в українському /и/ вбачають лише чорний колір.

Якщо ж спробувати зіставити германські та слов'янські звуки, то в цілому теж існує, за даними експерименту, збіг асоціацій: /a/ – в усіх мовах червоне, пурпурне; /o/ – в основному біле; /i/ – жовте; /e/ – зелене. Лише /u:-ʊ/ суттєво відрізняється в загальній системі співвіднесення "звук – колір": в англійській мові – коричневий; у німецькій – чорний; у російській – темно-зелений; в українській – зелений.

Отже, численні зв'язки між мовною формою та кольором піддаються неоднозначному узагальненню. Можна розрізнити зв'язки як внутрішні, так і зовнішні, а вони, у свою чергу, поділяються на мотивовані та немотивовані. Зовнішньо мотивовані зв'язки можна поділити на фонетично мотивовані та мотивовані словотворчим процесом. Внутрішньо мотивовані розпадаються на мотивовані метафорично та мотивовані внутрішньою формою мовних одиниць, яка є або очевидною, або відновлюється етимологічним шляхом.

1. Даниель С.М. Искусство видеть: о творческих способностях восприятия, о языке линий и красок. Ленинград: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1990.
2. Якобсон Р. Избранные работы. Москва: Наука, 1985.
3. Allot R.M. The Physical Foundation of Language: <http://www.percep.demon.co.uk/pfolpt.1.htm>
4. Berlin B. and Kay P. Basic Color Terms. Berkeley: University of California Press, 1969.
5. Kuschneruk V. The problem of the relation of sound with color associations in language and literature // Sprache als System und Prozess. Wien: Edition Praesens, Verlag für Literatur-und Sprachwissenschaft, 2005.
6. Magnus M. The Gods of the Words: Archetypes in the Consonants. Kirksville: Truman State University Press, 1998.

PHONOSEMANTISM AND COLOUR PERCEPTION OF THE WORLD

Volodymyr Kushneryk

*Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi
2, Kotsiubynsky Str.
58012 Chernivtsi, Ukraine*

The article continues the author's publications on the problem of phonological semantics and its specific sound-colour correspondence in the awareness of a native speaker. It tackles the given problem on the basis of the typological material applying a psycholinguistic experiment.

Key words: colour perception of the world; synaesthetic associations; sound-letter form.

TOWARDS THE DEFINITION OF BASIC WORD ORDER

Ireneusz Kida

University of Silesia, Poland

It is not very easy to define the notion of basic word order. Here we try to collect a wide range of criteria concerning basic word order, as there seems to be no universal criterion that could be applied to all languages. It also appears that each language should be treated individually, since what works for one language may often not apply to another. Once we are concerned with a greater number of languages we need to take into account a greater amount of criteria that could give us a more objective view of what basic word order may be. Further in the discussion we concentrate on word order typology. Word order typology should, however, give not the impression that it explains what basic word order is. It only gives us a larger view of the preferred direction in which languages are going. That language typology indicates that the most popular word order in languages is SOV, should not be confused with the notion of basic word order itself. Although the notion of basic word order and the results obtained by language typology are kind of independent from each other, the combination of the two allows us to see the implications for the possible interplay between them.

Key words: word order; language typology.

“The theory of word order has long been the Cinderella of linguistic science: how many even of the best and fullest grammars are wholly, or almost wholly, silent about it! And yet it presents a great many problems of high importance and of the greatest interest, not only in those languages in which word order has been extensively utilised for grammatical purposes, such as English and Chinese, but in other languages as well”.

Jespersen [7, p. 356].

0. Introduction. In this paper we are going to concentrate on the problems concerning the definition of basic word order and to see how it works in the light of word order typology. In our discussion we will not have any particular language in mind. Instead, we will try to establish some general facts concerning basic word order which could apply to all languages. We will start from some general information about the different word order configurations that can be found in languages. Then will follow different attempts at defining basic word order, and the results will be put in the light of some language typologies in order to see the possible correlations between the information obtained from discussing basic word order and the general preferences of languages indicated by word order typology.

1. Some general notes. Traditionally, we can distinguish among three types of surface word order: VSO, SVO and SOV. This three-way distinction has proved important in the description of fairly consistent differences among languages. Following Hock [5], the three constituents subject (S), verb (V) and (direct) object could a priori be combined in six distinct ways:

SVO	OVS
SOV	OSV
VSO	VOS

He observes, however, that the patterns on the right are relatively rare and that most languages have one of the three patterns on the left side as their basic (i.e. pragmatically unmarked) order of words. It can easily be observed that what the three patterns have in common is that the subject precedes the object; it can be attributed to the fact that subjects tend to be pragmatically most salient constituents, functioning either as the topic or the focus of the clause. Also V-initial languages with basic VSO word order tend to employ SVO as a strong alternative order, which occurs much more frequently than the alternative SOV order. From the synchronic point of view, therefore, there are clear tendencies within the distribution of word order observed in languages. But looked at diachronically, the changes in word order will 'drift' in certain direction, i. e. they follow certain pathways of development. But this development has a limited range of possibilities, as seen in the diagram above, which in fact leads to certain cyclicity throughout time.

2. Basic word order. There would be no problem if all languages manifested only one ordering of sentence elements. But as can be seen from the previous section, languages manifest different permutations of the elements S, O and V, and thus it is hard to say which is the basic word order. Newmeyer [11] notes that there are more than half a dozen distinct ways that basic word order has been defined in the literature. He mentions only a few of them:

- (8) a. It is the order with the highest text frequency.
 b. It is the order in which S and O are full NPs.
 c. It is the order that carries the fewest special presuppositions (say the order one would find in answer to the question *What happened?*).
 d. It is the order that one finds in main clause declaratives.
 e. It is the order associated with the most basic intonation contour.
 f. It is the order associated with the least overall syntactic or morphological elaboration.
 g. It is the order at a motivated underlying level of syntactic structure.

Newmeyer further points out that it is only for some languages that the criteria (8a) through (8g) give identical results but for many, if not most, at least one of the criteria will give contradictory results with respect to one or more other criteria. McMahon [10, p.140] notes that sometimes it is hard to isolate a single, basic, unmarked word order, as for instance, in some Australian languages like Warlpiri and Dyirbal, all possible combinations of S,V and O produce sentences which are grammatically correct, and there appears to be no particular preference for one over another and thus selecting a basic order would be arbitrary. Moreover, some languages such as German exhibit a word order split which means that they have SVO order in main clauses and SOV in subordinate clauses. Newmeyer [11] points out that the great bulk of typological work in linguistics pays attention only to surface patterns of language and thus would not even consider criterion (8g) in determining basic word order.

Languages generally seem to have their 'favourite' underlying word order; one which occurs most frequently in them. It has often been the case that the statistically prevalent and semantically neutral word order has been chosen as the 'underlying word order' of a language. Li and Thompson, however, point out that the criteria for determining which, if any, word order is the underlying one, or basic, do not necessarily have anything to do with which order is the most frequent one or most neutral semantically: "... it is not always possible to determine the 'neutral' and the most frequently occurring word order in a language (...) even if the neutral and the most frequently occurring word order can be found in the language, it does not necessarily follow that such a word order must be the basic one. [Therefore] our main purpose in doing linguistics is to determine how language operates as an instrument of communication" [9, p. 175].

Duszak [1] says that it is necessary to have a deeper look into word order problems, going much beyond the surface ordering of the grammatical categories (S, O, V) so as to discover the

range of semantic and pragmatic factors at work in communication processes. Accordingly, Duszak sees the phenomenon of word order as the final outcome of an interplay of under-surface communicative preferences and grammatical options. In her opinion, the study of basic word order and word order in general should seek for a linguistic explanation of the basic communicative lay-out of the sentence. Since the 'surface' explanation of word order phenomena has proved too shallow to account for the multiplicity of both linguistic and non-linguistic factors involved, it is necessary to include the problems of topicalization and subjecthood in different languages. In this way, the concept of basic word order could be reduced considerably and thus greater generalisations about basic word order could be made. Lehmann [8], for example, reduced his concept of basic word order to the basic verb-position and thus made a distinction between 'V-final' (OV) and 'V-front' (VO) languages. In this way one of the two ordering-types stood a better chance of being regarded as the basic one in a given language. Vennemann [12] replaces Lehmann's OV/VO dichotomy by his formulation of the Principle of Natural Serialisation. It is a two-way typology (VX) and (XV) which states that languages tend to be consistent within the two types²⁷.

Li (1976) (after Duszak [1]) observes that the distinction between topic and subject is useful, or rather necessary, only for a certain number of languages because some languages can be more insightfully described if one takes the concept of topic to be basic, while other languages can be more insightfully described if one considers as basic the concept of subject; many structural phenomena allow themselves to be explained on the basis of whether the basic structure of the sentences is analysed as subject-predicate or topic-comment. Such languages he called subject-prominent and topic-prominent respectively, because subjects and topics do not always perform the same functions, though their range of operations may often overlap. Duszak [1] points out that while discussing basic word order and word order differences, it is inevitable to take into account the notion topic-subject prominence, because "the primary interest should be paid to considerations about *how* successive positions in a sentence are filled, with *how* being interpreted not in terms of grammatical categories of respective words, but with regard to their cognitive and communicative qualities. Freedom with which one language admits word reorderings within its sentences and heavy constraints laid by another one on its linear sequences can be best accounted for in a study of why and how priorities called forth by communicative processes compete with those dictated by the grammatical rigour of a given language system. In this respect evidence coming from better known languages will prove much more insightful and reliable."(ibid.)

As Duszak (ibid.) has observed, theoretical studies in word order, in comparison to orderly descriptive typologies, have not developed into a systematic theory of word order regularities and dependencies. Nevertheless, a number of interesting observations have been made by raising the intriguing question of the relation between thought and language on the one hand, and the reflection of pragmatic factors in the way in which language records its surface constituents, on the other. For example, notable attempts at some segmentalisation were made by Otto Behaghel, who in his first law said that what belongs together mentally (semantically)

27 According to this typology, languages with OV have co-occurring word order patterns in the order operator (e.g. object, adverbial, adjective) before operand (e.g. verb, auxiliary, noun), while VO languages have just the reverse. According to "Natural Serialisation Principle", languages will serialise all their operator-operand pairs either as operator before operand, or operand before operator:

[Operator [Operand]] in OV languages

{Operator {Operand}} ⇒ [[Operand] Operator] in VO languages

(after Hawkins [3])

is placed close together (syntactically). Similarly Jespersen in his ‘Principle of Cohesion’ claimed that ideas that are closely connected tend to be placed together (Duszak [1, p.80-1]). Duszak also remarks that both Jespersen’s and Behaghel’s observations are a refinement of the traditional idea of *ordre direct* or *naturel*, advocated in the ancient belief in the existence of an undisturbed harmony between language and thought. The speculations about whether thought preexists language and conditions its form were resumed in the 17th century empiricist-rationalist debate, and they culminated in Condillac’s *liaison des idées* – a conviction that sensations and linguistic signs move on parallelly and condition each other. Weil (1887; after Duszak *ibid.*) also postulated a parallel run of two movements: an objective movement, expressed by syntactic relations and a subjective movement, projected in the order of words. He comes to the conclusion that in the modern languages we follow the same order of ideas as in the ancient ones, since this is the law of every reasonable being. The order of words reflects the order of ideas; it also serves to express the syntactic relations. For example, he claims that languages use the subject as the point of departure for the thought itself. Since thought preexists language, the order of syntactic elements conforms to the order of one’s ideas, rather than the other way round. Such speculations have brought into prominence the important semantic aspect of the word order phenomenon.

Language tends to be organised according to the principle of iconic motivation²⁸. McMahon [10] observes that in Latin *veni, vidi, vici*, ‘I came, I saw, I conquered’, the events described took place in the order stated by the sequence of words. Similarly, in the most frequent word orders appearing in languages (SOV, SVO or VSO) the subject precedes the object. Therefore, the fact that the subject is placed before the object, rather than the reverse, might be due to the greater relevance or perceptual salience of the subject in real-world situations. In the linear-temporal organisation of thoughts and sentence elements it may be observed that it is a general tendency in languages to place the old concepts before the new one. Likewise, Jespersen’s *Principle of Actuality* says that what is at the moment of speaking uppermost in the speaker’s mind is usually expressed first [7].

Hertzron [4] came up with the idea of presentative movement, whereby the elements meant to be remembered in the subsequent context are given special prominence so that the speaker can have them available for further reference. The presentative function is manifested in that elements marked by it are often placed in sentence-final position. Hertzron claims that presentative movement belongs to discourse grammar which operates on somewhat less exact, less strict principles than sentence grammar, and thus it is a universal tendency potentially always present in the speech system of humans, applying whenever there is an opportunity.

A final question to be asked is the following: what is the basic order of the elements of the sentence? SOV, SVO, VSO or other combinations of these that are likely to appear in accordance with the communicative characteristics of discourse? Givón (1979a; after Newmeyer [11, p. 325]) speculates that the ‘early-hominid’ communication employed SOV; such order would have followed naturally from adding verb-coding to pre-existing argument coding. He claims that the majority of languages that are SOV today were always SOV, and that the overwhelming majority of languages and language families, which do not show the SOV word order currently, can be reconstructed by means of internal and comparative methods back to an earlier SOV stage. The SOV word orders still present in languages today, should be treated as the *relics* of an earlier evolutionary stage of human language, which have survived into the present era. According to Givón, the currently extant discourse-pragmatic evolutionary stage that we find ourselves in now, is the discourse which is ‘topic-oriented’ and

28 Iconic motivation embraces widely differing cases where some linguistic form, or set of forms, in some sense mirrors non-linguistic reality McMahon [10].

'multipropositional', and one which is more readily coded by SVO order than SOV. Jacobson (1963; after McMahon [10]) observes that small Russian children tend to analyse NP-V-NP constructions as SVO even when these are case marked as OVS, whereas English children interpret passives like *Anna was hit by Jane* as semantically equivalent to *Anna hit Jane*. Bennet (1979, p. 855; after McMahon [10 p.127]) notes that when children begin to analyse an SVO language, they first interpret NP-V-NP strings as SVO and active. Later on they start paying attention to nominal or verbal morphology; they may also revise their initial misinterpretation at this stage. If there is clear evidence that their initial analysis was wrong (as with the Russian OVS construction and the English passive) there will be a revision.

To conclude, Newmeyer [11] points out that since the historical record is incomplete, there is little support for the idea that OV is more natural than VO; the recorded ancient Indo-European languages were generally SOV, and their descendants are generally SVO. He says that it is not difficult to find typological studies respecting the basic word order of different languages where different criteria have been used to determine that basic word order. It is impossible to compare languages in a given sample where the assignments were based on identical criteria, as the typologist, who must rely mostly on secondary sources, has generally no means for knowing which criteria were taken into account. As a matter of fact many sources are not explicit enough on that point, or take as self-evident some categorization that another would take as controversial or simply wrong. The linguists are forced to conclude, then, that they must view with suspicion any typological generalizations that appeal to the notion of 'basic word order'.

3. Word order typology. In this section I am going to concentrate on word order typology with respect to the ordering of S, O and V elements. Following McMahon [10, p. 139], according to the relationship with other languages descended ultimately from one proto-language, languages can be classified genetically; as regards the geographical region in which they are spoken we can classify them areally. The main concern of the rest of this paper will be the third type of classification, namely typological, which has to do with the division of languages according to their own inherent characteristics. The discovery and explanation of various similarities between languages has recently been the subject of great interest on the part of linguistic theoreticians. Word order typology is concerned with the superficial ordering in typical linguistic structures, as well as with the elements that are the building blocks of the constituents of these structures.

While considering the typology of languages, what the linguists are interested in are their properties and in how they can be classified with respect to other languages which may have or have different properties. Starting with phonology and ending with semantics, all levels of linguistic systems can be covered by typological theory but the best developed area of typology probably involves syntax, and especially word order. Word order typology, then, is mainly concerned with the different combinations of the sentence elements: S, O and V, as they are the most central elements of the basic clausal order. McMahon [10], however, gives us a word of caution by saying that it is not even clear that categories like 'subject' can be defined in a like manner for all languages, and that the elements S, O and V, may often be constituted of more than one component each.

As regards the recentness of typological work, Newmeyer [11] observed that only a fairly small number of typological generalisations and classification schemes concerning syntax were put forward before the second half of the twentieth century. All linguists agree that it was Greenberg's seminal 1963 paper that laid the basis for modern syntactic typology. Inspired by Jacobson's call for an 'implicational typology' [6], Greenberg [2], working with a sample of 30 languages, presented the implicational relationships between their dominant form of word order (VSO, SVO, SOV, etc.). He also took into account such properties as their adjective-noun ordering, their determiner-noun ordering, their numeral-noun ordering, as well as whether

they are prepositional or postpositional. Following Greenberg's lead, there has been much work devoted to explaining cross-linguistic similarities.

4. Barriers to word order typology. Newmeyer (*ibid.*) says that there is no answer to the question of how large a sample of languages is necessary in order to ensure that the statistical breakdown of some grammatical features or relationships among features is of theoretical significance; the sample will always be too small. The problem with language samples is that nobody has ever counted the number of languages of the world and will probably never do. So we can always run the risk of missing some rare but possibly theoretically important feature. It is enough to have a look at the definition of language, as what for some linguists is language, for others it can mean just a dialect or some variety of another language. There is also the problem with the classification of pidgins and creole languages.

Following Newmeyer (*ibid.*), a recent edition of **Ethnologue** (Grimes 1988:vii) lists 6170 languages in the world today. He also notes that "Three centuries ago, before the advance of Western civilization led to the extinction of languages that we have witnessed in the Americas and in Australia, the total must have been a great deal higher. We have historical knowledge pointing to the existence of perhaps another 500 to 1000 languages and we can assume that many thousands more have been spoken throughout the time of *Homo sapiens*" (*ibid.*,306). What is more, the languages that we know of may just constitute a small percentage of possible human languages ever spoken in the past, not to mention the fact that even now there are languages that the linguists have not discovered yet. Therefore, many theoretical conclusions based on typological studies must be viewed with extreme suspicion. According to Newmeyer (*ibid.*), it is not possible to ever ascertain what percentage a particular grammatical feature would represent in a random sample of possible human languages. However, some measures can be taken to control for bias in any sample that relies on known human languages; the genetic and areal bias are among the most evident. That is to say that linguists can make sure that neither particular language families nor particular regions of the world are overrepresented in the sample. As is well known, genetically-related languages share more typological characteristics than unrelated languages, and many typological characteristics are area-wide (and can include more than one genetic family spoken in that area). Therefore, the linguists need to make sure that no family nor area is over- or underrepresented in the sample. Newmeyer also observes that language contact is a particularly serious source of potential bias in typological studies, as practically any feature of language can be borrowed. In contact situations it is the features of the more culturally-dominant language that are more likely to be borrowed than those of the less dominant one. As a result, the typological breakdown of particular features might be more revealing of geopolitical forces than linguistic ones. He also mentions the distorting influence of creole languages and observes that virtually all of them share SVO word order, and that the number of creoles existing at any point in time, as well as their geographical distribution, are due entirely to non-linguistic factors.

5. Tomlin's typology and Dryer's response to it. The typological study of word order, which will be discussed now, comes from Tomlin (1986), whose data have been included in Newmeyer [11]. Tomlin carried out a typological study of basic word order. The study employed 402 languages and attempted to control for genetic, as well as for areal bias. As for the genetic bias, Tomlin was careful to include some languages from all language families. He chose languages from each family proportionally to the number of languages in that family: there are 792 Austronesian languages in the world and he chose 57 for his sample; 209 Afroasiatic languages led to 19 representatives of this family; 154 Indo-European languages led Tomlin to choose 13 languages in the sample. As a result, about eight percent of the world's languages constituted his sample, and about eight percent of the members of each family. Taking into account the areal bias, Tomlin made a final sample and divided the world

into 26 areas and ensured that languages be proportionally represented with respect to their number in each area. All looks like this:

Constituent order	Number of languages	Frequency in final sample
SOV	180	44.78
SVO	168	41.79
VSO	37	9.20
VOS	12	2.99
OVS	5	1.24
OSV	0	0.00
Total	402	100.00

Dryer (1989b; after Newmeyer [11]) observed that genetic and areal bias do still lurk in Tomlin's method of proportional sampling for the simple reason that this sampling technique has probably resulted in SOV languages being underrepresented, and SVO and VSO overrepresented; about 40 % of the SVO languages in the world can be found in the Niger-Congo branch of Niger-Kordofanian, and about 71% of VSO languages are Austronesian. Another problem that Dryer draws our attention to is that linguistic areas can cover continental sized land masses. Therefore, he attempts to correct for the genetic and areal bias implicit in researches such as those of Tomlin. He divides the languages of the world into genetically determined groups (genera) comparable to the subfamilies of Indo-European. Due to the fact that languages within genera are fairly similar from the typological point of view, the more blatant forms of genetic bias can thus be controlled for. As the second step, he assigns each genus to one of five large continental areas which are thought to be independent of each other in terms of typological features: Africa, Eurasia, Australia-New Guinea, North America, and South America:

Genera by language area in Dryer (1989b; after Newmeyer [11])

		Australia, New Guinea	North America	South America	Total
Africa	Eurasia	30/80	60/70	31/57	218/322

(the figure to the left of the slash indicates the number in Dryer's sample; the figure to the right indicates his estimate of the total number of genera, including those not in his sample)

In the third step Dryer tries to determine how the five areas conform to the hypothesis being tested. He determined how many genera in his sample from each area display the orders SOV, SVO and VSO, and he came up with the following result:

A breakdown of genera in terms of basic word order, by area

	Africa	Eurasia	Australia New Guinea	North America	South America	
Total						
SOV	22	26	19	26	18	111
SVO	21	19	6	6	5	57
VSO	5	3	0	12	2	22

It can be noticed that in all the areas, except Africa, there is a strong preference for SOV over SVO word order. Therefore, as it appears, Tomlin's conclusions that the two are preferred are doubtful.

But, as Newmeyer observed, Dryer's methodology is not without problems. All Dryer has achieved is to push back whatever bias there might be in the sample of languages by the time depth of a genus – roughly between 2500 and 3500 years (i.e. it reflects the distribution of languages somewhere around the second millennium BC). But this problem seems to be inevitable, and can only be overcome by getting evidence for typological explanations from other sources of data such as direct or comparative historical evidence, child language development, and intralinguistic variation.

6. Conclusions. In this paper we have attempted to approach the notion of basic word order and to juxtapose it to word order typology. What can be observed in our discussion is that it is very difficult to clearly define what actually is basic word order. If, however, one manages to make such a definition, it can only work within the limits imposed by the criteria one has applied. Word order typology, on the other hand, serves a good tool for discovering what is the preferred configuration of word order elements. The typology we have taken into account here embraces as many languages as possible, and thus attempts to get a global view of what are the preferences as regards word order configurations in various languages. The conclusions obtained from such an ample typology can, however, be in conflict with the conclusions concerning basic word order in a particular language. Therefore, one should not confuse the general tendency in all languages manifested by word order typology with the tendencies of particular languages. It is necessary to take every language separately, investigate it, and after that establish what could be the basic word order of this particular language. Word order typology, however, is necessary in the sense that it allows us to see the problems of basic word order from a distance and thus more objectively. Although it very often disregards details, it helps us to operate within certain limits and to see the general direction in which languages are going.

1. Duszak A. Word order and the communicative perspective. *Studia Anglica Posnaniensia* 1983. 16, pp. 77-84.
2. Greenberg J. Some universals of language with special reference to the order of meaningful elements//*Universals of Language*, ed. by Joseph Greenberg, Cambridge: MIT Press 1963 pp. 73-113.
3. Hawkins, J.A. On implicational and distributional universals of word order. *Journal of Linguistics* 16, 1980. pp. 171-338.
4. Hetzron, R. The presentative movement or why the ideal word order is V.S.O.P.// *Word Order and Word Order Change*, ed. by Charles, N. Li. London: University of Texas Press 1975 , pp. 346-391.
5. Hock, H.H. *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1991.
6. Jacobson R.. *Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics*//*Selected*

Writings 1957/1971, vol. 1, Phonological Studies, The Hague: Mouton, pp. 523-532. 7. Jespersen O. Language. New York: W. W. Norton and Company, Inc. 1964 8. Lehmann W. P. Contemporary Linguistics and Indo-European Studies. PMLA 1972 vol. 87, no.5, pp. 976-993. 9 .Li, Ch. N. and Thompson, A. On the issue of word order in a synchronic grammar: a case against movement transformations. Lingua 1976. 39, 169-181. 10. McMahon, A.M.S.. Understanding language change. Cambridge University Press. 1996. 11. Newmeyer, F.J. Language form and language function. London: The MIT Press. 1998. 12. Vennemann Theo . Topics, subjects and word order: from SXV to SVX via TVX. // Anderson J.M. and C. Jones (eds.) Historical Linguistics. 2 vols. Amsterdam: North Holland 1974 pp 339-76.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНОГО ПОРЯДКУ СЛІВ

Іренеуш Кіда

Шльонський університет, Польща

Розглянуто питання варіативності аргументної структури для типології порядку слів у різносистемних мовах та проблему оптимального числа класифікаційних критеріїв для синтаксичної типології різної кількості мов.

Ключові слова: порядок слів; типологія.

УСТАЛЕНІСТЬ ТА ОКРЕМООФОРМЛЕНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ольга Матвієнків

Бурштинський енергетичний технікум

У статті йдеться про такі важливі питання теорії фразеології, як усталеність та окремооформленість фразеологічних одиниць (ФО). Усталеність становить собою багатогранне явище, яке зводиться до інваріантності ФО на різних рівнях мовної структури. Причому можна виділити три пороги усталеності: нижній, середній та верхній. Розглядатимуться також критерії та ступені окремооформленості ФО та роль у цих характеристиках окантальності.

Ключові слова: сталі словесні комплекси; фразеологія.

Важливим питанням теорії фразеології є питання про усталеність. Н.Н. Амосова справедливо стверджує: “Повз аналітичне вирішення проблеми усталеності словосполучень не може пройти дослідник-фразеолог, бо без цього межі фразеології і саме поняття фразеологічного взаємозв’язку слів залишаються невизначеними і не виправдано широкими” [1, с. 55]. Переважна більшість дослідників дотримується думки, що усталеність ФО проявляється у їх відтворюваності в готовому вигляді, причому подібне розуміння усталеності вважають аксіоматичним і застосовують до різних мов незалежно від їх специфіки.

Таке розуміння поняття усталеності бере початок у О. Есперсена, який у своїх працях підкреслював, що вільні висловлювання (*free expressions*) кожний раз створюються у мові за певним зразком (*pattern*), а усталені словосполучення на певному етапі розвитку мови не створюються знову, їх використовують у готовому вигляді [3, с. 17]. Тракткування усталеності, запропоноване О. Есперсеном у 1924 р., було великим кроком вперед для свого часу і виявилось новим словом у теорії усталених словосполучень. Однак розуміння усталеності як “відтворюваності у готовому вигляді” відноситься не тільки до ФО, але й до слів будь-якої структури, а також до деяких типів утворень, проміжних між перемінними словосполученнями і ФО або складними словами. Подібне розуміння усталеності є неповним, оскільки воно фіксує тільки той факт, що дана словесна група є одиницею мови, тоді як для точнішого розуміння усталеності важливо також встановити, як подібне словосполучення функціонує у мовленні. Традиційне розуміння усталеності не відображає специфіки ФО у структурному чи семантичному планах і не дає можливості встановити різні ступені усталеності словосполучень та виділити категорії, проміжні між ФО і перемінними словосполученнями чи складними словами, що в свою чергу заважає встановленню меж фразеології у лексичному складі загалом.

Невдоволення традиційним трактуванням усталеності примушує деяких фразеологів шукати нове вирішення даного питання. Так Н. Н. Амосова пропонує нове визначення усталеності: “Усталеністю словесної групи є її традиційна повторюваність без семантичного перетворення” [1, с. 55].

Замість того, щоб розглядати усталеність словесної групи на різних рівнях (семантичному, лексичному, граматичному, структурному), Н. Н. Амосова всю складну проблему усталеності зводить до “традиційного повторення без семантичного перетворення”. Поняття усталеності, однак, не вичерпується традиційним повторенням без семантичного перетворення. При подібному трактуванні усталеності відсутні формальні критерії, необ-

хідні для виділення різних типів усталеності. Оскільки у ФО завжди є семантичне перетворення, запропоноване Н. Н. Амосовою визначення усталеності не відноситься до ФО. Незважаючи на те, що вирішення проблеми усталеності ФО є одним з головних завдань теорії фразеології, у працях Н. Н. Амосової усталеність ФО не вивчається і не фігурує як формальний критерій їх виділення. Це веде до помилкового твердження, що “ні морфологічний розклад, ні лексичне розщеплення, ні синтаксичне перетворення тих одиниць, які допускають ці формальні модифікації, не руйнує їх сутності як одиниць постійного контексту” [1, с. 185–186].

Подібне висловлювання рівносильне запереченню структурної і семантичної усталеності ФО, що в структурному і семантичному відношенні стирає межу між ними і перемінними словосполученнями. Без урахування ступенів усталеності ФО на різних рівнях та встановлення межі їх варіювання, яке виражається у збереженні семантичного інваріанта не можливо об’єктивно виділити ФО та встановити тотожність у мові.

І. А. Мельничук запропонував наступне визначення усталеності: “Усталеність сполучення відносно даного елемента вимірюється імовірністю, з якою даний елемент підказує спільну появу решти елементів сполучення (у певному порядку відносно прогнозуючого елемента) [5, с. 73]. Для І. А. Мельничука усталеність є чисто структурною категорією, оскільки це визначення спирається на розуміння автором усталених словосполучень як сполучень певних елементів, “в яких ці елементи зустрічаються значно частіше, ніж в інших словосполученнях”.

Наведене визначення містить у собі важливу думку, нав’язу теорією залежностей Л. Сльмслева, про можливість передбачення завдяки одному елементу інших елементів. І. А. Мельничук прагне більшої точності у визначенні усталеності. Проте це визначення викликає серйозні заперечення. Так, аналізуючи словосполучення “бить баклуши”, І. А. Мельничук вказує, що слово “баклуши” не використовується поза цим словосполученням і тому підказує його на 100 %. Виходячи з твердження І. А. Мельничука, що усталеність дорівнює 100 %, якщо прогнозуючий елемент не зустрічається поза даним словосполученням, ми водночас стикаємося із значними труднощами при визначенні усталеності даного словосполучення, якщо другий його елемент, в даному випадку “бить”, зустрічається поза цим словосполученням, тобто не підказує його на 100 %. Складається парадоксальне положення: словосполучення “бить баклуши” характеризується усталеністю, яка дорівнює 100 % відносно слова “баклуши”, і невстановленим ступенем усталеності відносно слова “бить”, яке може зустрічатися як в перемінних, так і в усталених словосполученнях. Принципова можливість існування різної ступені усталеності словосполучення залежно від прогнозуючого елемента показує всю ненадійність запропонованого методу.

Ігнорування значення приводить І. А. Мельничука до суттєвих неточностей в аналізі конкретного мовного матеріалу. Аналізуючи словосполучення “выносить сор из избы”, він вказує, що в цьому словосполученні ні один з елементів не підказує інші з достатнім ступенем імовірності. Але два елементи разом (“выносить сор”) вже підказують інші. Якби І. А. Мельничук не розглядав це словосполучення як голу структуру, а враховував, що воно означає “розголошувати сімейні та внутрішні незгоди”, то він би прийшов до іншого висновку, а саме, що слова “изба” і “сор” на 100 % підказують словосполучення саме в даному значенні. По суті, І. А. Мельничук точно встановлює 100 %-у усталеність словосполучень лише з компонентом, який поза ними не використовується, тобто усталюється те, що є очевидним.

Цікаве визначення усталеності запропонував В. Л. Архангельський: “Усталеність фразеологічної одиниці базується на обмеженнях у виборі перемінних порівняно із свободою вибору перемінних у теоретично можливому еквіваленті фразеологічної одиниці” [2, с. 92]. В. Л. Архангельський виходить із розуміння усталеності як “обмеження різно-

манітності”. Він підкреслює, що поняття усталеності нерозривно зв’язане з поняттям варіантності та інваріантності і з уявленням про межу варіювання одної і тої ж ФО.

В. Л. Архангельський виділяє фразеологічний рівень мови і відзначає, що місце фразеологічного рівня в ієрархії рівнів російської мовної структури визначається тим, що членами ФО є одиниці чотирьох взаємозв’язаних рівнів: лексичного, морфологічного (формотвірного), синтаксичного і семантичного. Попри новаторський характер праці В. Л. Архангельського, його трактування усталеності ФО вимагає, однак, певних уточнень.

Запровадження В. Л. Архангельським поняття “теоретично можливий еквівалент фразеологічної одиниці” є мало конструктивним. У частини ФО є співпадаючі з ними за формою перемінні словосполучення, наприклад, *to pull somebody’s leg* – фразеологічна одиниця, яка означає “обдурювати когось-небудь, морочити когось-небудь голову” і *to pull somebody’s leg* – перемінне словосполучення, яке означає “тягнути когось-небудь за ногу”. Перемінне словосполучення за всіма своїми головними характеристиками настільки відрізняється від омонімічної з ним ФО, що не може розглядатися як її еквівалент.

Велика кількість ФО утворена, обминувши стадію перемінного словосполучення. У них неможливо визначити усталеність “порівняно з теоретично можливим еквівалентом”, якщо такий еквівалент в мові майже не існує. Це справедливо, зокрема, щодо більшості компаративних одиниць, наприклад, *as swift as lightning; as dead as a door-nail* та ін.; більшості прислів’їв, наприклад, *faint heart never won fair lady; many words hurt more than swords; speech is silver but silence is gold*. Це спостереження торкається також фразеологізмів інших структурних типів.

Усталеність таких ФО можливо встановити хіба що з огляду на використання їх компонентів у перемінних словосполученнях, а не тільки в “теоретично можливих еквівалентах” даних фразеологізмів. Крім того, треба мати на увазі, що компоненти багатьох ФО не використовуються у перемінних словосполученнях, наприклад, *tit for tat; by dint of something* та ін.

Недоліком теорії усталеності, запропонованої В. Л. Архангельським, є також те, що в ній не враховано структурно-семантичну немодельованість ФО і переосмисленого значення їх компонентів, що не дає змоги належно відділити усталеність на фразеологічному та нефразеологічному рівнях.

Для правильного розуміння усталеності важливе значення має висловлювання У. Росс Ембі, який стверджував, що всі значення слова “усталеність” пов’язані з головною ідеєю інваріантності, яка полягає в тому, що попри послідовну зміну системи загалом, деякі її властивості – інваріанти зберігаються незмінними [9, с. 109].

О. В. Кунін розглядав усталеність ФО як поняття комплексне, як інваріантність ФО на різних рівнях мовної структури. “Обмеження різноманітності” розглядається ним у рамках інваріантності з урахуванням як функціонування компонентів ФО в перемінних словосполученнях, так і неможливості подібного функціонування. О. В. Кунін пропонує наступне визначення усталеності ФО: “Усталеність фразеологічної одиниці – це її інваріантність (або сукупність її константних складових) на різних рівнях мовної структури” [4, с. 1247].

Існують такі види усталеності ФО:

1. Усталеність використання. ФО є одиницею мови, а не індивідуальним утворенням. Оскільки авторські звороти не входять до фразеологічної системи мови, на них не поширюється нормативне використання, характерне для ФО. Використання оказіональних зворотів обмежується лише правилами граматики і творчим задумом автора. Отже, використання оказіональних зворотів не носить системного характеру, який спостерігається у ФО. Відсутність нормативності в авторському використанні і те, що вони не є одиницями мови, виключає їх усталеність. Коли ці авторські звороти входять до фразеологічного

складу мови, їх використання зумовлене обов'язковою інваріантністю на різних рівнях мовної структури.

2. Усталеність на структурно-семантичному рівні: ФО властиве стабільне типове значення. Структурно-семантична немодельованість є обмеженням різноманітності порівняно зі структурно-семантичною немодельованістю перемінних словосполучень. Це обмеження різноманітності здійснюється у рамках інваріантності. Зі змінами ФО її тожність зберігається лише при за умови одиничності, тобто структурно-семантичної немодельованості.

3. Усталеність на семантичному рівні, тобто інваріантність значення. Інваріантність повністю або частково переосмисленого буквального значення компонентів базується на:

- а) стабільності лексичного складу фразеологізму;
- б) наявності тотожного інваріантного значення у фразеологічних варіантах;
- в) наявності семантичного варіанта, тобто загального значення при всіх можливих відмінностях у структурних синонімах;
- г) наявності семантичного інваріанта у зворотах з константною варіантно-перемінною залежністю компонентів і у ФО, які допускають оказіональні зміни. До значення цих фразеологізмів, при лексичних або граматичних змінах, можуть вноситися тільки певні уточнення. Воно може також підсилюватися або послаблюватися, не переростаючи в інше значення.

4. Усталеність на лексичному рівні, тобто можливість заміни компонентів тільки в рамках фразеологічної варіантності або структурної синонімії при умові збереження семантичного інваріанта. Одним із виявів усталеності на лексичному рівні є той факт, що до складу ФО можуть входити компоненти, які не використовуються в перемінних словосполученнях.

5. Усталеність на морфологічному рівні. Усталеність ФО на морфологічному рівні створюється завдяки наявності:

1. компонента (або компонентів) з нульовою парадигмою. У багатьох ФО компонент (або компоненти) мають нульову парадигму, тобто є словом із значущою відсутністю парадигми. Нульова парадигма є одним з показників усталеності.

В англійських ФО нульова парадигма – дуже поширене явище. Вона спостерігається у них тоді, коли компонент (або компоненти) звороту є певною словоформою, а це слово має парадигму в складі перемінних словосполучень, наприклад, *how do you do?* при недопустимості *how did he do?* або *how does he do?*

У ФО сучасної англійської мови нерідко зустрічається усталеність у використанні словоформи однини або множини, хоча в перемінних словосполученнях даний іменник має форму як однини, так і множини. У багатьох ФО фіксованими є ступені порівняння. У наведених нижче прикладах словоформи слів фіксовані: *to cook one's own goose; like a shot; my aunt!; to sit on the fence; to be on pins and needles; my stars!; to put up the shutters; one's better half; the last great change; to put one's best foot forward* та ін. Зміна словоформи перетворює подібні ФО в перемінні словосполучення, наприклад, *my aunt!* “ось так так!” – ФО; *my aunts* “мої тітки” – перемінне словосполучення;

1. компонентів з неповною парадигмою. У сучасній англійській мові в складі багатьох ФО є компоненти з обмеженою парадигмою у порівнянні з тими самими словами у перемінних словосполученнях. Так зворот *it (або that) goes without saying* допускає єдину зміну дієслова *it (або that) went without saying; as the day is (або was) long* та ін.

6. Усталеність на синтаксичному рівні, тобто стабільність порядку слів ФО, зміна якого можлива лише в рамках варіантності, структурної синонімії або при оказіональній деформації.

Показники усталеності ФО або константні складові діляться на дві групи:

- 1) обов'язкові універсальні показники мінімальної усталеності;
- 2) обов'язкові спеціалізовані показники максимальної усталеності.

До обов'язкових універсальних показників мінімальної усталеності, які складають мінімум усталеності на фразеологічному рівні, відносяться:

- 1) усталеність використання;
- 2) усталеність значення;
- 3) структурно-семантична усталеність;
- 4) усталеність лексичного складу;
- 5) синтаксична усталеність.

Ці показники усталеності взаємозв'язані.

Тільки в результаті наявності подібних показників інваріантності ФО відтворюється у готовому вигляді, а не створюється кожен раз заново відповідно до вимог ситуації.

Показники мінімальної усталеності складають коефіцієнт мінімальної усталеності на фразеологічному рівні. Усталені словосполучення, коефіцієнт усталеності яких нижчий від мінімального, не є ФО.

1. До обов'язкових спеціалізованих показників максимальної усталеності ФО відносяться незмінність структури, незмінність на лексичному і морфологічному рівнях при наявності окремооформленості, відсутність як варіантів, так і структурних синонімів. Усі ФО з максимальною усталеністю є звороти з константною залежністю компонентів.

Ступінь змінності компонентів ФО дозволяє виділити три пороги усталеності:

1. ФО з нижнім порогом усталеності, тобто ФО, які допускають найбільшу зміну. До таких ФО належать звороти з константно-перемінною і константною варіантно-перемінною залежностями компонентів: *to close* або *to shut the books*; *to make up one's mind*; *one's flesh and blood*; *to lay* або *to put somebody on the shelf* та ін.

2. ФО із середнім порогом усталеності. До таких ФО відносяться звороти з константною залежністю компонентів, які допускають ті чи інші зміни: *to break the ice*; *cut ice*; *to bury the hatchet*; *to drink like a fish*; *the black Maria* тощо.

3. ФО з верхнім порогом усталеності. До таких ФО відносяться звороти з константною залежністю компонентів, які не допускають жодних змін, але мають ознаки окремооформленості, або допускають лише okazionalni зміни: *babes in the wood*; *all in all*; *like a shot, leather and prunella*; *hue and cry*; *to be at loggerheads with somebody* та ін.

Компоненти багатьох ФО з верхнім порогом усталеності не використовуються у перемінних словосполученнях, наприклад, *hue* і *loggerheads* у наведених вище фразеологізмах.

У межах трьох порогів усталеності можливі різні градації ступеня усталеності залежно від змінності ФО. Усталеність ФО у живій мові не є незмінною. Може змінюватись як поріг усталеності тої чи іншої ФО, так і градація усталеності ФО з таким самим порогом усталеності.

У зміні усталеності ФО спостерігаються суперечливі тенденції. З одного боку, ступінь усталеності ФО може підвищуватися, а з другого – знижуватися. У результаті такої боротьби протилежних тенденцій може змінитися і природа словесного утвору. Так, наприклад, якщо усталеність словесної групи не досягає величини коефіцієнта мінімальної усталеності на фразеологічному рівні, то дана словесна група виходить з числа ФО і перетворюється у мовне утворення, яке займає проміжне місце між ФО і перемінним словосполученням. Це відбувається при втраті одного з показників мінімальної усталеності, наприклад, при виникненні структурно-семантичної моделі.

Оскільки ФО не утворюється за структурно-семантичною моделлю, виникнення навіть обмеженої структурно-семантичної моделі веде до розпаду ФО, наприклад, дефразаологізація звороту *at first hand* зв'язана з утворенням аналогічних зворотів *at second hand* і *at third hand*.

Усталеність ФО не забезпечується у результаті їх відтворювання у готовому вигляді, а навпаки, відтворювання ФО у готовому вигляді зумовлене властивою їм усталеністю.

Таке розуміння усталеності ФО у сучасній англійській мові побудовано на динаміці їх розвитку, виділенні не усталеності взагалі, а усталеності на фразеологічному рівні. Це дає можливість відмежувати ФО від перемінних словосполучень та виділити групу перемінно-усталених словосполучень.

Найважливішим показником ФО є окремооформленість. Розрізняють три ступені окремооформленості. У перемінних словосполученнях вона максимальна. Повнозначні слова у складі подібних утворень можуть самостійно вступати в синтаксичні відносини з іншими словами. Морфологічні зміни – це зміни певного слова, а не словосполучення загалом, оскільки у сфері функціонування граматики знаходяться не лише словосполучення, але й окремі слова. Всі ці зміни відбуваються у рамках структурно-семантичної моделі.

Окремооформленість ФО є окремооформленістю другого ступеня. Окремооформленість другого ступеня значно вужча від окремооформленості першого ступеня. Окремооформленості ФО властиві різні обмеження, які визначають їх специфіку.

Формотворення першої основи складного слова, яке надає їй вигляду слова, є окремооформленістю третього ступеня. Цей вид окремооформленості є максимально вузьким.

Зміна форми першої основи складного слова стосується не лише цього компонента, а й даного складного слова загалом. Адже частини складного слова не можуть самостійно вступати в синтаксичні відносини з іншими словами.

Незважаючи на можливість зовнішньої окремооформленості, тобто окремооформленості в чисто технічному плані, формотворення першого компонента складного слова завжди відіграє підпорядковану роль. Для складного слова характерна перевага елементів ціліснооформленості. Ця риса для нього є визначальною.

З цього погляду зовнішня окремооформленість складного слова, пов'язана з можливістю зміни його першої основи, яка, по суті, позбавлена граматичного оформлення, є одним з показників ціліснооформленості всього утворення, наприклад, *higher-paid, sons-in-law* та ін.

Важливим критерієм окремооформленості є також структурно-семантична окремооформленість, властива предикативним фразеологізмам, які є комунікативними одиницями мови.

Складні слова, так як і прості, є комунікативними одиницями мови. Їм не властиві предикативні, тобто підметово-присудкові відношення компонентів і взагалі синтаксичні відношення. Адже вони складаються не з слів, а з основ слів. Внаслідок своєї структурно-семантичної окремооформленості комунікативні ФО, за винятком їх оказіонального використання як означення, не переходять у складні слова.

Складні слова зі структурою речення зустрічаються дуже рідко. Наприклад, *forget-me-not* “незабудка”, *pick-me-up* “збуджуючий засіб”, *go-as-you-please* “вільний від правил” (про перегони) та деякі інші. В основі цих складних слів лежать перемінні спонукальні речення, які, перейшовши в складні слова, повністю втратили свою предикативність. При виділенні структурно-семантичної окремооформленості О.В. Кунін виходив з думки О. І. Смирницького про те, що моделювання даного явища має значення як критерій окремооформленості [7, с. 202].

Комунікативні ФО не єдиний тип фразеологізмів, яким властива структурно-семантична окремооформленість. До них, наприклад, відносяться також словосполучення за значенням та речення за формою, тобто предикативно-номінативні ФО на кшталт *as the crow flies, to fiddle while Rome is burning* та багато інших фразеологізмів, які не утворені за моделлю складних слів.

Для деяких ФО характерні дуже слабкі ознаки окремооформленості, наприклад, *once upon a time*. Н. Н. Амосова вважає, що в подібних зворотах показниками окремооформленості буде наявність прийменника, сполучника або артикля у середині слова [1, с. 23].

Крім узуальних показників окремооформленості ФО в сучасній англійській мові є три головних типи оказіональної окремооформленості (оновлення) ФО:

1) Уклинювання в їх склад слів, словосполучень і речень без будь-яких інших змін лексичного складу фразеологізмів і без порушення їх цілісності, оскільки значення ФО суттєво не змінюється, а лише уточнюється, підсилюється або послаблюється.

Уточнене значення

“At any rate he would not *rise to any conversational bait* that the doctor could devise” (H. Wells, “The Secret Places of the Heart”, ch. V, § 3).

“*Down the Cold War Drain*” (“Daily Worker”, July 29, 1961).

Підсилене значення

“My friend”, said Gretchen... “*is probably in very hot water* now because of you” (I. Shaw, “The Young Lions”, ch. VII).

“They sat at a clothed table, served by Errofa, *a bag of vigorous bones* ... (J. Aldridge, “I Wish He Would Not Die”, part I, ch. 4).

Послаблене значення

“*It goes almost without saying* the old Jeanne d’Arc melodramas... not only miss the point entirely, but falsify the characters...” B. Shaw, “Preface of Saint Joan”).

“... the Air Force and Army boys couldn’t help *talking a bit of shop*” (J. Priestly, “Blackout in Gretley”, ch. 9).

2) Додавання перемінних компонентів до початку або кінця ФО без будь-яких інших змін лексичного складу фразеологізмів.

“The idle and dissipated *like birds of a feather flock together*” (R. Southey, “The Doctor”, ch. LXI).

“She looked *as pretty as a picture out of an illustrated magazine*” (K. Prichard, “The Roaring Nineties”, ch. VIII).

3) Деформація різних типів зі зміною лексичного складу або структури ФО. Типи деформації ФО дуже різноманітні.

An Englishman’s house is his castle “дім англійця – його фортеця” (символ недоторканності житла).

У наведеному нижче прикладі змінюються два перших слова.

“I slammed the door and shouted a man’s bathroom is his castle” (J. Steinbeck, “The Winter of Our Discontent”, ch. XVIII).

To make a silk purse out of a sow’s ear “зробити людину з кого-небудь, перевиховати кого-небудь”.

“I had to expand a great deal of nervous energy in preventing them from turning my silk purse into a sow’s ear (R. Aldington, “Life for Life’s Sake”, ch. 5).

Крім вказаних основних типів оказіональної окремооформленості, зустрічаються різні їх комбінації, у зв’язку з чим доцільно виділити такі проміжні типи: ускладнене вклинювання, ускладнене додавання і ускладнену деформацію.

Ускладнене вклинювання і додавання

“It **was** rather a difficult job scrambling back to life, and sometimes I am inclined to think it was *a great deal of cry for very little wool*” (E. Voynich, “The Gadfly”, part II, ch. 8).

Так виглядає фразеологічна одиниця *much cry and little wool* “багато галасу даремно; ≙ діла на копійку, а балачок на карбованець”.

Ускладнена деформація

There is no smoke without fire “диму без вогню не буває”.

“**There** is something suspicious about it – *where there is so much smoke, surely there must have been at least one tiny spark of fire!*” (U. Sinclair, “The Brass Check”, ch. XV).

A **skeleton in the cupboard** “сімейна таємниця; неприємність, яку приховують від чужих”. Ідена. “*Sir Anthony in the Tory Cupboard*” (“*Labour Monday*”, March, 1960) заголовок статті про мемуари.

Досить поширені оказіональні зміни аж ніяк не суперечать системності англійської фразеології, а є результатом властивої ФО окремооформленості. Оказіональні зміни ФО, які розпадаються на певні класи, зареєстровано у лексикографії. Вивчення оказіональних змін важливе для характеристики фразеології. Воно забезпечує додаткові дані, дуже важливі для виявлення окремооформленості утворень, для встановлення тотожності ФО або її розпаду. Доволі поширене в сучасній англійській мові оновлення ФО показує, що вони не функціонують у мові “як одне ціле слово”.

Випадки оказіональної ціліснооформленості є показником того, що дане утворення сприймається як складне слово. Так, утворення *happy go lucky* “безтурботний”, *rough and tumble* “бійка, колотнеча” не мають ніяких ознак окремооформленості, крім роздільного написання. Але і воно не є надійним критерієм, можливе написання цих утворень через дефіс *happy-go-lucky* і *rough-and-tumble*. Слабкою ознакою окремооформленості утворення *rough and tumble* є наявність внутрішнього сполучника.

Оскільки компоненти таких утворень не змінюються, неможливо визначити, чи є вони словами, чи основами. Дані утворення не мають варіантів. На допомогу приходять оказіональна словотвірна ціліснооформленість. За даними “Великого Оксфордського словника”, від *happy-go-lucky* утворюється складне слово *happy-go-luckyism* (vol. V, p. 80), а від *rough-and-tumble* утворюється складне слово *rough-and-tumbling* (vol. VIII, p. 816). Утворення подібного типу, навіть оказіональні, неможливі від фразеологізмів.

Г. Пауль першим відзначив, що утворення подібних слів від перемінних словосполучень є показником того, що ці словосполучення пройшли певний шлях до перетворення їх у складні слова [6, с. 392]. Можливість утворення похідних від ФО Н. М. Ельянова називає словотвірною ціліснооформленістю [8, с. 102]. Використовуючи цю методику, можна визначити природу, наприклад, утворення *at loggerheads* “не в ладах”. Крім оказіональних змін немає ніяких інших показників окремооформленості даної словесної групи, не враховуючи, звичайно, написання слів окремо. В сучасній мові ця група допускає уклинювання слова *emotional*:

“*Mimi* grew more and more into her melancholic fatalistic self-leaving them in the end *at emotional loggerheads*” (A. Sillitoe, “Key to the Door”, ch. 25).

“*What* if hundreds of thousands of children... have been thrashed by mothers *at emotional loggerheads with husband or manfriend?*” (Contemporary Review “, Febr., 1962).

Наведемо ще один приклад, що ілюструє вклинювання слова в словесну групу *at a loss* “не знати, що сказати або зробити”, єдиним показником окремооформленості якої є внутрішній артикль :

“Elena. It wasn't my *fault* – he died a natural death – several years ago – in Geneva.

Kerry (*at a slight loss*). Geneva? “(N. Coward, “Pacific 1860”, act I).

Варіантна *окремооформленість* дає можливість встановити належність утворення *at last go* до ФО (пор.: *at long last*). Цей висновок підтверджується також наявністю оказіональної окремооформленості даного звороту, що видно з наступного прикладу :

“... the rest of the *party* was making its way back, a little wearily, to the Rolls. They reached it *at what seemed long last*” (C. Mackensie, “Hunting the Fairies”, ch. 12).

Отже, за допомогою критеріїв окремооформленості та ціліснооформленості вдається розмежувати багато складних слів та ФО.

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1963. 2. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1964. 3. Есперсен О. Философия грамматики. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. 4. Кунин А. . Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины//Кунин А. Англо-русский фразеологический словарь. В 2-х кн. Москва: “Советская Энциклопедия”, 1967. 5. Мельничук И. . О терминах “устойчивость” “идиоматичность”//Вопросы языкознания. 1960. № 4. 6. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. 7. Смирницкий А. . К вопросу о слове (проблема тождества слова)// Вопросы теории и истории языка. Москва: Изд-во АН СССР, 1952. 8. Эльянова Н. М. О некоторых особенностях парных фразеологических единиц современного английского языка и их дифференциации//Уч. зап. Ленинградского университета, № 153. Серия филол. наук. Вып. 45. Вопросы лексикологии, стилистики и сопоставительного изучения языков, Ленинград, 1959. 9. Эмби У. Росс. Введение в кибернетику. Перевод с английского. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1959.

STABILITY AND FORMAL SEPARABILITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH

Olha Matviyenkiv

*Burshtyn Power Economy College
4, Kalushska Str.
77111 Burshtyn, Halych District,
Ivano-Frankivsk Region*

The article deals with the problems of stability and formal separability of phraseological units in English. Stability is considered as consisting in the invariance of phraseological units at different levels of structure (usual, structural-semantic, semantic, lexical, morphological and syntactic), with three stability assessments (lower, middle and upper) being distinguished. Formal separability is treated as one of the most important markers of phraseological units, alongside with such substantial questions as degrees of formal separability, its principal criteria and the main types of occasional formal separability.

Key words: phraseological units; stability; formal separability.

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИКА

ПРО СОЦІАЛЬНО-ІНТЕРАКЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕТИКЕТИЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Ольга Ільченко

*Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов
Національної академії наук України*

У статті подано огляд сучасних тенденцій інтерактивної соціолінгвістики. Розглядаються прагматичний, конверсаційний, етнографічний та варіативний типи аналізу. Накреслюються перспективи дослідження наукового дискурсу, а саме питань етикету. Підкреслюється, що дискурс як вид соціальної взаємодії виявляє соціальні та культурні показники і глобальний контекст обставин реального спілкування.

Ключові слова: ввічливість; аргументативність.

Дискурсивний аналіз з'явився у лінгвістиці на позначення досліджень текстів (письмових та усних), власне елементів комунікації більших, ніж речення. Термінологічно поняття “лінгвістика тексту”, “аналіз тексту”, “дискурсивна лінгвістика”, “аналіз письмового дискурсу” у сучасному мовознавстві часто вживають як практично взаємозамінні, хоча нерідко вважають, що поняття “дискурс” містить у собі і поняття “текст” [19, с. 80]. Межа у визначенні цих понять не завжди чітка, відтак не дивно, що поняття “текст” та “дискурс” часто вживають для позначення як одного й того ж, так і різних явищ. Н. Енквіст [14] вважав, що текст може бути як усним, так і письмовим, О. Мороховський [5] та М. Култард [11] визначали ж дискурс як послідовність взаємопов'язаних усних висловлювань, що належать різним комунікантам (діалог). О. Мороховський текстами вважав лише письмові форми, погоджуючись з трактуванням тексту І. Гальперіна [2], відповідно до якого текст – це результат мовленнєвого та творчого процесу, текст є завершеним, об'єктивним у вигляді документа, літературно обробленим відповідно до типу документа, має заголовок та низку понадфразових єдностей, що об'єднані різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку та має конкретну цільову прагматичну установку. Інші дослідники відзначали, що текст – це когнітивно-комунікативний продукт, завершений за змістом, текст важливий у контексті ситуації та може бути як письмовим, так і усним [17]. Лінгвістика тексту, за З. Тураєвою, вивчає такі його аспекти: онтологічний (статус тексту), гносеологічний (характер відображення об'єктивної дійсності), власне лінгвістичний (характер мовного оформлення тексту), психологічний (характер сприйняття тексту) та прагматичний (автор та об'єктивна реальність) [7]. Термін “дискурс” запропонував З. Харріс на початку 1950-х років. Сьогодні існує багато трактувань цього поняття. Наприклад, М. Маккарті наголошує на взаємовідносинах мови та контексту вживання мови [21], а Т. ван Дейк є прихильником мультидисциплінарного підходу до трактування поняття дискурсу. Дискурс, на його думку, треба розглядати на лінгвістичних, когнітивних, соціальних та культурних засадах, враховувати аспекти як письмового, так і усного мовлення (обов'язково зважаючи на контекст). Важливим моментом дискурсивних досліджень є поняття “комунікативної події” (communicative event), елементами якої є адресант (мовець, письменник), адресат (слухач, читач), спостерігач, як учасники комунікативного акту у певному оточенні

Павлишенко

(місце, час, обставини), а також й інші контекстуальні параметри, зокрема невербальні елементи комунікації [13, с. 193–197]. Дискурс визначається і як закріплена у мовленнєвому просторі повторювана функціонально-сміслова єдність комунікативно-організованих системних ознак, причому диференційною дискурсивною ознакою є комунікативний модус, що визначає інші мовні параметри [1, с. 6, 9].

Попри розмаїття підходів до аналізу дискурсу, усі вони мають деякі спільні риси. Однією з головних рис дискурсивного аналізу є контекстуалізація семантики, яка впливає з того, що у створенні дискурсу важливими є соціокультурні елементи. Науковий дискурс досліджується у рамках інституційного, або ширше – організаційного дискурсу, який реалізується у різних типах усної й письмової форм комунікації. Дискурс як соціальна інтеракція розглядається на засадах прагматичного, конверсаційного, етнометодологічного й культурологічного, а також варіативного підходів.

Прагматичний підхід до аналізу дискурсу виходить з того, що мова використовується не лише для опису світу, а й для виконання конкретних дій. Теорія мовленнєвих актів, яку започаткували Д. Остін [8] та Д. Серль [25; 26; 27] розглядає мову як соціальну дію, запроваджує поняття перформативу та контекстуальних умов успішності, локутивних та ілокутивних актів (серед останніх, незважаючи на їхнє розмаїття, виокремлюють п'ять основних – репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви та декларативи), непрямих мовленнєвих актів, визначає набір правил, якими керуються учасники дискурсу, коли вони продукують та інтерпретують різні дії (через одне або декілька висловлень). Оскільки одна дія викликає іншу, дискурс розглядається як послідовність зв'язків між діями. Такий підхід вимагає дотримання деяких правил у створенні цілісності висловлення (когерентності). У широкому розумінні прагматика вивчає лінгвістичну комунікацію у контексті, причому слід зважати на низку чинників: процес та продукт комунікації, аспекти культури та соціальні наслідки. Ранні прагматичні дослідження розпочалися ще з праць Ч. Морріса, який досліджував семіотику та виділив синтактику (відношення між знаками), семантику (відношення знаків до референтів) та прагматику (відношення знаків до інтерпретаторів) [22] й зосереджували увагу на аналізі окремих висловлювань. Сучасні ж прагматичні студії досліджують дискурс, створюючи загальну теорію кореляцій між використанням мови та соціокультурними контекстами, беручи до уваги вивчення мовної комунікації як соціального та культурного феномена.

Одним з засновників досліджень відношення знаків до інтерпретаторів був Х. П. Грайс, який визначив інтенційну комунікацію та теорію значень, виділив набір універсальних кооперативних принципів (або максим) комунікації – максими кількості (оптимальна інформативність), якості (істинність та правдивість), способу (уникнення потенційних непорозумінь, стисле та чітке висловлення) і релевантності. Зазначаючи, що часто комуніканти не дотримуються цих максим, Грайс пропонує поняття імплікатур – конвенційних (передача інформації за допомогою значень слів), конверсаційних (коли мовець передає якесь приховане значення, порушуючи (або “експлуатуючи”) одну або декілька максим комунікації)) та неконвенційних, або імплікатур дискурсу, зумовлених метою комунікативного співробітництва, спільними знаннями комунікантів [16].

До зазначених максим додаються й інші, наприклад, принцип ввічливості [20], в основі якого – поняття “обличчя” індивіда [15]. За теорією ввічливості П. Браун та С. Левінсона [10] розрізняють два типи ввічливості – позитивна (вияв солідарності) та негативна (надання свободи дій). Вживання цих максим залежить від контексту спілкування, статусних відношень, культурних особливостей комунікації. В англomовному науковому дискурсі негативна ввічливість є одним з основних засобів етикетизації цього типу дискурсу. Основою реалізації ввічливості у науковому дискурсі є низка

стратегій і тактик комунікантів. До таких стратегій і тактик належать поступове зменшення категоричності висловлення, мінімізація соціальної відстані між автором та адресатом, непряма згода з думкою адресата тощо (Старикова, Ільченко 1998). Етикетизація (або етикезація) в англомовному науковому дискурсі реалізується здебільшого через некатегоричні констативи.

Конверсаційний підхід (або аналіз розмовного дискурсу) з'явився наприкінці 1960-х років як частина соціологічних досліджень [23]. На відміну від деяких дослідників дискурсу, які розрізняють “conversation” 1) як повсякденну неформальну розмову та 2) як повсякденну неформальну розмову у робочому оточенні (виходячи з того, що комуніканти у професійному довіллі керуються дещо іншими правилами розмови порівняно зі звичайним повсякденним спілкуванням), прихильники конверсаційного підходу до аналізу дискурсу не розрізняють цих двох аспектів повсякденної комунікації. Дослідники конверсаційного підходу включають у “conversational analysis” або “talk in interaction” аналіз не лише вербальних, а й невербальних елементів комунікації. У таких дослідженнях наголошують не на особливостях власне розмови, а радше на особливостях поведінки людей у суспільстві. Конверсаційний аналіз (як і етнометодологія) розглядає насамперед змістовий бік поведінки, а відтак розрізняє поведінку як власне “поведінку” (рухи, звуки) та поведінку як “дію” (передача якогось змісту), аналіз типових контекстуально зумовлених зразків поведінки типу “стимул – реакція” у конкретному соціальному довіллі. Відтак розмовне мовлення вживається як для повідомлення, так і для впливу, а отже, саме у діалогічному тексті реалізуються такі функції мови, як повідомлення та вплив [3, с. 39). Письмовий науковий дискурс, хоча й монологічний за формою, своєю суттю все ж діалогічний. Зважаючи на жанрову варіативність сучасної англомовної наукової прози, зокрема наявність піджанрів, які мають багато спільного з розмовною мовою [4], за ступенем діалогічності видається можливим класифікувати низку жанрів наукового дискурсу так:

- МАХ статті на зразок “інтерв’ю”
- статті на зразок “обговорення за круглим столом”
- наукова кореспонденція
- подання на отримання грантів
- рецензії
- анотації
- традиційні наукові статті
- матеріали конференцій
- монографії
- дисертації

МІН повідомлення / хроніки наукового життя

Етнографічний, культурологічний підхід до аналізу дискурсу бере до уваги вербальні та невербальні елементи як частини культури. З етнологічного погляду, комунікація – це поведінка, яку зумовлюють культурні чинники. Відтак стрижневим поняттям такого підходу є культурна компетенція. Це поняття позначає лінгвістичну та культурну компетенцію. Остання залучає комплекс знань про культуру, соціальні, психологічні правила функціонування мови, а також елементи лінгвістичного коду (граматичні правила тощо). Отже, дискурс розглядається як конститuent соціальної та культурної реальності, враховується здатність людей творчо використовувати мову. Етнічне та культурне розмаїття відбивається у мовленнєвій комунікації, зокрема науковій. На розвиток та становлення англо-американського наукового дискурсу значно вплинули етнокультурні та історичні чинники. У вищих навчальних закладах США обов’язковим елементом підсумкової оцінки з того чи іншого предмета є

виконання завдань з розвитку навичок критичного мислення, студент повинен проаналізувати низку статей, що вийшли друком у фахових наукових часописах. Обов'язковими компонентами такого завдання є об'єктивний аналіз (objective analysis), суб'єктивна оцінка (subjective evaluation) та практичне застосування (practical application). Такий підхід допомагає сформуванню вміння робити об'єктивний критичний аналіз, який є обов'язковою частиною англомовного наукового дискурсу – незважаючи на значну етикетну некатегоричність останнього. Така традиція неприйнятна для представників деяких культур, зокрема східних, у яких склалися власні традиції, наприклад, майже повна відсутність критики, щоб уникнути образ. І хоча науковий дискурс відображає об'єктивну наукову картину світу, вона має своє специфічне дискурсивне втілення в окремих етнічних мовах.

Як й інтеракційна соціолінгвістика, етнографія комунікації також використовує контекстуальний підхід до аналізу дискурсу, адже дискурс є частиною культури, як і мова взагалі, а отже, саме культура визначає параметри комунікації [24; 18]. Д. Хаймс наголошував на потребі досліджувати “мовленнєві події” (speech events) різних культур і створив низку класифікаційних параметрів та компонентів комунікативних подій – SPEAKING grid:

S setting or scene (де і коли відбувається подія?)

P participants (хто бере участь?)

E ends/goals/outcomes (чого хочуть досягти комуніканти?)

A act sequence (що сказано та зроблено?)

K key/tonal coloring and manner of speech (яким є емоційне забарвлення?)

I instrumentalities/channels (які канали комунікації (усні, письмові) і коди (стилі) використано?)

N norms of interaction (чому комуніканти повинні поводитися саме так?)

G genre/larger textual categories (тип мовленнєвої події).

Важливим параметром етнокультурних досліджень дискурсу є контрастивно-прагматичний підхід, зокрема вивчення функціонування максим Грайса. Одним з найбільших таких проектів був крос-культурний проект реалізації мовленнєвих актів – CCSARP – Cross-Cultural Speech Act Realization Project, у рамках якого досліджувались засоби вираження прохання та вибачень в аргентинському варіанті іспанської мови, австралійській англійській, канадській французькій, німецькій, івриті [9].

Варіативний аналіз зосереджує увагу на аналізі сегментів дискурсу та їхніх системних взаємовідношеннях, питаннях лінгвістичної варіативності [19]. В англомовному науковому дискурсі варіативний аналіз допомагає досліджувати такий аспект етикетизації наукової прози, як варіативність оцінних номінацій. Оцінні номінації англомовного наукового дискурсу специфічні і можуть коливатись у широкому діапазоні – від різко негативних до надзвичайно схвальних оцінок. Спостерігається можливість передавати оцінні номінації через мовні засоби вираження ввічливості – деперсоналізовані звороти, прикметники, прислівники тощо (наприклад, *it is regrettable / regrettablely / unfortunately / sadly; (most) important / importantly* тощо).

Інтерактивна соціолінгвістика аналізує висловлення не лише як акти, дії, а й як соціальні та культурні індикатори, розглядає висловлення у глобальному контексті. Відтак дискурс можна тлумачити як контекстуалізований та контекстуалізуючий засіб створення різних “рівнів” значення. Соціолінгвістичний підхід наголошує на дослідженнях реального вживання мови у конкретному соціальному контексті. Отже, й англомовний науковий дискурс, зокрема процеси його етикетизації, перспективно розглядати на засадах соціально-інтеракційного підходу до вивчення дискурсу, використовуючи елементи прагматичного, етнокультурологічного, конверсаційного та варіативного аналізу.

1. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури ІХ–XVIII ст. : Автореф. дис... д-ра філол.наук : 10.02.05/ Київський ун-т ім. Т.Г.Шевченка. К., 1999.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 1981.
3. Гетьман З. О. Текстовий аналіз композиційного стандарту іспанського діалогічного мовлення. К.: Видавництво Київського університету, 1994.
4. Ільченко О. М. Про жанрову варіативність англomовної наукової статті//Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. К., 1999.
5. Мороховский А. Н. К проблеме текста и его категорий//Текст и его категориальные признаки. Сб. научн. тр. К., 1986.
6. Старикова О. М., Ільченко О. М. Принцип ввічливості у сучасній англomовній науковій рецензії//Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. Т.1. № 1. 1998.
7. Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва, 1986.
8. Austin J. How to do Things with Words. Oxford, 1962.
9. Blum-Kulka S., House J., Kasper G. (eds.) Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood, NJ: Ablex, 1989.
10. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge, 1987.
11. Coulthard M. An Introduction to Discourse Analysis. London, 1977.
12. Dijk T. A. van. Discourse semantics and ideology//Discourse in Society. Vol.6. No.2. 1995.
13. Dijk T. A., van. Ideology. A Multidisciplinary Approach. London: Sage, 1998.
14. Enkvist N. Contrastive linguistics and text linguistics//J. Fisiak (ed.) Contrastive Linguistics: Prospects and Problems. The Hague: Mouton de Gruyter, 1984.
15. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. Cambridge, 1974.
16. Grice H. P. Logic and conversation//P.Cole and J.Morgan (eds.) Syntax and Semantics 3: Speech Acts. New York, 1975.
17. Halliday M.A.K., Hasan R. Language, Context and Text. Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Oxford, 1991.
18. Hymes D. Models of the interaction of language and social life// J.Gumperz and D. Hymes (eds.) Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication. Oxford, New York, 1986.
19. Labov W. The study of language in its social context//Sociolinguistic Patterns. Philadelphia; 1972.
20. Leech G. Principles of Pragmatics. London, 1983.
21. McCarthy M. Discourse Analysis for Language Teachers. Cambridge, 1991.
22. Morris C. H. Foundations of the theory of signs//International Encyclopedia of Unified Science. Vol. 2. No 1. Chicago, 1938.
23. Sacks H. An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology//D.Sudnow (ed.) Studies in Social Interaction. New York, 1972.
24. Sapir E. Communication//Encyclopedia of the Social Sciences. New York, 1935.
25. Searle J. Speech Acts. Cambridge, 1969.
26. Searle J. Indirect speech acts//P.Cole and J. Morgan (eds.) Syntax and Semantics 3: Speech Acts. New York, 1975.
27. Searle J. The classification of illocutionary acts//Language in Society. Vol. 5. 1979.

ON SOCIAL-INTERACTIVE ASPECTS OF THE ETIQUETTE IN ENGLISH SCIENTIFIC DISCOURSE

Olha Il'chenko

*Centre for the Study of Foreign Languages
Ukrainian National Academy of Sciences
4, Triokhsyvatytska Str
01001 Kyiv, Ukraine*

The present paper examines current trends in interactional sociolinguistics. Pragmatic, conversational, ethnological and variational analyses are discussed. Prospects of the above-

Павлишенко

mentioned approaches for the study of scientific discourse, namely, the etiquette issues, are considered. Discourse as interaction emphasizes social and cultural indicators as well as the global context of real-life communication settings.

Key words: politeness; argumentation.

СИНОНІМІЧНИЙ ОБСЯГ ЛЕКСЕМ У ЧАСТОТНОМУ РОЗПОДІЛІ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ДІЄСЛОВА В АВТОРСЬКИХ ТЕКСТАХ

Ольга Павлишенко

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті показано зв'язок квантитативних характеристик синоніміки дієслів із структурою частотного розподілу семантичних полів дієслів в авторських текстах англomовної прози.

Ключові слова: семантичне поле; текстова частота; синоніми; ідіолект; квантитативна лінгвістика.

Пошук нових системно-структурних зв'язків між словами є одним із актуальних сучасних напрямків вивчення лексики. Словниковий склад сучасної англійської мови розглядається як система лексичних одиниць, зв'язаних одна з одною через приналежність до певних класів слів, зокрема, лексико-семантичних полів. Лексико-семантичне поле (ЛСП) є сукупністю лексем, які об'єднані спільністю вираження одного поняття. Саме це поняття і є основою інтеграції слів у поле [2, с. 4]. Лексеми, у смисловій структурі яких домінує положення займає ознака, що збігається з поняттям, інтегруючим поле, утворює його ядро. Лексеми, які містять дану ознаку опосередковано через субординативні компоненти відносяться до периферії поля. В основі лексико-семантичних полів лежать лексичні семи загального характеру, які можуть бути названими категоріально-лексичними [3, с. 7]. Характер категоріально-лексичної семи визначає склад можливих диференційних ознак, які можуть бути представлені в словах одного ЛСП. У результаті слова одного ЛСП пов'язані одне з одним не тільки за категоріально-лексичною семою, але і за уточнюючими її диференційними ознаками. Семантичні зв'язки уточнення є фундаментальними для семної структури слів і надають структурі ЛСП ієрархічного характеру [3, с. 9].

У [6] методами комп'ютерного аналізу нами досліджувались закономірності статистичного розподілу семантичних полів дієслів у текстах англійської художньої прози та проводився порівняльний аналіз частотного спектра ЛСП в авторських текстах різних авторів. Зокрема, встановлено, що лексико-семантичні поля дієслів у текстовій вибірці розподілені нерівномірно, утворюючи певну ієрархічну структуру. Розрахований частотний розподіл ЛСП дієслова в авторських текстах англomовної художньої прози дає можливість виділити лексико-семантичну структуру авторського ідіолекту. Частоти певних ЛСП можуть суттєво відрізнятися для різних авторів, що зумовлено незбігами в авторських ідіолектах і є лінгвостилістичною характеристикою авторських текстів. Зміна частотного розподілу лексем у семантичних полях дієслів для різних авторів стосується як високочастотних, так і низькочастотних лексем. Однак, в області низькочастотних лексем розкид частот одних і тих самих лексем для текстів різних авторів є набагато суттєвішим. У статті [6] виявлено константи семантичних відстаней, які характеризують область авторських ідіолектів у структурі ЛСП, і які не залежать від кількісного та якісного складу авторських текстів, а відображають лексико-семантичні закономірності авторської лінгвостилістики.

Характерними структурними одиницями у частотному розподілі ЛСП можуть бути синонімічні властивості лексем досліджуваного ЛСП. У цій статті проводиться аналіз можливих квантитативних закономірностей синонімічної структури лексем у частотному розподілі ЛСП дієслова в авторських текстах англomовної прози.

Під синонімами розуміють слова, які повністю або частково збігаються денотативно, а також за сигніфікативним та структурним компонентами, а тому здатні до взаємозаміни у тексті без суттєвої зміни змісту цього тексту [4, с. 15]. Методики дослідження синонімічних зв'язків між словами поділяються на “формальні” та “напівформальні” [4, с. 18]. До “формальних” можна віднести дистрибутивно-статистичні методи визначення семантичних та синонімічних зв'язків між словами. До “напівформальних” можна віднести процедури, у яких перший етап базується на “інтуїтивних” методах аналізу, а другий етап – на точних (статистичних) прийомах аналізу отриманих матеріалів. Один із методів встановлення синонімічності двох слів базується на виявленні збігу їх значень (семантичних варіантів). Коефіцієнт такого збігу можна обрахувати за формулою

$$M = \frac{2c}{m+n} ; \quad (1)$$

де c – число спільних для двох слів семантичних варіантів, а m і n – число значень кожного із слів, що порівнюються. Парадигматичні зв'язки між синонімами можуть бути встановлені на основі:

- а) синтагматичних зв'язків, отриманих шляхом аналізу тексту;
- б) семантичних і структурних ознак слова, встановлених за допомогою словника чи аналізу тексту;
- в) асоціативних зв'язків, отриманих психолінгвістичним шляхом [4, с. 30–31].

Методи експериментального вивчення лексичної синонімії дозволяють проводити наступні операції [4, с. 35]:

- а) інвентаризувати синонімічні групи;
- б) відокремлювати об'єктивним шляхом одні типи синонімів від інших;
- в) ранжувати парадигматичні синоніми за ступенем зростання чи спаду визначеної семантичної або емоційної ознаки;
- г) встановлювати синтагматичні зв'язки слів-синонімів;
- д) встановлювати парадигматичні зв'язки слів-синонімів.

До квантитативних синонімічних характеристик дієслова можна, зокрема, віднести кількість синонімічних рядів, у які входить це дієслово (синонімічний обсяг), та семантичну відстань цього дієслова до домінантного дієслова синонімічного ряду. Коефіцієнт синонімічної подібності можна обрахувати за формулою [4, с. 40]:

$$W = \frac{(n+1-r)}{n} ; \quad (2)$$

де n – число компонентів синонімічного ряду, r – ранг компонента, тобто порядковий номер лексеми в синонімічному ряді.

Для виявлення квантитативних характеристик лексем семантичного поля було використано словник семантичних відстаней (зворотній тезаурус) [1]. Цей словник описує синоніміку понад 5500 одноклємних дієслів. Синонімами дієслова у ньому є домінанти синонімічних рядів прямого тезауруса, у складі яких це дієслово трапляється як член ряду. Наприклад, дієслово *abridge* у *Webster's New World Thesaurus* виступає у складі синонімічних рядів дієслів *abbreviate*, *brief*, *compile*, *compress*, *contract*, *decrease* та *shorten*, які й утворюють шкалу синонімічної подібності цього дієслова у словнику семантичних наближень: *contract* (to cause to diminish, 0.78); *compile* (0.64); *decrease* (to make less, 0.60); *shorten* (0.50); *brief* (to summarize, 0.25); *compress* (0.25); *abbreviate* (0.20). У процедурі обернення були взяті до уваги безпосередні синоніми у межах словникових статей і не були враховані вторинні посилання всередині них на інші статті.

За основу для формування ЛСП дієслів вибрано класифікацію дієслів наведену в [6]. Для аналізу було використано електронну текстову вибірку англійської художньої прози

загальним обсягом майже 800 млн слів, яка налічує майже 10 000 художніх творів 1000 різних авторів.

Як типовий приклад, проаналізуємо частотний розподіл лексем семантичного поля комунікації, яке налічує майже 800 лексем. Текстову частоту j -ї лексеми будемо обраховувати за такою формулою:

$$P_{tj} = \frac{n_j}{N_{text}} \quad (3)$$

де n_j – кількість появ лексеми j у текстовій вибірці, яка містить загальну кількість лексем N_{text} . Ймовірність того, що випадково зустрінута у тексті лексема відноситься до ЛСП f рівна сумі частот лексем, які належать до даного поля f

$$P_f = \sum_{i=1}^{N_f} P_{ti} \quad (4)$$

де N_f – кількість лексем у полі f . Розраховану частотну криву для ЛСП дієслів комунікації зображено на рис. 1.

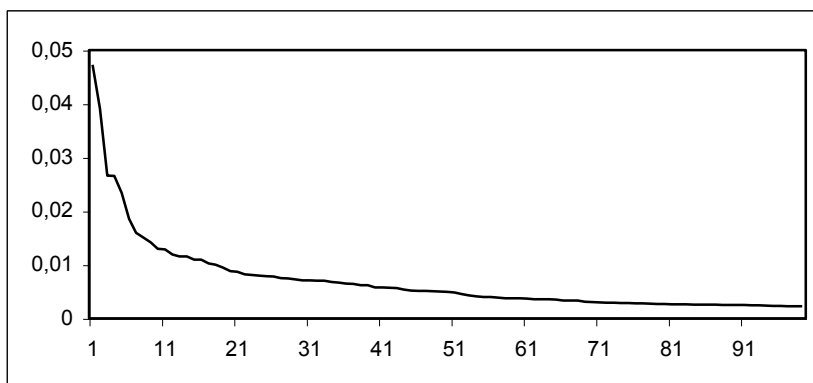

Рис. 1 Частотна крива розподілу лексем у семантичному полі дієслів на позначення комунікації. (По осі аргументів відкладено індекси лексем в спадному частотному ряді ЛСП, а по осі значень - частоти P_{jj})

Аналогічно до [6] уведемо поняття семантичної відстані S_j j -ї лексеми в ЛСП:

$$S_j = \frac{j-1}{N_f-1}, \quad (5)$$

де j – ранг лексеми, N_f – кількість лексем у ЛСП. Уведення такої характеристики доцільне з тих міркувань, що різні ЛСП мають різну кількість лексем, тому доцільно аналізувати ту чи іншу частотну область ЛСП, оперувати величиною S_j , а не рангом чи частотою лексем, оскільки для лексем усіх ЛСП величина S_j змінюється в межах від 0 до 1. Із впорядкованого за частотою списку лексем була вибрана кожна десята лексема для аналізу синонімічних властивостей. Для кожної з вибраних лексем у словнику семантичних відстаней [1] було знайдено кількість синонімічних рядів T , у які входить це слово, та коефіцієнти синонімічної подібності W цього слова для кожного синонімічного ряду. Величина T характеризує синонімічний обсяг досліджуваної лексеми. Коефіцієнти W для кожної лексеми були усереднені за формулою

$$W_c = \frac{\sum_{i=1}^T W_i}{T} . \quad (6)$$

У табл. 1 подано деякі з досліджуваних лексем з їх квантитативними характеристиками: N (кількість появи лексеми в досліджуваній вибірці) T (синонімічний обсяг), W_c (синонімічна подібність).

Таблиця 1

*Досліджувані лексеми ЛСП дієслів комунікації
та їх квантитативні характеристики*

Лексема	N	T	W_c	Лексема	N	T	W_c
say	969465	7	0,5	predict	5642	12	0,65
tell	473495	28	0,64	vouchsafe	5061	2	0,8
read	265122	15	0,61	revise	4618	17	0,49
carry	255746	21	0,66	clamor	4525	2	0,33
remember	187796	4	0,79	spin	4232	16	0,67
write	175465	11	0,59	vindicate	3984	13	0,64
send	131411	11	0,77	purge	3585	13	0,55
declare	100860	23	0,61	whoop	3302	2	0,79
explain	95987	17	0,63	label	3156	11	0,56
sing	82798	9	0,74	squall	2913	4	0,72
agree	74289	10	0,65	scribble	2669	4	0,65
assure	65735	16	0,59	brawl	2609	2	0,32
apply	60030	21	0,65	deprecate	2444	13	0,4
warn	52839	7	0,54	neigh	2263	3	0,7
examine	50194	20	0,5	deride	2069	13	0,54
breathe	46589	8	0,72	nag	2003	10	0,48
interrupt	45843	11	0,67	exemplify	1912	9	0,51
invite	43595	7	0,73	augur	1785	4	0,66
insist	40349	8	0,44	blubber	1716	1	0,75
defend	36579	11	0,59	importune	1590	6	0,56
forgive	36178	7	0,6	trill	1507	8	0,65
regret	33088	10	0,59	arraign	1416	9	0,6
precede	29961	5	0,54	jog	1263	5	0,72
justify	28141	14	0,55	perjure	1146	1	1
preach	26437	2	0,62	predestine	1069	3	0,64
flatter	23825	11	0,46	demur	975	11	0,59
quote	23325	8	0,75	vociferate	821	3	0,42
convert	21564	18	0,54	surcharge	668	2	0,27
entitle	19748	5	0,76	overburden	605	3	0,39
dismiss	18882	13	0,53	fulminate	549	7	0,59
converse	17819	6	0,6	canonize	477	6	0,5
translate	17094	8	0,76	snivel	454	6	0,62

allude	15893	2	0,61	squawk	416	7	0,53
inflict	14285	5	0,61	overstate	311	6	0,68
forbid	13298	7	0,56	beatify	256	2	0,69
ignore	12387	17	0,59	misname	210	2	0,63
foster	11897	14	0,46	apostatize	172	2	0,44
enlighten	11028	8	0,69	orate	159	2	0,42
denote	10511	11	0,49	evangelize	137	1	1
testify	9566	9	0,74	publicize	102	8	0,66
pump	8921	3	0,67	validate	85	5	0,5
amend	8273	11	0,59	bypass	65	1	0,75
grumble	8010	10	0,65	explicate	48	8	0,53
embroider	7086	7	0,34	actualize	44	8	0,6
prophesy	6003	9	0,65	gaggle	31	1	0,75
wrestle	5820	5	0,54	brainwash	16	4	0,57

На рис. 1 зображено точковий графік залежності синонімічного обсягу T лексеми від семантичної відстані S цієї лексеми в ЛСП. Як впливає з характеру кривої, з ростом S величина T має тенденцію до зменшення. У результаті проведеного аналізу методом найменших квадратів, функцію $T(S)$ можна апроксимувати лінійною залежністю

$$T(S) = 13,6 - 10,6 \cdot S \quad (7)$$

Графік цієї функції зображено на рис. 2. Уточнюючою є поліноміальна квадратична залежність за формулою

$$T(S) = 14,4 - 15,5 \cdot S + 4,9 \cdot S^2 \quad (8)$$

Отримані результати свідчать про те, що частоживані дієслова ЛСП входять у більшу кількість синонімічних рядів у порівнянні з рідковживаними лексемами.

На рис. 3 зображено точкову залежність усередненого коефіцієнта синонімічної подібності W_c для досліджуваних дієслів від семантичної відстані S цих дієслів. Дану залежність можна апроксимувати за методом найменших квадратів такою лінійною функцією

$$W_c = 0,61 - 0,044 \cdot S \quad (9)$$

Як впливає з характеру графіка у функції $W_c(S)$ відсутня видима тенденція до зміни у різних частотних областях ЛСП. Тобто, і частоживані, і рідковживані дієслова мають однаковий характер розміщення у синонімічних рядах.

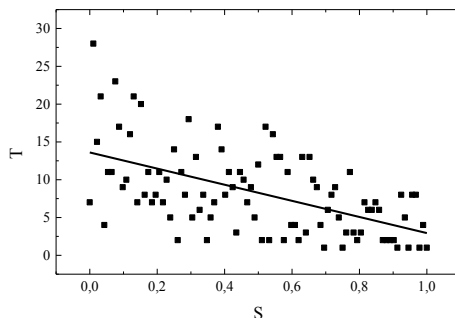

Рис. 2 Залежність $T(S)$ для ЛСП дієслів на позначеннякомунікації та графік апроксимаційної лінійної функції

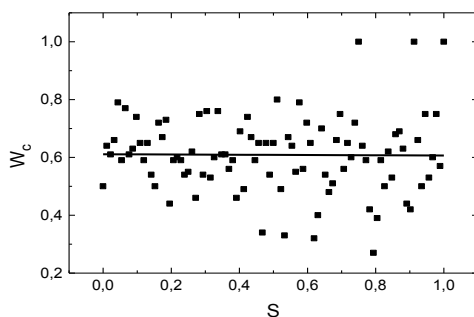

Рис. 3 Залежність $W_c(S)$ для ЛСП дієслів на позначення комунікації та графік апроксимаційної лінійної функції

Як випливає з отриманих графічних та аналітичних залежностей, досліджуваний синонімічний обсяг T лексеми залежить від текстової частоти лексеми i , відповідно, від її положення у спадному частотному ряді ЛСП дієслів. На периферії ЛСП величина T є меншою, ніж для лексем в області ядра ЛСП. У той же час величина усередненої синонімічної подібності W_c не проявляє характерної залежності від семантичної відстані S .

Проаналізуємо квантитативні синонімічні закономірності дієслів, які є маркерами авторського ідіолекту в текстах художньої прози. Під авторським ідіолектом розуміється сукупність формальних та стилістичних особливостей, властивих мові окремого носія даної мови. Термін “ідіолект” створено на моделі терміна “діалект” на позначення індивідуальних варіацій мови на відміну від територіальних та соціальних варіацій, коли ті чи інші мовні особливості властиві групам носіїв мови. У вузькому розумінні ідіолект – тільки специфічні мовні особливості цього носія мови. [5, с. 171]. Лексеми, які властиві лише творам певного автора або зустрічаються у цих творах набагато частіше, ніж у творах інших авторів, є маркерами авторського ідіолекту. Для аналізу було вибрано твори А. Конан Дойля (33 твори), Дж. Лондона (38 творів), Г. Уелса (26 творів), Ч. Дікенса (52 твори), Марка Твена (44 твори), О. Уайльда (18 творів).

Для характеристики лексем досліджуваних ЛСП дієслова в авторських текстах уведемо величину D_j , яка показує у скільки разів певна лексема j зустрічається частіше в авторських текстах у порівнянні з текстами лінгвостилістичної норми:

$$D_j = \frac{P_{aj}}{P_{tj}} \quad (10)$$

де P_{aj} – частота лексеми, обрахована за формулою (3) у текстовій вибірці для певного автора; P_{tj} – частота лексеми у повній текстовій вибірці усіх авторів, тобто у лінгвостилістичній нормі. Очевидно, що лексеми, для яких $D > 1$, можна вважати маркерами авторського ідіолекту, чим більше значення коефіцієнта D_j , тим характернішою є дана лексема для даного автора. У табл. 2–4 наведено приклади маркерів авторського ідіолекту творів А. Конан Дойля, Ч. Дікенса та Марка Твена для трьох ЛСП. Усі лексеми розміщені у порядку спадання коефіцієнта D_j і для них виконується умова $D > 2$. У дужках біля кожної лексеми наведено значення семантичної відстані S_j їхнього положення у структурі ЛСП та синонімічний обсяг T даного дієслова.

Таблиця 2

Маркери авторського ідіолекту в ЛСП дієслів зміни

Автор	Маркери авторського ідіолекту
А. Конан Дойль	crackle(0,38;1), discolor(0,56;8), rarefy(0,59;3), stain(0,19;19), dwindle(0,41;7), flatten(0,41;9), thin(0,11;4), attenuate(0,54;3), shatter(0,28;12), bloat(0,51;2), dynamite(0,46;4), tint(0,26;8), pigment(0,48;1), splinter(0,39;8), surge(0,3;15), weaken(0,26;14).
Ч. Діккенс	interchange(0,4;7), pickle(0,37;6), hush(0,2;5), coddle(0,6;9), curdle(0,51;8), scrap(0,24;1), damp(0,23;1), depreciate(0,5;19), redden(0,36;7), rumple(0,54;6), revert(0,37;5), enliven(0,41;11), irradiate(0,57;8).
Марк Твен	Shuck(0,56;4), petrify(0,43;11), simplify(0,48;3), quarantine(0,51;2), roost(0,47;2), solidify(0,58;16), dynamite(0,46;4), shrivel(0,53;9), variegate(0,49;2), curdle(0,51;8), damage(0,21;12), discolor(0,56;8), mellow(0,36;7), bulk(0,27;1), glorify(0,34;21), devastate(0,46;5), inflate(0,47;11), tint(0,26;8), harry(0,13;5), modify(0,25;22), drown(0,18;11), massacre(0,29;5), paralyze(0,38;5), shorten(0,35;12).

Таблиця 3

Маркери авторського ідіолекту в ЛСП дієслів комунікації

Автор	Маркери авторського ідіолекту
А. Конан Дойль	lilt(0,74;2), uphold(0,52;26), yell(0,32;6), narrate(0,5;8), croak(0,55;5), initial(0,46;2), whoop(0,53;2), tinge(0,44;2), brazen(0,49;1), endorse(0,64;16), groan(0,25;5), shout(0,12;17).
Ч. Діккенс	bespeak(0,66;2), badger(0,58;7), retort(0,33;5), disparage(0,65;20), remonstrate(0,48;6), opine(0,71;5), misdirect(0,75;3), apostrophize(0,76;2), quiz(0,75;5), croak(0,55;5), assent(0,32;9), compliment(0,26;5), feign(0,42;11), impeach(0,66;6), whisper(0,1;10), confide(0,34;4), adjure(0,68;3), forewarn(0,68;6), hint(0,23;3), counter(0,34;4).
Марк Твен	whoop(0,53;2), tally(0,61;9), autograph(0,6;1), warn(0,14;7), marvel(0,37;2), testify(0,39;9), scoff(0,52;5), advertise(0,42;6), lecture(0,27;13), compliment(0,26;5), supplicate(0,62;9), deride(0,6;13), humor(0,3;9), applaud(0,43;15), bill(0,12;5), endorse(0,64;16).

Таблиця 4

Маркери авторського ідіолекту в ЛСП дієслів руху

Автор	Маркери авторського ідіолекту
А. Конан Дойль	outflank(0,77;3), convoy(0,6;7), trek(0,75;5), bristle(0,49;1), squire(0,23;3), spurt(0,63;3), protrude(0,54;5), hound(0,32;8), crouch(0,38;7), writhe(0,47;5), gallop(0,29;5), limp(0,45;3), clump(0,48;2), flinch(0,61;9), palpitate(0,65;12), ford(0,32;1), quiver(0,27;18), slink(0,67;5), slope(0,22;7), stride(0,39;3), position(0,07;2), huddle(0,5;4), bustle(0,39;6), pounce(0,57;2), dart(0,28;14), clamber(0,52;4).
Ч. Діккенс	Interpose(0,37;13), sidle(0,69;2), trundle(0,7;2), trot(0,43;6), bustle(0,39;6), flurry(0,61;2), scull(0,7;1), insinuate(0,5;10), twirl(0,6;13), slither(0,78;4),

	slink(0,67;5), jostle(0,58;8), skulk(0,65;4), pounce(0,57;2), slouch(0,61;5), dive(0,42;3), congregate(0,63;11), alight(0,35;6), drip(0,64;11).
Марк Твен	Eddy(0,48;4), swap(0,74;2), boomerang(0,73;2), slouch(0,61;5), skip(0,58;16), tramp(0,32;7), wobble(0,75;11), travel(0,17;7), limp(0,45;3), dodge(0,45;14), uplift(0,46;7), bestir(0,72;1), steer(0,34;9), tarry(0,45;10), outrun(0,72;4), truck(0,52;1), fidget(0,61;2), prance(0,61;3), boat(0,08;1), swim(0,38;2).

Як впливає з табл. 2–4 для різних авторів є характерною різна кількість маркерів авторського ідіолекту у різних ЛСП. Наприклад, для ЛСП дієслів на позначення зміни найбільша кількість маркерів характерна для творів Марка Твена, а для ЛСП дієслів комунікації – для творів Ч. Діккенса. Аналіз словникових дефініцій маркерів авторського ідіолекту показав, що для них характерні уточнюючі диференціюючі спеціалізовані рідковживані семи. Аналізуючи семантичні відстані можна зауважити, що у спадних по величині D_j рядах лексем, наведених у табл. 1–3, величини семантичних відстаней, в цілому, також мають спадний характер. Тобто, чим частіше зустрічається лексема в авторських творах порівняно з лінгвостилістичною нормою, тим далі в частотній області периферії знаходиться лексема. У табл. 5 подано розраховані середні арифметичні значення синонімічних обсягів T , усереднені окремо за полями та авторами.

Таблиця 5

Середні значення синонімічних обсягів T лексеми для різних ЛСП та авторських текстів

ЛСП	А. Конан Дойль	Ч. Діккенс	Марк Твен	Середнє значення по ЛСП
дієслів зміни	7,37	7,15	8,08	7,64
дієслів комунікації	7,66	6,05	7,87	7,06
дієслів руху	5,53	6,0	5,55	5,67
Середнє значення по автору	6,55	6,3	7,18	-

Для величини T , усередненої по полях і по авторах отримано значення 6,67. Для порівняльного аналізу було взято значення T для 200 дієслів, вибраних випадковим чином. Величина T , усереднена по цих дієсловах рівна 8,71. Порівнюючи цю величину зі значеннями, наведеними в таблиці, можна виявити те, що для маркерів авторського ідіолекту величини T є меншими, ніж для нейтральної вибірки дієслів. Різниця між середніми величинами T для маркерів авторського ідіолекту та для нейтральної вибірки дієслів рівна 8,71 – 6,67 = 2,04. Тобто, кількість синонімічних рядів, у які входять маркери авторського ідіолекту (синонімічний обсяг), в середньому на 2 ряди менша за кількість синонімічних рядів, у які входять нейтрально вибрані дієслова. Усереднені величини синонімічного обсягу лексем T_c є неоднаковими для різних ЛСП та авторських текстів. Зокрема, найбільше відхилення в проаналізованій вибірці характерне для творів Ч. Діккенса ($T_c = 6,3$) та для ЛСП дієслів руху ($T_c = 5,67$).

Отже, проведеними дослідженнями встановлено, що квантитативна величина, яка характеризує кількість синонімічних рядів, у які входить досліджуване дієслово, тобто, синонімічний обсяг дієслова, тісно пов'язана з положенням цього дієслова у частотній структурі семантичного поля, в яке входить це дієслово. Зі зменшенням частоти дієслова

в семантичному полі, його синонімічний обсяг має тенденцію до зменшення. Синонімічний обсяг маркерів авторського ідіолекту, також має характерну тенденцію до зменшення порівняно з синонімічним обсягом нейтрально вибраних дієслів. Отримані результати виявляють зв'язок квантитативних характеристик синонімічної структури дієслів із структурою частотного розподілу семантичних полів цих дієслів в авторських текстах англомовної прози.

У подальших дослідженнях планується дослідити ряд квантитативних показників статистичної структури лексико-семантичних полів дієслів, які можуть бути метричними характеристиками стилю авторських текстів.

1. Білинський М. Е. Синоніміка англійського дієслова: Словник семантичних відстаней. Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999.
2. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке. Москва: Высшая школа, 1986.
3. Кузнецова Э. В. Лексико-семантические группы русских глаголов. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1989.
4. Левицкий В. В., Стернин И. А. Экспериментальные методы в семасиологии. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989.
5. Лингвистический энциклопедический словарь/гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. Энциклопедия, 1990.
6. Павлышенко О. А. Статистична структура лексико-семантичних полів дієслова в авторських текстах англомовної прози// Іноземна філологія. Вип.113. 2004 .

VERBS SYNONYMY IN THE FREQUENCY DISTRIBUTION OF SEMANTIC FIELDS IN THE AUTHORS' INDIVIDUAL STYLE

Olha Pavlyshenko

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str., Lviv
79000, Ukraine*

Shown in the paper is the connection between the quantitative characteristics of the synonymous structure of verbs and the structure of frequency division of the semantic fields of these same verbs in the authors' texts of English prose.

Key words: semantic field; text frequency; synonyms; idiolect; quantitative linguistics.

НЕКОНФЛІКТОГЕННЕ ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПІВ СПІЛКУВАННЯ У ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Ольга Козлова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто способи уникнення конфліктогенних ситуацій у діалогічному мовленні. Особливу увагу звернено на досягнення комунікативної ефективності завдяки максимам ввічливості та кооперативності.

Ключові слова: комунікативна ефективність; діалогічне мовлення.

Актуальність цієї статті зумовлена підвищенням інтересом мовознавців до комунікативно-прагматичного аспекту порушення процесу спілкування. Наявність порушень, які можуть носити кооперативний або некооперативний характер, є **об'єктом** нашого аналізу. У дослідженні використано діалоги з художніх творів сучасних англійських та американських письменників.

Метою роботи є опис та аналіз можливих порушень максимум спілкування, які не сприяють виникненню або поширенню конфліктогенної ситуації та виявлення вербальних та невербальних засобів спілкування, що допомагають уникнути конфлікту.

Попередні дослідження за темою. Цій проблемі було присвячено низку наших статей “Недотримання принципів спілкування в англійському діалогічному мовленні”, “Конфліктогенне недотримання принципу ввічливості в англійському діалогічному мовленні” та “Навмисне та ненавмисне порушення принципів співробітництва і ввічливості в англійському діалогічному мовленні”. Цієї проблеми у широкому плані торкались багато українських і зарубіжних мовознавців [10; 11; 14–16].

У більшості випадків людина спрямовує комунікативний акт у позитивне русло, отримуючи та повідомляючи певну інформацію своєму співрозмовнику. Вона володіє підсвідомо нормами комунікації (принцип кооперативності та ввічливості, парамовні засоби спілкування тощо). Звісно, що у процесі спілкування можуть відбуватися деякі збої. Деколи лише адресату вирішувати, як сприймати порушення комунікативних правил ігнорувати або критикувати, або навіть вдатися до конфлікту.

Успішність здійснення комунікативного акту в ідеальному його варіанті заснована на прагненні комунікантів зрозуміти один одного і ґрунтуються на наявності у них адекватного спільного фонду фонових знань з кожного конкретного питання, що виникають під час розмови [12, с. 41].

У кожного комуніканта є своя інтенція, яку він намагається реалізувати під час комунікативного акту. Деколи учасник свідомо спрямовує діалог у русло конфлікту. Спілкування стає ефективним, коли інтенції мовців збігаються і приходять до консенсусу. Але цього замало, бо **для ефективного спілкування** комунікантам потрібна ще інформація: а) про соціальні знання співрозмовника, які дають змогу робити висновок щодо його апперцептивних здібностей та орієнтувати на них свої мовленнєві дії; б) про ієрархічні співвідношення статусів, щоб регулювати дію етичних правил відбору мовленнєвих засобів [13, с. 52].

У цій статті нас більше цікавить неконфліктогенне порушення максимум, чинники, які призводять до збою під час процесу спілкування (мовні та парамовні конфліктогенні засоби).

I. Психологічний чинник (вікова нерівність комунікантів та різний соціальний статус).

Наступний приклад ілюструє неконфліктогенне порушення принципів спілкування через вікову різницю та різницю соціальних статусів:

"Hullo!" said Paul.

"I was looking for Captain Grimes," said the little boy.

"Oh!" said Paul.

"I suppose you're the new master?" he said.

"Yes," said Paul. "I'm called Penny feather."

The little boy gave a shrill laugh. "I think that's terribly funny," he said, and went away.

(Evelyn Waugh, 15)

Тут комуніканти нехтують дуже важливими правилами спілкування. По-перше, це принцип **ввічливості**. Маленький хлопчик не відповів на привітання, а відразу виклав суть свого візиту. Другий співрозмовник, Пол, не знає, як на це реагувати і говорить небагатозначну фразу "Oh". Ця фраза не несе ніякої інформації, вона не є зрозумілою хлопчикові, це явне порушення однієї з максим кооперативності – максими **способу**. Маленький комунікант не зважає на це і швидко змінює тему розмови, порушуючи максимум **відносин**. Під час свого нового запитання "I suppose you're the new master?" він дізнається, що у них різні соціальні статуси. Його реакція дуже незвичайна, він проникливо посміхається та йде, припиняючи на цьому контакт. Також, можна припустити, що через вікову різницю комунікантів у них дуже різні соціальні знання. Цілком очевидно, що співрозмовники не ставили перед собою мети зрозуміти один одного та обмінятися інформацією. Отже, попри такі значні порушення принципів спілкування та різницю в соціальному статусі, комунікантам усе ж таки вдалося уникнути конфлікту.

Для досягнення комунікативної мети мовець під час діалогу використовує вербальні та невербальні засоби спілкування. Мовне спілкування не відбувається ізольовано від довколишнього середовища, а завжди перебуває під впливом чинників, що мають значення для змісту самої комунікації та впливають на її результат [6, с. 61]. Іноді комунікативна мета не досягнена через невміле або недоречне використання певних засобів спілкування і це веде до порушення акту комунікації, або й викликає конфліктогенну ситуацію. Комуніканту, який вміє доречно використовувати такі засоби і володіє максимами загальновідомих принципів ввічливості та кооперації, буде дуже легко знайти правильний вихід з можливого конфлікту.

II. Невміле або недоречне застосування вербальних засобів.

До конфлікту можуть призвести застосування таких невербальних засобів:

- Проксемика (порушення комунікативного простору);
- Акт мовчання, який може мати різноманітне ілюктивне значення: обіцянку, винагороду, попередження, погрозу або прохання [3, с. 48];
- Кінетика (міміка, рух, жести);
- Фонація (голос та його характеристики: гучність, темп, тембр).

У художніх творах зрозуміти настрій героїв нам допомагають слова автора. Переглядаючи фільм, глядач може мимоволі випустити якийсь невербальний елемент, при тому, що у художньому тексті автор дуже чітко описує цю ситуацію, і це допомагає під час аналізу будь-якого діалогу з художньої літератури.

Проаналізуємо уривок діалогу з п'єси Б. Шоу "Пігмаліон":

Liza: [with sudden sincerity] I don't care how you treat me. I don't mind your swearing at me. I shouldn't mind a black eye: I've had one before this. [standing up and facing him] I want be passed over.

Higgins: Then get out of my way; for I want stop for you. You talk about me as if I were a motor bus.

Liza: So you are a motor bus: all bounce and go, and no consideration for anyone. But I can do without you, don't think I can't.

Higgins: I know you can. I told you, you could.

Liza: I know you did, you brute. You wanted to get rid of me.

Higgins: Liar.

Liza: Thank you.

(Bernard Shaw, 126)

Тут помітне розгортання конфлікту між чоловіком та жінкою. Під час діалогу домінує жінка, Ліза Дулітл. Тим самим вона нехтує принципом ввічливості, а саме, максиміою **великодушності**. Її звинувачення щодо дій Хігінса підсилюються невербальними засобами такими як: фонація (раптова щирісердечність) та порушення комунікативного простору Хігінса (підвелась, дивлячись йому в обличчя). Все це розлютило її співрозмовника. У кінці цього уривку Ліза звинувачує Хігінса у грубійності, а він закидає їй, що вона брехуха. Цей акт взаємного звинувачення становить порушення максими **скромності**. Ліза усе ж таки зробила поступку своєму опоненту, вимовивши у відповідь “Дякую”. Тим самим, вона зробила спробу пом’якшити загострення відносин, але конфлікт вже виник.

Для попередження або подолання конфліктної ситуації у ході діалогу можна використати такі вербальні та невербальні засоби як мовчання, натяк, допоміжна критика тощо. Звісно, що водночас вони можуть відігравати негативну роль у діалозі.

Мовленнєвий акт мовчання – невід’ємна частина діалогу [1; 3; 5; 8]. Мовчання як альтернатива слову може інтерпретуватися у діалозі найрізноманітнішим чином залежно від ситуативних, соціальних та психологічних чинників спілкування. Комунікативно значуще мовчання – це коли через нього може бути передана деяка інформація від відправника до адресанта і розшифрована останнім на основі значення контексту, ситуації, пресупозицій та інших обставин, за яких відбувається процес спілкування [8, с. 92].

Існує дуже багато приказок, присвячених мовчанню, що свідчать про його роль у нейтралізації конфліктності спілкування: *Краще мудре мовчання, ніж дурне казання. Срібні ви, мої слова, золоте мовчання! Мовчанка – теж відповідь. Довга балачка більш докучає, ніж довга мовчанка. Хто мовчить, той згоден. Надмірне базікання, як і надмірне мовчання, до добра не приводить.* Мовчання може як викликати конфлікт, так і погасити його. Треба тільки лише вміло користуватися цим прийомом, наприклад:

“See?” said Tam.

“What?” I said.

“You said a post must be loose.”

“No I didn’t. I just wondered why the fence had gone slack, that’s all.”

Tam looked at me but said nothing.

“So why has it them?” I asked.

“Mr McCrindle shouldn’t have kept interfering.”

“Yeah, alright, but that’s no reason...”

(Magnus Mills, 19)

На цьому прикладі ми бачимо як елемент мовчання рятує ситуацію. Спочатку комуніканти не розуміють теми розмови, оскільки вони вживають незрозумілі один одному репліки. Ймовірно, що це порушення максими **способу**. Один із комунікантів вдається до рятувального прийому мовчання, можливо, обмірковуючи ситуацію, і тим самим, прояснюючи тему розмови.

У цій ситуації мовчанню відведена роль зміни теми розмови у більш інформативний бік, але потім один з комунікантів починає “витягати” необхідну інформацію в іншій

людини, оскільки його відповіді не зовсім інформативні, а ситуація вимагає повної та чіткої інформації. Розглянемо ще один приклад:

“Who fixed the deal with FML?” Stuart asked.

Gerald left the radio alone but didn't answer.

“What do they need most? What do they always need?”

“Ammunition.”

“And?” Stuart urged.

“Funds,” Gerald said. (Lucy Wadham, 104-105)

Тут зміст мовчання надає контекст, ситуація, регламент соціальної поведінки, повір'я, ритуал [1, с. 418]. Також не останню роль відведено мовному засобу спілкування – натяку. Натяк – це партикуляризована дискурсивна імплікатура [4, с. 49]. Він відіграє рятівну функцію у спілкуванні. Дана імплікатура надає опонентові можливість чітко і ясно висловити інформацію, яку вимагає співрозмовник.

У ситуації натяку адресату відводиться не пасивна роль слухача, а активна роль, яка спонукає його до реактивних реплік [4, с. 51]. Натяк як мовленнєве явище неоднорідний [4]:

I. Вдалі натяки

1) коли адресат розпізнає, приймає та реагує на натяк негайно;

2) коли для розуміння, прийняття та реакції на натяк потрібно пояснення.

Розглянемо роль натяку у попередженні конфлікту в спілкуванні на наступному прикладі:

“One meets a lot of strangers at weddings,” observed Mrs May from the sidelines. “But they don't matter very much. It's a social occasion after all. One is not getting married to them.”

“You are silly ungrateful girl, Ann.”

“I don't care. I hate it here.”

“And hate me too, I suppose.”

“I didn't say that.”

(Anita Brookner, 106)

Це той випадок, коли адресат розпізнає, приймає та реагує на натяк негайно. Незважаючи на вживання експресиву (*silly ungrateful girl*), конфлікт припинено та спрямовано до дружнього руслу спілкування саме завдяки натяку.

II. Невдалі натяки

1) коли адресат не розпізнає, не приймає та не реагує на натяк;

2) коли адресат розпізнає натяк, але не приймає та не реагує на нього.

Проілюструємо ці дві підгрупи невдалого натяку та їх роль у погашенні конфлікту:

“Hi,” she said.

“I don't talk to girls,” he responded.

“You from the West Country?” she asked brutally, registering some kind of rural burr in his voice.

He said nothing.

Тут дівчина розпізнає натяк, але не приймає його та реагує на нього іншим запитанням, не отримуючи у відповідь жодного слова.

“How'd you hurt your hand, then?”

He ignored her. (Nicola Barker, 57)

А в цій частині діалогу дівчина відмовляється розуміти натяк, що з нею зовсім не будуть розмовляти і ставить інше запитання. Жодної відповіді вона не отримала і на цей раз. Нормальної та інформативної комунікації не відбулось, але ж і конфлікту також не сталося.

Критика, так само як натяк і мовчання, може носити як позитивний так, і негативний відтінок. Критика – дуже „гостра зброя” і нею треба вміти користуватися не

тільки в конфліктних ситуаціях, бо через невмілу критику конфлікт може виникнути на “порожньому місці”.

Вона може бути такою:

- з бажанням допомогти справі;
- з метою показати себе;
- з метою зведення особистих поррахунків;
- збереження чи підвищення свого становища і престижу;
- перестрашування; попередження заслужених звинувачень;
- з метою контратаки;
- одержання емоційного заряду [7, с. 140–141].

Розглянемо на прикладі дію критики, а також те, що викликало її.

“Go and dress, dear; you’ll be late.”

“All right, mother –”

“Don’t say “All right” and stop. Go.” (E. M. Froster, 155)

Так, тут присутній елемент критики. У першій репліці матері ми не спостерігаємо роздратування, навпаки, вона доброзичливо звертається до своєї доньки, використовуючи позитивно емоційне слово (*dear*) та пояснює, чому потрібно поквартитися. Критика з’являється тоді, коли донька вживає речення – подразник для матері (*all right*). Мати швидко змінює своє позитивне ставлення до неї, доводячи ситуацію майже до конфлікту.

Щоб застосування критики не призвело до конфліктогенної ситуації, потрібно пам’ятати про дуже важливий загальнолюдський чинник – етику критики.

Як і натяк критика перебуває на межі конфліктності, але завжди потрібно пам’ятати про звичайну етику. **Етика критики** передбачає, що той хто критикує, усвідомлює мотиви, якими він послуговується, і що критику спрямовано не проти особи, яку критикують, а на те, щоб зарадити справі. Етика реагування на критику передбачає врахування з боку того, кого критикують, мотивів, якими керується критик і прагнення того, хто критикує, брати до уваги не форму, а конструктивний смисл критики [7, с. 144].

Доступність розуміння діалогу залежить також у наявності стійких когнітивних структур, консенсусу щодо правил ввічливості, довіра співрозмовників та принципу доречності.

Розуміння мовленнєвих повідомлень у звичайному діалозі не повинно забирати дуже багато часу. Комунікант змушений покладатися на стійкі когнітивні структури – стереотипи мислення та поведінку, відпрацьовані у результаті досвіду взаємодії із зовнішнім світом.

Діалог передбачає наявність певних порозумінь між учасниками. Той, хто говорить, і той, хто слухає, повинні мати консенсус щодо правил ввічливості, щирості, стосовно впливу на діалог соціальних статусів учасників, про права співрозмовників, синтаксичних конструкцій тощо [2, с. 55].

Довіра – необхідна умова нормальної комунікативної взаємодії. Вона знаходиться в дуже тісному контакті з максимом **якості** (за Грайсом). Комуніканти завжди мають сподівання, що надана інформація є правдоподібною. Якщо ж довіра руйнується, то виникає неправда, яка неминуче веде до викривлення процесу спілкування, а саме, до конфлікту.

Ще одним із позитивних чинників, що допомагає у спілкуванні, є **принцип доречності**. Він не гарантує успіху комунікації, він лише вказує на засади, через які партнер комунікації погоджується обговорювати надану йому інформацію [9, с. 8]. Нехтування цим принципом може привести учасників до конфліктогенної ситуації, а саме, до порушення максим ввічливості.

"Where's the shark?" said one of the children, a fat boy of about thirteen. "I thought we were going to see a shark."

"Shut up," said his father. **"Where's this shark?"**

"What shark?" said Brody.

"The shark that killed all those people..."

(Patrick Nobes, 70)

У цьому прикладі помітне порушення принципу **ввічливості**. Батько на доречне запитання сина дав йому дуже грубу відповідь. Інший співрозмовник дає повну відповідь, не вдаючись до грубості. Із сином у батька виникає конфліктна ситуація, оскільки він порушив довіру свого сина, котрий довіряв йому в тому, що він знає про акул. Про це свідчить його бесіда з іншим співрозмовником.

Ще один приклад:

Alvaro: You just now accused me of trying to steal it off you.

Serafina: Well, you've been making me nervous!

Alvaro: Is it my fault you been a window too lag?

Serafina: You make a mistake!

Alvaro: You make a mistake!

*Serafina: **Both of us make a mistake!***

(Tennessee Williams, 692)

Альваро та Серафіна сваряться, звинувачуючи одне одного, але вони змогли досягнути консенсусу у цій складній ситуації. Вони зізналися, що разом допустилися помилки. На цьому конфлікт припинився.

Можна зробити висновок, що під час спілкування нерідко виникають значні або незначні порушення комунікативної ефективності, які мають психологічний або паралінгвістичний характер. Такі ненавмисні порушення несподівано можуть викликати загострення відносин, і тільки від учасників спілкування залежить, створювати чи не створювати конфлікт, а якщо він якимось чином і виникає, то потрібно вміло використовувати такі допоміжні засоби, як критика, мовчання, натяк тощо для приглушення конфлікту. Мовцям завжди потрібно пам'ятати про правила ввічливості та кооперативності, довіряти один одному, доречно вживати свої фрази. Не завжди слова, які мають негативне емоційне забарвлення, призводять до ускладнення діалогу. Потрібно лише відчувати, кому і як їх говорити. Також, обов'язковим елементом спілкування є вживання невербальних засобів комунікації для попередження конфліктів. Вони майже завжди відіграють рятівну роль у погашенні конфліктної ситуації.

1. Арутюнова Н. Д. Феномен молчания // Язык о языке. Сб. статей / Под общ. рук и ред. Н. Д. Арутюновой. Москва: Языки русской культуры, 2000.
2. Баранов А. Н. Что нас убеждает? (Речевое воздействие и общественное сознание). Москва: Знание, 1990.
3. Безуглая Л. Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации // Вісник Харківського державного університету, 2004. № 636.
4. Белозерова Е. М. Адресатный аспект намека: на материале немецкого языка // Вісник Харківського державного університету, 2004. № 636.
5. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. Учебное пособие. Ленинград, 1990.
6. Віротченко С. А. Вплив проксемної поведінки на досягнення комунікативної мети в конфліктних ситуаціях // Вісник Харківського державного університету, 2003. № 586.
7. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. Київ: Наукова думка, 1968.
8. Крестинский С. В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге // Личностные аспекты языкового общения: Меж вуз. сб. науч. трудов / Ред. кол.: И. П. Сусов и др. Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1989.
9. Минкин Л. М. Номинация и референция в высказывании. // Вісник Харківського державного університету, 2005. № 667.
10. Пиз Алан. Язык тело-

движения. Луганск: Глобус, 1998. 11. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 12. Шапиро Р. Я. Нам не дано предугадать, как слово наше отзовется//Языковое общение и его единицы: Межвуз. сб. науч. трудов Редкол.: И. П. Сусов и др. Калинин: Кал. гос. ун-т, 1986. 13. Шиленко Р. В. Прямые и косвенные экспрессивные высказывания в аспекте регулирования межличностных отношений//Языковое общение и его единицы: Межвуз. сб. науч. трудов . Редкол.: И. П. Сусов и др. Калинин: Кал. гос. ун-т, 1986. 14. Austin J. L. How to Do Things with Words, ed. J. O. Urmson and Marina Sbisa. Cambridge, Mass.: Cambridge: Cambridge University Press: Some Universals in Language Usage. Cambridge University. Press, 1987. 16. Grice H. P. Logic and conversation//Syntax and Semantics, v. 3. ed. By P. Cole and J. L. Morgan : Speech Acts. New York, 1975.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Evelyn Waugh. Decline and Fall. London: David Campell Publishers Ltd, 1993. 2. Bernard Shaw. Pygmalion. London: Penguin Books Ltd, 1957. 3. Magnus Mills. The Restraint of Beasts. London: Harper Collins Publishers, 1999. 4. Lucy Wadham. Lost. London: Faber and Faber Ltd, 2000. 5. Anita Brookner. Visitors. London: Penguin Books Ltd, 1998. 6. Nicola Barker. Heading Ireland. London: Faber and Faber Ltd, 1997. 7. E. M. Froster. A Room with a View. London: Penguin Books Ltd, 1990. 8. Patrick Nobes. Jaws. Leckhampton: Stanley Thornes (Publishers) Ltd, 1991. 9. Tennessee Williams. The Rose Tattoo and Other Plays. London: Penguin Books Ltd, 1976.

CONFLICT-FREE VIOLATION OF THE COOPERATIVE PRINCIPLES IN DIALOGUE

Olha Kozlova

Taras Shevchenko National University in Kyiv

The present paper contains an analysis and classification of the main reasons that can cause a conflict situation between the interlocutors in communication. The author focuses on verbal and non-verbal elements of communication on the basis of Politeness and Cooperation principles. They can help the interlocutors to reach communicative efficiency and avoid possible conflicts.

Key words: communicative effectiveness; dialogical speech.

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ФРЕЙМІВ ДО ВИВЧЕННЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Олена Галицька

Волинський державний університет імені Лесі Українки

Когнітивна лінгвістика оперує певними моделями когніції, пошук яких приводить дослідників до потреби розв'язати проблему структур репрезентації знань. Аналізуючи фреймову вербалізацію у науковому дискурсі з лінгвостилістики, робимо висновок, що фрейм відображає структурну організацію науково-практичної діяльності, подає відображення цієї діяльності в процесі її пізнання та структурну організацію отриманих знань у свідомості людини.

Ключові слова: когнітологія; фреймове представлення.

Когнітивізм – один з найважливіших напрямів сучасної лінгвістики. Поширеним є визначення когнітології як науки, що вивчає системи репрезентації знань та процеси, пов'язані з опрацюванням інформації, а також загальні принципи керування ментальними процесами. Ментальні процеси включають ті структури знання, які стають об'єктами дослідження когнітології. Отже, когнітологію можна визначити як науку про природу людського знання, його компоненти, джерела та розвиток.

Теоретичною метою когнітивної лінгвістики є розроблення концепції структурування знань, тобто вивчення процесів засвоєння, накопичення, оброблення та використання людських знань. Тут мають на увазі знання теоретичні й буденні, раціональні та ірраціональні, свідомі й несвідомі, тобто будь-які когнітивні утворення, що виступають як результат перероблення інформації людиною у її взаємодії з довкіллям. У досягненні мети когнітивної науки особливо важливою є мова як прямиий об'єкт дослідження та як засіб отримувати різноманітну інформацію. Мова є формою існування розумової діяльності людини, що охоплює всі галузі її індивідуального та суспільного життя. На сучасному етапі головним є питання про мовний матеріал як ключ до розв'язання проблеми природи розуму і думки. Саме мова відображає пізнання та є головним засобом вираження думки, тому вивчення мови відкриває шляхи до розуміння мислення. Лінгвістиці як науці про мову відводиться чільне місце у когнітології, в центрі уваги якої міститься проблема репрезентації знань, засобів та форм їх отримання, організації та експлікації у мовленні.

На думку Н. Хомського, фізик, який не в змозі встановити прилади спостереження на Сонці, робить висновки про склад його надр на підставі аналізу сонячного випромінювання. Когнітолог, позбавлений змоги побачити власними очима існуючу в людській голові ментальну картину, змушений робити висновки про неї за її відбитками в мові [8].

За визначенням німецького лінгвіста М. Бірвіша, когнітивні науки – це своєрідна інтеграція наукових дисциплін і методів, мета яких – виявити закономірності у ментальних структурах і процесах, що зумовлюють сприйняття, мислення, мову і поведінку людей [10; 11; 12]. Ці пошуки, з одного боку, орієнтуються на досягнення в галузі філософії, психології, біології, лінгвістики, антропології та інших наук, з іншого боку, їх характеризують особливі теоретичні методи аналізу – використання результатів фундаментальних досліджень у галузі математики, формальної логіки і кібернетики, а також, що дуже важливо, засоби вербалізації, вербальної реалізації відповідних знань, ін формаций, наукових та художніх здобутків.

Визначаючи поняття “когнітивна лінгвістика”, М. Бірвіш, якого є підстави вважати автором цього терміна [10; 12, с. 645], пише, що ця назва не позначає спеціальної галузі (десь між психологією і семантикою), а лише вказує на певне розуміння характеру і мети науки про природні мови. В основі такого розуміння лежить уявлення, що природні мови, їх засвоєння і використання, є результатом людської думки, тобто мова – це ментальний феномен. Об’єктом когнітивної лінгвістики стає мовне знання чи ментальна структура, яка визначає мовну поведінку – породження та розуміння вербальних висловлювань.

Головне завдання когнітивної лінгвістики М. Бірвіш формулює так: найбільшим досягненням дитини у перші роки життя є оволодіння мовою. Багато що зумовлено соціально, але очевидно, що ця мовна здатність має бути біологічно запрограмованою. Основним завданням когнітивної лінгвістики є дешифрування цієї програми [11, с. 22].

Змістовний аналіз сучасного розвитку когнітології як актуальної наукової парадигми містить монографія М. Полюжина. Головне завдання когнітології, на його думку, полягає у максимальній експлікації форм і процесів породження людського знання мовними засобами і створенням теоретичної основи для втілення систем класу “штучний інтелект” [5, с. 14].

Характеризуючи когнітивну лінгвістику в її сучасному стані, представниця Кельнської школи когнітивних досліджень М. Шварц виокремлює такі її найважливіші ознаки:

- ментальність, коли мову розглядають як підсистему у процесі пізнання, а у фокусі її уваги є дослідження репрезентації мовної системи у загальній ментальній системі;

- динамізм – коли розглядаються також механізми реалізації як детермінанти мовної компетенції, що включаються у лінгвістичний аналіз;

- інтегративність, коли враховуються репрезентативні і процесуальні аспекти компонентів мовної системи;

- міждисциплінарність, коли до лінгвістичного аналізу залучають дані інших когнітивних наук, що є головною визначальною рисою когнітивної лінгвістики [20, с. 55–56].

Отже, когнітивний напрям у лінгвістиці вивчає характер систематизації, категоризації і концептуалізації людського досвіду, викарбованого у мові. Аналізуючи зміст, що вербалізується у формі словесних знаків, когнітивна лінгвістика сприяє узагальненню відомостей про світ, який оточує людину, і до якого людина адаптується. У багатоплановій системі когнітивних досліджень сама лінгвістика є головним постачальником матеріалу, потрібного для розуміння механізмів організації знання, закладеного в людській пам’яті.

Розуміючи складність проблематики, пов’язаної з особливостями репрезентації знань, засобів і форм їх отримання, організації та експлікації у мові та мовленні, ми розглядаємо термін фрейм як один із можливих шляхів вербальної схематизації людських знань.

Важливо зазначити, що усередині самої лінгвістики існували тенденції і теоретичні уявлення, близькі до теорії фреймів, які забезпечили підґрунтя для її сприйняття і вдалої адаптації. Серед лінгвістичних джерел теорії фреймів слід назвати теорію семантичного поля І. Тріра, відмінкову граматику Ч. Філлмора, теорію “фундаментальних реляцій” Дж. С. Мілля, теорії лексичного тлумачення, розроблені в моделі “смысл-текст” Ю. Апресяна, І. Мельчука [21; 6; 18; 1; 4]. Говорячи про психологічне підґрунтя теорії фреймів, треба назвати такі відповідні фреймам психологічні категорії, як гештальти та прототипи, що співвідносяться з фреймами.

Докладно і послідовно поняття фрейму у складі інструментарію лінгвістичної семантики описав у своїх працях Ч. Філлмор. Він вперше розглянув поняття фрейм як будь-яку систему лінгвістичної селекції, що включає набори слів, вибори граматичних правил чи лінгвістичних категорій, пов’язаних з прототипними зразками сцени [14, с. 124]. 1985 р. Ч. Філлмор писав, що фрейми – це специфічні уніфіковані каркаси знань, чи когерентні схематизації досвіду [15, с. 223]. Згодом науковець розглядає фрейми як когнітивні структури, знання яких припускається для концептів енкодovаних словами [7, с. 75].

Отже, колекція дефініцій та тлумачень, запропонованих Ч. Філлмором, демонструє, що починаючи з лінгвістичної позиції розуміння фреймів як лінгвістичних конструкцій, концепція самого поняття фрейму отримала когнітивну ре-інтерпретацію.

З погляду глибинних, суттєвих характеристик теоретичного осмислення фреймів та їхнього місця у загальнолінгвістичній парадигмі, Ч. Філлмор, з урахуванням семантики термінологічного розмежування понять *фрейм*, *сцена*, *схема*, *опис*, *шаблон*, *сценарій*, *прототип*, *модуль*, *модель*, засвідчує, що слова мовного фрейму активізують у свідомості того, хто говорить/пише, весь фрейм і асоційовану з ним схему (уведену в модель потенційної сцени), яка може бути використана як інструмент побудови блоків для конструювання (на основі слів тексту) моделі дискурсу, тобто пов'язаної моделі можливого (альтернативного) світу, сумісною з текстом [7, с. 340].

У праці “Про психологічну релевантність фреймів”, Дж. Андор, порівнюючи такі когнітивні категорії, як сцени, сценарії та ін., інтерпретує фрейм як лінгвістично-орієнтований концепт, який забезпечує мовну реалізацію знань, що містяться у сценах і сценаріях. Він наголошує, що сцени і сценарії – це структури знань, пов'язаних із збереженням інформації про світ та її використання у процесі розуміння і вербалізації. Ці когнітивні категорії описують глобальні моделі подій, станів і дій. Фрейми займають проміжне місце між сценаріями і сценами, з одного боку, і природною мовою, – з іншого. Вони безпосередньо задіяні у процесі природно-мовної комунікації і використовують знання, які містяться у сценах і сценаріях [9].

Звертаючись до співвідношення дискурсу і його лексичної наповнюваності, ми використовуємо концепт, за допомогою якого на основі оболонок мовних висловлювань можна виявити її зміст у всій багатовимірності, з урахуванням його функціонування у рамках відповідних системних відношень та певної комунікативної ситуації.

Поняття “фрейм” виступає саме такою когнітивною структурою у феноменологічному полі людини, яка ґрунтується на ймовірному знанні про типові ситуації і пов'язаних з цим знанням очікуваннях від властивостей і відношень реальних або гіпотетичних об'єктів. За своєю структурою, фрейм складається з вершини (теми), тобто макропозиції, і слотів, терміналів, які заповнюються пропозиціями. Ця когнітивна структура організована навколо певного концепту, але на відміну від тривіального набору асоціацій, такі одиниці містять лише суттєву, типову і потенційно можливу інформацію, що асоціюється з цим концептом.

На думку Т. ван Дейка, ми розуміємо текст лише тоді, коли розуміємо ситуацію, про яку йдеться. Учений вважає фрейми інструментом знань і розуміння мовленнєвих актів, пов'язує їх функціональність з контекстом і пізнанням [2, с. 12–13].

Фрейм як феномен лінгвокогнітивного змісту є системою лексем, пов'язаних спільною темою чи прагматикою дискурсу, спільною участю в актуалізації фрагментів усної/писемної комунікації.

Особливо вагомими є фрейми у науковому дискурсі. Як важливий компонент когнітивного поля мовних сфер, фрейм є основною структурою репрезентації, розуміння, продукції, репродукції та трансформації знань, ідей, висловлювань з урахуванням когнітивних феноменів: бажання, подання, оцінки, норми, актуалізації, інтерпретації тощо [3, с. 106; 2, с. 12].

Розгляньмо деякі сегменти мовної фактури з лінгвостилістики навчальних посібників Е. Різель, О. Шендельс “*Deutsche Stilistik*” та І. Гальперіна “*Stylistics*”, зіставивши два фрагменти тексту розділів: “*General Notes on Functional Styles of Language*” та “*Problem der Stilklassifikation*”, де розглядається проблема класифікації функціонального стилю [16, с. 18–19; 19, с. 18–20]. На перший план інтерпретації поняттєвого змісту, що стоїть за цими текстами, висувається термін *Funktionalstil* – який містить головне змістове навантаження текстів і є ключовим поняттям тексту.

Фрейм тексту *Funktionalstil* виявляється найзначущішим у фрагментах обох текстів, є ієрархічно організованою структурою, на тлі якої виявляються об'єднання термінологічних структур – слів і словосполук у групи фреймів, об'єднаних спільним тематичним функціонуванням, оскільки мотивуються, визначаються й взаємно структуруються відповідними галузевими знаннями або пов'язані єдиними схематизаціями досвіду.

Як видно, основою фреймової селекції та групування є не стільки спільність семантики, скільки спільність концептуальних уявлень, спільність бачення об'єкта і ототожнення його з іншими об'єктами у процесі пізнання.

Слід зауважити, що фрейм *Funktionalstil* розглядається як родовий термін, який має вищий ступінь узагальненості порівняно з його видовими відгалуженнями.

Ці фреймові термінологічні структури у фрагментах обох текстів виділені графічно, оскільки утворюють план презентації наукового матеріалу проблематики функціонального стилю.

Отже, складовими термінологічними компонентами тематичної сітки фрейму тексту *Funktionalstil* є такі наступні термінологічні групи фреймів:

– у Е. Різель: *Funktionalstile: 1. Stil der schönen Literatur. 2. Stil der Presse und Publizistik. 3. Stil der Wissenschaft. 4. Stil der öffentlichen Rede. 5. Stil der Alltagsrede.*

– у І. Гальперіна: *Style of language: 1. The belles-lettres style. 2. The publicistic style. 3. The newspaper style. 4. The scientific prose style. 5. The style of official documents.*

Слід зауважити, що кожна з цих груп утворює свою концептуальну схему, коло чи поле, які відтворюють комплекс понять, пов'язаних з цими термінами, і фіксують відношення між ними, взаємозв'язок, взаємодію згідно з досвідом і знаннями певного мовного соціуму.

Кожна наукова праця – це вияв авторської індивідуальності і творчого характеру пізнання й міркувань, їхнього втілення у засобах організації викладу, що передбачає добір і відповідне лексичне наповнення фреймових комплексів передусім науковими фреймами, які виявляються на рівні фахової лексики і термінології, адекватних відповідній науковій концепції, ситуації, і – насамперед, вимогами прагматики дискурсу наукового дослідження.

Когнітивний метод лінгвістичних досліджень дає змогу виявити втілені у мовній формі знання і досвід конкретних культурно-історичних і соціальних спільнот і груп. Типові когнітивні структури, які відповідають поширеним і загальноприйнятним ситуаціям у комунікативній сукупності, до якої належить мовець/автор, ми визначаємо як фрейми. Це стереотипні, специфічні для конкретних соціальних груп моделі співзнання.

З цього погляду, терміни, а кожний термін – це значуща одиниця і є продуктом та результатом пізнавальної діяльності людей, за допомогою яких спілкуються спеціалісти конкретної галузі знання, є науковими фреймами. Це особливі когнітивні структури, що потребують відповідної поведінки, яка продиктована конкретними знаннями. На думку Т. А. ван Дейка, фрейми організують наше розуміння світу в цілому, а тим і звичну поведінку [13, с. 153–162].

Фрейми наукового тексту – важливий мовний компонент когнітивного поля текстового матеріалу. Вони творять розуміння, продукцію та трансформацію знань, ідей, думок з урахуванням значущих дискурсних феноменів: оцінки, кваліфікації, інтерпретації тощо.

Щодо наукового дискурсу, то автор виявляється носієм предметної термінології, виступає суб'єктом дисциплінарного фонового знання, потрібного для розуміння наукового тексту, суб'єктом пізнання, думки, оцінки і роздумів, суб'єктом викладу й ініціатором діалогу з адресатом (хоча, іноді у науковому дискурсі фіксується самоусунення науковця як адресанта задля об'єктивності викладу). Автор наукового викладу, породжуючи текст, здатний моделювати мовну поведінку носія мови, тобто найприроднішу мовну ситуацію, застосовуючи фреймову організацію тексту з адекватним функціонуванням у

фреймових комплексах фахової лексики і термінології, досягає якісної дискурсної презентації змісту наукових досліджень.

1. Апресян Ю. Д. Теоретическая семантика в конце XX столетия//Известия РАН. СЛЯ. 1999. Т. 58. № 4. 2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. Москва, 1989.
3. Кусько К. Я. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики// Наукові записки Академії наук вищої школи України. К., 2002. Вип. 4. 4. Мельчук И. Р. Опыт теории лингвистических моделей “Смысл-Текст”. Москва, 1974.
5. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород: Закарпаття 1999. 6. Филлмор Ч. Дело о падеже//Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1981. Вып. 10. 7. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики// Зарубежная лингвистика. Москва, 1999. Т. 3. 8. Хомский Н. Язык и мышление. Москва, 1972. 9. Andor J. On the psychological relevance of frame/Quaderni di Semantica. 1985. Vol. 6, No. 2. 10. Bierwisch M. Die Integration autonomer Systemüberlegungen zur kognitiven Linguistik. Mskr. 1981. 11. Bierwisch M. Was ist, was kann kognitive Linguistik?// Spektrum, 1986. H. 1. 12. Bierwisch M. Linguistik als kognitive Wissenschaft. Erläuterungen zu einem Forschungsprogramm//Zeitschrift für Germanistik. 1987. H. 6. 13. Dijk T. A.van. Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hague: Mouton de Gruyter, 1981. 14. Fillmore Ch. J. An alternative to checklist theories of meaning//BLS. 1975. Vol. 1. 15. Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding// Quaderni di Semantica. 1985. Vol. 6, No. 2. 16. Galperin I. R. Stylistics. Moscow, 1971. 17. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Stanford, CA, 1991. Vol. 2. 18. Mill J. S. A system of Logic. N. Y., 1846. 19. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. M., 1975. 20. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 1996. 21. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. Bd. 1. Von Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts. Heidelberg. Winter, 1931.

APPLYING FRAMES THEORY TO THE STUDY OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Olena Halytska

*Lessia Ukrainka Volyn State University
13, Prospect Voli
43025 Lutsk, Ukraine*

Frames are structures that organize human knowledge from a cognitive point of view. Frame conceptions play an important role in Computer Science (Artificial Intelligence), (Cognitive) Linguistics, (Cognitive) Psychology and Education. In cognitive linguistics the frame concept is used in conjunction with such concepts as background knowledge, idealized cognitive model, mental space, etc. The basic structure of a frame contains labelled slots that can be filled expressions, fillers (which may also be other frames). So the frame is one way of representing background knowledge used in the production and understanding of discourse. The article analyzes stylistic frames within scientific discourse with the speaker/writer at the center of the process of communication.

Key words: cognitology; frame representation.

ЕМОТИВНА ФУНКЦІЯ СУБСТАНТИВНОЇ ОЦІННОЇ НОМІНАЦІЇ У РОМАНАХ У. СТАЙРОНА

Оксана Лозова

Львівський національний університет імені Івана Франка

Мета цього дослідження – вивчити субстантивні предикати оцінки у романах У. Стайрона “Лягай у темряву” (1951), “Софія робить вибір” (1979) та “Підпали цей дім” (1960). Предикативи досліджуються в почуттях-відносинах як психічних універсалиях у формі екстенціоналів цих відносин (наборів релевантних рис, що утворюють певну типову ситуацію у свідомості мовців). Екстенціонали аналізуються за допомогою змінних, їх компонентів, таких як X – суб’єкт оцінки, Y – об’єкт, W – основа оцінки, N – норма. Дослідження ведеться з використанням подвійних змінних, поверхневих та глибинних, об’єктивних та суб’єктивних, між якими існують відношення протиставлення. Внаслідок цього виявляється зміна значення предикатива у ширших оцінних ситуаціях, розмитість його смислових меж. Предикативи аналізуються в емоційно-оцінних відношеннях, що переважають у кожному романі.

Ключові слова: субстантивний предикатив оцінки; емоційно-оцінне відношення; екстенціонал; оцінна ситуація.

Проблеми мовної номінації, явища, яке виникло разом із появою людини і є частково також містичним актом творіння, не втрачають своєї актуальності і досі. У вузькому вжитку термін “номінація” розуміють як позначення предметів за допомогою окремих слів та словосполучень, або ж – відношення мовних одиниць до немовних фактів, ситуацій, реалій [5, с. 101]. Залежно від комунікативного призначення, виділяють чотири типи номінацій: екзистенційну (називає існування); ідентифікуючу (встановлює статус особи); предикатну та номінацію-звертання [1, с. 322]. Сутність номінації, що виконує предикатну функцію, полягає у позначенні й оцінюванні властивостей індивіда, дій, процесів, подій, явищ, стану справ через підведення їх під закріплені у даному мовному коді поняття [1, с. 322].

Оцінний предикат є одним із найважливіших елементів оцінних суджень [6, с. 20]. Виділяють загально- та частковооцінні предикати. До складу останніх і входить предикатив-субстантив [10, с. 7–8], чи не найважливіше джерело емоційно-оцінної валентності, оскільки він передає найгенералізованішу оцінку, не лише певної якості, а її носія взагалі.

Слід визначити межі субстантивної оцінної предикатної номінації. Такими предикативами є, по-перше, оцінні іменники, а також, по-друге, лексичні одиниці вторинної номінації – сюди належать зоо-, фіто- та міфоморфізми (емоційно-оцінні найменування особи через назви тварин, рослин, міфічних істот). У другому випадку оцінна сема з’являється саме у предикативній позиції [10, с. 7–8].

Крім того, структура предиката [1, с. 340] чи напівпредиката [6, с. 18], елемент предикації [1, с. 341] різні науковці визнають також за звертаннями, наголошується вживання у позиції звертання емоційно-оцінних номінацій [9, с. 82]. Тому, на нашу думку, номінацію-звертання можна розглядати у цьому випадку у складі предикатної (оцінної) номінації. Деякі науковці зазначають, що додаткова предикація з’являється також у прикладах і відокремлених членах речення, анафоричних висловлюваннях [2, с. 156], номінативних реченнях [4, с. 8], інвертованих епітетах [10, с. 10]. Супроводжувані актуалізаторами

оцінні іменники, вжиті у функції підмета чи додатка, також набувають додаткової предикативності. Існує і така думка, що дерогативні найменування особи належать до слів із предикативним типом лексичного значення [7, с. 1]. Вважають, що оцінні предикати здатні створювати ефект поліпредикативності, оскільки їхня семантика передбачає ще один, імпліцитно прихований предикат: “Ім, неукам, цього не зрозуміти” – “Я вважаю їх неуками”, або “Вони є неуками” [6, с. 21]. Отже, номінацію-звертання можна розглядати як варіант предикатної, а також об’єднати перелічені раніше синтаксичні структури як засіб вираження глибинної субстантивної предикатної номінації, що дорівнює формально поверхневим предикативам. Іменники, вжиті у таких контекстах, становлять *глибинні субстантивні предикативи оцінки*, чи оцінні предикативи (скорочено *с.п.о.*). Контексти, у яких виникає оцінне відношення, називатимемо оцінною ситуацією.

Важливим шляхом у вивченні предикативної оцінної модальності є розгляд почуттів-відносин – її елементів як психічних універсалій у формі екстенсіоналів цих відносин, що містять ціле гроно змінних. Під *екстенсіоналом* розуміють набір релевантних рис, або параметрів, що утворюють якусь типову ситуацію у світі, у свідомості ж вона відбивається у вигляді певного емоційно-оцінного відношення [3, с. 67]. До того ж виходять із гіпотези, яка лягла в основу когнітивної теорії фреймів, а саме, що знання про світ складається за певними схемами із знань про певний набір стереотипних ситуацій [8, с. 7]. Релевантними компонентами всіх емоційно-оцінних відношень (*ЕОВ*) є: *X* – *суб’єкт* ЕОВ, *Y* – *об’єкт* ЕОВ, *N* – *норма* ЕОВ, встановлена класом належності *X* щодо об’єкта *Y*, *W* – *ознака* ЕОВ, виділена в *X*, яка є в основі емоційно-оцінного відношення *Y*-а [3, с. 69].

У цьому дослідженні особливості вживання субстантивних предикативів оцінки проаналізовані у трьох романах У. Стайрона – “Підпали цей дім” (1960), “Софія робить вибір” (1979) та “Лягай у темряву” (1951), що належать до жанрового різновиду психологічного роману та характеризуються високим рівнем емоційно-оцінної валентності тексту. Ми визначаємо роль субстантивних предикативів оцінки в емоційно-оцінній тканині тексту, деталізуємо екстенсіонали домінуючих емоційно-оцінних відношень у кожному з цих романів. Аналіз показав, що у кожному романі переважає лише одне відношення, що значною мірою зумовлено тематикою твору. У романі “Лягай у темряву” (221 с.п.о.) найважливішим чинником оцінювання є фатальний брак нерозуміння між родичами, а нерозуміння, не знешкоджене любов’ю, спричиняє зневагу. Екстенсіонал, співвідносний із ЕОВ зневаги, у найзагальнішому вигляді можна представити так: *X* відчуває і виражає своєю поведінкою, що *Y* не має для нього цінності, не вартий його уваги. Основою ЕОВ може бути: а) належність *Y*-а до менш престижного соціуму, ніж *X*; б) відсутність у *Y*-а соціальних або особистих достоїнств [3, с. 77]. Залежно від характеру об’єкта і підґрунтя його емоційної оцінки виділяють три екстенсіонали зневаги: соціальний, особистий і предметний [3, с. 78]. Загалом ЕОВ зневаги у романі “Лягай у темряву” виглядає так:

Екстенсіонал 1: *соціальний* (13 % ЕОВ): національна зневага – (2 с.п.о.), соціально-культурна – 6, соціально-адміністративна – 7.

Екстенсіонал 2 : *особистий* (82 % ЕОВ): психофізіологічна зневага – 82 с.п.о., вікова – 5, професійна – 7.

Предметний екстенсіонал не характерний для цього роману, натомість можемо виокремити незначний *абстрактний* екстенсіонал (належать 5 с.п.о.): *Y-інформаційний об’єкт* – 1, *Y-стиль життя* – 1, *Y-ситуація* – 1, *Y-світосприйняття* – 2 с.п.о. Як видно, загалом переважає емоційно-оцінне відношення зневаги в особистому екстенсіоналі. Спостерігаємо такі його контекстуальні особливості:

1. низька стилістична варіативність с.п.о., знаходимо одиничні випадки додаткового метафоричного та метонімічного переосмислення: *Yet Loftis himself had been no choice*

soul [11, с. 228], 2 ланцюжки епітетів: *I thought you were the Sweet Briar intellectual type* [11, с. 201]. Переважно відсутнє усяке атрибутивне розширення змісту, і це обмежує оцінку семантичними рамками власне с.п.о. Спостерігаємо поодинокі випадки застосування прийомів контрасту (2 с.п.о. – *I was going to be one hell of a politician(...)* Look at me now – a goddam rotten **failure** [11, с. 83]) та іронії (2 с.п.о. – *Mother. She's such a faker. Look at this circus* [11, с. 256]);

2. подекуди трапляється протиставлення компонентів у соціальному й особистому аспектах: *Whose life (...) was one big cliché* [11, с. 209] – N соц. не заперечує стандартизації;

3. протиставлення компонентів ЕОВ у поверхневому і глибинному аспектах: *a dirty, wrenched schoolboy* [11, с. 54]: Y пов. – зіпсований хлопчак, Y глиб. – зіпсований дорослий.

У романі “Підпали цей дім” (658 с.п.о.) домінує емоційно-оцінне відношення погорди, що межує з несхваленням (315 одиниць). Екстенціонал, співвідносний з ЕОВ погорди, у найзагальнішому вигляді виглядає так: суб’єкт оцінки (X), що має у своїй картині світу норму (N) вважає, що об’єкт оцінки (Y) не відповідає цій нормі N – еталонів за ознакою (W). Цей факт і викликає у X-а ЕОВ [3, с. 84]. Характерними ознаками смислового наповнення ЕОВ погорди є: а) “недосягання” за релевантними ознаками до стандартного представника свого класу; б) цілеспрямоване бажання “принизити” об’єкт емотивної оцінки [3, с. 84]. Залежно від об’єкта відношення виділяють два різновиди погорди: *особиста* (Y – особа /соц. колектив) та *неособиста* (Y не є особою).

Варіанти **особистого ЕОВ погорди** у цьому романі розподіляються так:

Y – представник професії/роду занять – 39 с.п.о.; W – професійна непридатність;

Y – представник соціальної групи/класу/стану – 35 с.п.о.; W – станова суперечність;

Y – особа певного віку (W – невідповідність віковим стандартам знань, поведінки, досвіду – 5 с.п.о.;

Y – виразник певної поведінки, серед них мовленнєвої – 209 с.п.о. (W – суспільна неадекватність поведінки).

Неособисте ЕОВ погорди (33 елементи) виглядає так: Y-*соматизм* – 2 одиниці, Y-*артефакт* – 13, Y-*локатив* – 3, Y-усний або друкований *інформаційний об’єкт* – 10 (у т. ч. 5 – твір мистецтва), Y-*психічний стан особи* – 2, Y-*рід занять* – 2, Y-*стан речей, ситуація* – 1. Як видно, ЕОВ переважно виражене в особистому плані (288 с.п.о.); воно відзначається такими особливостями:

1) **розмитість смислових меж** конкретного с.п.о., його **одночасна належність до різних варіантів**, чому сприяє накладення семантики вужчого контексту (*Army trash* [12, с. 434] – зневага щодо військового і особи як такої) та ширшого контексту цієї оцінної ситуації і тексту загалом, багаторазової різноманітної характеристики Y-а X-ом; належність одного с.п.о. до кількох варіантів емоційно-оцінного відношення;

2) **контекстуальне семантичне переосмислення** с.п.о., **наявність поверхневих та глибинних компонентів ЕОВ**, за зразком поверхневих та глибинних синтаксичних структур, незбігання глибинних Y, W, N із поверхневими (*a bunch of little boys* [12, с. 403]: Y пов. – хлопчак, Y гл. – представники групи за інтересами, W пов. – фізична незрілість, W гл. – соціальна незрілість). Це особливо характерно для предикативів, що виражають іронію;

3) **наявність відмінних об’єктивних** (суспільно закріплених) **та суб’єктивних** (у свідомості конкретного X) **критеріїв, їх протиставлення**: *Army trash* [12, с. 436]: N суб’єктивне/N об’єктивне – низький/високий соціальний та інтелектуальний статус військового);

4) наявність ширших оцінних ситуацій, представлених більшою кількістю с.п.о., що належать до різних інваріантів ЕОВ (*this vegetable, (...), this painter without portfolio* [12, с. 259];

5) контекстуально-структурною особливістю вжитих тут с.п.о. є використання *заперечення*, з різною метою: а) відмежування від статусу, наданого об'єктові суб'єктом, і який не відповідає дійсності або соціальній чи особистій нормі: *I am not a bum, a criminal whom you may talk to like*– [12, с. 180] (із ставлення суб'єкта об'єкт реконструює свій статус на основі суспільно прийнятих норм стосовно кожної соціальної верстви); б) через неможливість із певних причин – ймовірно, неповотно наявної інформації, або психологічної некомпетентності виділити ознаку в основі оцінювання об'єкта, щоби скласти точний оцінний висновок: *“The man was a devil”. “No”, said I. “He was no devil”. But I didn’t know* [12, с. 232]; в) в емфатичних конструкціях для підсилення оцінки: *The whole lot of you is nothing but a bunch of rummies* [12, с. 289];

6) для підсилення емоційно-оцінної валентності с.п.о., банальні метафори, вживаються у контексті різноманітних стилістичних засобів, найчастіше епітетів, метафор, а також прийомів контрасту, іронії (у випадку застосування останніх вони підпорядковують собі процес творення оцінки). Можливе також ситуативне підсилення емоційно-оцінного ефекту через контраст оцінок одного *У* різними *X* (10 оцінних ситуацій). Спостерігаємо використання актуального членування речення: при типовості релативного вираження оцінної номінації у нечисленних випадках оцінка спрямовується у тему, що знижує її потенціал для *X* чи реципієнта (*you are going to forgive me for being a bastard* [12, с. 180]).

7) Оцінка, виражена атрибутивно доповненим іменником широкої семантики визначається вужчим контекстом або складається на основі сукупності попередніх оцінок даного *У* даним *X*-м у ширшому контексті, вона стає комплексною і містить різні *W* (*E x e u n t omnes. Exit the whole lousy bunch* [12, с. 245]. Попередні оцінки даного *У* (групи): *flicker creeps* (3 слововживання), *rats, bimbo, spook, great blond bundle of Mason’s, a real foursquare, fluid-drive humping machine, second-raters, hand-me-downs from vaudeville, these jugglers and chuckleheads and such trash*. Отже, у даному разі спостерігаємо: **У збірне* – група, акторсько-режисерський склад, **W1 збірне* – нестача професійної майстерності (конкретно – в аспекті широти (*jugglers*), таланту (*second-raters*), актуальності їх роботи (*hand-me-downs*), **W2 збірне* – особисті недоліки (боягузливість (*rats*), розумова обмеженість (*chuckleheads*)).

Розгляньмо докладніше ЕОВ у його варіантах:

Варіант 1, де *У* – особа як *представник професії, роду занять* (переплітається із соціальним), *W* – нестача професійної майстерності при *N* – бути майстром своєї справи: *this ignorant general with a baby-faced smile* [12, с. 14]. Спостерігаємо такі контекстуально-структурні та контекстуально-сміслові підваріанти варіанта 1:

протиставлення суспільних і особистих компонентів ЕОВ: *Gangway! Out of the way, you Army trash!* [12, с. 436]. *W* особисте – нестача професійної майстерності саме на підставі належності до певної професії як такої. *N* особисте представляє низький соціальний, інтелектуальний та особистий статус військового, *N* суспільне особи – високий статус;

глибинні й поверхневі компоненти: *Just when an artist should be(...) achieving maturity (...). He becomes a hipster. A juvenile delinquent. A dirty-mouth little boy* [12, с.118], де *У* пов. – неповнолітня особа, *У* глиб. – особа зрілого віку (+ представник професії), *W* пов. – нестача життєвого досвіду, *W* глиб. – нестача соціальної (+ професійної зрілості). *N* пов. – (припускається незрілість), *N* глиб. – (незрілість не схвалюється). Сам *У* зміщує акцент на поверхневі компоненти, через це оцінка проводиться невідповідно до його статусу.

3) поєднання компонентів різних варіантів в одному с.п.о.: *An expatriate, a self-confessed hater of all things American, he lived in sulky exile (...) Rumor had it that he was aloof to the vanishing point, a locker of doors and a slammer down of windows (...)*[12, с. 372–3]. Y1 – представник професії. W1, нестача професійної придатності, не спостерігається, натомість бачимо W2 – психологічна/емоційна нестабільність (*a locker of doors, a slammer down of windows*). Синтаксична структура речення (*a hater* – в анафорі), перелік, форма біографічного уривка настроюють читача на W1, отже, додається ефект “ошуканого очікування”.

Варіант 2, де Y – **виразник соціальної групи/класу/стану** – 35 с.п.о., W – невідповідність щодо N – соціальних стандартів співіснування у даній групі.

Спостерігаємо такі особливості контекстуальних структурних смислових підваріантів:

1) наявність протиставлення поверхневих та глибинних компонентів ЕОВ: *The town's full of Americans! (...)Morticians, beauticians, matrons! All sorts of riffraff!* [12, с.289]. Y поверхнєве – представники певних професій (*beauticians, morticians*) та виду занять (*matrons*, актуалізується сема “економка”, “домогосподарка”). З одного боку, вибір і перелічення саме цих трьох професій виглядає неправдивим і невиправданим щодо когерентності тексту. Проте прочитується Y глибинне, що в алегоричному перифразі представляє найтиповіших представників середнього класу сучасної персонажеві Америки. У цьому плані і з'являється глибинна когерентність: суспільство, що складається із людей, не просвітлених думкою, зайнятих єдино досягненням матеріального добробуту (*matrons*); що прагне лише зовнішньої ефектності (*beauticians*) приречене, воно поховас себе ж (*morticians*);

2) наявність протиставлення суспільних і особистих різновидів компонентів ЕОВ: *some witless nincompoop of a fat rich uncle* [12, с. 417] – особистий план переходить у соціальний, Y поверхнєве, “щедрий дядечко” замінюється Y глибинним – “жертводавець”, “меценат”, яке, до того ж, одержує додаткову негативну коннотацію (тавтологічне вживання *witless; nincompoop, “дурень”*). Отже, у цьому разі не збігаються NN – особиста і соціальна (в останній меценатство заслугоує похвали). В іншій оцінній ситуації *...they'll be men again, human beings, not a bunch of smug contented hogs rooting at the trough. Ciphers without mind or soul or heart. Soap peddlers!* [12, с. 15] – відбувається посилення через прийом контрасту та номінативні окличні речення;

3) поєднання компонентів різних варіантів в одному с.п.о. чи оцінній ситуації: *Parinello put me on night duty. The swine. Again I'll swear it's because I'm an intellectual and he's an unreasoning blockhead who despises thought* [12, с. 198]. Тут протиставляються Y1 та Y2, інтелігент та неінтелігент, за знаннями та соціальним статусом, оскільки Y1 – інтелігент вважає, що заслугоує кращого ставлення на місці праці з огляду на свою освіченість;

4) поверхнєві тематично національні с.п.о. переходять у соціально-станові. Оскільки США – багатонаціональна держава, то національні упередження є швидше непорозумінням між різними соціальними групами. Акцентується не протиставлення культур чи їх взаємне неприйняття, а універсальність негативних рис: *Didn't I know that Murder, Incorporated – that vicious mob of professional assassins – was made up almost wholly of Italians and that moreover gangsterism in America was totally controlled by a wicked pack of dope-sellers and connivers in Italy?* [12, с. 183];

5) вживання емфатичного заперечення для підкреслення відсутності бажаної оцінки: *(...) wasn't God's noble creature any more, just plain common* [12, с. 16].

Варіант 3, де Y – *особа певного (переважно старшого) віку*, – 5 с.п.о., W – невідповідність віковим стандартам знань, поведінки, досвіду входить як складова до варіантів 1, 2, тому детальніше на ньому не зупиняємося.

Варіант 4, де Y – *виразник певної поведінки, мовленнєвої також* – 207 с.п.о., W – суспільна неадекватність такої поведінки: *He was the world's worst liar* [12, с. 118]. Спостерігаємо вживання здебільшого інгерентно оцінних іменників без додаткової Емоційної чи метафоричної атрибуції (найчастіше: *liar* – 11 слововживань, *bastard* – 7, *bum* – 5) та:

1) протиставлення поверхневих та глибинних компонентів ЕОВ: *just a bunch of grown-up babies* [12, с. 166]. Y поверхнєве – дитина, Y глибинне – дорослий, за ознакою неадекватності поведінки віковим стандартам;

2) протиставлення особистих і суспільних різновидів компонентів ЕОВ: *[dimu] a blight of screeching tadpoles* [12, с. 204]. N суспільне надає дітям інгерентно позитивну конотацію;

3) наявність ширших оцінних ситуацій, більшої кількості с.п.о.: *Anyway, to get back to Paris... let us examine the old man, this terrible blob, the master of the house – this vegetable, this wreck, this painter without portfolio (...). Anyway, regard him again, this newt, this ox (...). The ox heaves to his feet and stands there, bellowing "Get out of this goddam house, you pack of slimy maggots!* [12, с. 259] – перелік та контраст оцінок спричиняє більший прагматичний ефект оцінної ситуації;

4) атрибут, щодо с.п.о., може становити об'єктивну контекстуальну W оцінку: *you ignorant bastard* [12, с. 345]; *you bottom-dealing swine* [12, с. 314]; *you dumb bunny* [12, с. 343] та суб'єктивну контекстуальну W оцінку: *filthy, sneaking thieves* [12, с. 183]; *He was a lousy mess* [12, с. 118]. Цей атрибут може вносити іншу оцінну сему, аніж є в с.п.о.;

5) взаємовплив с.п.о. та різноманітних стилістичних засобів (низька частотність): метафори: *I was a regular ambulating biological disaster* [12, с. 54]; гіперболи: *He was the world's worst liar* [12, с. 118]; дисфемізму + метафори: *I'm simply a horsefly on the ass of progress* [12, с. 134]; перифразу + контрасту: *I could not understand how he could reject this h a u t e c u i s i n e in favour of Carole's slumgullion* [12, с. 159] – йдеться про ступінь привабливості двох різних жінок, їхній внутрішній світ; антономасії: *the Flintheart* [12, с. 428]; *Mr. Big* [12, с. 416];

6) прийом іронії (15 оцінних ситуацій) найвластивіший саме цьому варіантові ЕОВ: *The universal man he thought of himself as, the bleeding equilateral triangle of a perfect human male, an aesthete who could quote you half a line from Rilke* [12, с. 398]: первісно X=Y, оцінка мала суто позитивну конотацію (*the universal man, the equilateral triangle of a perfect human male, an aesthete*), іронічна імплікація виникла у мовленні X-1 (з уточненням *he thought of himself as*, дисфемізмом *bleeding*, відносинами контрасту між початковою поверхневою і наведеною глибинною оцінкою: *an aesthete::who could quote you half a line from Rilke*

7) вживання слів широкої семантики с.п.о.: *He was a lousy mess* [12, с. 118], де оцінну семантику вносить контекст;

8) одиничні випадки вживання заперечення: щоб відмежувати від оцінки: *You're not the mad dog* [12, с. 502]; підсилити або створити негативну оцінку: *Actually, these Village dives aren't exactly my dish of tea* [12, с. 137]; емпатичне використання: *they'll be men again, human beings, not a bunch of smug contented hogs rootin at the trough* [12, с. 15].

У романі “*Софія робить вибір*”, де знаходимо 445 с.п.о., 230 (52 %) належать до емоційно-оцінного відношення презирства-зневаги. Тут персонажі сприймають світ через призму концтабору: з погляду безпосереднього в'язня; активного спостерігача, емоційно залученого через почуття національної солідарності із жертвами; пасивного спостерігача. Тематично ж це найчастіше – особиста (53 % емоційно-оцінного відношення) і націо-

нальна зневага в соціальному аспекті (21 % ЕОВ). Розгляньмо це ЕОВ у найтипівіших ознаках.

Соціальне ЕОВ зневаги:

1. **Національної:** *No, Grossman's a pig. It's the Polish broad, Sophie* [13, с. 48] – Х вважає себе представником вищої національної спільноти. Глибинна форма оцінної преедикції вказує на те, що оцінка вже належить до підсвідомості Х і взаємопов'язана із певним стереотипом

2. **Соціально-культурної:** *the dewy little Christian lambs; those Dutch reformed broads* [13, с. 69]. Тут Х зневажає Y на основі W – релігійних переконань, християнські практики не становлять для нього морально-етичної норми (Nx не є Ny). Тому Х суб'єктивно зумисне принижує Y (адже релігійним людям (Y) не притаманно вести аморальний спосіб життя (*broads*)). У цьому аспекті відношення наближається до ЕОВ погорди. *You know, you Confederate types interest me. You – all! (...) Why Nathan ole hoss, you Brooklyn folks interest us boys down home too* [13, с. 81]: відбувається взаємозаміна Х та Y і підсилення оцінки прийомом контрасту.

3. **Соціально-адміністративної:** Х трактує Y як підлеглого або вважає його соціальний статус нижчим: *Some fancy g o z l i n from Park slope that'll rob you blind! A doctor of m e d i c i n e you want?* [13, с. 119]. Тут ознака W – рівень кваліфікації. Наявне переосмислення стереотипу оцінки соціальних ролей: саме Х – масажист посідає нижчий соціальний статус та нижчу кваліфікацію, ніж Y – дипломований лікар, якого він зневажає. Тут спостерігаємо суперечність N особистого та N суспільного. Барбаризм *g o z l i n* імплікує семантику національно-культурного протистояння Х та Y.

Особисте ЕОВ зневаги:

1. **За зовнішньою привабливістю:** *My emaciated adolescent beanpole of a frame* [13, с. 116]: X(=Y) вважає, що не дотягує до N – “золотих пропорцій”, за ознакою W – гармонійності фігури (за умови позитивного знака саме цієї W у свідомості мовців складається позитивна оцінка щодо інших W);

2. **Щодо розумових здібностей:** *I was such a little creep before I went into analysis* [13, с. 208] – наявні тут хронологічні межі оцінки (*before I went into analysis*, атрибут *little*) є не природними, а концептуальними. Вони не включають певного часового періоду у розвитку і рості людського організму, на що могла би вказувати лексема *little*, а лише подійні параметри: *before I went into analysis*. Тобто W поверхнєве – ознака фізичної зрілості; W глибинне – ознака інтелектуальної зрілості, самодостатності, життєвого досвіду;

3. **Психофізична:** *You know what I think he is? A golem, that's that. Some kind of a golem* [13, с. 70] – Х оцінює особисті якості Y на основі глибинного архетипу, Властивого культурі Х (*golem* у середньовічному єврейському міфі – злостива штучно створена істота). Це, ймовірно, спричинено неможливістю адекватно інтерпретувати поведінку Y.

1) Отже, у кожному з романів переважає один тип емоційно-оцінного відношення за наявності елементів інших типів. Роману “Софія робить вибір” властиве домінантне відношення презирства-зневаги (52), у романі “Підпали цей дім” домінує погорда, що межує із *несхваленням* (48 %). У романі “Лягай у темряву” основним є вузько виражене відношення зневаги (42 % одиниць). Предикативам, вжитим у цих відношеннях, властиві такі спільні особливості: розмитість смислових меж конкретного предикатива, одночасна належність до різних варіантів відношення; ширші оцінні ситуації, представлені більшою кількістю с.п.о., належних до різних варіантів емоційно-оцінного відношення; контекстуальне семантичне переосмислення с.п.о., наявність поверхневих та глибинних компонентів ЕОВ, за зразком поверхневих та глибинних синтаксичних структур; наявність відмінних об'єктивних та суб'єктивних критеріїв оцінки, їх протиставлення; контекстуально-структурною особливістю є використання заперечення; для підсилення емоційно-оцінної валентності с.п.о. вживаються у контексті різноманітних стилістичних засобів

(меншою мірою “Лягай у темряву”). Можливе також ситуативне підсилення емоційно-оцінного ефекту контрастом оцінок одного У різними Х, використання актуального членування речення (лише у “Підпали свій дім”).

1. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст//Языковая номинация. Виды наименований. Москва, 1977.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва, 1985.
3. Графова Т. А. Смысловая структура эмотивных предикатов//Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности/ Ин-т языкознания/Отв. ред. В. Н. Телия. Москва, 1991.
4. Єгорова О. М. Структурні особливості і прагматичне значення номінативних речень-текстем англійської мови (на матеріалі драматургічних творів англомовних авторів): Автореф. дис... канд. філол. наук. К., 1994.
5. Колшанский Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации// Языковая номинация: Общие вопросы. Москва, 1977.
6. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: Автореф. дис... д-ра філол. наук. Харків, 2001.
7. Кошель Г. Г. Оценочные предикатные номинации в современном английском языке (на материале дерогативных наименований лица): Автореф. дис... канд. філол. наук. Москва, 1980.
8. Минский М. Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. Москва, 1979.
9. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращения// Семантика и прагматика синтаксических единств: Межвузовский тематический сборник. Калинин, 1981.
10. Соловійова Л. Ф. Вираження аксіологічних категорій у сучасній англійській мові (атрибути, предикативи і релятиви оцінки): Автореф. дис... канд. філол. наук. Харків, 2000.
11. Styron W. Lie Down in Darkness. New York, 1960.
12. Styron W. Set This House on Fire. Toronto, 1974.
13. Styron W. Sophie's Choice. Toronto, 1983.

THE EMOTIVE FUNCTIONING OF EVALUATIVE NOUNS IN STYRON'S NOVELS

Oksana Lozova

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.,
79000 Lviv, Ukraine*

The paper deals with substantival evaluative predicatives in cognitive terms considering the fact that every evaluative predicative represents a certain emotional and evaluative relation, such as disdain, contempt, disapproval, and reflects a certain evaluative stereotype in the mind of the speaker. Every evaluative relation is represented by its variable components such as basis of evaluation and the norm according to which evaluation is made. We suggest analysing substantival evaluative predicatives by means of applying dual variable components of evaluation: firstly, dual surface/deep components, secondly, dual socially approved objective/personal subjective norm and basis components. Those dual components enter the relations of juxtaposition that in the context of Styronian novels testify to contextual semantic reinterpretation of evaluative predicatives. The change of meaning manifests itself in expanded evaluative situations represented by a wide range of predicatives that belong to different variations of the same evaluative relation or in single predicatives simultaneously referring to different variants of an evaluative relation. The change of meaning is also caused by relations of contrast and irony. It is emphasized by the use of different stylistic devices, negation, actual division of the sentence and words of broad semantics.

Key words: substantival evaluative predicative; emotional and evaluative relation; evaluative situation; subject; object; norm of evaluation; basis of evaluation.

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ПРОФЕСІЇ” В ПОЕЗІЇ У.УІТМЕНА

Тетяна Михасів

Львівський національний університет імені Івана Франка

Зосереджено увагу на польовій структурі професіоналізмів, а також та їхніх стилістичних функціях у поетичному тексті.

Ключові слова: Уолт Уїтмен; назви професій; поезія.

У будь-якій галузі науки та знання системний аналіз сприяє усвідомленню цілісності, взаємообумовленості, взаємозалежності окремих частин, осмисленню важливої ролі елементів, які виконують спільну функцію. Актуальне завдання сучасної лінгвостилістики полягає у системному підході до вивчення мови художнього твору, при якому лінгвістичні факти розглядаються не як ізольовані, автономні компоненти, а як взаємопов'язані та взаємодоповнювальні складові завершеної архітектоніки художнього цілого.

Ідею про системні зв'язки між словами детально розробив Л. Щерба. На його думку, подальші наукові праці потрібно “присвятити природі слова, його значенню та вживанню; його сполучуваності з іншими словами, завдяки яким лексика кожної мови у кожний момент часу представляє чітко визначену систему” [8, с. 89].

Не можна не погодитися з думкою Б. Ларіна, що основна мета, як у вивченні словника тезауруса національної мови, так і словника письменника, “полягає не в тому, щоб дати пояснення незвично вжитого слова, а в тлумаченні лексичного багатства національної мови чи творів письменника як внутрішньо цілісного, взаємопов'язаного та об'єктивного, такого, що дає достовірні та чіткі судження про цю лексичну систему” [6, с. 19].

Однією з найважливіших особливостей системного аналізу лексики художнього твору є розкриття внутрішніх зв'язків між лексичними одиницями. Вони здатні набувати особливої виразовості, якщо розглядаються не як ізольовані, автономні і безсистемні елементи, а як елементи завершеної архітектоніки тексту, що зумовлює їхню органічну єдність і внутрішню взаємодію, а також зв'язок кожного з компонентів із художнім цілим. “Літературний твір, – зазначає Робінс, – не просто включає у себе окремі взаємопов'язані частини чи рівні, у ньому кожний елемент несе в собі відбиток цього неповторного явища мистецтва” [11, с. 38]. Ось чому кожний значущий елемент твору, який виділяється в процесі вивчення, слід розглядати як визначений момент становлення та розгортання художнього цілого, як своєрідне вираження внутрішньої єдності, загальної мети художнього твору.

Аналіз лексики художнього твору як системи нерозривно пов'язаний із низкою літературознавчих питань – тематичною спрямованістю твору, особливостями матеріалу, що зображується, естетичними поглядами письменника, його творчою манерою. Вибір лексики, її організація залежить здебільшого від цих чинників. Саме вони зумовлюють закономірність у вживанні лексичних засобів, появі цілих лексичних комплексів, які характеризуються семантичною однорідністю і спільністю стилістичної функції. Отже, вони є системоутворювальними у художньому творі. У цьому контексті цікавим є вислів О. Ахманової: “У художньому творі, розглядаючи його як систему, ми будемо спостерігати множинність субсистем, які у своїй ієрархічній взаємодії будуть приводити нас до розуміння намірів письменника” [2, с. 27].

Метою дослідника, отже, є вивчення лексичних характеристик твору з особливою увагою до функціонально та стилістично маркованих елементів із урахуванням ролі

екстралінгвістичних чинників, що зумовили певний вибір, організацію та функціональні властивості лексики художнього твору. Термін “лексико-семантична система” та сутність цього поняття запровадив у лінгвістичний обіг В. Виноградов. Під лексико-семантичною системою він має на увазі “як сам лексичний інвентар – слова та вирази, - так і словотворювальні та граматичні категорії, які визначають семантичні угруповання та смисло-відношення слів” [4, с. 54].

Продуктивним шляхом лексико-стилістичного аналізу є вивчення лексичних розрядів різних обсягів – семантичних полів (СП), лексико-семантичних груп (ЛСГ) та синонімічних рядів (СР), елементи яких не лише пов’язані семантично, а переважно виконують спільну естетичну та стилістичну функцію. Саме до естетичної функції слова в контексті художнього твору слід ставитися з особливою увагою при системному аналізі лексики художнього твору, на відміну від вивчення мови як системи. На думку І. Арнольд, “розглядаючи художній текст з позиції стилістики декодування, необхідно брати до уваги як його власний системний характер, так і його детермінованість властивостями мовної, лексико-семантичної системи. Глибоке сприйняття тексту читачем передбачає, що це сприйняття буде цілісним, а для цього читач має вміти враховувати комбінаторику одиниць різних рівнів у створенні системи. Художній твір є єдністю двох множин – множини його елементів і множини зв’язків і відношень між ними” [1, с. 36].

Семантичне поле Дж. Лайонз розуміє “як множинність слів, які охоплюють визначену сферу людського досвіду і, відповідно, пов’язаних між собою за значенням” [10, с. 73]. Окрім того, що СП властиві нечіткість та розмитість меж, елементи семантичного поля можуть належати до різних частин мови. Основним критерієм віднесення лексичних одиниць до певного поля є семантична спільність елементів.

До складу СП можуть входити декілька лексико-семантичних груп. Як вважає Г. Щур, “лексичним групам властива більша упорядкованість її елементів та високий ступінь зв’язаності між ними. Відносячи слова до лексичних груп, треба враховувати психолінгвістичні, соціолінгвістичні, лінгвістичні та ситуативні характеристики. Елементи однієї ЛСГ не лише лексично пов’язані, а й належать до однієї частини мови” [9, с. 45].

Синонімічний ряд є найменшою підсистемою, яка поєднує слова із спільними значеннями і є первинним рівнем системних відношень у лексиці.

У цій статті робиться спроба дослідити семантичне поле “професії, заняття” у поетичній збірці У. Уйтмена “Листя трави”, визначити склад, особливості організації та функціональну спрямованість цього СП у проекції цілого твору.

Ім’я У. Уйтмена виکارбувалось золотими літерами в історії американської літератури. Творчість цього письменника, на рівні з його сучасниками Торо, Емерсоном, Готорном, дала змогу американській літературі уникнути тенденції сліпого наслідувати європейські зразки, набути самотності, досягти рівня і якості світової літератури.

На думку Т. Венедиктової, “поезія У. Уйтмена – це синтез романтичних традицій в американській літературі та новаторських ідей трансценденталізму” [3, с. 4]. Останній був особливо важливим у формуванні естетичних поглядів поета, саме він спричинив зацікавлення поета до важливих проблем природи і людини, життя, всесвіту, часу.

Р. Спіллер наголошує на тому, що “Уйтмен залишається і романтиком. Сутність його естетичного ідеалу – знаходити прекрасне і піднесене у самій реальності, в буденних фактах щоденного життя” [7, с. 496]. Поет уже нової літературної формації, який осягнув та прийняв усі досягнення європейського романтизму, використовує своє право на художню свободу, примхливість митця, який допускається романтичною естетикою. Художник фантазує і мріє, збільшує розміри того, що побачив і його значення, йому хочеться, щоб навколишній світ трансформувався, став кращим, і саме під пером поета він таким і стає. Уйтмен створює свої ідилії, запрошує свого читача у світ, де панують злагода та гармонія між людиною та природою, шанобливе ставлення до кожної людини.

Як зазначає Я. Засурський, він майже реалізує у своїй поезії, заклик Емерсона – засновника трансценденталізму в американській культурі: “Марно ми чекаємо, що геній повторить свої дива у формах старих мистецтв; інстинкт змушує його шукати прекрасне і священне в новому і необхідному, в придорожних полях, фабриках, крамничках” [5, с. 96].

Філософська доктрина трансценденталізму в історії американської літератури наголошала на потребі митця зображати не лише великі історичні події і видатних особистостей, а й повсякденний побут скромних трудівників, простих людей. Зображення народного побуту, людської праці, професійної діяльності є важливою ознакою творчості письменників, світобачення яких було нерозривно пов’язане з ідеями філософії трансценденталізму. На думку трансценденталістів, праця облагороджує людину, наближує її до морального самопізнання та самовдосконалення, робить її прекрасною, вартою поваги та любові, як і будь-яку іншу людину. Яскравим відображенням цієї доктрини стала поетична збірка У. Уйтмена.

Для Уйтмена поезія – це шлях пізнання прихованих істин про сутність та зміст буденного життя, про природу людини та її духовний потенціал. На тлі принципової спільності тем очевидними є риси самотності й новаторства, характерні усій естетиці поета.

Найважливішим чинником, який вплинув на відбір та організацію лексики поезії, став багатий життєвий досвід поета. Робота журналістом, політична кар’єра, нескінченні подорожі Америкою, проста теслярська праця не лише сформулювали естетичні ідеали Уйтмена, а й стали яскравим підтвердженням його життєвої філософії: американський народ є хоронителем американського духу, а сам поет – краплина у великому океані нації.

Багатий життєвий матеріал зумовив багатство та різноманітність лексичного складу поезії “Листя трави”. Серед лексичних полів збірки одним з найважливіших є лексичне поле, що позначає професії людини. Воно представлене лексичними одиницями, які можна віднести до таких ЛСГ:

1. ЛСГ “Професії, пов’язані з фізичною діяльністю людини”: mechanic, carpenter, mason, shoemaker, hatter, wood-cutter, ploughman, miner, blacksmith, builder, welder, machinist, printer, paving-man, sign-painter, floor-man, tinner, mower, squatter, coon-seeker, hunter, trapper, farmer, coalman, stevedore, fireman, woodman, butcher, lumberman, house-builder, hod-man, spar-maker, welder, temperer, cutter, driver, hauler, knife-grinder, tailor тощо.

2. ЛСГ “Професії, пов’язані з розумовою та мистецькою діяльністю людини”: judge, lawyer, scientist, teacher, artist, lexicographer, geologist, constructor, mathematician, engineer, architect, singer, musician, ethnologist, linguist, actor тощо.

3. ЛСГ “Професії, пов’язані з морською справою”: mariner, boatman, flatboatman, mate, sailor, skipper, fisherman, seaman, anchor-lifter, seal-seeker, porpoise-hunter, whaleman, eel-fisher, clam-fisher, sea-fisher, whaler, clam-digger тощо.

Лексичні одиниці цих груп утворюють своєрідний каталог професій, що допомагає передати почуття поваги до праці та усвідомлення значення людської сили, знання, прагнення до вдосконалення.

Більшість іменників, що входять в ці ЛСГ, нейтральні за своїм стилістичним забарвленням (sailor, judge, tailor, farmer, printer та ін.) виконують, передусім, інформативну функцію. За їхньою допомогою Уйтмен зображує діяльність майстрів різних професій. Слова цих ЛСГ вживаються здебільшого в нейтральному оточенні, без емотивного забарвлення, разом із лексикою спеціального змісту, значення якої пов’язане із номінацією акцій, стану, предметів тощо у конкретній професійній діяльності. Наприклад:

As the face-collector goes through the train he gives notice
By the jingling of loose change,

The floor-men are laying the floor, the tanners are tanning the roof,
 The masons are calling for mortar...
 Seasons pursuing each other the plougher ploughs,
 The mower mows, and the winter-grain falls in the ground
 Off on the lakes the pike-fisher watches and waits by the hole
 in the frozen surface (12, с. 38)...

У багатьох випадках лексичні одиниці СП “професії” під впливом контексту можуть набувати експресивно-оцінних та емоційних нашарувань:

Old farmers, travelers, workmen
 Old sailors, out of many a perilous voyage, storm and wreck...
 True conquerors o’er all the rest (12, с. 435).

У цьому прикладі завдяки вживанню іменника conquerors контекстуальні умови слів farmers, workmen, travelers, sailors ведуть до змін їх змістового об’єму: на їх пряме значення нашаровуються відтінки значень “господарів життя”, “людей, здатних до реалізації власних задумів”.

Позитивна модально-суб’єктивна оцінка У.Уйтмена щодо розуміння людської праці представлена в таких прикладах, де лексичні одиниці, що розглядаються, є функціонально маркованими елементами:

I am enamour’d of growing out-doors, The young mechanic is closest to me,
 Of men that live among cattle he knows me well
 Or taste of the ocean or woods, The woodman that takes his axe and
 Of the builders, and steerers of ships jug with him
 And the wielders of axes and mauls, Shall take me with him all day
 And the drivers of the horses, In vessels that sail my words sail,
 I can eat and sleep with them I go with fisherman and seaman
 Week in and week out (12, с. 35). And I love them (12, с. 73).

Слова цих ЛСГ допомагають реалізувати думку про те, що людина будь-якої професії заслуговує на глибоку повагу. Герой збірки втілює найкращі риси творчої, енергійної особистості, а праця для нього – насамперед шлях до самореалізації та вдосконалення. Уявлення поета про людей праці як тих, що наділені особливими якостями, створюється і в контексті, де елементи СП “професії” допомагають створити узагальнювальний образ людини праці:

A leaf for hand in hand
 You natural persons old and young!
 You on the Mississippi...
 You friendly boatmen and mechanics!
 You roughs!
 You twain! and all processions moving along the streets!
 I wish to infuse myself among you till I see it common
 For you to walk hand in hand (12, с. 110).

Контактне вживання слів natural, friendly і boatmen, mechanics додають останнім більшої експресивності, сприяють створенню конотації позитивної оцінки. Завдяки конотації позитивної оцінки прикметників natural, friendly слово roughs під впливом контексту втрачає своє негативне забарвлення, допомагає підкреслити захоплення Уйтмена простими людьми, їхньою щоденною працею, відчуттям існування спільного поля близькості та спорідненості, що об’єднують людей між собою.

Лексичні одиниці СП “професії” набувають особливого значення у складі емотивно заряджених контекстів. Наприклад:

I hear America singing, the varied carols I hear
 Those of mechanics, each one singing his

as it should be blithe and strong,
 The carpenter singing his as he measures his plank or beam,
 The mason singing his as he makes ready for work,
 or leaves off work,
 The boatman singing what belongs to him in his boat,
 The deck-hand singing on the steamboat deck,
 The shoemaker singing as he sits on his bench,
 The hatter singing as he stands...

Each singing what belongs to him or her and to none else...
 Singing with open mouths their strong melodious songs (12, с. 10).

Діяльність людей різних професій автор змальовує в образі спільної пісні. Елементи СП “професії, заняття” отримують позитивну емоційну зарядженість, це наголошує той факт, що поет усвідомлював роботу не лише як важку працю сірих буднів, а як таку, що приносить радість, перетворюючи їхню діяльність у пісню.

Особливого забарвлення лексичні одиниці СП “професії” набувають у випадках, коли вони вживаються у складі контекстів із метафорами та порівняннями. Наприклад:

O the engineer's joys! To go with a locomotive!
 To hear the hiss of steam, the merry shriek,
 The steam-whistle, the laughing locomotive (12, с. 148)!

У цьому контексті емотивний ефект підсилюється персоніфікованими прикметниками позитивної тональності merry, laughing, створюючи образ локомотива як живої істоти.

Додаткову емоційну інформацію та модально-суб'єктивну оцінку отримує і лексична одиниця fireman у прикладі:

I am the mash'd fireman with breast-bone broken,
 Tumbling walls buried me in their debris,
 Heat and smoke I inspired, I heard the yelling shouts
 of my comrades,
 I heard the distant click of their picks and shovels
 They have clear'd the beams away,
 They tenderly lift me forth.
 I lie in the night air in my red shirt,
 The pervading hush is for my sake,
 Painless after all I lie exhausted but not so unhappy,
 White and beautiful are the faces around me,
 The heads are bared of their fire caps (12, с. 57)

У. Уйтмен ототожнює свого героя з пожежником, що на рівні лексики передається завдяки імплікації тотожності референтів особового займенника “I” та іменника “fireman”. Поранений пожежник не страждає і не відчуває болю в оточенні близьких за духом людей, таких самих пожежників, що викликає захоплення в Уйтмена.

Головний герой поезій У. Уйтмена є узагальненим образом людей усіх професій, практична діяльність яких завжди глибоко дивує і зачаровує:

I am of old and young, of foolish as much as the wise...
 Comrade of raftsmen and coalmen,
 Comrade of all who shake hand
 and welcome to drink and meat
 A farmer, mechanic, artist, gentleman, sailor, quaker...

Lawyer, physician, priest.

I resist any thing better than my own diversity (12, с. 39).

Як і у попередньому контексті, виникає спільність образів завдяки імплікації тотожності референтів особового займенника I з лексичними одиницями farmer, mechanic,

artist, sailor, quaker, lawyer, physician, priest, а іменник diversity допомагає створити додаткову експресію у відтворенні тих важливих життєвих проблем, які саме через поезію намагався вирішити поет. Уїтмен вірив у те, що робота дає людині право жити та робити свій вибір. Такі перевтілення героя в поезії давали змогу Уїтменові знайти відповіді на важливі для поета питання про природу людини та сутність мистецтва.

Особливе місце у поезії належить лексиці, яка номінує професії та заняття людей морської справи. Слід зазначити, що тема моря – дуже важлива у поетичній збірці поета. Уїтмен представляє море як незбагненне диво, загадкове та неосяжне, як саме життя. Власне така художня установка поета вплинула на вибір та різноманітність лексичних одиниць, що означають професії та заняття, пов'язані з морем. Вживання таких слів має константний характер у збірці. Елементи цієї ЛСГ трапляються у контекстах разом із словами та словосполученнями, що передають різноманітні явища, поняття, пов'язані саме із морем. Наприклад:

I understand the large hearts of heroes
The courage of present times and all times,
How the skipper saw the crowded and rudderless wreck of the steam-
ship, and Death chasing it up and down the storm...
How he saved the drifting company at last.

All this I swallow, it tastes good, I like it well, it becomes mine,
I am the man, I suffer'd, I was there (12, с. 56).

У наведеному прикладі контекстуальні умови функціонування слова steamship ведуть до розширення його смислового обсягу: на пряме значення цієї лексичної одиниці накладається семантичне прирощення поняття смерті. Завдяки цьому на значення лексичної одиниці steamship нашаровуються додаткові експресивні відтінки “лицаря – рятівника”. Наближення семантичної площини іменника skipper до референта особового займенника I ще раз наголошує прагнення Уїтмена бути невід'ємною частиною суспільства, бути потрібним, жити спільним життям, розділяючи усі людські радості з людським горем. Розвиток цієї ж теми маємо і в наступному контексті, багатому на вживання й інших слів морської тематики:

O the whaleman's joys! O I cruise my old cruise again!
I feel the ship's motion under me, I feel the Atlantic breezes fanning me,
I hear the cry again sent down from the mast – head, There – she blows!
Again I spring up the rigging to look with the rest –
We descend, wild with excitement (12, с. 151).

Лексичні одиниці СП “професії, заняття” набувають більшого експресивно-емоційного значення завдяки семантичним змінам, які зумовлені вживанням цих слів у метафоричних контекстах:

To be a sailor of the world bound for all port
A ship itself

A swift and swelling ship full of rich words, full of joys (12, с. 154).

У цьому прикладі семантична площина слова sailor, завдяки контактному вживанню зі словом world ускладнюється, набуваючи значення “вільної людини”. Контекстуальне метафоричне значення іменника ship підкреслюється прикметниками swift і swelling, які передають свою конотацію позитивної оцінки. Окрім того, семантика слова ship взаємодіє зі словосполученнями full of rich words і full of joys, надаючи цілому контексту модально-суб'єктивної оцінки. Такий відбір та організація лексики допомагає авторові реалізувати думку про те, що життя вільної людини, поета зокрема, подібно до подорожі першовідкривача, сповнено щоденної радості, захоплення та взаєморозуміння.

Однією з найважливіших одиниць СП “професії” є лексична одиниця *poet*, яка поєднує інформативність з яскраво вираженою експресією. Цікавими та важливими для розуміння інтенції автора є випадки, коли вона вживається у контекстах з іншими словами – назвами професій і набуває значень узагальнювальної, всюдисущої категорії та конотацій суб’єктивної позитивної оцінки. Наприклад:

After the seas are all crossed, (as they seem already cross’d),
 After the great captains and engineers have accomplish’d their work,
 After the noble inventors, after the scientists, the chemist, the geologist,
ethnologist

Finally shall come the poet worthy that name,

The true son of God shall come singing his songs (12, с. 345).

Тут контекстуальні особливості вживання слова *poet* (неначе воно є вершиною піраміди, якщо його представляти іншими категоріями), підсилене емотивним метафоричним словосполученням, на вербальному рівні акцентує думку на тій особливій ролі, яку У. Уйтмен відводив митцеві поетичного слова.

Захоплення та повага до усіх професій, прагнення бути близьким до людей праці, жити їхнім життям визначило особисте ставлення Уйтмена до розуміння праці як одного з виявів творчих сил особистості, де прогрес у сфері матеріальній чи духовній і є проявом універсального закону розвитку, а поет є невід’ємною часткою цього розвитку.

Отже, основна мета вивчення лексики художнього твору як системи – дослідити лексичні одиниці, розкрити внутрішні взаємозв’язки. Розглядаючи їх як елементи завершеної архітекtonіки системи, з більшим підґрунтям можна говорити про те, що кожний із цих елементів є визначеним моментом становлення та розгортання художнього цілого, своєрідним вираженням загальної мети твору. Вибір та організація лексики залежить від особливої естетики письменника, від матеріалу, який він зображує. Ці компоненти виступають системоутворюючими чинниками у контексті цілого художнього твору.

Основну увагу у вивченні словника письменника слід звертати на функціонально та стилістично марковані елементи. Продуктивним шляхом такого аналізу є вивчення різних за обсягами лексичних розрядів: семантичні поля (СП), лексико-семантичні групи (ЛСГ) та синонімічні ряди (СР), елементи яких не лише семантично пов’язані, а й виконують однакову естетичну функцію. Для СП властиві розмитість та нечіткість меж. Воно складається із елементів різних частин мови. Важливою умовою віднесення до СП є семантична спільність лексичних одиниць. До складу СП можуть входити декілька ЛСГ. Їхні елементи не лише лексично пов’язані й належать до однієї частини мови, а й характеризуються вищим ступенем зв’язаності, ніж у СП. Найменшою підсистемою, що поєднує слова із спільними значеннями, є СР.

У цій статті ми спробували дослідити семантичне поле “професії, заняття” у поетичній збірці У. Уйтмена “Листя трави”, визначити склад, особливості організації та функціональну спрямованість цього СП у проекції цілого твору, яке є важливим на тлі загально-вживаної лексики, що складає основний масив поезії. Продуктивним шляхом лексико-стилістичного аналізу є вивчення згаданих лексичних розрядів різних обсягів, а саме ЛСГ та ключових слів. Семантичне поле “професії” складається з таких основних ЛСГ як ЛСГ “Професії, пов’язані з фізичною діяльністю людини”, ЛСГ “Професії, пов’язані з розумовою та мистецькою діяльністю людини” та ЛСГ “Професії, пов’язані з морською справою”. Ці лексичні розряди поезії визначені не лише темою та об’єктом зображення, а й прагненням автора використати їх як елементи додаткової емоційно-експресивної інформації. Більшість слів, що входять у ці групи, – нейтральні за своїм стилістичним забарвленням і створюють своєрідний каталог професій. Однак у поезії трапляються випадки, коли окремі лексичні одиниці, завдяки реалізації переносного та метафоричного значень, семантичним природженням та імплікаціям, яких вони набувають в контекстах, є марко-

ваними – стилістично та функціонально – у цілій поетичній збірці У.Уйтмена “Листя трави”. Вживання лексичних одиниць цього поля, у нетрадиційних контекстах, насамперед із персоніфікованими прикметниками, приводить до зміни їх змістового об’єму, нашарування відтінків нових значень. Лексичні одиниці СП “професії” набувають особливого значення у складі емотивно заряджених контекстів з прикметниками позитивної тональності, а також метафорами та порівняннями.

Особливе місце у поетичній збірці належить лексичі, що називає професії морської справи. Тема моря стала провідною у художній канві твору. Саме така художня установка вплинула на вибір та організацію лексичних одиниць поля. Слова цієї ЛСГ під впливом контекстів набувають додаткового семантичного об’єму, більшої насиченості, образності та особливого забарвлення.

Важливою одиницею СП “професії” є іменник поет, контекстуальні особливості вживання якого наголошують особливу роль митця слова.

Отже, вивчення лексики художнього твору як системи на прикладі СП “професії” У.Уйтмена підтверджують думку про те, що кожний значущий елемент твору, слово зокрема, є своєрідним вираженням внутрішньої єдності, загальної мети художнього твору, що кожний макро- і мікроелемент має відбиток неповторного явища мистецтва.

1. Арнольд И. В., Натан Л. Н. О принципах и методах лингвостилистического исследования. Москва, 1966.
2. Ахманова О. С. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. Санкт-Петербург, 1999.
3. Венедиктова Т. Д. Поэзия Уолта Уйтмена. Москва, 1982.
4. Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва, 1971.
5. Засурский Я. Н. Романтические традиции американской литературы. Москва, 1982.
6. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателей. Ленинград, 1974.
7. Спиллер Р. Литературная история США. Москва, 1977.
8. Щерба Л. Б. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974.
9. Щур Г. С. Теория поля в лексике. Москва, 1974.
10. Lyons J. Linguistic Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
11. Robbins R. General Linguistics: An Introductory Survey. Longman, Green and Co LTD, 1987.
12. Whitman W. Leaves of Grass. Barnes & Noble, Inc., 1993.

THE SEMANTIC FIELD OF NAMES OF PROFESSIONS IN WHITMAN'S POETRY

Tetyana Mykhasiv

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.,
79000 Lviv, Ukraine*

The main aim of the investigation in this article is lexical stylistic analysis of Walt Whitman's "Leaves of Grass". An attempt was made to study the vocabulary of this poetry as a system, which gave a possibility to characterize the peculiarities of vocabulary stock and arrangement in the collection. We singled out some relevant lexical semantic fields, namely semantic field of profession being one of them. The main attention was paid to the lexical groups "Professions connected with physical work", "Professions connected with intellectual and artistic work" and "Professions connected with marine matter" which play a very important role for the whole poetry. Due to frequent occurrence, emotive connotations as well as figurative and metaphorical meanings of the lexical units of these groups they proved to be very important for the whole frame of poetry and significant marked elements that helped to investigate deeply the real purport of Walt Whitman's poetry.

Key words: Walt Whitman; poetry; names of professions.

ВЛАСНІ ІМЕНА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМОРУ

Олена Титаренко

Київський лінгвістичний університет

Розглянуто стилістичний потенціал власних імен у художньому тексті. Звернуто увагу на типи власних імен та їхню роль у досягненні гумористичного ефекту

Ключові слова: власні імена; типологія; гумор.

Власне ім'я – абстрактно-конкретна категорія мови. У системі мови власне ім'я не має ніякого предметного значення, це абстракція окремого знака, який виділяє об'єкт серед інших, що належать до того самого виду. Воно служить засобом згадування об'єкта без приписування йому якихось властивостей [7, с. 81].

Предметно-логічним змістом власних імен є інформація про референта цього імені, яка імпліцитно виражена елементами тексту, що розташовані в найближчому оточенні або в межах всього тексту. Ця інформація дає змогу використовувати власне ім'я для ідентифікації референта без перелічування всіх властивостей, які повинні забезпечити його ідентичність [11, с. 134–141]. Окрім згаданої вище інформації, імена можуть передавати енциклопедичну (загальне знання людини про світ), соціальну та ідеологічну інформацію про вказані об'єкти екстралінгвальної дійсності, а також емоційно-оцінну інформацію, що включає відомості про ставлення до референта учасників інформації, про індивідуальні особливості поведінки об'єкта повідомлення [5, с. 55]. Визначаючи роль власних імен у реалізації текстової категорії інформативності, слід враховувати екстралінгвальний контекст – соціальні чинники, пов'язані з економікою, історією та політикою [9, с. 3].

Під інформативністю мовних одиниць розуміють обсяг їх змісту в умовах конкретної реалізації [1].

Зміст власного імені як елемента тексту, що робить внесок у реалізацію категорії інформативності, визначається його співвідношенням з конкретним референтом і залежить від обсягу знань комуніканта про позначений об'єкт [2, с. 222].

Попри семантичну відокремленість власних імен ім властива стилістична неоднорідність [8, с. 113].

Стилістично значущими для власних імен є національні, соціальні, територіальні та часові чинники. Традицією та практикою вироблені деякі норми співвідношення тих чи інших мовних форм іменування з людьми, що належать до певної епохи, та певних соціальних угруповань які мешкають на певній території.

Стилістичне забарвлення власного імені – обов'язкова частина його мовної інформації [6, с. 54–58]. Вплітаючись у суцільне художнє полотно, вони вносять багато додаткової інформації для непрямой характеристики персонажів.

Коли мова йде про ономастику художнього твору, слід розрізняти: 1) вигадане ім'я та 2) вигаданий об'єкт (персонаж), оскільки вигаданому персонажу або неіснуючому географічному об'єктові можуть бути присвоєні імена, взяті з реального життя. Навіть явно "значущі" імена – не завжди плід авторської фантазії. Художньої виразності ці імена набувають завдяки їх осмисленню у відповідному контексті.

Особливою стилістикою вирізняються вигадані імена у літературних творах, зокрема, і такому жанрі, як гумор. Тут імена героїв та вигаданих місць подій виконують особливу стилістичну роль і несуть багато додаткової інформації для непрямой характеристики персонажів. Часто це імена-ярлики, імена-прізвиська. Письменники дуже мало вигадують такі імена, які насправді не існують. Звичайно, навіть найяскравіші і найразючіші імена утворені за моделлю словотвору іменників з морфем, які використовуються в реальній ономастиці.

Імена-маски відрізняються від звичайних власних імен своєю невинновипадковістю, мотивуванням, значущістю. Імена-маски усвідомлюються як значущі імена.

У художній літературі, особливо в гумористичній, широко вживаються “значущі” імена, або імена, внутрішня структура яких розкривається досить легко.

Внутрішню форму мають навмисне утворені автором вигадані імена для стислої та виразної характеристики персонажів, місць, ситуацій.

Потенціально ім'я “значуще”, або “таке, що говорить”, повинно мати для своєї актуалізації: 1) внутрішню форму, тобто ознаку загального імені або 2) аллюзивність, тобто здатність навести думку читачів на потрібні об'єкти, чи своєрідну фонетичну форму, на якій можна було б, наприклад, створити гумористичний ефект, зберігаючи водночас відблиск його “унікальності”, – відмінність від можливого “загального синоніма”.

На підставі словотвірного аналізу “значущих” імен у творах А. Бірса, Ч. Діккенса, В. Ірвінга, Джерома К. Джерома, С. Лікока, М. Твена виділено такі структурні моделі:

- 1) прості (кореневі): *Mr. Butt, Captain Hold*;
- 2) складні: *Mr. Beanhead, Miss. Peabody, Mr. Snodgrass*;
- 3) похідні: *Doctor Hammer, Mr. Trotter*.

Попри зовнішню розмаїтість, власні імена все ж здебільшого існують у сталому колі основ, смислових ознак і тематичних рядів, варіюючи і послідовно підкоряючись творчій манері автора.

З погляду їхнього змістового наповнення такі власні імена становлять кілька груп. Здебільшого вони утворюються:

1) від назв тварин: *Mr. Winkle (морський равлик), Mr. Fish (риба), Mr. Trotter (рисистий кінь)*;

2) від назв рослин: *Huckleberry (чорниця), Miss Peacher (персик)*;

3) від назв професій: *Harper (арфіст), Thatcher (покрівельник)*;

4) від назв частин тіла людини та тварин: *Mr. Coppernose (червоний ніс), Lord Oxhead (бичача голова), Porkenham (стегно)*;

5) шляхом різноманітних змін у звуковому складі слів. Внаслідок заміни одних звуків на інші імена набувають двоїстості, тому що існують на фоні своїх словесних прототипів, не відриваючись від них остаточно. Суттєвою є смислова дистанція, яка виникає між вихідним і новим ім'ям: *Patagaskar (замість Madagaskar), Jorace (замість Horace), Judibras (замість Hudibras)*. Така гра з власними іменами створює гумористичний ефект, вони привертають увагу своєю асоціативною конотацією;

6) як “значущі”, або “такі, що говорять”, імена (англійські, німецькі): *Van Tassel (tassel - англ. китиця як прикраса), Van Bummel (Bummel – нім. помпон), Van Starkenfaust (нім. сильний кулак)*;

7) утворення деяких імен пов'язано з характером, поведінкою, способом дії персонажа: *Mr. Solomon Pell (фахівець заплутування адвокатських справ), Mr. Jingle (від дзвеніти)*.

Власні імена та прізвища персонажів є ефективним засобом створення гумористичного образу. Вони не мають своєї семантичної структури, оскільки позбавлені поняттєвого змісту і завжди співвідносяться з конкретним об'єктом. У статті розглядаються

власні імена з розвиненою семантичною структурою, які набули статусу “значущого” імені, або “такого, що говорить” у контексті твору.

Стилістичний ефект “значущого” імені полягає в можливості одночасної реалізації двох типів лексичних значень: предметно-логічного, яке є основним, і називного, що є контекстуальним. Але само собою одночасне використання цих двох значень не гарантує реалізації гумористичного змісту. Гумористичний вплив утворюється завдяки тим семантичним трансформаціям, які спостерігаються у номінативних одиниць з розвиненою семантичною структурою при використанні їх у ролі “значущих” імен, а також через вплив контексту. В основі гумористичного змісту лежить як можливість, так і неможливість співвідношення імені з носієм.

Ім'я може відображати найхарактернішу комічну деталь зовнішності. Молоду жінку Mary Perrybingle звать *Dot* (*крихітка, малятко*), що відповідає її мініатюрній фігурці. В основі імені літньої незаміжньої жінки *Witherfield* лежать асоціації з лексемою “*wither*” (*в'янути, сохнути*). Блідий колір обличчя і неприваблива зовнішність героя стали підставою для прізвиська *Mealy Potatoes* (*картопля*). А *Miss Peacher* нагадує свіжий духмяний персик.

У більшості імен явно виражена оцінка носія імені. В низці випадків ця оцінка дана експліцитно через семантику лексичних одиниць, що використовуються як імена. Сера William Joltered можна було б прямо назвати *Jolterhead* (*йолон*). Багато імен виражають оцінку героїв опосередковано через метафоризацію імені. Хитрість як головна риса в характері становить основу імені *Old Foxey*. Неговіркий *Mr. Fish* ніколи не висловлює своєї думки, він завжди німий, як риба. Члени родини *Porkenham* (*свинячий окіст*) люблять добре поїсти, звідси їх “істівне” прізвище.

Опосередкована оцінка може створюватися через невідповідність імені носієві. Пишноголовий *Mr. Magnus* (*великий*) дуже пишається своїм іменем. Він не здогадується, що ім'я вжито іронічно. Іронія в імені усвідомлюється в міру того, як читач знайомиться з контекстом оповідання, який розкриває справжні характеристики носіїв імен.

Опосередкована оцінка персонажа у низці імен виражається через відсутність якихось зв'язків між іменем і його носієм. Говорячи, наприклад, про американську письменницю *Mrs. Hominy* (амер. *дроблена кукурудза, мамалига*) і характеризуючи її радше матеріальні, ніж духовні інтереси, Ч.Діккенс дотепно наділяє її іменем. Комічний ефект створюється тут поєднанням різнорідних понять, жодних асоціативних зв'язків між якими встановити неможливо. Комічний зміст у цьому випадку створює те, що ім'я людини служить водночас назвою предмета. На цьому ж принципі побудовано комічний образ і в іменах *Mrs. Orange* (*апелсин*), *Mrs. Lemon* (*лимон*).

У наступних прикладах комічний ефект досягається шляхом використання лексичних одиниць, у семантичній структурі яких реалізовано поняття чоловічого роду: *Miss Godger* 1) діал. *скутий дідуган, старий скнара*; 2) розм. *дивак, Mrs. General* (*генерал*).

У семантичній структурі більшості лексичних одиниць, які використав Діккенс як власні імена, міститься узуальний конотативний компонент з оцінним зарядом. Ось декілька імен з негативним оцінним денотатом: *General Cheke* (*ядуха, діал. щелени*), *Mr. Dumty* (*тупоголовий, опудало*), *Mr. Headotone* (*надмогильний камінь*). Контекст, у якому вживаються ці імена, дає змогу з'ясувати, наскільки сильною є негативна оцінка і допомагає читачеві зрозуміти, чи йдеться тут про дрібні риси характеру, з яких можна просто посміятися, чи про соціальне зло, гідне осміяння. При використанні імен з негативною оцінкою функції, і обсяги контексту бувають найрізноманітнішими. У низці випадків функція контексту зводиться лише до виділення мовної одиниці з негативною оцінкою. Головним актуалізатором є ім'я, в якому виражені основні комічні характеристики носіїв імен: *Prof. Snore* (*хроніння*), *Prof. Doze* (*дрімота, гніль*), *Prof. Mull* (*плутанина, безладдя*). У цьому випадку обсяг контексту мінімальний, бо він складається з безпосереднього ото-

чення лексичної одиниці, яка виконує функцію “значущого” імені. Гумористичний зміст актуалізується на лексико-семантичному рівні, внаслідок гіперболізації ознак денотатів, репрезентованих цими лексичними одиницями.

Оцінка в лексичних одиницях, що вжиті як імена-актуалізатори комічного змісту, може бути позитивною. При співвіднесенні цих лексичних одиниць з людиною, тобто при вживанні їх у називній функції, формується словесний образ, який базується на реалізації їх множинних значень, при цьому чітко відчувається прагматична здатність цього образу на комічний вплив і позитивна оцінка денотата, що в естетичному плані відповідає такому виду комічного. У тексті ця оцінка може бути пояснена і підсилена. Експлікація і сенсibiлізація позитивної оцінки здійснюється, наприклад, у таких іменах у контексті кількох розділів: *Walter Gay* (веселий, життєрадісний), *Captain Boldheat* (хоробрый, сміливий, сильний), *Tom Smert* (витонченість, елегантність).

Поряд з лексичними одиницями, що належать до прагматичних підсистем мови, часто як імена використовуються нейтральні лексичні одиниці. Із зміною предметної співвіднесеності ці лексичні одиниці набувають додаткової, стилістично значущої інформації в плані прагматичної заданості на гумористичний вплив. Особливо яскравий гумористичний образ виникає внаслідок порівняння двох денотатів, які не мають нічого спільного між собою (реалізація принципу контрасту, або невідповідності). До таких імен слід віднести: *Deisy* (корейка), *Peek* (вершина, гребінь), *Slang* (вузька смужка землі, ланцюжок).

Часто як імена використовуються одиниці із стертою образною основою внаслідок багаторазового вживання в називній функції. Контекст у цьому випадку відновлює стерту образність і бере участь у формуванні оцінного та емоційного компонентів, стає реалізатором гумористичного змісту. Одна з героїнь Діккенса, шукачка знаменитостей, має ім'я *Leo Hunter* (мисливець, шукач). У контексті розділу стерта образність відновлюється, формується її негативна оцінка.

Комічний образ з негативною оцінкою створюється в іменах в результаті звукової подібності цих імен з лексичною одиницею, номінативне значення якої виражає негативну оцінку денотата, який вона репрезентує: *Lord Bodle* (лобуряка, телень). У результаті звукової схожості і нейтральні лексичні одиниці *Goodle*, *Doodle* отримують емоційну, оцінну, образну інформацію (бовдур, лобур). Негативна оцінка підсилена і невідповідністю оцінок даних у контексті твору, загальноприйнятими оцінками співвіднесених з ними денотатів.

Отже, Діккенс використовує здатність лексичних одиниць з розвинутою семантичною структурою вживатися як імена дійових осіб і брати участь у реалізації гумористичного ефекту.

Імена багатьох героїв Лікока, Марка Твена, Джерома К. Джерома несуть цілком визначене смислове навантаження. Дотепна винахідливість у доборі антропонімічних (словесних) масок дала змогу авторам висміяти дурість і невігластво своїх героїв. Ось їхні словесні маски: місіс *Afterthought* (туподум), містер *Rust* (іржа), лорд *Tweedlepip* (подвійне очко), місіс *Hocker* (амер. бутлива королева), *Clay* (глина), *Pinch* (щепка), місіс *Porrets* (лялька, крихітка), *Podger* (товстун, куций).

Власне ім'я семантизується, стає втіленням якостей і особливостей персонажа. Кожне ім'я — це окремий герой з його зовнішністю, характером, поведінкою, долею. Одним із улюблених прийомів створення гумористичного ефекту у творах В.Ірвінга є використання “значущих” імен як англійських, так і німецьких, голландських: *Knickerbocker* (прізвисько американців Нью-Йорка), оскільки бриджі — *knickerbockers* — були типовим елементом одягу перших голландських поселенців цього штату).

Інколи частини “значущого” імені ведуть походження від різних мов, що значно посилює гумористичний ефект: *Domine Van Sheik*, перша частина означає наставник, а друга *sheik*, тобто вища духовна особа у мусульман, *Ichabod Crane* — це сполучення

біблійного імені *I-Chabod* (безглуздий) з англійським *crane* (журавель), *von Landshort* (*Lands + Hort*, нім.) – твердиня країни, *Katzenellenbogen* – нім. котячий лікоть, *Van Altenburg* (*alt - en + Burg*, нім.) – старе місто, *von Starkenfaust* (*stark - en + Faust*, нім.) – сильний кулак.

У Амброза Бірса гумористичний ефект досягається широко уживаним способом гри з власними іменами. Поряд зі справжніми висловлюваннями (наприклад, Сократа, Вольтера) наводяться вигадані “глибокі думки”, що належать вигаданим особам, чії імена за звучанням або написанням асоціюються з відомими: *Jorace* від *Horace*, *Judibras* від *Hudibras*. Подібні імена звертають на себе увагу своєю асоціативною конотацією.

“Значущі” імена витримані в дусі американського народного гумору: *General Clave-ring* (базікало, плиткар), *General Hazen* (відсутність ясної думки), *General Baumschrank* (дерев'яна шафа), *General Flood* (повінь, потік), *Mr. Brayton* (різкий крик осла). Провінційність міст і містечок окреслюється їхньою назвою: *Opossum* (сумчастий пацюк), *Corners* (завулок, куток), *Horsecave* (коняча печера).

У реальному житті жодна людина не вживає у своїй мові великої кількості “значущих” імен.

Письменники використовують їх значно частіше. Отже, “значущі” імена наближаються до інших виразових засобів у художній літературі і є також виразовими засобами реалізації прагматичної заданості на гумористичний ефект. “Значущі” імена художнього твору потрібно відтворювати у перекладі. Найчастіше, як показує дослідження, “значущі” імена перекладачі транскрибують, але при цьому втрачається їхнє справжнє призначення. Наприклад, *Jane Grey* (*grey* – літній, підстаркуватий), *Joe Harper* (*harper* – арфіст), *Jeff Thatcher* (*thatcher* – покрівельник, укривальник), *Huckleberry* (*huckleberry* – чорниця, брусниця), *Sawyer* – (*sawyer* – амер. пилювальник, лісоруб, корч), *Miss Watson* (*wat* – заст. діал. заць, *son* – син), *Dobbins* (*dobbin* – робоча коняка), *Miller* (*miller* – мельник, жарг. боксер). *Temple* (*temple* – храм, амер. дужка окулярів) [10] відтворені українською мовою як *Джейн Грей*, *Джо Гарнер*, *Джеф Тетчер*, *Гекльберрі*, *Соїєр*, *місс Уотсон*, *Доббінс*, *Міллер*, *Темпл* [4]. У тексті перекладу ці імена втратили стилістичну значущість, перестали виконувати свою характерологічну функцію.

“Розшарування” та інтерпретація цих імен допомагає по-новому прочитати текст художнього твору, відтворити задум автора, примушує “заговорити” так звані значущі імена, “імена-маски”.

1. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка: Пособие по курсу общего языкознания. Москва, 1974.
2. Кожевникова Н. А. Заметки о собственных именах в прозе Андрея Белого (ономастика й грамматика). Москва, 1931.
3. Магазаник Э. Поэтика имен собственных в русской классической литературе. Имя и подтекст. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самарканд, 1987.
4. Марк Твен. Пригоди Тома Соїєра. К., 1982.
5. Онхас С.Л. Французские имена: магия и образы//Иностранные языки в школе. 1991. № 6.
6. Онхас С. Л. Судьбы французских имен//Иностранные языки в школе. 1992. № 5.
7. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. Москва, 1985.
8. Суперанская А.В., Сталтмане В.Э., Подольская Н.В., Султанов А.Х. Теория и методика ономастических исследований. Москва, 1986.
9. Суперанская А.В., Сулова А. В. О русских именах. Ленинград, 1935.
10. Mark Twain. The Adventures of Tom Sawyer. Kyiv; Lviv, 1957.
11. Searle J.R. The Problem of Proper Names. Cambridge, 1974.

PROPER NAMES AS A MEANS OF ATTAINING HUMOROUS EFFECTS IN FICTION**Olena Tytarenko**

*Kyiv National Linguistic University
73 Velyka Vasylkivska Str.,
02650 Kyiv, Ukraine*

This article is devoted to proper names as the tools for realization of humor. Stylistic colouring of a name is a necessary part of its linguistic information. In fiction proper names add to the additional information on the features of the characters and the scene. The names-labels and the names-masks are often met. They differ from usual proper names by their motivation. Mask-name is read as a “meaningful” or “speaking” name. On the basis of word-building analysis the “meaningful” names fall into the following structural patterns: simple, derivative, compound. They derive from the names of animals, plants, professions, parts of human body or may be a result of various changes in sound contents of the words. Sometimes “meaningful” names descend from different languages (German, Dutch, etc.). But in reality these “meaningful” names are seldom used. In fiction they are expressive tools for the realization of a humorous effect. It is necessary to reproduce the “meaningful” names in the process of literary translation. But basically they undergo transcription and thus lose their “idea” in the text.

Key words: proper names; typology; humour.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

ШЕКСПІРІВ "ГАМЛЕТ" У ПЕРЕКЛАДІ МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО

Роксолана Зорівчак

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті зосереджено увагу на нещодавно віднайденому перекладі Шекспірового "Гамлета" Михайла Рудницького. Перекладацькі рішення проінтерпретовано у ширшому контексті україномовної Шекспіріани та множинності рецепції цього твору. Подано роздуми про роль літературно-художнього перекладу у житті спільноти, описано мало відомі факти творчого шляху перекладача та його внесок до літературного процесу.

Ключові слова: рецепція драматичного твору; Шекспір; історія перекладу.

"Гамлет" вважається справедливо найгеніальнішим твором Шекспіра. В фігурі данського королевича можна бачити найкращий поетичний візерунок душі самого поета. Не дивно, що, як усі геніальні постаті, так і ся виявляє багато загадкового...

Іван Франко

"Звичайно, переклад тим відрізняється від оригіналу, – пише Г. Кочур, – що оригінал – один, він існує в остаточній і незмінній формі, а єдино можливого перекладу не буває, як не буває, скажімо, єдиного виконання музичного твору: кожен виконавець надає своїй інтерпретації власних відтінків, своєрідних рис" [6, с. 7]. Дослідник стверджує, що в кожній багатій і розвиненій літературі виникнення кількох, а часом і багатьох перекладів – нормальне явище.

У світлі ствердженого вище зрозуміло, що кожен народ прагне мати якнайбільше і якнайдосконаліших перекладів творів В. Шекспіра в своїй культурній полісистемі. Так склалася наша історія загалом, що В. Шекспір прийшов в українську літературу доволі пізно. Ф. Гюго, французький перекладач В. Шекспіра, на підставі власного досвіду стверджував, що В. Шекспір – один з тих авторів, що найбільше від перекладача обороняються. Перший вільний переспів – пісні Дездемони з четвертої дії трагедії "Отелло" що його здійснив М. Костомаров, датується 1849 р. [15].

Правда, не можна не звертати уваги на іншомовні інтерпретації і постановки творів В. Шекспіра, з якими мали змогу знайомитися українці. Так, київський глядач уперше побачив "Гамлета" 1816 р., завдяки польській трупі А. Змієвського, львів'янина з походження. Польський "Гамлет" був перекладений з німецької мови, а не безпосередньо з англійської. Упродовж ХІХ ст. на сценах різних міст України відбулися численні вистави "Гамлета" за участю найвизначніших акторів: Е. Россі (італійською мовою), Л.Барная (німецькою мовою), російських трагіків П. Мочалова, М. Рибаківа, Н. Іванова-Козельсь-

кого та ін. Не без впливу цих вистав з'явилося в українського глядача відчуття потреби власного "Гамлета" та інших Шекспірових постановок [8, с. 7–8].

Українська література почала засвоєння творчості В. Шекспіра з його найвидатнішої і, очевидно, найскладнішої для перекладу, драми "Гамлет". Українську Гамлетіану започатковано у Львові. Перша спроба належала П. Свенціцькому, якого І. Франко охарактеризував як "чоловіка дуже спосібного і поступового, щирого демократа" [13, с. 365]. Поляк, родом із Східної України, П. Свенціцький приділяв велику увагу розвитку українського народного театру і, щоб збагатити його репертуар, звернувся до драматургії В. Шекспіра. 1865 р. надрукував першу дію трагедії "Гамлет" [20]. П. Свенціцький перекладав не з оригіналу, а з польського перекладу. Хоча його переклад малопоетичний, хибний щодо просодії, та все ж для свого часу він не був позбавлений певної вартості. У ньому чітко відчувався відхід від традиції травестії та абсолютної українізації, що були нормами тодішньої перекладацької практики.

Одна з найцікавіших сторінок української шекспіріани пов'язана з перекладацькою діяльністю М. Старицького, що перший повністю переклав трагедію "Гамлет" [21]. М. Старицький довго й напружено працював над перекладом. Він збагнув і усвідомив той важливий факт, що В. Шекспір писав народною мовою, широко використовуючи просторічні елементи. Перекладач дбав і ревно стежив за індивідуалізацією мовлення трагедійних персонажів, за адекватною передачею філософського багатства твору. Переклад – коментований. М. Старицький написав до нього передмову, де виклав своє розуміння Шекспірової трагедії і свої перекладацькі принципи, та дав посторінкові пояснення окремих складних словесних образів, каламбурів, багатозначних висловів. Однак значним недоглядом перекладу було те, що М. Старицький переклав трагедію, написану англійським п'ятистопним ямбом, розміром сербської юнацької пісні. Високої думки про Старицького як перекладача "Гамлета" був М. Рудницький (якому і присвячую я цю статтю) у дорадянському періоді своєї дослідчої роботи: "Вибір цього Шекспірового архитвору вказує і на літературний смак Старицького, і на ті широкі перспективи, які він хотів указати українському письменству. У перекладі "Гамлета", що може стати у нас підставою для дальших сучасніших перекладів, знаходимо одну велику прикмету: Старицький старается передавати фразеологію – на що така багата англійська мова – нашими оригінальними зворотами, і скрізь, де Шекспір черпає повними пригорщами з народної мови, маємо і в перекладі Старицького враження її свіжості" [9, с. 151]. У 1928 році переклад М. Старицького перевидали з вступними статтями С. Родзевича та А. Ніковського, з примітками А. Ніковського та деякими виправленнями в тексті (з відповідними коментарями) Л. Старицької-Черняхівської [22].

1899 р. з'явився "Гамлет" П. Куліша [23], що його дуже високо оцінив І. Франко – "Переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого британця" [12, с. 169]. М. І. Рудницький також дуже високо цінував Кулішеві переклади з Шекспіра, зокрема його "Гамлет": "Коли б Куліш залишив був нам єдину свою могутню спробу засвоїти нам Шекспіра, то вже це одне його зусилля заступило б нам його всі інші... Куліш відчував у авторі "Гамлета" бодай ту одну привабливу силу, яка спонукала його шукати нової, не чисто народної поезії, силу, що творить безліч нових образів, слів, метафор, нюансів, блискавок від удару слова й ідей" [9, с. 56].

Запізнілий переклад може пройти повз національну словесність, і в нашій історії було багато випадків, коли переклади друкувалися із запізненням у півсторіччя (П. Мирного, І. Франка, П. Грабовського, В. Мисика). Значно пізніше опублікували переклади "Гамлета", що їх зробили Ю. Федькович, Л. Гребінка, Г. Хоткевич і М. Рудницький, частково О. Бургардт. 1872 р., переклав "Гамлета" Ю. Федькович, однак переклад уперше опубліковано в збірці праць поета 1902 р. Вартість цього перекладу, з боку просодії та мови, –

незначна. Поет не знав англійської мови, перекладав з німецького тексту і дуже далеко відійшов від оригіналу.

Заборона ставити в Російській імперії на сцені українського театру іноземні п'єси, передусім, В. Шекспіра, відчувається у характері всіх тогочасних перекладів: їх не робили з врахуванням вимог театрального мистецтва. Коли ж виникла змога ставити п'єси В. Шекспіра на сцені, різко відчулася потреба в нових перекладах. На цю вимогу – дати переклад художньо-адекватного сценічного рівня – відгукнулися Г. Хоткевич, О. Бургардт та Л. Гребінка. Різною була доля їхніх перекладів.

1998 р. О. М. Лучук уперше опублікувала в науковому збірнику Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України “Парадигма” прозовий переклад Г. Хоткевича, зроблений, як уважає дослідниця, у 20-х рр. минулого століття спеціально для театру [7, с. 99–100]. Удруже його опубліковано 2004 р. у збірці перекладозначих та літературознавчих нарисів О. Лучук “Філологічна природа літератури” [17].

26 вересня 1930 р. уклав угоду з харківським Державним видавництвом літератури і мистецтва про новий переклад “Гамлета”. О. Бургардт. Саме ім'я його, що був відомий у той час як неперевершений майстер-перекладач, було запорукою того, що переклад буде досконалим. Він і є таким, хоча світла рампи не побачив до сьогодні. У перших двох виданнях хрестоматії для середньої школи “Західноєвропейська література” (1936, 1938) було опубліковано “Гамлет” Бургардта із незначними скороченнями без зазначення прізвища перекладача. Повністю було опубліковано переклад лише 1960 р. у зібранні творів письменника [24]. Слушно В. Ревуцький назвав О. Бургардта “майстром-перекладачем”, а його переклад “Гамлета” – “найвизначнішим шекспірівським дарунком першої третини двадцятого століття” [8, с. 13].

1939 р. молодий український літератор Леонід Євгенович Гребінка переклав “Гамлета” і передав машинопис до Київського українського драматичного театру імені Івана Франка. У воєнному лихолітті машинопис загубився, і лише в 70-х рр. його віднайдено [4, с. 128] Переклад уперше опубліковано 1975 р. у “Всесвіті” [16]. Як слушно доводить шекспірознавець М. Т. Ажнюк, цей переклад вміщує чимало надзвичайно цікавих інтерпретаційних знахідок [1]. 1941 р. у київському видавництві “Мистецтво” вийшов переклад “Гамлета”, що належав В. Веру [27]. У 50-х рр. “Гамлет” ішов на українських сценах саме в цьому перекладі. 1964 р. у другому томі тритомного видання Шекспірових творів було надруковано переклад Г. Кочура [18]. 2000 р. з'явився переклад Ю. Андруховича [25] – надзвичайно модерний, як і все, що належить Ю. Андруховичу.

Було ще чимало перекладачів, що відтворили окремі частини трагедії “Гамлет”. З них я згадала лише П. Свенціцького, оскільки він започаткував українські переклади знаменитої Шекспірової трагедії. 2004 рік виявився також плідним в українській Гамлетіані. У цьому році, завдяки невтомним старанням проф. Б. М. Козака, віднайдено переклад М. Рудницького, що не просто був здійснений, а й поставлений у Львові 1943 р. І, водночас, він зовсім невідомий у нас. Такі ми вже, забудькуваті.

Михайло Іванович Рудницький (7 січня 1889, Підгайці Тернопільського повіту – 1 лютого 1975, Львів) – український літератор, дослідник, критик і перекладач. Походив із родини Рудницьких, що прославилася іменами відомого організатора жіночого руху Мілени Рудницької, знаменитого журналіста Івана Кедрина-Рудницького, славетного українського історика Івана Лисяка-Рудницького та ін.

Михайло Іванович закінчив Львівський університет, 1910–1911 рр. та 1919–1922 рр. перебував у Парижі та Лондоні, де здобув глибокі знання світової літератури. Протягом досить довгого часу завідував літературним відділом газети “Діло” (1922–1929), працював у редакції газети “Вільна Україна” (1939–1940). 1937 р. був обраний професором кафедри української літератури у Львівському університеті, але польський уряд не допустив його до цієї посади. З 1944 р. доля М. Рудницького щільно пов'язана з Львівським

державним університетом імені Івана Франка, де він був завідувачем кафедри англійської філології, а згодом професором кафедри української філології.

Доробок проф. Рудницького – дуже солідний: це літературознавчі монографії, мемуарні праці, сотні літературознавчих статей, це переклади, віршові та прозові, з багатьох мов. У перекладі М. Рудницького йшов на львівській сцені Шекспірів “Отелло” 1922 р. у постановці режисера О. Загарова, вихованця Московського художнього театру. 1933 р. вийшла друком знаменита повість Е. Бронте “Буреверхи” у перекладі М. Рудницького. Дослідник зробив чимало для поширення обрії української літератури, для її європеїзації.

1936 р. вийшла друком монографія М. Рудницького “Від Мирного до Хвильового” – надзвичайно цікава психолого-літературознавча праця, з гострим і сміливим поглядом на літературу українську в контексті світової літератури. Їй судилося понад 45 років пролежати в спецфонді – оцій жахливій книжковій тюрмі – а її авторів – всіляко задобрювати тоталітарну владу, щоб вона не згадувала про цю книжку, як і про інші писання Михайла Івановича. Одним з таких найжахливіших задобрювань була збірка памфлетів (у співавторстві з В. Беляєвим) “Під чужими прапорами”. Чи маємо право кинути каменем в М. Рудницького і забути про весь його доробок?! Це вже справа совісті кожного, однак хочу нагадати найазартнішим євангельську притчу про Христа, жінку, що згрішила, та фарисеїв, а також рядки М. Рильського з поеми “Мандрівка в молодість”: “Складна то річ минулий вік судити, //не завжди варто тут рубати з-за плеча”. І ще ствердити: якщо мислимо категоріями державного народу, то не маємо права розкидатись надбаним. Мабуть, більшість своїх особистих переживань узяв проф. М. Рудницький зі собою до могили. Очевидно, не були вони дуже солодкі.

Дуже багато даних про М. Рудницького-перекладача дає новоопублікований бібліографічний покажчик “Чужоземне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939)”. Ще 1991 р. група ентузіастів з Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша Наукового товариства імені Шевченка у Львові взялася бібліографувати перекладну літературу за період 1914-1939 рр. у західноукраїнській періодиці, період, що – через відомі трагічні обставини української історії – належить до абсолютно білих (я б назвала їх волаючими!) плям у нашому літературознавстві. Ми працювали над запліснелими в сховищах спецфондів журналами і газетами (ми часто були їх, “звільнених”, першими читачами, а то й очікували упродовж місяців винесення їх із цих книжкових тюрем) і раділи кожною знахідкою, а їх було так багато! Наприкінці 2003 р. бібліографічний покажчик “Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939)” вийшов друком і уже одержав схвальну оцінку в пресі, зокрема в “Літературній Україні” [5].

Як засвідчує покажчик, М. Рудницький перекладав англійських авторів – прозу А. Беннета, Джерома К. Джерома, Дж. Р. Кіплінга, К. Менсфілд, В. С. Моєма, Г. К. Честертон, Б. Шоу; американську прозу Е. А. По, данські нариси Г. Брандеса. Зробив чимало перекладів з іспанської мови, зокрема перекладав твори І. В. Бласка, був першим українським перекладачем Х. Ортеги-і-Гассета. Перекладав італійську поезію (Г. Д’Аннунціо, Дж. Леопарді) і прозу (Дж. Папіні), німецьку (С. Георг, Г. Гайне, Гете), польську прозу (С. Жеромського), російську поезію (А. Ахматової) і прозу (І. Буніна); румунську прозу, угорську (І. Галяса, М. Надя, В. Ракочі), французьку прозу – А. Франса, П. Меріме, М. Арлана, Т. Бернара, А. Бірабо, Ф. Буте), вірші П. Верлена, В. Гюго, шведську прозу (А. Мунте) [14]. Майже всі переклади опубліковано в “Ділі” – першій в Україні українській щоденній газеті (в Америці виходила українська щоденна газета “Свобода” від 15 вересня 1893 р.). У 1920-1930 рр. редактором “Діла” був І. Кедрин-Рудницький.

І отут мимоволі дуже сумні гадки гнітять душу. В умовах підневільних щоденна українська газета “Діло” постійно друкувала переклади творів світової літератури, па-

м'ятаючи настанову І. Франка: “Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст розуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями ” [10, с. 7]. Чи можна тепер знайти літературні твори в наших щоденних газетах?... Іван Франко вчив, що журналіст – не слуга, а вчитель народу.

Та повернімося до М. Рудницького. 1942–1943 рр., коли Україна кривавила в страшному воєнному вирі, він виїхав зі Львова і працював домашнім вчителем щоб якось прожити: його мати походила з єврейської родини і він добре розумів, чим це може йому зарожувати.

Перша вистава “Гамлета” відбулася у Львові 23 вересня 1943 р. Виставу ставив Й. Гірняк, першим українським Гамлетом був В. Блавацький. Саме під впливом цієї вистави 1956 р. Харківський театр імені Т. Шевченка поставив “Гамлета”, бо в ній роль Гамлета виконував Я. Геляс, що у виставі 1943 р. грав роль Першого актора. За харківською виставою (режисер – Б. Норд) послідувала прем'єра “Гамлета” 1957 р. у Львівському театрі імені М. Заньковецької (режисер – Б. Тягно, в ролі Гамлета – О. Гай). Нові постановки йшли в перекладі В. Вера. Війна вже розпорошила акторів по світі. М. Рудницький залишився у Львові, але про свій переклад не згадував. Про це знаю з власного досвіду: я студіювала англістику на кафедрі англійської філології Львівського університету, якою він завідував, професор був керівником моєї дипломної роботи про народність поезії Роберта Бернса.

1955 р. в “Наукових записках” факультету іноземних мов Львівського державного університету імені І. Франка М. Рудницький публікує статтю “За повнокровного Шекспіра” [11] Він зазначає, що деякі театри включили у свій план репертуару постановку “Гамлета”, і в зв'язку з цим доречно обговорити труднощі, пов'язані зі сценічним втіленням “Гамлета”. У статті він дуже низько оцінює переклади П. Куліша та М. Старицького з Шекспіра (отут нагадуються слова Л. Костенко з вірша “Біль єдиної зброї” – “Як часто лицемірив твій Парнас!..”), цитує окремі не дуже вдалі уривки в перекладі В. Вера, захоплюється російськими перекладами. Водночас, автор підкреслює, що в перекладі треба виходити з духа мови і вимог сцени, зазначає, що українізувати переклад означає перетворювати чужинні твори відповідно до духа нашої мови. Стверджує, що оригінальний текст В. Шекспіра дає дуже широкі можливості передати його в перекладі досить вільно, посилюючи або послаблюючи елементи філософського роздуму, меланхолії, іронії тощо. У статті автор наводить ще раз власний переклад – кінець першої дії, звернення Гамлета до друзів з проханням мовчати про його таємницю:

Ви перед богом тут ще раз клянїться:
 Як дивовижно я не поведився б
 Або ж ховавсь за чудернацький настрій,
 Клянїться, що побачивши мене,
 Ніколи ви – руками, головою,
 Ні фразами двозначними “Го-го”,
 “Ми знаєм”, “Ми могли б сказати дещо”,
 “Якби ми захотіли”... “Є такі”...
 Ні будь-чим іншим не виявите ви,
 Що ближче щось про мене вам відомо [11, с. 14].

У віднайденому тексті є пропуск у перекладі, тому цитата із статті дозволяє реконструювати останні чотири рядки.

Або ж інший уривок з перекладу М. Рудницького, що він його наводить у статті. Ідеться про розмову між двома клоунами-гробокопами, де гру слів побудовано на тому, що англійською мовою слово arms означає і “руки” і “герб”:

First clown

There is no ancient gentlemen but gardeners, ditchers, and grave-makers: they hold up Adam's profession.

Second clown

Was he a gentleman?

First clown

He was the first that ever wore **arms** [28, p. 235]

(виділення усюди мої. – Р. 3.)

І в статті, критикуючи переклад В. Вера, М. Рудницький пропонує свій варіант:

“А хіба ж Адам був **дворянином**?

Звичайно, він же ж перший з усіх людей жив **на дворі**” [11, с. 11].

У нововіднайденому варіанті – інший переклад:

1-ий блазень:

Нема стародавнішої шляхти, ніж садівники та гробокопи: вони виводять свою професію від Адама.

2-ий блазень

Хіба ж Адам був **шляхтич**?

1-ий блазень:

Він же першим у раю **шлях тичив** [Машинопис, с. 67].

Наявність двох варіантів доказує, що М. Рудницький продовжував удосконалювати свій переклад. Цитований вище уривок він переклав досить добре, хоча цікаві й інші переклади, пор., наприклад, з найновішим перекладом Ю. Андруховича:

1-ий блазень:

Хоча справжня еліта на землі – це садівники, сапери і гробокопи. Наша професія йде від самого Адама.

2-ий блазень

То Адам так само був **благородний**?

1-ий блазень:

Краще сказати – **благоліпний**, виліплений тобто [25, с. 112].

А в П. Куліша гра слів зовсім зникла:

Первий могильник:

Нема пана над садівника, землекопа та могильника: вони держаться Адамового ремесла.

Другий могильник:

Хіба Адам був **дворянин**?

Первий могильник:

Він був первий, що носив **герб** [23, с. 134].

Маємо чимало перекладів “Гамлета” і, зіставляючи їх з оригіналом, часто переконаємося у талановитості перекладу М. Рудницького. Тут причин чимало. Хто знав М. Рудницького, добре пам’ятає його гострий розум, його сарказм. Якщо ж врахувати, що цей блискучий філолог добре знав англійську мову, глибоко – англійську літературу, то зрозуміло, що часто міг успішно впоратися з найскладнішим – з Шекспіровими каламбурами. Ось деякі зразки

KING CLAUDIUS

But now, my cousin Hamlet, and my **son** –

HAMLET

A little more than **kin** and less than **kind**.

KING CLAUDIUS

How is it that clouds still hang on you?

HAMLET

Not so, my lord, I am too much i'th' **sun'** [28, с. 63].

П. Куліш:

Король

А ти, кузине Гамлете і сину...

Гамлет

Більш трошки від кузина, менш від сина.

Король

Чого се на тобі все хмари виснуть?

Гамлет

Ні, царю, я аж надто вже **на сонці** [23, с. 13].

Гр. Кочур:

Король

А ти, мій рідний Гамлете, мій сину...

Гамлет (нишком)

Хоч ми й **рідня**, проте **не рідні** зовсім

Король

Чому це й досі ще над вами хмари?

Гамлет

Та де там, пане! **Сонця** аж занадто [19, с. 14]

Віктор Вер:

Король

О ти, мій родич Гамлет, сину мій.

Гамлет (убік)

І менш ніж син і більш ніж родич просто.

Король

Ще й досі над тобою хмари виснуть?

Гамлет

О ні, державцю, **сонця** - аж занадто.

Тут же подано примітку перекладача: “В оригіналі – іронічна гра на співзвучності англійських слів *sun* – *сонце* і *son* – *син*, яку неможливо передати українською мовою. Але, крім того, Гамлет хоче сказати, що для нього надто багато придворного блиску” [27, с. 21–22].

Юрій Клен:

Король

А ти, мій рідний Гамлете, мій сину...

Гамлет (нишком)

Рідня, та не **споріднена** душа.

Король

Чого тебе ще хмари сповивають?

Гамлет

Ні, я купаюсь у проміннях **сонця!** [24, с. 29]

М. Рудницький:*Король*А ти, мій Гамлете, **небоже** й сину...*Гамлет (убік)*Не дуже син **і небіж не дай Боже!***Король*

Чому ти ходиш в чорній хмарі?

*Гамлет*Бо в очі ріже **сонце**... від престолу.**Л. Гребінка:***Король*А ти, **небоже**, Гамлете, мій сину....*Гамлет (убік)*Хоч **родич** я, та не такий вже й **рідний**.*Король*

Тобі чоло ще й досі темнять хмари

*Гамлет*Ні, навпаки, мене все палить **сонце** [26, с. 29].**Ю. Андрухович:***Король*

А ти наш рідний Гамлете й сину...

Гамлет (убік)

Такий вже рід, що всяке в рідні рветься.

Король

Чому ти все ще мрячний і похмурий?

Гамлет

Не зовсім, пане. Я вже весь блищу.

Або ж:

Queen

Thou know'st 'tis common, all that lives must die,

Passing through nature to eternity

Hamlet

Ау, madam, it is common [28, с. 63].

П. Куліш:*Королева*

Все, що живе, колись умерти мусить,

Через природу перейти у вічність.

Гамлет

Так, королево, це всім спільна доля [23, с. 13].

Гр. Кочур:*Королева*

Звичайна річ: усе земне вмирає

І крізь природу в вічність поринає.

Гамлет

Так, пані, річ звичайна [19, с. 14].

Юрій Клен:*Королева*

Все, що живе, помре, щоб перейти
у лоно вічності, і споконвіку
ведеться так. Це наш утертий шлях.

Гамлет

О так, мадам, це шлях утертий! [24, с. 29].

Віктор Вер:*Королева*

Це – доля всіх: померти, в прах зійти
І в вічність крізь природу перейти.

Гамлет

Так, доля всіх [27, с. 22].

Л. Гребінка:*Королева*

Звичайна доля: кожне мре створіння,
Проходячи у вічність через тління

Гамлет

Авжеж, звичайна доля.

М. Рудницький:*Королева*

Це ж суцця правда, все живе - вмерти мусить,
Щоб від природи в вічність перейти.

Гамлет

О так, це суцця правда [Машинопис, с. 7].

Ю. Андрухович:*Королева*

Звичайне діло: кожен із живих
Колись вмирає. Це перебування
Всього лишень, а смерть веде у вічність

Гамлет

Ну так, мадам, ну так, звичайне діло.

Дуже цікавий словесний образ:

“But look, the morn, in russet mantle clad

Walks o’er the dew of yon high eastward hill” [28, с. 63]

вдало передав П. Куліш:

Та гляньте, ранок у червоній ризи

Йде по росі з високого узгір’я

На сході сонця [23, с. 1].

Але не менш вдало передав і М. Рудницький:

Та гляньте: ранок у багрянім плащі

Східним узбіччям сходить по росі [Машинопис, с. 5].

Звичайно, не все досконале в перекладі М. Рудницького, трапляються і русизми, і не зовсім послідовне вживання форм другої особи однини та множини займенників. Українська Гамлетіана – багата, маємо досконалі переклади Л. Гребінки, Г. Кочура, Юрія Клена. Однак значення перекладу, з яким зможе ознайомитися читач тепер, – велике: у ньому є дуже цікаві інтерпретаційні знахідки, цікаві словесні зіткнення. До того ж, цей переклад важливий для історії української шекспіріани, для історії українського художнього перекладу. Якби ж то ми спромоглися опублікувати усі українські переклади “Гамле-

та” – який би то був повчальний перекладознавчий посібник! А який цікавий документ розвитку виразових можливостей нашої мови!

1. Ажнюк М. Незнаний український “Гамлет”//Всесвіт. 1971. № 12.
2. Бронте Е. Бу-реверхи / Перекл. М. Рудницький. Львів: Видав. спілка “Діло”, 1933.
3. Горак Р. Кинути каменем. Роман-есе//Дзвін. 2004. № 3.
4. Зорівчак Р. Українсько-англійські літературні взаємини//Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті: В 5 т. К.: Наук. думка, 1988. Т. 3: У взаєминах з літературами Заходу і Сходу.
5. Квітка О. “Імпорт” на рівні літератури [Рец. на кн.: Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліограф. покажчик. Львів: НТШ, 2003]//Літ. Україна. 10 черв. 2004.
6. Кочур Г. Майстри перекладу // Всесвіт. 1966. № 4.
7. Лучук О. Ще один український “Гамлет” : інтерпретація Гната Хоткевича//Діалогічна природа літератури: Перекладознавчі та літературознавчі нариси. Львів: Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2004.
8. Ревуцький В. До історії українського “Гамлета” // Клен Юрій. Твори: у 4 т. Торонто: Фондація імені Юрія Клена, 1960. Т. 4.
9. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Львів: Видав. спілка “Діло”, 1936.
10. Франко І. Передмова [до збірки “Поєми”] // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. К.: Наук. думка, 1976. Т. 5.
11. Рудницький М.І. За повнокровного Шекспіра (До питання інтерпретації драматургії Шекспіра в перекладах і на сцені)//Наукові записки Львівського державного університету. Львів 1955. Т. 30.
12. Франко І. Передмова [до видання: Вільям Шекспір. Гамлет, принц данський. Переклад П. О. Куліша. Львів, 1899] // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1981. Т. 32.
13. Франко І. Руський театр в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 26.
14. Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліограф. покажч. / Заг. ред. О. Лучук, Т. Лучука; Наук. ред. Р. Зорівчак. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. (Українська бібліографія. Нова серія. Ч. 13.)
15. Шекспір В. Верба (Пісня Дездемони) Пер. М. І. Костомарова // Костомаров Н. И. Литературное наследие. Санкт-Петербург, 1890.
16. Шекспір В. Гамлет / З англ. пер. Л. Гребінка. Публ. М. Т. Ажнюк // Всесвіт. 1975. № 7.
17. Шекспір В. Гамлет. Трагедія в 5 діях. Інтерпретація Г. Хоткевича // Лучук О. Діалогічна природа літератури: Перекладознавчі та літературознавчі нариси. Львів: Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2004.
18. Шекспір В. Гамлет, принц Данський/пер. Г. Кочура// В. Шекспір. Вибрані твори: у 3-х т. К.: Дніпро, 1964. Т. 2.
19. Шекспір В. Гамлет/ Пер. з англ. Г. Кочура. К.: “Альтерпрес”, 2003.
20. Шекспір В. Гамлет, Данський королевич / Пер. Павло Свій // Нива. 1865. № 3; № 4. № 5 ; № 7. № 8; №. 9.
21. Шекспір В. Гамлет, принц Данський / Пер. М. Старицький. З прилогою музики М. Лисенка. К., 1882.
22. Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. М. Старицький Стаття С. Родзевича. Харків: Книгоспілка, 1928.
23. Шекспір В. Гамлет, принц данський. Пер. П. О. Куліша. Виданий з передм. і поясн. І. Франка. Львів: Накл. укр.-руської вид. спілки, 1899.
24. Шекспір В. Гамлет, принц данський // Твори: у 4 т. Торонто: Фондація імені Юрія Клена, 1960. Т. 4.
25. Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. Ю. Андруховича // Четвер. 2000. № 10.
26. Шекспір В. Гамлет, принц датський. Пер. Л. Гребінки// Шекспір. В. Твори в шести томах. К.: Дніпро, 1986. Т. 5.
27. Шекспір В. Трагедія про Гамлета, принца датського / Пер. з англ. В. Вера. Редакція і післямова А. Гозенпуда. К.: Держ. видав. “Мистецтво”, 1941.
28. Shakespeare W. The tragedy of Hamlet, prince of Denmark. N. Y.: Magnum Books, 1968.

**SHAKESPEARE'S *HAMLET* IN THE UKRAINIAN TRANSLATION
OF MYKHAYLO RUDNYTSKYI**

Roksolana Zorivchak

*Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.,
79000 Lviv, Ukraine*

The paper focuses on the recently discovered translation of Shakespeare's *Hamlet* into Ukrainian by Mykhaylo Rudnytskyi. The translator's solutions are placed in the context of the entire Shakespeariana in Ukraine and the very work's multiple translations into Ukrainian. Reflections on the role of the literary-artistic translation in the spirituality of the nation have been suggested. Some lesser known facts from the life on the translator and his contribution into the literary process are dwelled upon.

Key words: drama reception; Shakespeare; history of translation.

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ЖАНРІВ ВІРШОВОГО ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі перекладів поезій Е. А. По українською мовою)

Олександр Рихло

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

На підставі диференційних жанротвірних ознак проаналізовано досвід іншомовної передачі поетичної спадщини Едгара По. Зосереджено увагу на діахронній множинності поетичних перекладів та проблемі інтерпретативних норм.

Ключові слова: жанри у поетичному перекладі; варіативність; трансфузія; парафраз; трагедія; імітація; Едгар По.

Актуальною проблемою для перекладознавства сьогодні є диференціація жанрів віршового перекладу. Йдеться, насамперед, про поняття вільного перекладу, версії, варіації, переспіву, наслідування, перелицювання тощо, тобто “пограничних” форм (назвімо їх так), оскільки багато з них баланують на межі перекладу в його сучасному розумінні й оригінальної творчості їхніх авторів. Така різноплановість спричинена не тільки багатогранністю літературних процесів, які відбуваються у кожній національній літературі, а й відмінністю поглядів на сутність перекладу, сповідуваних перекладачами різних епох, або, з огляду на поняття початкової (initial) норми, висунуте теорією полісистемності – макропозиції перекладачів щодо норм вихідної чи цільової культурних систем.

Сам термін “переклад” є полісемантичним. Спонтелічує той факт, що більшість жанрів, за найзагальнішою класифікацією, колись входили у поняття “переклад”, яке, таким чином, є родовим і водночас видовим стосовно самого себе, бо диференціюється, скажімо, від поняття “перелицювання” і є його співгіпонімом. Б. Кравців, наприклад, стверджує, що до перекладної літератури зараховувано в різні періоди літературного розвитку т.зв. вільні переклади, перекази, переспіви, наслідування чи й оригінальні твори за чужими мотивами [14, с. 1987]. Та й взагалі поняття перекладу в сучасному розумінні, певні засади якого з’являлись і в давніші часи, сповна розвинулось лише за останні 100-150 років. “Якщо ж врахувати, яким величезним є той історичний час, упродовж якого літератури проникали одна в одну іншими способами, – зауважує з цього приводу М. Конрад, – то виявиться, що епоха перекладу не така вже й велика” [13, с. 327]. Жанрова невизначеність засвоєнь літературних зразків інших народів тривала упродовж XIX, а подекуди сягла і до початку XX століття. Виділяючи на Україні переробку, переспів і трагедію, О. Білецький писав: “З часів “котляревщини” (початок XIX століття) така манера передачі іноземних письменників міцно засіла в українському вжитку, і, мабуть, лише в XX сторіччі з нею рішуче порвали” [1, с. 594]. Ю. Левін констатує, що у XIX сторіччі “переклад, особливо поетичний, майже не відрізнявся у сприйнятті сучасників від оригінальної творчості, і не було чіткої межі між перекладом і “наслідуванням” (тобто переробкою, або “варіацією на тему”)” [16, с. 6]. Д. Дюришин наводить цікавий приклад, коли деякі російські перекладачі збільшували обсяг оригіналу у півтора рази, але “всупереч такому вільному і далекому від точності поводженню з оригіналом їхні “адаптації” у свідомості публіки розцінювались як переклади” [7, с. 162]. Інакше кажучи, існувала певна недиференційованість видів літературної взаємодії, а термін “переклад” в різний час вживався на означення тих рецептивних різновидів, які сьогодні вже виокремились у самостійні.

Для визначення жанру перекладу необхідні симптоматичні критерії, на які можна було б орієнтуватись. Наприклад, перенесення дії на рідний культурний ґрунт є ключовою ознакою надзвичайно важливого в українській перекладній літературі жанру “переспів”, який нерідко наближався до вільного перекладу. Цікаво відзначити, що термін “переспів” не зустрічається навіть у найближчих сусідів-слов’ян, скажімо, у росіян (наближеним еквівалентом тут можна вважати хіба що “переложение”). Варто поглянути, як визначають “переспів” деякі українські дослідники, щоб унаочнити відсутність одностайності у поглядах на цей літературний феномен. Так, В. Лесин та О. Пулинець (“Словник літературознавчих термінів”) вважають, що “переспів – це вірш, написаний за мотивом твору іншого автора” [17, с. 313]. Своє бачення вони ілюструють прикладом балади П. Гулака-Артемівського “Твардовський”, яка, на їхній погляд, є переспівом балади А. Міцкевича “Пані Твардовська”. Інша балада цього ж автора – “Рибалка” – є переспівом однойменної балади Гете, а “Маруся” Л. Боровиковського переспівана зі “Світлани” В. Жуковського [17, с. 313]. Водночас “Рибалка” потрапляє у цих же авторів і в статтю про вільний переклад: “Вільний переклад – переклад із свідомими значними відступами від оригіналу, неточний. Наприклад, балада П. Гулака-Артемівського “Рибалка” є вільним перекладом вірша Гете” [17, с. 71].

Розгорнутіше означення переспіву знаходимо у “Літературознавчому словнику-довіднику”: “Переспів – вірш, написаний за мотивами поетичного твору іншого автора, з елементами наслідування версифікаційних елементів, наближений до перекладу, але відмінний від нього за відсутністю еквіритмічності” [18, с. 546]. Користуючись тими ж прикладами, що й у попередньому джерелі (“Твардовський” П. Гулака-Артемівського, “Маруся” Л. Боровиковського), автори не зважили на деяку неспіввимірність означення та ілюстрацій до нього. Мабуть, відсутність еквіритмічної тотожності між “Марусею” Л. Боровиковського та “Світланою” В. Жуковського не може бути визначальним критерієм переспіву хоча б тому, що саме в цьому випадку очевидні зусилля перекладача якнайближче дотриматись ритмічної схеми першотвору. Домінантну роль тут відіграє український колорит, елементи онаціональнення. Щоби пересвідчитись у цьому, досить поглянути хоча б на перші строфи балад:

Раз в крещенский вечерок	Звечора під Новий год
Девушки гадали:	Дівчата гадали:
За ворота башмачок,	Вибігали в огород,
Сняв с ноги бросали;	В вікна підслухали;
Снег пололи; под окном	З тіста бгали шишечки;
Слушали; кормили	Оливо топили;
Счетным курицу зерном;	Слухали собак; в пустки
Ярый воск топили;	Опівніч вихрили;
В чашу с чистою водой	Віск топили на жарку
Клали перстень золотой,	І з водою в черепку
Серьги изумрудны;	Долю виливали;
Расстилили белый плат	Бігали на шлях вони;
И над чашей пели в лад	З приказками в комини
Песенки подблюдны [8, с.291].	Суджених питали [24, с.41].

За іншими класифікаціями, “Марусю” слід зарахувати до вільних перекладів [12, с. 365]. У “Лексиконі загального та порівняльного літературознавства” стверджується, що “Маруся” – це переробка-онаціональнення [3, с. 407]. (Цей термін, яким користується А. Волков [2; 4], – не тотожний переспіву – він набагато ширший.)

А от згадану вже гетевську баладу “Рибалка” у перекладі П. Гулака-Артемівського О. Білецький зарахував до “травестуючих” перекладів [1, с. 595]. Схожі думки висловлює

український дослідник і щодо перекладу однойменного твору П. Куліша: “Звичайно, у нього і в думках не було “травестувати” іноземне першоджерело, але мимоволі, вплив традиції зберіг і над ним свою силу” [1, с. 595–596]. Для порівняння наведено початкові уривки обох перекладів:

П. Гулак-Артемівський
Вода шумить, вода гуля!..
На березі рибалка молоденький
На поплавець глядить і промовля:
“Ловіться, рибоньки, великі і маленькі”.

П. Куліш
Вода шумує, розлилась,
І повні повіддю всі береги й затони,
З селом веснянка понялась,
Хати, двори, сади, левади співу повні.

Що рибка смик, то серце тьох;
Серденько щось рибалочді віщує:
Чи то тугу, чи то переполох,
Чи то коханячко?.. Не зна він, а сумує.

Під спів широкий дівоньок,
Сидить над річкою рибалочка, пильнує,
Чи плавлє стиха поплавок,
Чи в вирві крутиться, чив нуртині нуртує.

Сумує він, аж ось реве!
Аж ось гуде – і хвиля утікає!
Аж гульк! – з води дівчинонька пливе,
І косу зчісує і бровами моргає [5, с. 60].

Аж ось вода під поплавком
Заколихалася і в піні розділилась,
Не срібна рибонька з пером,
Вродлива дівчина-русалочка з’явилась
[15, с. 283–284].

Очевидно, саме в таких перекладах П. Куліша М. Зеров убачав чималу долю “отсебятини” і вважав, що ця “отсебятинка показова, характерна, що стверджується довгим рядом інших спостережень і показує, як органічно П. Куліш був чужий Гете, вносячи в своє тлумачення його творів риси сентиментальної та романтичної манер (дидактизм, афектацію, місцевий колорит, народнопоетичне забарвлення etc)” [10, с. 130].

Так, обом перекладачам властива українізація, народнопоетичний колорит, але вони притаманні не лише травестіям, а й переспівам. “Травестія, – за визначенням В. Лесина та О. Пулинця, – в літературі один із різновидів гумористичної поезії, коли твір з серйозним або навіть героїчним змістом і відповідною йому формою переробляється, “перелицьовується” у твір з комічними персонажами і жартівливим спрямуванням розповіді” [17, с. 426]. Із найяскравіших прикладів тут можна згадати “Енеїди” П. Скаррона, В. Майкова, М. Осипова, І. Котляревського, білоруську “Енеїду навиворіт”, “Гараськові пісні” П. Гулака-Артемівського. У випадку з “Рибалкою” очевидна відсутність такої гумористично-комічної настанови. Натомість помітна тенденція не лише до збереження загальної сюжетної лінії, а й деталізації, що видно під час порівняння строф П. Гулака-Артемівського та П. Куліша з перекладом Д. Загула, котрий, за визнанням О. Білецького, більш-менш наближається до оригіналу [1, с. 596]:

Вода шумить, вода бурлить;
Рибалка повен дум,
Закинув вудку і сидить,
Дивиться сумно в шум,
Сидів: дивився довгий час...
Враз розійшлась вода,
А з хвилі вирнула нараз
Русалка молода... [9, с. 226].

Отже, ми доходимо висновку, що елементи націоналізації – не єдиний визначальний вияв травестії, хоча найчастіше він входить до комплексу ознак перелицьовування. “Рибалка” П. Гулака-Артемівського і П. Куліша та “Маруся” Л. Боровиковського, найвірогідніше, є переспівами.

Як бачимо, твори, названі в одних джерелах переспівом, в інших (чи навіть в тих самих) отримують назву вільного перекладу чи переробки-онаціональнення, а то й трагедії. Можливо, саме з огляду на розмежування понять “переспів” і “вільний переклад” варто звертати увагу на присутність чи відсутність онаціональнення, що могло б додати чіткості у диференціюванні цих жанрів перекладу. Тут, очевидно, можна погодитися із позицією, яку обстоює О. Дзера, а саме: для переспіву характерний метод транспозиції, переведення оригінальних смислових одиниць в етномовні компоненти, які відображають цільову мовну картину світу та змінюють інтенціональне спрямування тексту на актуальне для цільового читача [6, с. 12].

Спираючись на викладені вище міркування, можна зробити кілька спостережень над перекладами поетичних творів Е. По українською мовою. Візьмімо для прикладу кілька українських інтерпретацій, у яких не збережено певних ключових версифікаційних одиниць перекладу. Так, поема “Крук” у перекладі П. Грабовського не відповідає вимогам еквілінеарності, що видно з побудови строфи в українському перекладі. Шестирядкову хорейчну строфу оригіналу перекладач трансформує в 11-рядкову, тобто фактично розбиває кожен рядок першотвору, за винятком останнього (який короткий і в Е. По), на два на місці цезурного поділу. Тому в П. Грабовського 198 рядків, тимчасом як у Е. По лише 108. Унаочнимо це положення першими строфами оригіналу та перекладу:

Once upon a midnight dreary, while I pondered weak and weary,
Over many quaint and curious volume of forgotten lore –
While I nodded, nearly napping, suddenly there came a tapping,
As of some one gently rapping, rapping at my chamber door.
“Tis some visitor,” I muttered, “tapping at my chamber door –
Only this and nothing more.” [26, с. 1238]

Вкінєць змучений журбою,
Раз північною добою
Я схилився, задрімав
Над одним старинним твором,
Над забутим мислі взором,
Що велику славу мав.
Коли чую: стук роздався,
Стук роздався з двору мого...
Подорожний заблукався
Та прибивсь до двору мого,
Подорожний – більш нічого [21, с. 461].

Проте цю строфу П. Грабовського, як і переклад поеми загалом, не можна класифікувати як переспів лише за принципом еквілінеарності, бо поза ним в цілому збережено велику кількість одиниць експлікаціоналу та імплікаціоналу, відсутня заміна реалій чи будь-яка інша узгоджена чи вільна транспозиція етномовних компонентів. Що більше, така структура твору, про яку П. Грабовський, імовірно, й не знав, виправдується свідченням самого Е. По, який допускав, що вірш можна друкувати й короткими рядками [27, с. 239]. І в такому разі еквілінеарність, хоча її порушення додає певної “вільності”, не є визначальним критерієм розрізнення перекладу і переспіву.

У наступному прикладі – 1-а строфа “Ельдорадо” у перекладі П. Грабовського – порушено не тільки принцип еквілінеарності. Тут відсутня й еквіритмічність [18, с. 546]:

Gaily bedight,
A gallant knight,
In sunshine and in shadow,
Had journeyed long,
Singing a song,
In search of Eldorado [26].

Був лицар великої вроди,
Блукав по світах та виспівував радо,
Не дуже зважав на пригоди, –
Шукав Ельдорадо [20, с. 128].

Проте, всупереч наведеному у названому лексикографічному джерелі визначенню, а також позиції М. Стріхи, який називає переклад П. Грабовського переспівом [23, с. 133], ця інтерпретація не є переспівом, як, до речі, й “Аннабель Лі” П. Грабовського:

It was many and many a year ago,
In a kingdom by the sea,
That a maiden there lived whom you may
know
By the name of Annabel Lee;
And this maiden she lived with no other
thought
Than to love and be loved by me [26].

Все те сталося давно,
Дуже сталося давно,
В королівстві морської землі:
Там жила, там цвіла
Та, що завжди була,
Завжди звалася Аннабель-Лі.
Ми кохались удвох;

Те кохання обох,

Нас держало обох на землі
[21, с. 466].

Справді, у наведених вище прикладах (“Крук”, “Ельдорадо”, “Аннабель Лі”) перекладач нестрого дотримується версифікаційних параметрів, але з погляду розмежування жанрів віршових перекладів такі невідповідності вказують на вільний, але все ж переклад, а не переспів.

Вище йшлося про те, що для переспіву характерна транспозиція етномовних компонентів у перекладі. Проте далеко не будь-яке онаціональнення є жанротворчим. У перекладах П. Грабовського таких прикладів чимало. Так, у рядку, де крук “Пурхне ранком в чисте поле...”, словосполучення “чисте поле”, на наш погляд, несе в собі фольклорний елемент, а вираз “згибло братство”, яким головний герой “Крука” виражає смуток за часами, що минули, в українській свідомості асоціюється з народно-героїчною епічною традицією, з козачиною. Очевидне онаціональнення наявне і у рядку “Моїй галоньці чудовій” тієї ж поеми. Непомітними штрихами П. Грабовський певною мірою одомашнює й “Аннабель Лі”, додаючи до поеми елементи української баладної стилістики, що в цьому випадку виражається через вживання зменшувально-пестливих форм, притаманних саме українській народній пісні: “Ми як дітки”, “любонька”, “чарівниченька”, “місяченько”, “голубонька”, “пташка ясна”. А В. Щурат вводить у свої “Дзвони” [19] “спів дружок весільних”, що також можна віднести до згаданої категорії. Однак ці елементи українізації не зачіпають структурно-композиційного рівня творів, обмежуючись лише мовностилістичним.

Уведення національно-забарвлених одиниць на різних текстових рівнях не можна тлумачити як індивідуальну характеристику окремих перекладачів, загалом це явище притаманне тогочасній українській перекладній практиці, але українські інтерпретації Е. По свідчать, що на зламі XIX і XX віків українські перекладачі вже усвідомлювали різну вагу етномовних заміщень і їхні інтерпретації можна класифікувати не як переспіви, а як вільні переклади. В них наявні еквілінеарні та еквіметричні невідповідності, одомашнення на мовностилістичному рівні та дрібні змістові вади.

За критерієм збереження чи незбереження смислової домінанти переклад “Дзвонів” В. Щурата [19] відходить від першоджерела дещо далі, ніж переклади П. Грабовського і наближається до “версії”. Хоч загалом перекладач і спирається на авторський текст і йде

за його екзистенційною концепцією, не можна не помітити, що еквілінеарністю, дотримання якої саме у “Дзвонах” є одним із важелів створення філософського і стилістичного впливу на читача (тобто домінантною рисою), знехтувано. За обсягом В. Щурат скоротив третю строфу на третину, а за змістом – навіть удвічі, внаслідок чого друга строфа має 29 рядків, а 3-я – лише 23, тимчасом як у Е. По кожна наступна строфа довша за попередню, що створює особливий стилістичний ефект. Порушення співвідносності імплікаціоналу та експлікаціоналу виявилось у немотивованому розширенні четвертої строфи оригіналу (62 рядки замість 42). Певна експлікація може стати у пригоді як компенсація за невідтворені елементи. Але водночас перекладач ризикує порушити інтерпретаційний баланс на користь власної оригінальної творчості. Так трапилось і в четвертій строфі В. Щурата із уведенням кільканадцяти зайвих рядків. Схема римування та ритмотворчі елементи не збігаються з першотвором.

За сукупністю виявлених особливостей ми вважаємо, що “Дзвони” В. Щурата слід зараховувати не так до вільних перекладів, як до версій, бо, окрім характеристик, власних вільному перекладові, В. Щурат додає від себе немотивовані домінантні семантико-стилістичні елементи, часто замість втрачених авторських.

У версії (приклад якої наведено вище), як слушно стверджує О. Дзера, перекладач дотримується оригіналу як зразка, однак внаслідок неповної або помилкової інтерпретації, чи то в результаті цілеспрямованої інтерпретаторської настанови, вилучає [або додає – О. Р.] домінантні семантико-стилістичні компоненти [6, с. 13].

Втім, творчий акт може мати інший полярний заряд. Скажімо, для вільної варіації характерне дзеркальне явище – запозичення одного-двох смислових макрокомпонентів тексту-джерела, які стають підґрунтям нової поетичної структури [6, с. 13].

Вільною варіацією є вірш Ю. Покальчука “Ельдорадо”, де запозичено назву балади Е. По і проголошений у ній мотив. Власне, сама поезія відкривається авторським підкресленням, засобом вираження якого, крім назви, можна вважати й епіграф з Е. По: “І ніч і день / Скачи вперед / Як хочеш знайти Ельдорадо!”, який є вільним перекладом кількох останніх рядків однойменної поезії американського поета. Вірш входить у цикл “Циганське” і асоціюється з життєвою втомою і сподіваннями, які супроводжують вічні мандри в пошуках недосяжної романтичної мрії:

Так далеко,
 Так далеко те нещасне Ельдорадо,
 Так далеко,
 Тільки люди,
 Тільки версти і каміння,
 Дні і ночі.
 [...]
 Уперед летіти знову,
 Не знаходити, шукати,
 Та ніколи не вертати...
 Але так воно далеко,
 Так далеко
 Те прекрасне Ельдорадо! [22, с. 88].

Таким чином, за ступенем відтворення смислових домінант оригіналу при передачі поезії Е. По українською мовою виділяємо вільний переклад (“Крук”, “Ельдорадо”, “Аннабель Лі” П. Грабовського), версію (“Дзвони” В. Щурата), варіацію на тему (“Ельдорадо” Ю. Покальчука).

Проте дослідження можна проводити не тільки за критерієм збереження чи незбереження смислової домінанти, а й за лінгвостилістичними та лінгвокультурними ознаками,

про які ми згадували, розрізняючи “переспів” і “вільний переклад”. Серед відтворень українською мовою поезії Е. По ми, як стверджувалось вище, не виявили переспівів, однак знайшли наслідування, відтворюючи яке, переймаються поетичні канони літератури-джерела. Яскравим прикладом наслідування у нашому випадку є вірш Г.Чупринки “Подзвіння” з книги “Сон-Трава” (1914, друге видання). Вже заголовок, який є авторським підкресленням, наголошує, що вірш завдячує Е. По своєю темою. Інтерпретація Г. Чупринки прийнята мотивами суму, болю і смерті, які, безперечно, є провідними і в поемі “Дзвони” Е. По, особливо в її третій та четвертій частинах, але в даному разі більше впадає у вічі звукове і ритмічне наслідування Е. По – аж до вживання тих самих хорейних розмірів і відтворення ритмічного рисунка:

Із дзвіниці
 З міді, з криці
 Рвуться дзвони,
 Смертні тони
 Нерозривні,
 Переливні,
 Линуть, линуть далі й далі,
 Ллються, плачуть, дзвонять воєм,
 Мов забуті муки-жалі
 Виливають,
 Вибивають
 Перебоєм [25, с. 8].

Безперечним здобутком Г. Чупринки є те, що, наслідуючи віршову техніку Е. По, він модернізує українську літературну полісистему, збагачуючи її незаними досі у такій щільності евфонічними знахідками.

Але якщо на початку ХХ століття Г. Чупринка виступив як оновлювач, то вже наприкінці віку українська літературна полісистема, як і багато інших літературних полісистем світу, настільки увібрала в себе цю традицію, що вона навіть канонізувалася. Проте побутування всякої традиції має широкий діапазон творчих метаморфоз – від серйозних, освячених ореолом канонічності – до бурлескно-травестійних, іронічних та пародійних інтерпретацій. Саме таке – пародійне – наслідування під назвою “Крук або ж Ворон” пропонує нам представник авангардної групи “БУ-БА-БУ” О. Ірванець. Про стилістику цієї макаронічної пародії, в якій химерно поєднано елементи зумисного мовного суржику та дитячої скоромовки, епатажну профанацію масової культури (Донна Саммер і Оксана Білозір) та літературне хуліганство (“Кор Ротич”, “Ряпчук”, “Небурак” і “Антрохович”, “Риммарук”, “Б’урак”, “Малкович”), де змішано грішне з праведним, високе з низьким, дає уявлення хоча б от такий фрагмент, який досить точно відтворює строфічні, ритмічні і навіть акустичні особливості поеми Е. По, торкаючись водночас злободенних проблем сучасної української дійсності:

В без СИС темний-темний вечір,
 Вбгавши голову у плечі (ця деталь якраз до речі),
 Я сидів не біля печі – біля теплих батарей,
 Був я без плаща й без шпаги,
 Лізли протяги крізь шпари
 І скипали пасма пари
 З-під прочинених дверей.

Для провітріння квартирки

Я натис на скло квартирки.
 Раптом ззовні щось як штрикне,

Як штрикне, неначе спис:
 То за деревину рами
 Учепився пазурами
 Птах, пошарпаний вітрами,
 Учепився і завис...

[...]

Потім – пурх, і в хаті теплій
 Кілька митей мертві петлі,
 Наче вузлики, в'язав.
 Потім сів на книжну шафу,
 А я прочунявся від страху
 І таке йому сказав:

– Ти, нездара-нечупара,
 Ти корали крав у Клари
 Й до Едгара в кулуари
 Залітав, неначе вор?!
 Крук говорить: “Nevermore!” [11, с. 78].

Але у цьому випадку ми маємо справу не просто з наслідуванням, а зі стилізацією, про що свідчать згадані вже реалії українського культурного буття, присутні у творі. Однак це стилізація не фольклору, а стилю окремого письменника. На основі стилізації, в свою чергу, і побудована пародія. Хотілося б наголосити, що даний твір – це саме стилізація, а не травестія, бо у процесі травестування тематичні та композиційні складники не зазнають змін, оскільки найсуттєвіше тут – це невідповідність між мовною формою та змістом. В О. Ірванця зміни на тематичному і композиційному рівнях незаперечні.

Отже, серед українських інтерпретацій поезії Е. По за лінгвостилістичними і лінгвокультурними ознаками можна виділити такі жанри віршового перекладу, як наслідування (“Подзвіння” Г. Чупринки) і стилізацію (“Крук або ж Ворон” О. Ірванця) (яку в нашому випадку цілком можна назвати пародійним наслідуванням).

Підсумовуючи теоретичні міркування, зауважимо, що при визначенні жанру віршового перекладу слід зважати на норму, яку сповідував інтерпретатор. Це може бути орієнтація на текст-джерело або на прийнятність для цільової культури. За вісью відтворення смислових домінант оригіналу виокремлюємо вільний переклад, в якому не дотримано норм еквіметричності та еквілінеарності, а також наявні окремі невідповідності змістово-стилістичного характеру. Від вільного перекладу слід відмежовувати версію, смислова структура якої відрізняється від оригінальної вилученням або додаванням кількох домінант. У вільній варіації, порівняно з “вільним перекладом” і версією, кількість залучених смислових домінант першотвору мінімальна. До того ж, “вільна варіація” супроводжується авторським підкресленням на зразок епіграфу чи заголовка. За вісью прийнятності (лінгвокультурними ознаками) виокремлюємо “переспів” і “травестію”, яким притаманні елементи онаціональнення, але які різняться наявністю пародійно-бурлескного забарвлення в останній. У наслідуваннях і стилізаціях акцентуються не смислові домінанти оригіналу, а запозичення поетичних канонів літератури-джерела, які слугують засобом оновлення літературної полісистеми-приймача або вживаються як канонізовані вже моделі для створення особливого ефекту (наприклад, пародійного). Їм, як і вільним варіаціям, теж властиве авторське підкреслення. Для переспівів характерні етномовні заміщення структурно-композиційних складників, що є першочерговим критерієм їх відмежування від “вільного перекладу”.

1. Білецький. О. І. Переводная литература на Украине//Зібрання праць: У 5 т. К., 1966. Т. 5: Зарубіжні літератури. 2. Волков А. Р. Переробка як особливий вид міжлітературної

взаємодії//Радянське літературознавство. 1984. № 6. 3. Волков А. Р. Переспів//Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці, 2001. 4. Волков А. Р. Форми літературних взаємозв'язків та взаємодій//Радянське літературознавство. 1962. № 4. 5. Гулак-Артемівський, Петро. Поетичні твори. Гребінка, Євген. Поетичні твори. Повісті та оповідання. К., 1984. 6. Дзера О. В. Індивідуально-авторське трактування біблійних мотивів як перекладознавча проблема: Автореф дис... канд. філол. наук. К., 1999. 7. Дюришин Д. Теорія сравнительного изучения литературы. Москва, 1979. 8. Жуковский В.А. Стихотворения. Ленинград, 1956. 9. Загуд Д. Ю. Поезії. К., 1990. 10. Зеров Микола. У справі віршованого перекладу. Всесвіт. 1988. № 8. 11. Ірванець О. Крук або ж Ворон// Четвер. 1996. № 6. 12. Історія української літератури (Перші десятиліття ХІХ століття) /За ред. П.П.Хропка/. К., 1992. 13. Конрад Н.И. Запад и Восток: Статьи. Москва, 1972. 14. Кравців Б. Перекладна література//Енциклопедія Українознавства. Львів, 1996. Т. 5. 15. Куліш, Пантелеймон. Твори: В 2-х т. К., 1989. Т. 1: Поезія. 16. Левин Ю. Д. Об исторической эволюции принципов перевода (к истории переводческой мысли в России)// Международные связи русской литературы. Москва, Ленинград, 1963. 17. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературних термінів. К., 1971. 18. Літературознавчий словник-довідник. К., 1997. 19. По Е. А. Дзвони (Пер. В. Щурата)//Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі. Антологія/Упоряд. і авт. передм. М.Н. Москаленко. К., 1995. 20. По Е. А. Ельдорадо (Пер. П. Грабовського)//Грабовський, Павло. Зібрання творів. В 3 т. К., 1959. Т. 2. 21. По Е. А. Крук. Аннабель-Лі//Грабовський, Павло. Зібрання творів. В 3 т. К., 1959. Т. 1. 22. Покальчук Ю. Ельдорадо//Інше небо. Вірші. Львів, 2001. 23. Стріха М. Американський класик та українські перекладачі//Всесвіт. 1998. № 7. 24. Українські поети-романтики: Поетичні твори. К., 1987. 25. Чупринка Грицько. Сон-Трава. К., 1914. 26. Poe E. A. The Complete Works of Edgar Allan Poe. Ann Arbor: Tally Hall Press, 1997. 27. Silverman, Kenneth. Edgar A. Poe: Mournful and Never-Ending Remembrance. Harper Perennial, 1991.

THE ISSUE OF GENRE DIFFERENTIATION IN THE TRANSLATION OF POETRY (based on Ukrainian translations from Edgar A.Poe)

Oleksandr Rykhlo

*V.N.Karazin National University in Kharkiv
4, Maidan Svobody
61077 Kharkiv, Ukraine*

The article aims at a further elaboration of the delimitation criteria concerning the genres of poetic translation. To this end, present-day research paradigms on the differentiation of translations are illustrated by the Ukrainian translations of Poe's poetry. The theoretical part of the paper cites respective material from reference sources. Some attention has been paid to particular markers of genre differentiation,

Key words: genres of poetic translation; version; variation; transfusion; paraphrase; imitation; travesty; Edgar A. Poe.

**ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНО-
АВТОРСЬКИХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ ПОРІВНЯНЬ:
СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ**

Оксана Молчко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття розглядає індивідуально-авторські та фразеологізовані порівняння з точки зору фоностилістики та способи їхнього відтворення засобами цільової мови. Матеріалом дослідження слугують порівняльні конструкції української та англійської мов. У роботі на конкретних прикладах зроблено спробу довести, що явища звукопису у порівняльних конструкціях обох мов побудовані на універсальних і/чи національних традиціях звукового символізму. Цим зумовлені методи їхнього відтворення чи компенсації у перекладі. Такі словесні образи викликають низку асоціативних чуттєвих образів. Тому непростим є завдання перекладача, бо звукова експресія – важливий елемент літературної мови.

Ключові слова: порівняння; образність.

Порівняльні конструкції загалом розділяють на дві групи – фразеологізовані та індивідуально-авторські. Такий поділ загальноновизнаний, він зумовлений самою природою одиниць мови, до яких належать фразеологізовані порівняння, та одиниць мовлення, індивідуально-авторських утворень, а також їх дещо відмінною семантичною структурою. Для відмежування індивідуально-авторських порівнянь від фразеологізованих, користуємося концепцією Л. Скрипник, згідно з якою “фразеологізм – це лексико-семантична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традиційно, автоматично” [7, с. 11] та фразеологічними й тлумачними словниками української та англійської мов.

Автоматичність відтворення, часткове чи повне переосмислення значення компонентів зумовлюють спрощене сприймання фразеологізованих порівнянь. Ш. Баллі називав такі звичні образи, метафори зокрема, мертвими.

На їхньому тлі індивідуально-авторські мовленнєві утворення вирізняються своєю оригінальністю, свіжістю та неповторністю. Дуже часто словесний образ, що виникає як результат взаємодії значень компонентів порівняльної конструкції, викликає в уяві читача візуальний, слуховий чи чуттєвий образи, що збагачує висловлювання, підкреслює його яскравість, багатоголосся, об’ємність. Цьому сприяють і фонетичні стилістичні засоби мови.

У прикладі “*А там, де сонце торкнулось вершечків дерев, листя спалахнуло золото-зеленим вогнем і стало прозорим, як скло. Здавалось, воно дзвеніло*” [3, т. 2, с. 183] вжито дві порівняльні конструкції. Перша – розгорнена сполучникова, де листя порівнюється зі склом на основі комплексу якісних ознак порівнюваних предметів. У результаті незвичного поєднання лексем виникає декілька образів: словесний та паралельні йому – зоровий, створений на колірних асоціаціях – *зото-зелений вогонь*, що візуалізує його, і слуховий, у якому алітерація звуків [с], [з], [дз] як фонетичний стилістичний засіб створює ономатопейний ефект, сприяє виникненню багатозвучного образу в уяві читача. У другій порівняльній конструкції, з лексичним показником порівняння *здавалося*, виділяється

ознака, створена на звукових асоціаціях, що виникли як результат яскравих образів у попередньому порівнянні. Ця порівняльна конструкція – завершальна нота у багатоголосій звуковій картині. Отже, порівняльна конструкція як словесний, мовленнєвий образ, привела до виникнення чуттєвих образів – візуального та слухового.

Цікавими є конструкції, коли автор творить порівняння, використовуючи при цьому образи, що є традиційними елементами інших фразеологізованих порівнянь. У прикладі “...Йонас ...почувши той викрик і побачивши надскакуючого ворога, знітився і скулився, як слимак у своїй халабудці” [9, т. 2, с. 124] та у перекладі “*When he heard that yell and saw the enemy leaping toward him, ...Yonas ... shrivelled up and doubled up like a snail retreating into its shell*” [12, 194] і автор, і перекладач, щоб підкреслити певні негативні риси головного героя, використовує лексему *слимак*, яка і в українській, і в англійській мові побудована на поєднанні звуків [с], [s] та [л], [l] – слимак, *snail* – в українській мові у послідовному сполученні, в англійській вони творять своєрідне обрамлення лексеми. Поєднання власне цих звуків вважається універсальним для усіх мов, т.зв. універсальним фонетичним інтенсифікатором, або фонестемою; в усіх мовах таке буквосполучення вживається для позначення чогось слизького та вогкого, неприємного [21, с. 45]. Крім того, в обох мовах вживаються порівняння з лексемою *слимак* (*snail*), маючи своїм традиційним фразеологічним варіантом *лізти* (*повзти*) *повільно як* (*мов, немов*) *слимак*, *slow as a snail*. У переносному значенні *слимак* (перен., розм.) – безхарактерна, слабовільна, нікчемна людина [8, т. 9, с. 353], на відміну від *равлика*, що не є елементом фразеологізмів, не має негативної конотації, а навпаки, асоціюється з чимось доволі приємним (на зразок дитячих віршиків-веселинок “равлик, равлик, вистав ріжки, дам тобі сиру на пиріжки”). У перекладі маємо лексему *snail*, позбавлену саме цієї конотації та цієї асоціативної опозиції *слимак* :: *равлик*, бо для англійця *snail* асоціюється лише із повільністю, яка дратує, на відміну від асоціацій українця. Алітерація звуків [с], [з], [ц] сприяє підсиленню негативної оцінки висловлювання. Частково цю конотацію висловлювання відтворено алітерацією шиплячих звуків [ʃ], [s]. Авторське розширення-уточнення у *своїй халабудці* (зменш.-пестл. убога оселя, хата; верх, напівкругле накриття на возі [8, т. 11, с. 12]) також розмовно-просторічного стилю, але з відчутною позитивною оцінкою, створює ефект двозначності, підкреслює, що, мабуть, не байдужий авторові герой твору, автор співчуває йому. У перекладі зникає цей миттєвий ситуативний перехід від негативу до позитиву, бо англійська лексема *shell* не є відповідником ні українській просторічній лексемі *халабудка*, ні, тим паче, видозміненій лексемі *халабудка*, яка за допомогою демінутивного суфікса –к набуває позитивної конотації. Лексема *скулитися*, що часто зустрічається у розмовно-просторічному стилі у значенні “шулитися, корчиться від болю, страху і т. ін.” [8, т. 9, с. 333], у даному контексті передає стан страху, паніки, у якому перебуває персонаж твору, з негативною оцінною конотацією. *Doubled up* досить віддалено відповідає українській лексемі *скулився*: to fold in half [17, т. 1, с. 305]. Крім того, на конотативному рівні ця лексема не передає іншого, візуального образу, створеного порівняльною конструкцією.

У прикладі “*First came the vacation and then the next term and then vacation again and then again and then another term and then again the vacation. It was like a train going in and out of tunnels and that was like the noise of the boys eating in the refectory when you opened and closed the flaps of the ears. Term, vacation; tunnel, out; noise, stop. How far away it was!*” [15, с. 11] зустрічаємося із випадком імпресіоністичного звукового символізму, коли звуки викликають почуття, що асоціюються з певними поняттями [4, с. 16–25]. Об’єкт порівняльної конструкції, а у прикладі це ціле речення, побудований за принципом почергової комбінації іменників *vacation, term, обставин then, again* та сполучника *and*. У реченні не зустрічаємо жодної коми, що створює враження постійного, швидкого руху. Англійські звуки [eɪ], [ə:] та [e] якісно відмінні: перший – дифтонг переднього ряду

середнього підйому, подовжує звучання слова, другий – напружений монофтонг змішаного ряду середнього підйому ніби обриває звучання не тільки лексеми, а й цілої синтагми. В опозиції один до одного ці звуки створюють емоційну опозицію розслаблення :: напруження, що цілком відповідає опозиції *vacation* :: *term*. Монофтонг [e] у лексемах *then*, *again* слугує ніби плавним переходом від [ei] до [э:], від розслабленого стану до стану напруження. Повнозначні члени речення, лексеми *vacation*, *term* наголошені, лексеми *then*, *again* – ні, тому їх почергова комбінація сприяє ритмічності ви-словлювання, своєрідному ритмічному підйому та падінню інтонації. Алітерація приголосних звуків [k], [θ], [ʃ] асоціюється зі звуками, які супроводжують рух поїзда, що відповідає текстові порівняльної конструкції. Але у цій комплексній побудові, як бачимо, є два порівняння, що вводяться у текст різними вказівними займенниками – *it*, *that*. З тексту розуміємо, що *it* автор поєднує з лексемою *vacation* та, відповідно, рухом поїзда на відкритому просторі, а *that* – з шумами та галасом у ідальні, у закритому приміщенні; паралельно відбувається порівняння шуму, спричиненого рухом поїзда у тунель та з тунелю (погодьмося, специфічний звук), та звуком, котрий виникає, коли затулити та одразу розтулити вухо. Останнє речення, як уточнення комплексу образів, є знову ж таки своєрідним логічним ритмомелодійним та інтонаційним завершенням висловлювання: на найвищому тоні “підйом-падіння” маємо *term*, *vacation*; на нижчому тоні – *tunnel*, *out*; на найнижчому – *noise*, *stop*. Односкладова наголошена лексема *stop* закінчує висловлювання, обриваючи низку асоціативних образів. Інтонаційно це високе падіння.

Відтворити фонетичні засоби мови-джерела засобами цільової мови, особливо із збереженням усіх конотацій, – завдання складне. Часто перекладачі застосовують метод компенсації як допоміжний засіб, коли повна передача усіх нюансів неможлива: “*Спочатку настануть канікули, потім – наступний триместр, потім знову канікули, і ще один триместр, і знову канікули. Наче поїзд, що заходить у тунель і виходить із нього, ніби галас, який вчиняють хлопці в трапезній, якщо відтуляти й затуляти вуха. Триместр – канікули, тунель – з тунелю, тиша, галас. Як далеко це до цього!*” [14, с. 75]. Звукова опозиція лексем *канікули* : *триместр*, – довгий наголошений [i] та короткий наголошений [e] загалом відповідає опозиції в англійському тексті по ряду та підйому язика ([ei] – [э:]), а поєднанням у лексемі *триместр* двох приголосних звуків *tr* на початку та трьох приголосних у кінці, а також алітерація звука [з] частково компенсує суттєвішу, аніж в українській мові, відмінність між голосними в опозиції *vacation* : *term*. Окрім того, ця опозиція яскраво демонструє явище часткового оказіонального ізоморфізму: *vacation* :: *term* = *канікули* :: *триместр*, *розслаблення* :: *напруження* в обох мовах. Вказівні займенники у англійському тексті перекладач замінив двома порівняльними сполучниками в українському – *наче*, *ніби*, що вдало відтворює межу між двома порівняннями (у англійському тексті маємо займенники *it*, *that*). Але шум поїзда, що в англійському тексті імітовано алітерацією звуків [θ], [ʃ], передано лише ледь помітною алітерацією звука [с] та [x] у перекладі. Та лексема *галас*, з яскравішими асоціативними конотаціями, ніж англійська лексема *noise* (шум), частково компенсує фонетичні втрати перекладу. Ритмомелодіку оригіналу відтворено фрагментами віршових розмірів (анапестом, амфібрахієм, дактилем).

Отже, маємо досить складну з погляду і побудови, і асоціативних зв'язків, порівняльну структуру: подвійне порівняння як словесний образ, і слуховий образ, створений асонансом, алітерацією, ритмомелодікою та інтонацією. Переклад у зіставленні з оригіналом дещо втратив звуковий образ, бо побудований на алітерації та асонансі інших звуків, але це досить вдалий спосіб відтворення такого складного три-образу.

Фразеологізовані порівняльні конструкції із залученням евфонічних засобів – досить рідкісне явище в обох мовах у зіставленні з індивідуально-авторськими. Емоційний вплив фразеологізованих порівнянь, як і фразеологізмів загалом на читача, також дещо

слабший. Їх вживання – це радше звичка, традиційний, віками вироблений спосіб пояснення, уточнення явища чи предмета дійсності, аніж незвичний образ чи комплекс асоціативних образів, що спостерігається у порівняннях індивідуально-авторських. В українській мові порівняння, побудовані на повторі приголосних, часто базуються на явищах алітерації, асонансу, ониматопеї та морфологічної тавтології: *оббілувати, як білочку; як водою вмило; допастися як Мартин до мила; зиватися в'юном; вискочити як горох при дорозі; як шилом юшки вхопити; гірше гірчої гірчиці; як у дзвони дзвонити; думки ходором заходили; як вітер звіяв; як водою вмило; як лиз злизав; як хап ухопив* та ін.; в англійській мові це здебільшого алітерація, що пов'язана із давньогерманською традицією *Stabreim*, алітераційного вірша: *blind as a bat; cold as a cucumber; dead as a doornail; fit as a fiddle; good as gold; larger than life; pleased as Punch; right as rain; slow as snail; thick as thieves; weak as water etc.* Римовані порівняння зустрічаються взагалі дуже рідко: *as snug as a bug in a rug*.

Незважаючи на свою буденність, вони все ж оновлюються у художньому тексті – особливо тоді, коли влучно виділяють, підкреслюють якусь рису персонажів твору. Оскільки порівняння – полілексемна конструкція, то наявність чи відсутність основи порівняння також можна вважати одним із способів як синтаксичної, так і стилістичної активізації функцій порівняльної конструкції загалом. Так, у порівняльній конструкції, побудованій на тавтології: “Такою тихою мовою та розумною радою Чіпка був як *сповивачем сповитий*” [5, т. 2, с. 310], основа порівняння відсутня, і читач інтуїтивно відтворює її подумки, перебираючи при цьому усі можливі варіанти, змушує активніше працювати уяву. Фразеологізм *сповивачем сповитий* асоціюється, у першу чергу, з періодом раннього дитинства, коли мати, нагодувавши та втихомиривши дитину, туго сповивала її. У такому стані дитина була обмеженою у рухах і спала спокійно. З прямого значення фразеологізму розвинулось переносне, метафоричне, що означає втихомирений, заспокоєний, упокорений стан тіла й душі загалом – “оволодівати ким-небудь, захоплювати, заповолокувати (про почуття, певний стан)” [8, т. 9, с. 548]. З контексту твору відомо, що Чіпка мав дуже запальну вдачу, і лише бабуся могла його заспокоїти. Бабусині слова, добра порада, її вік змушували Чіпку вгамуватися, відкинути гарячі, часом жорстокі думки. Звичайно, ненадовго. Алітерація щилинного свистячого [с], який приглушується змичним губно-губним звуком [п], та губно-губного [в] у фразеологізмі загалом створюють позитивну оцінку конотацію, особливо цьому сприяє приголосний [в], що асоціюється із дитячими звуками-словами. У перекладі на денотативному рівні фразеологізм замінено дескриптивною перифразою: “*Her calm, wise reasoning lulled Chipka into blissful tranquility*” [19, с. 237]. Та хоча лексеми підвищеного реєстру *blissful tranquility* стилістично не відповідають українському розмовно-просторічному фразеологізмові, все ж у поєднанні із дієсловом *lulled* (to cause to sleep, rest, or become less active [17, т. 1, с. 624], заснованому на ониматопеї, імітації звуків колісанки (пор. в українській мові *люля, ляля, льоля*), збережено позитивну оцінку конотацію. Відтворено й алітерацію як допоміжний засіб у створенні позитивної оцінки – за допомогою латерального сонанта [l], якому в українському тексті відповідає губно-зубний, наближений до губно-губного, приголосний [в], – у дескриптивній перифразі він повторюється п'ять разів, що, можливо, компенсує лексико-стилістичні втрати у перекладі.

У перекладі “*Він вився, як в'юн, по горі*” [3, т. 3, с. 213] – “*He slithered like a snake over the mountains...*” [16, с. 33] основу порівняння – *вився* – збережено і в тексті-джерелі, і у перекладі – *slithered*. Та денотативний макрокомпонент значення фразеологізму відтворено у перекладі лише частково: *в'юн* – “надзвичайно рухлива риба з видовженим гнучким тілом”, вживається у порівнянні: “верткий, мов в'юн” [8, т. 1, с. 795]. Фразеологізм *вився* (*зиватися, крутиться*) *в'юном* може вживатися і у переносному значенні –

“підлещуючись, підлабузнюючись, догоджати кому-небудь”, та у даному прикладі фразеологізм вжито у прямому значенні – “рухатись дуже швидко, прудко” [10, т. 1, с. 166]. Англійський скалькований вислів не відтворює власне цієї семи – *швидко*, а лише натякає на спосіб руху (“to move one’s body in a slipping or twisting way; to slide or slip” [17, т. 2, с. 991]), залучаючи водночас до порівняння лексему *snake* з досить прозорою негативною оцінною конотацією: “a deceitful person” [17, т. 2, с. 996]; “a treacherous, malevolent person” [20, с. 939]. У переносному значенні семантична структура лексеми *в’юн* також передбачає сему негативної оцінки – “дуже спритна й хитра людина, пролаза” [8, т. 1, с. 975], але аж ніяк не таку яскраво виражену, як у лексемі *snake* – *змія*. Отже, у англійському скалькованому вислові, де знову зустрічаємо буквосполучення *sl-*, відчувається негативна конотація, у той час як оригінальний український фразеологізм якщо не нейтральний, то все ж не такий негативний емоційно. Крім того, алітерація звука [в] підсвідомо настроює читача на позитив, тоді як скалькований вислів не відтворює її, а де в чому, навпаки, алітерацією звука [s] та [θ] створює протилежний ефект. Заміна лексеми *slither* (повзати, плазувати) лексемою *wriggle* (“to twist from side to side with short quick movements” [17, т. 2, с. 1221]; “to twist and turn in short abrupt movements like those of a worm” [20, с. 1136] заледве чи покращила б ситуацію. Перекладач, можливо, керувався намаганням відтворити алітерацію, та в результаті зовсім змінилися конотативні зв’язки.

“*A wave of courage swayed through him, warm as wine*” [13, с. 141] – “*На нього накопилася хвиля хоробрості, п’янка, як вино*” [11, с. 129]. Алітерація звука [w] у англійському фразеологізованому порівнянні підсилена найближчим контекстом – лексемами *wave* та *swayed*, що забезпечує позитивну оцінку висловлюванню загалом та створює додатковий чуттєвий образ - враження піднесеного, ейфорійного настрою, впевненості у собі. Хоча в українському перекладі образ частково замінено: в оригіналі вино асоціюється з відчуттям тепла-впевненості, що розливається по тілу, у перекладі – з результатом впливу цього напою на свідомість людини – п’янкність-впевненість, – все ж і денотативне, і конотативне значення висловлювання відтворено вдало. Алітерацію губно-губного центрального сонанта [w] замінено алітерацією носового сонанта [н] у перекладі, що також створює позитивну оцінку конотацію висловлювання, - акцентована алітерація [н] в українській мові традиційно створює ефект піднесеності, радості, урочистості. У прикладі “*We can’t let him die like a dog*” [18, с. 103] – “*Не пропадати ж йому, як собаці*” [6, с. 105] загалом негативна оцінка конотація фразеологізму, підсилена алітерацією звука [d], що нагадує стукіт сокири чи молотка, відтворена повним українським відповідником із збереженням і образності, і конотацій, за винятком алітерації звука [d], який в англійській літературній традиції має негативну символіку.

Стерті образи фразеологізованих порівнянь з алітерацією, асонансом чи римою оживають, коли фразеологізований елемент служить базою для його подальшого розвитку автором:

У прикладі “*Sudden and silent as phantom Mrs. Bodiham appeared, gliding noiselessly across the room*” 13, р. 88] – “*Місіс Бодихем з’явилась несподівано і мовчки, мов привид, і безшумно попливла по кімнаті*” [11, с. 100] алітерацію звуків [s], [n], [l] вдало відтворено алітерацією [з], [с], [в] та поєднанням буквосполучень *мов* (*мов-*), *-зи-*, *-пл-*, *-вл-* у перекладі. Акустичний ефект посилено ономотопейчними морфемами *-шелес-*, *-плив-*. Досить рідкісне в англійському тексті розміщення основи порівняння у препозиції виділяє логічний центр висловлювання. Основа ж порівняння в українському перекладі знаходиться у постпозиції, що є синтаксичним способом виділення логічного центру, а тому - адекватного відтворення оригіналу. Інтонаційна структура матиме подібний контур в обох текстах: низхідний тон без підйомів, що створює атмосферу неспокою та неприємних передчуттів.

Фразеологізовані порівняння з алітерацією чи асонансом, що створюють гумористичний ефект, часто на загалом сумному тлі оповіді, оживляють картину: “*A в нього аж п’ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорна*” [3, т. 2, с. 308] – “*He had five mouths to feed, like windmills that demand food for the millstones*” [15, с. 336]. У тексті оригіналу порівняння, побудоване на традиційних асоціаціях селянського життя, вражає гіперболізованою іронією – мова йде про дітей бідняка, - це уже не просто діти, це роти, які завжди були жадібними шматка хліба. Залучення до порівняння власне цих предметів підсилює гнітюче враження напівголодного існування родини. Алітерація дрижачого сонанта [p] створює враження шуму та скрипу – крил вітряка чи каменів жорен, що перемелюють усе до останку. У перекладі порівняльну конструкцію відтворено покомпонентною калькою на денотативному рівні з дещо зміненим порядком елементів. На жаль, це змінило ямбічний ритм, що відчувається у висловлюванні загалом. Алітерацію [p] передано алітерацією губно-зубного щілинного [f] (класичною алітерацією за зразком *Stabweim* – алітерацією семантичної групи у рядку), який у даному випадку також асоціюється із шумом. Завдяки цьому переклад зберіг гіперболізованість та насиченість оригіналу.

У порівняльній конструкції “*He’ll tell me I’m as healthy as a dumb old horse ... and he’s as wise as a dirty old owl*” [22, с. 91] – “*Що я здоровий, як старий беззубий кінь, а він такий мудрий, як старий шолудивий сич*” [1, с. 129], побудованій на алогічному поєднанні лексем, також відчувається ямбічний ритм, вдало збережений при перекладі. Лексичне протиставлення підсилено фонетичною опозицією (протиставлення дзвінких приголосних, що асоціюються з позитивною оцінністю, та глухих, що посилюють негативні конотації): *здоровий, мудрий – старий шолудивий сич*. Подібний контраст на лексичному та фонетичному рівнях створено протиставленням парних дзвінких та глухих звукосполучень (*здоровий – старий*). Конструкцію, розширену автором лексемами *dumb, dirty*, відтворено покомпонентною калькою на денотативному рівні зі збереженням іронії та негативної оцінної конотації.

Порівняльні конструкції, побудовані на залученні фонетичних явищ алітерації, асонансу, ритму, ономапопеї, досить рідко зустрічаються у художніх текстах і української, і англійської мов. Але, використані та збагачені автором, вони відіграють суттєву роль у створенні низки чуттєвих образів, супроводжуючи словесний образ певними асоціаціями та враженнями. Звукова експресія – дуже важливий елемент літературної мови, особливо поезії, і тому збереження її у перекладі є проблемою, для якої немає легкого розв’язання [21, с. 45].

1. Апдайк Дж. Кентавр. Ферма: Романи / Перекл з англ. М. Габлевич. К.: Дніпро, 1988.
2. Джойс Дж. Портрет митця замолоду. Роман / Перекл. з англ. Я. Стельмах // Всесвіт. 1975. № 6.
3. Коцюбинський М. Твори: В 7 т. / Редкол.: О.Засенко (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1973.
4. Левицький В.В. Звуковий символізм: основні поняття, ідеї, результати//Мовознавство. 1993. № 1.
5. Мирний П. Твори: В 2 т. К.: Наук. думка, 1968. Т. 2.
6. Моем С. Місяць і мідяки. На жалі бритви. / Перекл. О.Жомнір, А.Муляр та О. Мокровольський. К.: Дніпро, 1989.
7. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К.: Наук. думка, 1973.
8. Словник української мови: В 11-ти т. / Редкол.: І.К.Білодід (голова) та інші. К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. Франко І. Твори: У 50 т. К.: Дніпро, 1976 – 1986.
10. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін.: У 2-х кн. К.: Наук. думка, 1993.
11. Хакслі О. Жовтий Кром / Перекл. з англ. В. Вишневий// Всесвіт. 1978. № 1.
12. Franko I. Short stories. Kiev: Dnipro publ., 1977.
13. Huxley A. Crome Yellow. M.: Progress publ., 1976.
14. Joyce J. Portrait of the Artist as a Young Man. Wordsworth Classics. 1995.
15. Kotsyubinsky M. Fata Morgana and Other Stories. Kiev, 1987.
16. Kotsyubinsky M. Shadows of Forgotten Ancestors / Tr. by Marco Carynnyk. Littleton, Colorado: 1981.
17. Longman Dictionary of Contemporary English in 2 v.

Москва: Русский язык, 1992. 18. Maugham S. The Moon and Sixpence. M.: Progress publ., 1972. 19. Mirny P. Do oxen low when mangers are full? / Tr. By O.Kovalenko. Kiev: Dnipro publ., 1990. 20. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, Inc. Danbury, CT, 1993. 21. Schoght Henry G. Linguistics, Literary Analysis, and Literary Translation. University of Toronto Press, Toronto Buffalo London, 1988. 22. Updike J. The Centaur. Fawcett Crest Book. Greenwich, Conn., 1963.

THE PHONETIC MEANS OF CREATING SIMILES AND THEIR RENDITION IN THE TARGET LANGUAGE

Oksana Molchko

*Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine*

The paper tackles individual and phraseological simile constructions from the point of view of phonostylistics as well as ways of rendering their semantics by the target language means. The analysis is based on Ukrainian and English simile constructions. The research attempts at proving that universal and/or national traditions of subjective individual sound symbolism are the basis for phonetically relevant phenomena in both languages. This fact stipulates the correspondent methods of their rendering or compensation in translation. Such verbal images produce a set of associative sensitive images. Sound expression being an important element of a literary language, the translator's task seems to appear quite complicated.

Key words: idiomatic and individual simile constructions; acoustic and visual images' alliteration; assonance; rhythm and onomatopoeia as phonetic means of expressiveness.

**ГРА СЛІВ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ
(на матеріалі творів Ч. Діккенса “The Adventures of Oliver Twist”
і “Hard Times” та їх перекладів українською мовою)**

Оксана Семеніхіна

Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено проблемі відтворення гри слів українською мовою. Дослідження показало, що стилістичний прийом гри слів є важливою ознакою індивідуального стилю автора, яку потрібно зберегти у перекладі. У перекладах кінця ХІХ – початку ХХ століття гру слів здебільшого відтворювали дескриптивною перифразою. Такий прийом призвів до втрати конотативного компонента. Типи гри слів у перекладах другої половини ХХ століття повністю відповідають оригіналові: трансформація фразеологічного звороту, антонімічний каламбур, співзвучність слів. Перекладачам вдалося відтворити конотативний компонент, важливий для емоційного сприйняття твору.

Ключові слова: гра слів; трансформація фразеологічного звороту; антонімічний каламбур; співзвучність слів; омонімічний каламбур.

Проблема відтворення гри слів була і залишається однією з найскладніших у перекладознавстві. Як стилістичний прийом гра слів не привертала широкої уваги вчених [див. лише 19]. У перекладознавстві ця проблема висвітлена значно краще [5; 11]. Окремі розділи, присвячені грі слів, знаходимо в працях болгарських перекладознавців С. Влахова і С. Флоріна та радянського дослідника В. С. Виноградова [4; 3]. У всіх згаданих працях перекладознавці намагалися визначити саме поняття *гри слів* та її *види*. Матеріалом для даного дослідження слугують твори Ч. Діккенса “The Adventures of Oliver Twist”, “Hard Times” та їхні українські переклади: “Пригоди Олівера Твіста” (у трьох перекладах – переклад невідомого автора 1891 року, В. Черняхівської та переклад М. Пінчевського, Г. Пінчевської-Чекаль, О. Тереха), “Тяжкі часи” (у двох перекладах – К. Шмиговського і Ю. Лісняка). Метою даної статті є дослідити природу гри слів у творах Ч. Діккенса, визначити її види та методи відтворення українською мовою як цільовою.

Складність проблеми починається вже з самого терміна. Деякі дослідники (Л.І. Миловидова) [14] вважають терміни “каламбур” і “гра слів” синонімічними, в той час як інші [17; 4] розмежовують ці два поняття, вважаючи термін “гра слів” загальнішим, одним із видів якого є каламбур.

Літературознавчий словник-довідник подає досить загальне визначення каламбуру. Згідно з ним, каламбур (фр. *calembour* – гра слів) це “стилістичний прийом, за основу якого правлять омоніми, пароніми, будь-які форми полісемантичності; часто вживається в комічному та сатиричному текстах” [13, с. 331]. Детальніше визначення каламбуру знаходимо у “Стилістиці англійської мови” за редакцією О. М. Мороховського: “Каламбур – стилістична фігура мови, гра слів, основою якої є комічне обігрування співзвучних слів або словосполучень з несумісними значеннями. Каламбур може бути побудований на полісемії, омонімії, омографах, жартівливій етимологізації слів та ін.” [15, с. 192]. В. А. Кухаренко розглядає каламбур у групі стилістичних прийомів, до яких, крім каламбуру, належать також зевгма, трансформація фразеологічного звороту, семантично несумісний ланцюг, нонсенс і які “мають багато спільного щодо їх побудови і функціонування” [12, с. 42]. Дослідниця зазначає, що “чотири перших стилістичних прийоми виконують одна-

кову стилістичну функцію в мові і побудовані за допомогою одного стилістичного механізму” [12, с. 43]. В Оксфордському короткому словнику літературних термінів знаходимо таке визначення цього стилістичного прийому: “Каламбур – вираз, основою якого є двозначність, що створюється або одночасною реалізацією двох різних значень одного слова (полісемія), або двома словами, однаковими за звучанням (омонімія)” [20, с. 181]. Зазначимо, що автор словника не відносить до каламбуру трансформацію фразеологічного звороту. Отже, можна зробити висновок, що “гра слів” є загальним терміном, видами якого є антонімічний, полісемантичний, омонімічний каламбур, трансформація фразеологічного звороту та інші.

Структура каламбуру включає два компоненти. За визначенням проф. В. С. Виногорова “перший компонент такого двочленного утворення є своєрідною лексичною основою каламбуру, опорним елементом, стимулятором гри слів... Другий член конструкції – слово (або словосполучення)–“перевертень”, компонент результатної семантики або результанта, яка є ніби вершиною каламбуру” [3, с. 153]. Отже, опорний компонент можна розглядати як “лексичний еталон “ігрової конструкції”, який завжди відповідає нормам мови” [3, с. 153]. Другий компонент співвідноситься з першим словом-еталоном, і на основі цього співвіднесення виникає гра слів.

Більшість дослідників [3; 12; 15] дотримуються думки, що гра слів у художньому творі звичайно використовується для створення комічного або сатиричного ефекту. З цього цілком логічно можна зробити висновок, що стилістичний прийом гри слів є характерною рисою гумористичних творів. Ч. Діккенс належить до найкращих англійських письменників-гумористів, але більшість його творів не відносяться до гумористичного жанру. Отже, зазначимо, що гра слів може вживатися автором і для передачі гіркою жарту, який викликає радше співчуття, аніж сміх.

Описуючи умови життя у дитячому будинку, де виховувався Олівер Твіст, і, особливо, систему виховання місіс Менн, Ч. Діккенс вдається до такої гри слів: “...in any of which cases, the miserable little being was usually **summoned into another world, and there gathered to the fathers it had never known in this**” [22, с. 32]. У цьому уривку гра слів побудована на фразеологізмі “to gather to one’s fathers” (“піти до праотців” – [2, с. 87]), останній компонент якого – “fathers” – реалізується і в його прямому значенні. У перекладі 1891 року гру слів втрачено, оскільки в українській мові реалізується лише другий семантичний шар: “...тоді немало зь них ізь студени або голоду, потовчення або попарення умирало, **переносились на той свѣтъ до своїхъ батькѣвъ, котрыхъ за життя не знали**” [8, с. 6]. Також не вдалося обіграти цей фразеологічний зворот і перекладачам ХХ ст. М. Пінчевському і В. Черняхівській: “У всіх цих випадках сердешні малюки звичайно **відходили в інший світ, щоб там з’єднатися з батьками, яких у цьому світі вони не знали**” [9, с. 23]; “...у всіх цих випадках сердешні маленькі створіння **переходили звичайно в інший світ, де з’єднувалися зі своїми батьками, котрих у цьому світі вони ніколи не знали**” [10, с. 18].

Інший приклад гри слів, яка побудована на трансформації фразеологічного звороту, знаходимо у сумному контексті (коли Олівер просив милостиню): “And when he showed his nose in a shop, they talked about the beadle – **which brought Oliver’s heart into his mouth, – very often the only thing he had there, for many hours together**” [22, с. 92]. Даний приклад є дуже складним для перекладу, оскільки в оригіналі фразеологічний зворот актуалізує одночасно два значення: страху (у співвідношенні з попередньою фразою “they talked about the beadle”) і голоду, що висвітлюється другою частиною речення (див. рис. 1).

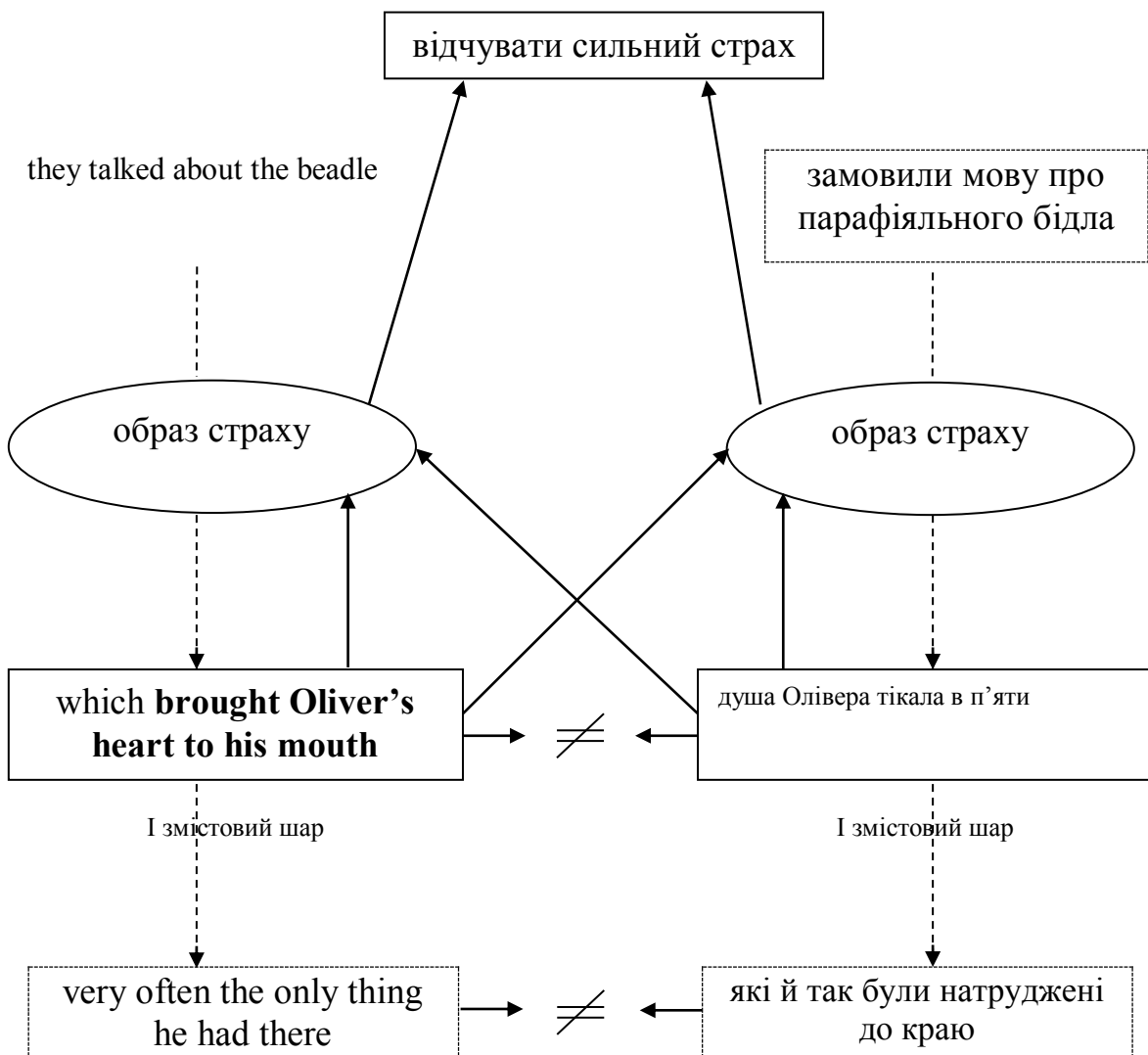

Рис. 1. Схема компонентної структури подвійної гри слів

Такий приклад подвійної гри слів стає справжнім викликом перекладачеві, випробуванням його перекладацької майстерності. Стимулятором у даному прикладі виступає фразеологізм “to have (bring) one’s heart into one’s mouth”, а результатом є пояснення “very often the only thing he had there”. Складність цього випадку гри слів полягає в тому, що вона побудована також на прямому значенні лексеми “mouth”, що дає змогу одночасно реалізувати значення фразеологізму загалом і обіграти його останній компонент. Хоча в українській мові існує семантично адекватний фразеологічний вираз “душа тікає в п’яти” [18, т. 1, с. 278], побудувати семантично відповідну гру слів неможливо через зміну останнього компонента у структурі фразеологізму (“п’яти” замість “mouth”). Але це не означає, що треба відмовитись від гри слів у перекладі. М. Пінчевському вдалося відтворити цю гру слів, змінивши при цьому денотативне значення фрази: “...а якщо він,

сподіваючись випрохати що-небудь, потикався до крамниці, там відразу замовили мову про парафіяльного бідла, після чого **душа Олівера тікала в п'яти, які й так були натруджені до краю**" [9, с. 68]. Талант цього перекладача справді викликає захоплення, оскільки йому вдалося ще й відтворити подвійну гру слів, хоча і зі зміною одного з значень – замість семи голоду у перекладі реалізована сема втоми. Це можна вважати цілком виправданим, оскільки, як вважає А. В. Федоров, "при формальній неможливості передачі окремого мовного елемента оригіналу, може бути відтворена його естетична функція в системі цілого і на підставі цілого..., передача функції при перекладі постійно потребує зміни в формальному характері елемента, що є її носієм" [17, с. 245]. У перекладі М. Пінчевського відтворено головне – експресивна функція гри слів. Ще у одному перекладі цього твору гра слів, на жаль, втрачена: "...а коли він тикався до якоїсь крамниці, то мову зараз звертали на те, що треба покликати парафіяльного сторожа, від чого в Олівера, звичайно, **душа холола і він швидше тікав**" [10, с. 66].

Безумовно, такі випадки вживання гри слів не багаточисельні. Частіше трансформація фразеологічного звороту використовується для створення гумористичного ефекту. У творах, вибраних для дослідження, ми знайшли численну кількість таких прикладів. Найяскравішим з них є наступний: "Dot a shoul," replied Barney; **whose words: whether they came from the heart or not: made their way through the nose**" [22, с. 157]. Використовуючи стилістичний прийом гри слів, автор передає особливості вимови одного з персонажів. Передача цієї гри слів вдало розв'язується через використання еквівалентного фразеологізму в українській мові: "Нікого, – відповів Барні, **чий слова – йшли вони від серця чи ні – виходили тільки через ніс**" [9, с. 119]. "– Нікого, – одказав Барней, **чий слова – йшли вони від серця чи ні – в кожному разі виходили крізь ніс**" [10, с. 120]. У перекладі 1891 року цей уривок пропущено. Загалом, характерною рисою цього перекладу є пропущення багатьох випадків гри слів. Але треба зазначити, що на той час перекладацькі принципи не були чітко визначені. Отже, "проблематичні" уривки оригіналу перекладач міг просто пропустити, якщо це не викликало значних змін у змісті твору, що і спостерігаємо з випадками гри слів, які, як правило, не мають суттєвого значення саме для змісту.

Коли цільова мова має фразеологічний вираз, еквівалентний за своєю семантичною і формальною структурою виразові оригіналу, проблема відтворення гри слів помітно спрощується, про що свідчить наступний приклад: "...in a species of arithmetical desperation, **he was alternately cudgeling his brains and his donkey**, when, passing the workhouse, his eyes encountered the bill on the gate" [22, с. 45]. У даному прикладі спостерігаємо повну видозміну семантики фразеологічного звороту (за класифікацією О. Д. Пономаріва), основою гри слів у якому є паралельне сприйняття як значення фразеологізму "to cudgel one's brains" в цілому, так і прямого значення дієслова "to cudgel" ("бити дрючком" – [1, т. 1, с. 254]. М. Пінчевський відтворив гру слів за допомогою лексеми "ламати" як компонента фразеологізму "ламати голову над чимось" і у своєму прямому значенні: "Плутаючись у цій арифметиці, сповнений відчаю, містер Гемфілд то **ламав голову собі**, то намагався **проломити голову своєму віслюкові**" [9, с. 33]. В. Черняхівська передала цей випадок гри слів по-іншому: "В розпачі він то **підстьобував свій мозок арифметичними підрахунками, то спину свого осла – батоном**" [10, с. 29]. Словосполучення "підстьобувати мозок" є незвичним для української мови, і, з першого погляду, гра слів, побудована на його основі, виглядає дещо натягнутою. Але даний приклад є яскравим зразком творчого підходу до розв'язання проблеми. Замість звичного й усталеного виразу "ламати голову над чимось" В. Черняхівська використала незвичну модель, таким чином утворивши цікавий новотвір. Завдяки образному звучанню даний випадок гри слів у перекладі набуває особливої виразності.

Варто зазначити, що в творах Ч. Діккенса такий вид трансформації фразеологізмів трапляється частіше за інші, запропоновані О. Д. Пономарівим, а саме: часткова видозміна семантики фразеологічних одиниць, синонімічна (антонімічна) заміна компонентів, поширення фразеологічної одиниці (додавання до її складу нових компонентів), пристосування фразеологізму до конкретної ситуації та інші [16, с. 129, 130].

Вищезгаданий приклад можна вважати поєднанням зевгми (коли дієслово приймає два (або більше) додатки з різних семантичних полів) і одного з видів трансформації фразеологізму. У тексті 1891 року перекладач також зробив спробу відтворити цей уривок: “Онъ сушивъ собѣ голову, а по-при те ѣ своего осла, бо не мѡгъ анъ рушь вынайти способу, ѡддати довгъ колькохъ фунтѡвъ” [8, с. 12]. На жаль, цей варіант невдалий, оскільки лексема “сушити”, хоча і входить у склад фразеологічного звороту “сушити голову”, який є синонімічним до “ламати голову”, не має такого прямого значення, яке б підходило контекстуально для передачі цієї гри слів. Спільною рисою цих двох стилістичних прийомів є те, що і зевгма, і трансформація фразеологічного звороту “відновлюють” пряме значення слова. Ілюстрацією цього є наступний приклад: “...whether she would be plaintive or abusive, tearful or tearing; **whether she would break her heart, or break the looking glass**” [21, с. 107]. У реченні реалізується і пряме значення дієслова “to break”. Оскільки в українській мові існує відповідний оригіналові фразеологічний зворот, відтворення гри слів є цілком можливим: “...чи стане руба й відмовиться покинути його дім, чи в слъози вдариться, а чи в прокльони, чи їй **розіб’ється серце**, а чи **вона сама розіб’є люстро**, – пан Горлодербі не годен був того передбачити” [7, с. 115]. В англійській мові ця гра слів звучить краще, оскільки підмет “she” є спільним і для основи гри слів (“she would break her heart”), і для результанти (“break the looking glass”). В перекладі зміна підмета дещо зменшила експресивність. У тексті К. Шмиговського гумористичний ефект втрачений повністю через використання синонімів “розбити” – “потрошити”, що в даному випадку є дещо недоречним: “Скаржиметься чи лятиметься, скиглитиме – чи хижо накинеться на нього? Чи ця новина **розіб’є їй серце** – чи леді обмежиться тим, що **потрошить дзеркала?**” [6, с. 95]

У своїй монографії А. А. Щербина зазначає, що “каламбур діє і є доречним тільки тоді, коли його підказує ситуація, контекст, психологія відповідних образів...” [19, с. 33] Підтвердженням цієї думки є наступний приклад: “In yielding up my trust here, I shall not be free from the necessity of **eating the bread of dependence**” – she might have said **the sweetbread**, for that delicate article in a savoury brown sauce was her favourite supper” [21, с. 110]. У цьому випадку відбувається субституція компонентів. Трансформуючи фразеологізм “to eat the bread of dependence” автор поєднує його переносне значення “бути на чий-небудь харчах” з прямим значенням компонента “хліб”, замінюючи його на відповідний ситуації “паштет”. Складність цього випадку в тому, що, крім обігрування фразеологізму загалом, гра слів побудована також і на співзвучних словах “bread” та “sweetbread”. Перекладачі розв’язали цей випадок гри слів по-різному. “Зрікшися своєї тутешньої служби я ж не звільняюся від необхідності **їсти хліб з чужих рук**, – їй краще було б сказати “**паштет**”, бо цю добірну страву з темною пікантною підливою їй подавалось на вечерю день у день...” [7, с. 117] Український фразеологічний зворот “їсти чужий хліб” є еквівалентом оригіналові і, відповідно, дає можливість частково відтворити гру слів, хоча і з втратою співзвучної пари. К. Шмиговський не тільки втратив гру слів, а й змінив значення цього уривка: “Склавши з себе обов’язки тут, я однаково не звільнюся від потреби їсти **трудоий хліб**. Замість “трудоий хліб” вона могла б сказати “**солодкий хліб**”, бо ця делікатна страва з смашною рудою підливою була її улюбленою вечерєю” [6, с. 98]. Лексема “трудоий” актуалізує значення “той, що зароблений”, в той час як зворот “the bread of dependence” в оригіналі є контекстуально важливим, оскільки ці слова належать місис Спарсіт, яка жила в пана Горлодербі і не втрачала нагоди підкреслити

свою залежність від нього. Також перекладач помилково переклав “sweetbread” як “солодкий хліб”.

Крім гри слів, побудованої на трансформації фразеологізмів, Ч. Діккенс створив значну кількість власне каламбурів, в основі яких лежать явища полісемії, омонімії, співзвучності слів. Остання вимагає від перекладача уміння знайти в цільовій мові два співзвучних слова, які би створювали гумористичний ефект. Цікавою ілюстрацією такого каламбуру є наступний приклад: “Miss Josephine Sleary in her celebrated Equestrian Tyrolean-**Flower-Act**, was then announced by a new clown (who humorously said **Cauliflower Act**)...” [21, с. 299] Співзвучність слів “flower” (квітка) і “cauliflower” (цвітна капуста) створює каламбур, який досить важко відтворити, оскільки українська мова має значно меншу здатність до збігу звучання слів ніж англійська. У таких випадках, як правило, перекладач змушений відмовитись від збереження змісту і створити свій каламбур: “Потім новий клоун оголосив, що виступить панна Джозефіна Слірі зі своїм уславленим кіннотірольським **танцем** квітів (він вельми дотепно назвав його “**топтанцем**”)...” [7, с. 274] Ю. Лісняк відтворив каламбур на основі лексем “танець” і “топтати”, таким чином відтворивши гумор оригіналу. К. Шмиговському вдалося лише передати ситуативний гумор, втративши при цьому сам каламбур: “Далі показала міс Джозефіна Слірі в своїй славнозвісній і граціозній кінній тірольській **квітковій пантомімі**. Її виїзд сповістив кльовн (про що жартома назвав її **пантомімою кучерявої капусти**)...” [6, с. 250]

Вищенаведений приклад свідчить, що навіть дуже “важкий” з перекладацького погляду каламбур можна передати, і прикро, коли легші випадки гри слів лишуються неперекладеними: “So, I mun be ridden o’ this woman, and I want t’ **know how?** “**No how,**” returned Mr. Bounderby” [21, с. 77]. В основі каламбуру лежать два омофони, але відтворити його цілком можливо, оскільки в українській мові існує також пара співзвучних слів, що ми і бачимо в перекладі Ю. Лісняка: “Отож я мушу спекатись цієї баби і хочу знати **як**. – **Ніяк**, – відказав пан Горлодербі” [7, с. 89]. К. Шмиговський дещо нівелював цю гру слів, розбивши співзвучність: “Отже, виходить, що й мені можна розв’язатися з цією жінкою, та я не знаю: **як саме?** – **Ніяк**, – відказав містер Баундербі” [6, с. 69].

Омонімічний каламбур є найскладнішим випадком гри слів. С. Влахов і С. Флорін називають омонімічним такий каламбур, коли “не існує (або обірваний) семантичний зв’язок між значеннями, зв’язок, який тими чи іншими засобами автор навмисно створює (або відновлює) для даного тексту” [4, с. 366]. Відтворити омонімічний каламбур дуже важко сам по собі, і ще складніше, коли його вжито у вузькому контексті і перекладач не має багато варіантів, як от у наступному прикладі: “The name of the public house was **the Pegasus’s Arms**. **The Pegasus’s Legs might have been more to the purpose**; but, underneath the winged horse upon the sign-board the Pegasus’s Arms was inscribed in Roman letters” [21, с. 30]. Каламбур побудований на омонімах “arms” – “герб”, “руки” [1, т. 1, с. 74]. В українській мові ці два слова не мають омонімів, за допомогою яких можна було б відтворити каламбур. Обидва перекладачі змушені були відмовитися від цієї гри слів: “На вивісці корчми намальовано було крилатого коня, а під ним, великими рівними літерами, стояло: “Герб Пегаса” [7, с. 48]. Як бачимо, неможливість відтворити сам каламбур спричинила пропущення другої його половини, так званої результанти – “the Pegasus’s Legs might have been more to the purpose”. К. Шмиговський взяв за основу інше значення лексеми “arms”, але відтворити каламбур не вдалося і йому: “Назва того громадського будиночка, куди вони ввійшли, була “**Пегасова Зброя**”. **Пегасових ніг не було видно**, про них можна було лише здогадуватися, а під малюнком крилатого коня на вивісці латинськими літерами написано: “Пегасова зброя” [6, с. 27]. Гра слів не реалізована у перекладі, отже і результанта тут стає зайвою.

Одним із підвидів каламбуру є антонімічні каламбури. Цей вид є відносно легким для перекладача, оскільки, як вважають С. Влахов і С. Флорін, “антонімічні пари в більшості

мов однакові”. Нерідко антонімічний каламбур використовується з іншими додатковими елементами. Одним з таких елементів може бути “звуковий ефект” [4, с. 374]: “She hadn’t my **advantages – disadvantages** you would call ‘em but I call ‘em advantages – so you’ll not waste your power, I dare say” [21, с. 136]. Антонімічна пара “advantages – disadvantages” включає в себе й звуковий прийом – лексеми різняться лише префіксом *dis-* з пейоративною семантикою. Ю. Лісняк блискуче відтворив цей каламбур, віднайшовши в українській мові подібну антонімічну пару: “Вона ж бо не мала такого **талану**, як я, – ви, може, скажете **безталання**, а я таки кажу талану, – тож, я певен, ваші зусилля марно не пропадуть” [7, с. 140]. К. Шмиговський передав цей каламбур лише на лексичному рівні: “Вона не має моїх **плюсів** – ви, можливо, вважатимете, що це – **мінуси**, але я вважаю, що це плюси...” [6, с. 118]. Складність перекладу подібних каламбурів полягає ще й в тому, що в англійській мові спосіб утворення прикметникових антонімів за допомогою префіксів або суфіксів є широко вживаним, в той час як для української мови він є менш характерним. У такому випадку перекладач може змінити частину мови, щоб передати каламбур. Цей прийом можна було б вжити у наступному прикладі: “It soon appeared that if Mrs Sparsit had a failing in her association with that domestic establishment, it was that she was so excessively **regardless of herself and regardful of others** as to be a nuisance” [21, с. 201]. У перекладі Ю. Лісняка цей каламбур не відтворено: “Проте дуже скоро виявилось, що саме її невибагливість найтяжче вдовольнити: пані Спарсіт **так мало дбала за себе і так дуже піклувалась за інших**, що аж у печінки всім уїлась” [7, с. 190]. Щоби якимось компенсувати втрату, перекладач вжив фразеологізм, який підсилює експресивність цього уривку. К. Шмиговський також втратив цю гру слів: “Незабаром виявилось, що коли й можна було щось закинути місці Спарсіт, то це її надмірну невибагливість: **про себе ані трохи не піклувалася, а до других ставилася з такою увагою**, що далі йти було вже нікуди” [6, с. 170]. На нашу думку, відтворити цю гру слів можна таким чином: “... пані Спарсіт так **дбала за всіх інших і так недбало ставилася до себе**, що це вже був край” (О. С.).

Стилістичний прийом гри слів у Ч. Діккенса є різноманітний та різнобарвний. Це дослідження захопило лише одну частину з численної кількості її видів – каламбур та трансформацію фразеологічного звороту. У досліджених перекладах вид гри слів загалом відповідає оригіналу, зокрема це трансформація фразеологічного звороту, гра на співзвучності слів, антонімічний каламбур. В більшості випадків перекладачам вдалося відтворити гру слів, що засвідчує їх високу перекладацьку майстерність та дає підставу стверджувати, що навіть “неперекладне” може бути перекладеним.

1. Англо-український словник: У 2-х т. – Близько 120000 слів / Склав М. І. Балла. К.: Освіта, 1996. Т. 1–2.
2. Англо-український фразеологічний словник / Склав К. Т. Баранцев. К.: Радянська школа, 1969.
3. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. Москва, 1978.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва: Высш. шк., 1986.
5. Демурова Н. Голос и скрипка // Мастерство перевода. 1970.
6. Діккенс Ч. Тяжкі часи. Пер. К. Шмиговського. Харків: Державне Видавництво України, 1930.
7. Діккенс Ч. Тяжкі часи. Пер. з англ. Ю. Лісняка. К.: Дніпро, 1970.
8. Дікенс К. Олівер Твіст. Повість. Львов, Накл. ред. “Дьла”. 1891. Т. 40.
9. Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста: Роман / Перекл. з англ. М. Пінчевський, Г. Пінчевська-Чекаль, О. Терех. К.: Дніпро, 1987.
10. Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста: Роман / Пер. з англ. В. О. Черняхівської. К.: Веселка, 1993.
11. Кузьмин С. С. Смех как переводческая проблема//Тетради переводчика. 1976. Вып. 13.
12. Кухаренко В. А. Практикум по стилистике английского языка: Учеб. пособие для студентов филол. фак. ун-тов, ин-тов и фак. ин. яз. Москва: Высш. шк., 1986.
13. Літературознавчий словник-довідник/ Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. К.: Академія, 1997.
14. Миловидова Л. І. Про характер шекспірівського каламбуру і

його переклад російською мовою//Іноземна філологія. 1975. Вип. 37. 15. Мореховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. К.: Высш. шк., 1991. 16. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. К.: Либідь, 1993. 17. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учеб пособие. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Высшая школа., 1983. 18. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К.: Наук. думка, 1999. 19. Щербина А. А. Сущность и искусство словесной остроты /каламбура/. К.: Изд-во АН УССР, 1958. 20. Baldick C. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford University Press, 1996. 21. Dickens Ch. Hard Times. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953. 22. Dickens Ch. The Adventures of Oliver Twist. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953.

**PUN AS A TRANSLATION PROBLEM (based on Dickens’
“The Adventures of Oliver Twist” and “Hard Times”)**

Oksana Semenikhina

*Ivan Franko National University Lviv
1 Universytetska Str., Lviv,
79000, Ukraine*

The article deals with the peculiarities of rendering pun from English into Ukrainian. The analysis has shown that at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century pun was mostly rendered by means of descriptive translation. In such cases the denotative meaning of the phrase was preserved but humorous connotations (or connotations of bitter humour) were lost. In the second half of the 20th century types of pun in the target texts correspond to those of the original, namely transformation of phraseological unit as well as antonymic pun and similar sounding of words.

Key words: play on words; transformation of phraseological unit; antonymic pun; homonymic pun.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ ФУНКЦІЇ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВОРОТНИМ ПОРЯДКОМ СЛІВ

(на матеріалі англомовних перекладів прози Олесея Гончара)

Орест Толочко

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто особливості та проблеми відтворення експресивної функції речень зі зворотним порядком слів у англомовних перекладах української художньої прози. Деяку увагу приділяється аналізу порядку слів як граматично-стилістичної категорії. Вказано на різну частотність та відмінні особливості вживання інверсії в українському та англійському художньому мовленні. У статті наголошено на важливості відтворення граматичної структури оригіналу засобами цільової мови для збереження ритмомелодики та експресивного колориту, що властивий оригінальному художньому тексту. Зокрема, якщо граматична структура оригінального речення не збережена у перекладі (тобто зворотний порядок слів замінено прямим, що, без використання інших засобів, безперечно, призводить до втрати експресивності), вказано на можливості контекстуальної компенсації втраченого експресивного колориту оригіналу за допомогою засобів творення експресії, що є більш властивими цільовій мові, не лише на синтаксичному, а й на інших мовних рівнях, морфологічному та лексичному.

Ключові слова: речення зі зворотним порядком слів; експресивність; порядок слів; граматично-стилістична категорія.

У системі двох мов порядок слів функціонує як стилістично-синтаксична категорія, “з якою найчастіше пов’язується змістова чіткість, виразність, ритмомелодійна гнучкість фрази, її стилістична тональність” [20, с. 425]. Однак, комунікативні функції цієї категорії в українській та англійській мовах, як правило, різні через відмінності структурної організації даних мов. Порядок слів у багатьох слов’янських мовах, зокрема і в українській, виступає вагомим чинником суб’єктно-сміслової організації речення, поділяючи його на значущі в смисловому та інтонаційному плані частини [14, с. 57]. Ю. О. Жлуктенко, однак, вказує на допоміжне значення порядку слів в українській мові у порівнянні з англійською [7, с. 118]. Л. А. Булаховський уточнює, що “у слов’янських мовах, зокрема в українській, при багатій системі флексійних ознак порядкові слів належить не стільки власне синтаксична, скільки стилістична роль” [11, с. 134].

Зворотний порядок слів, щодо будь-якого з членів речення, вважається стилістично маркованим, за винятком випадків, коли зміна порядку слів зумовлена типом речення (питальні речення) чи іншими його граматичними особливостями (подання авторських слів після прямої мови) [9, с. 149]. Однак, не порушуються внутрішньо синтагматичні зв’язки в межах речення. В англійській мові зміна граматичної структури речення нерідко призводить до порушення його смислової організації [18, с. 65], значно звужуючи функціональну сферу інверсії як граматично-стилістичної категорії у порівнянні з українською мовою [15, с. 309]. Актуальне членування, що також виступає виразником комунікативної спрямованості речення, виділяє його інформаційно та інтонаційно наголошені частини (синтагми) – тему та рему, – вказуючи на інверсію у разі розміщення реми на початку речення перед його темою [13, с. 239–246]. Актуальне членування речення в українській мові, зокрема, відзначається комунікативною ситуацією, контекстом та інтонацією. Поділ речення на тему і рему, як правило, не відповідає його фор-

мально-синтаксичному членуванню. Перше має тісніші зв'язки з семантико-синтаксичною організацією речення і може змінюватися залежно від його комунікативної спрямованості [4, с. 51]. Аналітичні частки *і, й, ж, лиш, навіть* виступають індикаторами реми, їх часто вживають для експресивного підсилення окремих елементів речення, і таким чином вони виражають певне стилістичне значення [4, с. 153–157]. Зазначені раніше комунікативна ситуація, контекст та інтонація також не є другорядними чинниками у визначенні комунікативного центру речення в англійській мові [22, с. 69–96]. Однак, у даній функції також відзначається вагомий роль інших синтаксичних елементів, зокрема артиклів, часток, позиційного способу ремовиділення. [22, с. 111–300; 17, с. 86–161; 1, с. 53–73; 8, с. 247–259; 2, с. 198–200].

Згадані особливості граматичних систем української та англійської мов повинні враховуватися перекладознавцями, адже, як зазначає В. Ю. Шевякова, “текст можна зрозуміти правильно, а переклад визнати адекватним, якщо у ньому правильно передані не лише значення слів, їхні граматичні форми та синтаксичні відношення, але й адекватно відтворено структуру думки-судження (питання, наказу), що виражена в реченні оригіналу, тобто, якщо в ньому адекватно відображено актуальне членування речення” [22, с. 22]. Врахування даного чинника сприятиме адекватному відтворенню комунікативно-стилістичної спрямованості, оскільки “інверсія як стилістична категорія охоплює явища експресивного виділення синтагми та її компонентів, якими виступають підмет, присудок, означення, додатки, детермінанти” [6, с. 118]. Отже, інтонаційне та позиційне виділення членів речення виступає детермінантом його експресивності, належне відтворення якої засобами мови перекладу, загалом, може свідчити про його адекватність. Варто, однак, взяти до уваги й важливість досягнення функціональної відповідності між оригіналом та перекладом. Враховуючи те, що літературний твір виконує, насамперед, естетичну функцію як частина культурної спадщини певного етносу, його переклад повинен стати частиною національної літератури і культури носіїв цільової мови. Належна функціональна відповідність між оригіналом та перекладом не завжди досягається адекватним відтворенням лише семантичних чи структурних особливостей оригіналу, а саме завдяки встановленню еквівалентності стосовно експресивності та образності. Адже, саме експресія в художньому творі є одним із вагомих чинників, що визначає особливості його сприйняття читачем, йдеться про досягнення *динамічного* еквівалента між оригінальним та перекладним текстами [24, с. 566].

Мета даного дослідження – проаналізувати особливості функціонування речень зі зворотним порядком слів в українських художніх прозових текстах та їхніх відповідників у англійських перекладах, виявити певні відмінності у функціонуванні даної категорії в обох мовах, що можуть зумовити неналежне відтворення експресивного чинника художнього мовлення при перекладі, визначити можливості контекстуального використання інших засобів творення мовної експресії на синтаксичному та інших мовних рівнях, які могли б компенсувати вказані невідповідності.

Новизна цієї статті полягає у спробі визначення способів адекватного відтворення експресивності речень зі зворотним порядком слів засобами цільової мови з урахуванням особливостей вживання даної граматично-стилістичної категорії в українських та англійських художніх текстах. Особлива увага приділяється можливості контекстуального використання експресивно-стилістичних засобів синтаксичного та інших мовних рівнів для адекватного відтворення експресивності речень зі зворотним порядком слів в процесі українсько-англійського художнього перекладу.

Об'єктом дослідження цієї статті є речення з інверсивним порядком слів, *предметом* – особливості відтворення експресивної функції цих речень в англійських перекладах романів Олеса Гончара “Людина і зброя” та “Берег любові”. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу (оригінали та переклади) становить 1115 сторінок. Розглянуто 216 ви-

падків вживання інверсивного виділення головних та другорядних членів речення. Щодо частотності вживання кожного з типів інверсії в оригінальних художніх текстах, то інверсія підмета зустрічається 31 раз (14,4 %); присудка – 46 разів (21,3 %); додатка – 42 рази (19,4 %); означення – 21 раз (9,7 %); обставини – 76 разів (35,2 %).

О. Гончареві як письменнику “філософської заглибленості” [19, 3], який у своїх творах висвітлював питання людського буття, властивий неповторний авторський стиль викладу думок, творення характерів та образів, змалювання картин природи. Яскрава індивідуальність творчого методу митця відобразилась у багатстві його мови, зокрема в розвитку її словотвірних властивостей, вживанні авторських перифразів, у колористиці письменника [19, с. 60–111]. Адже, як зазначав А. В. Федоров, “вживання слова чи категорії в літературі впливає на його функціонування в національній мові” [21, с. 54]. Як глибокий знавець Слова, О. Гончар повсякчас прагнув відкривати ще нерозкритий його потенціал, таким чином збагачуючи мову. Олесь Гончар визнавав, що “є в письменницькій майстерності свої специфічні складності, які весь час необхідно долати” [16, с. 20]. Письменник зазначав: “Я не уявляю собі творчості без постійних художніх шукань” [5, с. 234].

У прозових творах письменника засобами творення мовної експресії, поряд з елементами лексичного рівня, виступають і засоби інших рівнів мови. Експресивний компонент є одним з вагомих у семантиці синтаксичних одиниць. Деякі лінгвісти сходяться на думці, що “стилістичне значення синтаксичних одиниць оцінюється як елемент синтаксичного плану, як додатковий вагомий компонент у їх значенні” [6, с. 40]. Інші, проте, стверджують, що саме “синтаксис виявляє глибинніші зв’язки, ніж елементи інших рівнів мовної структури і повніше відображає специфіку мови” [10, с. 9].

Оскільки в українській мові інверсія будь-якого члена речення є можливою, розглянемо випадки стилістичного виділення кожного з них.

У певних контекстах речення зі структурою *присудок + підмет* можуть набувати стилістичної маркованості. У таких реченнях відбувається інверсивне переміщення підмета у кінець речення. Це робить даний елемент речення стилістично виділеним [20, с. 426]. “Від ворога їх відділяла *Рось, мальовнича річечка Рось*, що тихо безплоскітно лине між буйною зеленню берегів, між розлогими вербами, що подекуди майже змикаються над нею своїм плачучим віттям” [25, 103]. “*They were separated from the enemy by the Ross, a picturesque little river, placidly flowing between the riotous greenery of the banks and willows on either side, the branches of which almost crossed in some narrow places*” (Переклад А. Біленка) [27, с. 122]. та “*The Ross, the pretty little river Ross, was all that separated them from the enemy, the Ross that flowed gently between the banks, the Ross over which the willows in places almost met to form a canopy of green*” (Переклад Д. Ганни) [29, с. 76]. У реченні оригіналу лексема *Рось*, виконуючи функцію підмета головної частини складно-підрядного речення ускладненої будови, є тематичним та комунікативним центром наведеного уривка художнього тексту. В оригінальному реченні ця лексема наголошується за допомогою інверсії. Її повтор, а також наступні підрядні речення, перше з яких є означальним стосовно підмета головного речення, а друге – виконує означальну функцію стосовно першого, ще більше увиразнюють комунікативно та функціонально наголошений елемент головного речення. Структурні особливості оригінального тексту (зокрема зворотний порядок слів у головному реченні) не збережено в обох перекладних еквівалентах, головним чином, через відмінності у граматичних системах зіставлених мов. Однак, обидва перекладні варіанти не можна вважати функціонально еквівалентними оригіналові, оскільки експресивність україномовного художнього дискурсу не є рівноцінно відтвореною в кожному з них. У першому випадку (переклад А. Біленка) в англійському реченні вживається пасивний стан, за допомогою якого лексема *the Ross* наголошується у функції реми. Синтаксична структура речення, загалом, є дещо спрощеною, оскільки одне з підрядних означальних речень передається через вживання дієприкмет-

ника в структурі головного речення. Адекватно передаючи лексико-семантичні особливості оригіналу, перекладач все ж опускає вагомий (з точки зору експресивності) елемент перекладного речення. Зберігаючи у структурі перекладу відокремлену прикладку, що стосується емпатично виділеної лексеми *the Ross*, А. Біленко опускає повтор цього вагомого, у стилістичному аспекті, елемента речення. Перекладний еквівалент Д. Ганни за своєю структурою є більшою мірою наближеним до оригіналу. Лексема *the Ross* наголошується у функції теми наведеної частини дискурсу. У цьому випадку, однак, перекладач вдається до іншого способу наголошення стилістично значущого елемента тексту, а саме, через вживання займенника *all*, який підкреслює семантичну та синтаксичну значущість лексеми *the Ross*. У структурі перекладного еквівалента також збережено відокремлену прикладку з повтором означуваного іменника. Для підсилення експресивного звучання англomовного відповідника Д. Ганна вдається до повторів вказаної лексеми перед кожним підрядним означальним реченням, що її стосується, підкреслюючи її функціональну та комунікативну значущість у структурі художнього тексту.

Інверсія присудків передбачає їхнє розташування на першому місці у реченні (окрім безособових речень та дієслів-присудків, що виражають буття або рух, тоді присудок ставиться після групи підмета) [4, с. 151–152]. “*Не складала Інна зараз пісень. Відколи опинилася у Кураївці, не склалося ні рядка, хоч іноді й бродило щось туманне на душі*” [26, с. 330]. Інверсія присудка в цьому реченні, а також його повтор у наступному вказують на смислову та функціональну значущість цього члена речення у структурі україномовного дискурсу. Структура англomовних перекладів Д. Сінклера-Лоутіта та Х. Стоун є дещо різною: “*Inna had stopped writing songs. Since returning to Kuraevka she had not put a single line down on paper although some vague and misty ideas fitted through her head*” (Переклад Д. Сінклера-Лоутіта) [28, с. 168]. та “*Inna was not composing songs now. Since her returning to Kuraevka she had not even thought of single line to put down although sometimes she felt a vague urge*” (Переклад Х. Стоун) [31, 53]. У граматичній структурі обох перекладів зворотний порядок слів не збережено, однак експресивність оригіналу не є рівноцінно відтвореною у перекладних варіантах Д. Сінклера-Лоутіта та Х. Стоун. Речення “*Inna had stopped writing songs.*” (переклад Д. Сінклера-Лоутіта) – експресивно нейтральне, оскільки жоден з його членів не є стилістично виділеним, а отже, не відображає в повній мірі стилістичних особливостей оригіналу. У перекладі Х. Стоун вживається часова форма Past Continuous. На думку Л. В. Бордюк, ця граматична форма може вживатися для того, щоб розставити смислові акценти в реченні та тексті [3, с. 15]. У поданому реченні присудок у часовій формі Past Continuous є емпатично виділеним, що адекватніше відображає стилістичні особливості оригінального тексту. Прикладом речення з інверсією присудка, що виражає буття, є: “*Людей незамінних нема, багато хто так вважає, але чому ж відсутність Ягничеву вони ще й досі почувають?*” [26, с. 138]. У даному реченні зміщення додатка і означення на початок речення вказує на зворотний порядок слів. Головний член безособового речення *нема* виступає у функції реми та комунікативного центру підрядного речення та всієї складної синтаксичної конструкції. Інверсія означення *незамінних*, щодо додатка *людей* та входить у групу присудка, стилістично підсилює його. Інверсія додатка *відсутність* у другій частині сурядного речення (після сполучника *але*), а також інверсивне зміщення означення *Ягничеву* емпатично виділяють його. Еквівалентні речення англomовних перекладів дещо відрізняються за своєю граматичною структурою, однак експресивність оригіналу у двох перекладах можна вважати рівноцінно відтвореною: “*No one is indispensable, many people think, but why was Yagnich’s absence still felt aboard the Orion*” (Переклад Х. Стоун) [31, 96]. та “*That there are no irreplaceable people is a belief held by many so why was then Yagnich’s absence still felt as a void aboard the Orion*” (Переклад Д. Сінклера-Лоутіта) [28, с. 232]. У структурі перекладу Х. Стоун вживається підрядне речення, що є частиною складно-

сурядного. Безсполучниковий зв'язок між головною та підрядною частинами складнопідрядного речення, а також синтаксична інверсія (розміщення підрядного речення перед сурядним) емпатично виділяють останню, таким чином адекватно відтворюючи стилістично виділені елементи оригіналу. Головна частина складнопідрядного речення цієї синтаксичної конструкції, що вживається у функції вставного речення (ремарки), є наголошеною у інтонаційному та смислово-аспектах. Безсполучниковий зв'язок між частинами складного речення також надає стилістичної маркованості синтаксичній конструкції, поєднуючи різні за комунікативною значущістю структурні елементи. У перекладі Д. Сінклера-Лоутіта вжито інверсивну конструкцію із вступним *there* у заперечній формі, що ставить емпазу на значущий у смислово-аспекті елемент *indispensable people*. Це, загалом, відповідає інтонаційно-комунікативній спрямованості оригіналу. Зворотний порядок слів у другій частині сурядного речення також значною мірою сприяє адекватному відтворенню експресивно-емоційного навантаження, характерного для оригіналу. Інверсія іменникового означення *Ягничева*, утвореного від власної назви, стосується додатка *відсутність*, ставлячи емпазу на означуваний іменник як один із смислово-комунікативних центрів дискурсу. В українському художньому мовленні експресивну функцію виконують лінійно-динамічні структури з наголошеною першою позицією – іменною частиною присудка, після якої знаходиться підмет та другорядні члени речення з дієсловом-зв'язкою [20, с. 429]. “Такою вона була їхня Віра Костянтинівна, що, посріблена тепер сивиною, з поглядом пригаслим сидить серед них, з обличчям аж ніяк не першої молодості” [26, с. 207]. Синтаксична структура поданого речення є складною. Зміщення іменної частини складеного присудка, а також дистантне розташування однорідних членів надає стилістичної маркованості всьому реченню, наголошуючи підмет у функції комунікативного центру, якого стосуються всі інші елементи речення. Інверсія іменної частини присудка також надає ліризму авторській оповіді. Англomовний переклад Д. Сінклера-Лоутіта, відрізняючись за своєю структурою, все ж адекватно відтворює оригінальний текст: “*That is what she was like then, this woman whose hair is now speckled with silver, whose eyes have lost their former shine, whose face now clearly betrays her age*” [28, с. 15]. Комунікативний та смисловий центр перекладного речення – його підмет *she (woman)* є емпатично наголошеним за допомогою конструкції *that is*, яка подібно до *there*, виділяє рему (комунікативний центр) речення.

Інверсія додатків є доволі поширеною в українському художньому мовленні. За стилістично нейтрального (прямого) порядку слів прямий додаток розміщений після дієслова-присудка. Інверсія передбачає його зміщення у початкову позицію в реченні: “*Батька мого бандити вбили, був головою сільради – посмутнів хлопець і, помовчавши, став розповідати про своє захоплення*” [26, с. 349]. У цьому реченні додаток *батька* є інтонаційно та стилістично виділеним, оскільки стоїть на початку речення. Інверсія означення *мого*, що стосується іменника-дodatка *батька*, ще більш увиразнює означуваний іменник, робить дану лексему одним із комунікативних центрів речення. Опущення підмета, перед дієсловом-присудком *був*, який у смислово-аспекті також стосується емпатично виділеного додатка, надає експресивності та динамізму авторській оповіді, передаючи емоційну збудженість героя твору. Синтаксична структура перекладних речень, загалом, адекватно відображає стилістично-комунікативну спрямованість оригіналу: “*My father was killed by bandits. He was the head of the village Soviet. The lad frowned and after a pause, began to talk about his hobby again*” (Переклад Д. Сінклера-Лоутіта) [28, 189]. та “*My father was killed by bandits – he was the head of the village soviet*”, *young man said frowning. After a pause he began to talk about his hobby*” (Переклад Х. Стоун) [31, с. 71]. В обох випадках лексичний еквівалент додатка *батька мого – my father*, вживаючись у функції підмета на початку речення, є наголошеним у смислово- та інтонаційному аспектах як тема та один із комунікативних центрів речення. Структурні особливості перекладних речень

також свідчать про їхню стилістичну маркованість. Динамічний характер та експресію художньої оповіді у перекладі А. Біленка відтворено через вживання коротких простих речень. У перекладі Х. Стоун цьому сприяє наявність у реченні пунктуаційного знака тире. Інверсію прямого додатка розглянемо ще на одному прикладі: “*Вік кам’яний* знало людство, *вік бронзовий, вік залізний*, – думала вона, – а чи буде ще ж вік золотий, як говорять легенди ? Чи, може, він уже минув, відійшов, не розквітнувши?” [25, с. 174]. Прямий додаток *вік* є стилістично виділеним, оскільки займає початкову наголошену позицію, виступаючи у функції теми [9, с. 159]. Постпозиція прикметникових означень, а також повтор додатка *вік*, якого вони стосуються перед кожним з них, ще більше сприяють емпатичному виділенню цього члена речення. Кінець даного речення та два наступні питальні речення за своєю суттю є риторичними запитаннями, що стосуються теми речення. Це вказує на експресивно-емоційну маркованість поданої частини дискурсу. Наведений уривок оригінального тексту відтворено лише у перекладі А. Біленка: “*Mankind has known the Stone Age, the Bronze Age, and the Iron Age*”, she thought, “but will there be a Golden Age, as legends tell us ? Will there be anything like that ? Or maybe it has already passed without our having noticed it?” [27, с. 207]. Синтаксична структура перекладного речення не еквівалентна оригіналові значною мірою через відмінності в граматичних системах зіставлюваних мов, однак, стилістичну маркованість оригіналу можемо вважати належним чином відтвореною засобами цільової мови. Експресивного увиразнення емпатично виділених елементів речення досягнуто за допомогою їх графічного виділення, а саме, через вживання великої літери. [12, с. 23] Збереження у граматичній структурі перекладу питальних речень риторичного характеру також певною мірою посприяло докладнішому відтворенню експресивного колориту оригіналу засобами цільової мови. Вживання пасивної конструкції з лексемою *age* у функції підмета й теми не лише одного речення, а й всього наведеного дискурсу, отже, наголошення даного слова як комунікативного центру також могло б адекватно відобразити граматично-стилістичні особливості оригіналу. Непрямий додаток в орудному відмінку, що позначає об’єкт дії, і при прямому порядку слів розміщений після дієслова-присудка, може бути зміщеним у початкову позицію: “*Прощальною піснею* жбурляє колона матері в обличчя, і рветься серце від їхнього співу, що ніби вихлюпнувся з університетських коридорів, з недавніх їхніх безжурних комсомольських зборищ” [25, с. 12]. Інверсія непрямого додатка *піснею* виділяє його в інтонаційному та смисловому аспектах і вказує на те, що він стосується всього речення, надаючи, при цьому, експресивного колориту художньому мовленню. Хоча синтаксична структура оригіналу не збережена в англomовних еквівалентах, голов-но, через відмінності у вживанні порядку слів як синтаксично-стилістичної категорії, експресивність оригіналу не є рівноцінно відтвореною у перекладах А. Біленка “*The column flung the song of farewell into mother’s face and her heart bled from the melody that seemed to have escaped from the university corridors and their recently carefree Y. C. L. gatherings*” [27, с. 58] та Д. Ганни “*The column’s song of farewell reached the mother’s ears, struck her in the face, and her heart was breaking from that flood of song that seemed to surge from the halls of the university which shortly before had been the scene of carefree Komsomol meetings*” [29, с. 38]. Зокрема, стилістично марковані елементи оригінального дискурсу “*прощальною піснею жбурляє колона матері в обличчя*” у перекладі Д. Ганни передано з допомогою експресивно нейтрального англomовного відповідника “*the song of farewell reached the mother’s ears*”, однак у перекладі А. Біленка вжито англomовний еквівалент “*the column flung the song of farewell into mother’s face*”, що за своєю експресивністю та образністю більшою мірою співзвучний з оригіналом. Збереження у перекладних реченнях метафоризованих лексичних словосполучень з інгерентною експресивністю, зокрема: “*the column’s song of farewell... struck in face*”, “*her heart was breaking from that flood of song*” (Переклад Д. Ганни) та “*the melody that seemed to have escaped from the*

university corridors” (Переклад А. Біленка) певною мірою додає поетичного звучання англomовним відповідникам.

Інверсія обставин також доволі поширена в українському художньому мовленні. Розглянемо деякі приклади цього явища. Обставини місця і часу, які стоять на початку речення є наголошеними, оскільки стосуються змісту всього речення, тим часом, як при прямому порядку слів – після дієслова-присудка. [20, с. 450–451] “*За річкою, там, де в густій сутіні верб зникло продовження шосе*, в цей момент з’явилося попелясте скреготливе *потворище*” [25, с. 145]. Граматична структура оригіналу є складною. Обставина місця *за річкою*, переважно, надаючи ліризму та колориту художній оповіді, не є, загалом, наголошеною у смисловому аспекті. Підрядне речення, що виконує вказівну функцію стосовно обставини, вплетено у структуру головного, уточнюючи та доповнюючи його. Підмет головного речення *потворище* є емпатично виділеним за допомогою інверсії у функції теми складної синтаксичної конструкції. В англomовних перекладних реченнях А. Біленка та Д. Ганни, синтаксична структура яких не є ідентичною: “*An ash-grey monster came rattling from beyond the river where the highway disappeared into the dense dusk of the willows*” (Переклад А. Біленка) [27, с.72] та “*The ash-grey rattling rumbling monster appeared out of the shadow of the willows, came out of twilight of the thicket as if from the distant past, from somewhere in the Cainozoic era*” (Переклад Д. Ганни) [29, с. 107], еквівалент підмета є наголошеним у функції теми речення. У перекладі Д. Ганни дієприкметникові означення *rattling rumbling* ще більше увиразнюють означуваний іменник *monster*. Спрощення структури перекладного еквівалента через опущення підрядного речення місця (переклад Д. Ганни) не відображає повною мірою лірично-поетичного звучання оригіналу, хоча й суттєво не впливає на змістову відповідність перекладного еквівалента. Збереження у перекладах зворотного порядку слів із позиційним виділенням обставини місця (тобто вживання *часткової інверсії**) зробило б її наголошеною у функції реми речення, а підмет – у функції його теми. Це могло б надати перекладному реченню більшої експресії, загалом, адекватніше передаючи специфіку оригіналу. Оригінальне речення “*Ближче і далі по морю* видніють судна, більші й менші, парусно-моторні й просто на самих лише вітрилах й вітрильях фелюги й байди і ледве помітні при воді каюки, баркаси – *всі* виходять у відкрите море, летять на темних своїх рибальських вітрилах до тебе, не зайнята ворогом земле Вітчизні!” [25, с. 365]. У наведеному реченні обставина місця, будучи зміщеною на початок речення, все ж не є стилістично маркованою. Її функція полягає у наданні ліро-епічного колориту та когерентності художній оповіді, а також наголошенні однорідних підметів, що вживаються у формі паралелізмів, семантична значущість яких також підкреслюється з допомогою узагальнюючого слова-займенника *всі*. Граматична структура й лексичне наповнення оригіналу належним чином відтворені у перекладі Д. Ганни: “*Near and far on the sea were boats of all sorts – motor-boats, motor-and-sail-boats and tiny crafts that were scarcely visible on the water – all of them flying on their white wings across the open sea to that distant part of their native land the enemy had not yet sullied*” [30, с. 82]. Зміщення обставини місця на початок речення як частини теми складної синтаксичної конструкції, а також зворотний порядок слів, що ставить емпазу на однорідних членах речення (окремі, з яких є пунктуаційно виділеними за допомогою тире) та узагальнюючому слові у функції підмета (теми) речення надають поданій частині дискурсу більшої (порівняно з оригіналом) стилістичної маркованості. Однак, саме структурна близькість та еквівалентне відтворення лексичного наповнення оригіналу й перекладу допомогли правильно передати комунікативно-смислові акценти

*Термін О. М. Мороховського. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка. – К.: Вища школа., 1984. – С. 149.

україномовного дискурсу, більшою мірою відображаючи образність та ліро-епічний характер оповіді, що є загалом властивими оригінальному твору. Щодо перекладного еквівалента А. Біленка, “*Out of the sea, near and far, the boats were sailing to the shores that had not yet been occupied by the enemy.*” [27, с. 315], то подане речення є меншою мірою експресивно маркованим. Обставина місця *out of the sea near, and far*, як і в україномовному дискурсі, є позиційно виділеною у функції реми. Синтаксична структура перекладного речення дещо спрощена, деякі його елементи (однорідні підмети) опущено. Це призвело до певної втрати експресії та образності художньої оповіді. Проте, зміст оригіналу, все ж, можна вважати адекватно відтвореним засобами цільової мови.

Обставини часу також можуть зміщуватися у початкову позицію у реченні: “Це була перша смерть на її очах, на її руках, у її медпункті. Інна була в потрясінні. Невже це все? Нестримне бажання виникло будити його, трясти, розтермосити це легке, вичерпне, бездиханне тіло, вивести його з небуття. *Ніколи досі* нерви її не знали такого стресу. У відчай власного безсилля, здушена риданням Інна кинулася до дверей. Вибігти, виплакаться десь наодинці !..” [26, с. 366] Обставини часу *ніколи досі* є наголошеними, оскільки стосуються змісту всього речення. Інверсія обставини в цьому реченні також емпатично виділяє його підмет *нерви* у функції теми та наголошеного (у смисловому аспекті) елемента дискурсу, його комунікативного центру, що, загалом, свідчить про експресивну маркованість поданого речення. У структурі художньої оповіді це речення, зводить часову вісь до теперішнього часу і, окресливши завершення певного періоду в житті головної героїні, на рівні макроконтраксту пов’язує частини художнього тексту, виконуючи ще й когерентну функцію. Англomовні переклади Д. Сінклера-Лоутіта “It was the first death she had ever witnessed and it took place in her medical centre. Inna was stricken with grief. She wanted to shake the light breathless body to bring it back to life, to return it from non-existence. She *had never* before *felt* such despair. Conscious of her own impotence and containing her tears, she jumped out and tore out of the room. All she wanted was to get out as fast as possible, be alone and free to cry” [28, с. 210–211]. та Х. Стоун “It was the first grief she had seen in her medical post, and Inna was shocked to the depths of her being. She wanted to shake him in the hope of restoring life to this light, lifeless body, of bringing it back from death. She *had never known* such despair Aware of her own helplessness and choking back her sobs, she rushed out of the room. She had to get out as quickly as possible so that she could sob out her grief alone” [31, с. 82] не відтворюють повною мірою граматично-стилістичних особливостей оригіналу. Зміщення обставини *never* на початок речення та вживання у реченні зворотного порядку слів експресивно виділило б її у функції теми та одного з комунікативних центрів речення та дискурсу, загалом сприяючи когерентності художнього тексту [23, с. 917].

Інверсія обставин, виражених прислівником, також властива українському художньому мовленню. У таких реченнях прислівники можуть займати наголошену позицію стосовно підмета або постпозиційну позицію стосовно дієслова-присудка [20; с. 450–451]. “*Ясно було Ягничеві*, що цього разу змінилися їхні ролі: тепер уже йому випадало виволікати товариша із журби” [26, с. 314]. У поданому реченні обставина *ясно*, що виражена прислівником, стосується складнопідрядного речення, головна частина якого виступає темою, підрядна – ремою. Інверсивний порядок слів у підрядному реченні робить синтаксичну конструкцію експресивно насиченою та вагомою у смисловому аспекті частини дискурсу, в якій основна емфаза ставиться на інверсивно виділену групу підмета як комунікативний центр складнопідрядного речення. Англomовні переклади Д. Сінклера-Лоутіта “*Yagnich understood* that on this occasion their roles *would* be reversed: now he would have to lead his comrade out of his depression: whether the *misfortune* that had befallen him was *great* or *small*” [28, с. 150] та Х. Стоун “*Yagnich realized* that their roles were reversed and it was up to him to rescue his friend from something oppressing him, from some *trouble big or small*” [31, с. 41], адекватно передаючи зміст оригінального речення, все ж не в повній

мірі відтворюють його граматично-стилістичні особливості. Складну синтаксичну структуру оригіналу, що містить в собі складнопідрядне та просте речення, у перекладах замінено складнопідрядними реченнями з прямим порядком слів, у яких вагомі (у комунікативному аспекті) елементи не є відтвореними належним чином. В обох англомовних відповідниках все ж певною мірою вдалося зберегти експресивний колорит, властивий оригіналові. У перекладі Д. Сінклера-Лоутіта вживається конструкція *would + infinitive*, що ставить емфазу на цей елемент речення, надаючи йому значимості в структурі художнього тексту [2, с. 156]. У перекладі Х. Стоун граматичну конструкцію з *it*, що наголошує займенник *him*, який стосується підмета (теми) *Yagnich*. В обох варіантах перекладу вживаються постпозитивні означення *big or small*, щодо іменників *trouble* та *misfortune*, які є комунікативними центрами в обох перекладних реченнях. Посилити експресивне звучання перекладних еквівалентів, загалом, та певних елементів речення, зокрема, (йдеться про присудки *understood* (переклад Д. Сінклера-Лоутіта) та *realized* (переклад Х. Стоун), що в обох випадках стосуються підмета-теми *Yagnich*) можна вживанням допоміжного дієслова *do* у функції підсилення.

Різноманітні засоби мовної експресії є невід'ємним компонентом художнього мовлення. Особливості їх використання кожним із письменників творять його індивідуальний авторський стиль. У своїх творах Олесь Гончар майстерно використовує найрізноманітніші поєднання засобів творення мовної експресії. Інверсія – лише один з них. Однак, беручи до уваги опрацьований матеріал, можна стверджувати, що вона відіграє важливу роль у художньому мовленні письменника, зокрема у виділенні комунікативно значущих частин речення та дискурсу, часто органічно вплітаючи їх у канву художнього тексту. Різна частотність цієї граматично-стилістичної категорії в системі української та англійської мов нерідко призводить до нееквівалентного відтворення граматично-стилістичних особливостей оригіналу засобами цільової мови.

Беручи до уваги проаналізовані приклади речень з інверсією, взятих з української оригінальної літератури, та їхні англомовні відповідники, можна зробити висновок, що адекватність відтворення експресивності інвертованих речень залежить від інтонаційно-смыслових синтагм та логічно-комунікативних центрів, адже саме вони емфатично виділяються за допомогою інверсії. Однак, через відмінності у вживанні цієї граматично-стилістичної категорії в англійській та українській мовах збереження граматичної структури оригіналу в перекладі в багатьох випадках не можемо вважати доцільним, адже це не завжди видається можливим з точки зору правильності побудови речення, зокрема в англійській мові, де інверсія вживається значно рідше у порівнянні з українською. Для досягнення бажаної відповідності оригінального та перекладного текстів перекладач може використовувати засоби мовної експресії, що є у більшій мірі властивими мові перекладу, залучаючи при цьому експресивний потенціал інших рівнів мови. Зокрема, акцентувати емфатично виділені елементи оригіналу можна за допомогою *стилістичної (часткової) інверсії* (позиційного виділення), тобто зміщенням їх у початкову позицію в реченні. Речення з *it, there, that* також виділяють важливі у комунікативному та смисловому аспектах елементи речення, загалом сприяючи когерентності тексту. Серед інших засобів синтаксичного рівня, до яких може вдатися перекладач, щоб належним чином відтворити експресивність оригіналу, варто назвати відокремлені прикладки, вставні речення, риторичні запитання тощо.

Щодо морфологічних засобів відтворення експресивності речень з інверсією засобами англійської мови, поряд з іншими, доцільним є вживання допоміжного дієслова *do* у функції підсилення, конструкції *would + infinitive*, а також форм тривалого часу (зокрема часової форми Past Continuous), за допомогою яких також розставляються комунікативно-смыслові акценти в реченні. Треба зазначити, що у деяких випадках експресивність, втрачена на рівні синтаксису, може певним чином компенсуватися адекватним відтво-

ренням лексичного наповнення оригіналу, зокрема збереженням стилістично маркованих елементів, однак обов'язково з урахуванням мікро- та макроконтексту, тобто місця певного речення в структурі оригінального та перекладного текстів. Адже, крім адекватної передачі змісту, необхідно відтворити й образність та поетичність мови оригіналу, ліризм авторської оповіді, оскільки саме ці чинники сприяють адекватному сприйняттю перекладу та належній оцінці естетичної вартості оригіналу носіями цільової мови, тобто, встановленню динамічного еквівалента між оригіналом та перекладом, що, безперечно, сприяє ефективнішому взаємозбагаченню та діалогу культур.

1. Александрова О. В. Экспрессивный синтаксис английского языка. Москва: Высшая школа, 1984.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). Москва: Просвещение, 1990.
3. Бордюк Л. В. Функциональная сфера прогрессива Past Continuous в художественном тексте (на английском языке): Автореф. дисс... канд. филол. наук. Львов, 1986.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993.
5. Гончар О. Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті. К.: Дніпро, 1980.
6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К.: Наукова думка, 1982.
7. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики англійської та української мов. Київ, 1960.
8. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка. Москва: Просвещение, 1965.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. К.: Либідь, 1995.
10. Коцюба З. Г. Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема. (на матеріалі англійської та української мов) Автореф. дис... канд. філол. наук. К.: 2001.
11. Курс сучасної української літературної мови. т. 2 / за ред. Л. А. Булаховського /. К.: Радянська школа, 1951.
12. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Москва: Просвещение, 1990.
13. Матезиус В. О так называемом "актуальном членении предложения" // Пражский лингвистический кружок. Сб. научн. ст. Москва: Прогресс, 1977.
14. Мельничук А. С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках. К.: Изд. АН УССР, 1958.
15. Аніщенко Л. П., Березинський В. П., Бровченко Т. О. та ін. Порівняльні дослідження з граматики англійської, російської та української мов. /Відп. ред. Ю. О. Жлуктенко /. К.: Наукова думка, 1981.
16. Семенчук І. Р. Олесь Гончар – художник слова. К.: Дніпро, 1985.
17. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва: Наука, 1981.
18. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва: Изд. лит. на иностр. языках, 1957.
19. Сологуб Н. М. Мовний світ Олесь Гончара. К.: Наукова думка, 1991.
20. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. /за заг. ред. І. К. Білодіда./ К.: Наукова думка, 1972.
21. Федоров А. В. Основы общей и сопоставительной стилистики. Москва: Высшая школа, 1971.
22. Шевякова В. Е. Современный английский язык. Порядок слов. Актуальное членение. Интонация. Москва: Наука, 1980.
23. Biber D., Johnson S. Longman Grammar of Written and Spoken English, 1999.
24. Fawcett P. Translation and Language (Linguistic Theories Explained). Manchester, UK: St. Jerome Publishing, 1997. (*Літературні джерела*)
25. Гончар О. Твори в шести томах. Т. 4. К.: Дніпро, 1978.
26. Гончар О. Твори в шести томах. Т. 6. К.: Дніпро, 1978.
27. Honchar O. Man and Arms. (Translated by A. Bilenko). K.: Dnipro, 1985. .
28. Honchar O. The Shore of Love. (Translated by D. Sinclair-Loutit). M.: Progress, 1980.
29. Honchar O. Man and Arms. (Translated by G. Hanna) // Soviet Literature. No. 6, 1961.
30. Honchar O. Man and Arms. (Translated by G. Hanna) // Soviet Literature. No. 7, 1961.
31. Honchar O. The Shore of Love. (Translated by H. Stone) // Soviet Literature. No. 2, 1978.

**PECULIARITIES OF THE REPRODUCTION OF THE INVERTED SENTENCES
EXPRESSIVE FUNCTION****(based on the English translations of Honchar's prose)****Orest Tolochko**

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article deals with the specificity and problems of reproduction of the expressive function of inverted sentences in translations of the original Ukrainian belles-lettres prose into the English language. A certain attention is drawn to the analysis of word order as a grammatical and stylistic category in the English and Ukrainian languages. It is stated that divergent frequency in the use of inversion in English and Ukrainian is one of the factors influencing adequacy of translation. The importance of an adequate reproduction of the grammatical structure of the original sentences in the target text aimed at preserving rhythm and expressive colouring of the original text is also emphasized in the article. In cases when the grammatical structure of the original text is not preserved in translation (i.e. inverted word order of the original is changed into direct in translation that would, certainly, lead to the loss of expressiveness of the target text provided that other means of lingual expressiveness were not used) the possibility of contextual compensation of the lost expressiveness by other stylistic means which are more characteristic of the target language is stated as an essential factor. These may be other stylistic devices of the syntactic level as well as the stylistic means of morphological and lexical language levels.

Key words: inverted sentence; expressiveness; word order; grammatical and stylistic category.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ, ЩО ВИРАЖАЮТЬ КАУЗАЛЬНІ ВІДНОШЕННЯ (КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ)

Олена Зеленська

Львівський інститут внутрішніх справ

У статті проводиться аналіз безсполучникових складних речень каузальної семантики з погляду двох взаємозв'язаних аспектів: структурного та семантичного. В обох мовах цей тип речень зараховують до структур з диференційованими відносинами: каузально-результативними та власне каузальними, а також причиново-аргументативними. Особливості глибинної структури речень співвіднесено з їхнім поверхневим виявом.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок; каузальність; синкретизм.

Проблема безсполучникових складних речень не нова. Досліджуються різні аспекти функціонування цієї особливої форми: її граматична будова і роль у ній інтонації; семантичний план, який формує зміст речення; комунікативний аспект, на основі якого створюються різні типи висловлювань. Системне вивчення та опис безсполучникових складних речень пов'язані також з вирішенням питання про їх класифікацію.

Різні аспекти безсполучникових складних речень розглядаються в працях таких лінгвістів, як С. Дорошенко [2], С. Ільєнко [7], Н. Поспелова [11], О. Пешковський [10], Е. Ширяєва [12] та ін.

Цікавим і актуальним є контрастивне вивчення безсполучникових складних речень в англійській і українській мовах, що дає можливість виявити спільні та відмінні ознаки цих складних конструкцій. Контрастивний аналіз має на меті якнайвичерпніше дослідити внутрішні закономірності мовної системи. Він має не тільки суто теоретичне значення, а й може також служити раціональною основою цілій низці форм практичного застосування лінгвістичної науки [13, с. 61].

Вивчаючи можливість відповідності, тобто співвідношення елементів різних мов у реалізації певної ознаки, дослідник відбирає той мовний матеріал, який потребує детального і глибокого вивчення за допомогою контрастивного аналізу [3, с. 7]. Безсполучникові складні речення в англійській та українській мовах є компарабельними. І в англійській, і в українській мові безсполучникові складні речення трактуються як діа- чи поліпредикативні синтаксичні утворення, що характеризуються семантичною цілісністю, граматичною єдністю та інтонаційною завершеністю [2, с. 2]. Ці речення характеризуються тим, що їх частини поєднуються між собою без допомоги сполучників і сполучних слів, як це маємо у сполучникових складних реченнях. Об'єднання предикативних одиниць, тобто частин безсполучникових складних речень, в одне діа- чи поліпредикативне складне речення здійснюється за допомогою сукупності таких синтаксичних засобів, як порядок розташування предикативних частин, співвідношення граматичних форм дієслів-присудків, неповнота однієї з предикативних частин, лексичні елементи на стику частин, порядок слів у кожній частині складної конструкції та інтонація. Всі перелічені засоби належать до формально-граматичної організації безсполучникового складного речення, тобто до плану вираження. Крім цього плану є ще й план змісту, тобто семантична структура безсполучникового складного речення. Сміслові відношення між частинами безсполучникового складного речення спираються на конкретний зміст, що визначається лексичним складом його частин. Тому важливість семантичного аспекту при описі безсполучникових складних речень як синтаксичної одиниці є беззаперечною. Значенням

складного речення як синтаксичної одиниці є певні смислові відношення між предикативними одиницями, які входять у його склад [1, с. 166], а смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень регулюються реальним змістом об'єднаних частин [5, с. 297]. Ось чому аналіз безсполучникових складних речень вимагає врахування і формальної структури синтаксичної одиниці, і її семантичної організації. Синтаксична і семантична структури речень мають складні взаємозв'язки: вивчення першої допомагає пізнанню другої [9, с. 8].

Серед безсполучникових складних речень з різними типовими смисловими відношеннями між предикативними частинами в англійській та українській мовах особливе місце посідають речення з казуальними відношеннями. Причиново-наслідкові відношення привертають до себе увагу філософів, лінгвістів, логіків, оскільки причина і наслідок мають всезагальний, об'єктивний характер. У світі немає речей, явищ, подій, які б не мали причини. Постійний взаємозв'язок між явищами/предметами здатний породжувати нові явища/предмети, а ці, своєю чергою, породжують інші і т. д. Казуальний зв'язок існує не лише між явищами об'єктивного світу, але й між думками про них. Завдання полягає в тому, щоб дати логіко-семантичну характеристику казуальних зв'язків між частинами безсполучникового складного речення і показати, які синтаксичні засоби використовуються для вираження цих синтаксичних зв'язків між предикативними частинами.

Окрім контрастивного аналізу використовується також метод трансформаційного аналізу.

Безсполучникові складні речення казуальної семантики в англійській та українській мовах можна поділити на речення, що виражають власне-причинові та невластне-причинові (причиново-аргументуючі) відношення [4, с. 32]. До речень з власне-причиновими відношеннями належать такі конструкції: 1) у першій предикативній частині виражається причина, а в другій – наслідок; 2) у першій предикативній частині називається дія/стан, а в другій – причина:

1. <i>Poor little Molly was completely terrorized; she could not help Rog and sought only to hide</i> (E. Seton-Thompson). → <i>The cause of Molly's being unable to help Rog and her soughting only to hide was that poor little Molly was completely terrorized.</i> 2. <i>He took the path through the fields; it was pleasanter than the road</i> (A. Huxley). → <i>The cause of his taking the path through the fields is that the path was pleasanter than the road.</i>	1. <i>Лікар Михайло Карлович Павловський непокоївся за стан його здоров'я, він був навіть проти його поїздки до Москви</i> (І. Цюпа). → <i>Причина того, що лікар Михайло Карлович Павловський був проти того, щоб чоловік поїхав до Москви, в тому, що він (лікар) непокоївся за стан його здоров'я.</i> 2. <i>Море в той день було неспокійне і брудне – кілька діб підряд штормило</i> (Ю. Логвин). → <i>Причина того, що море в той день було неспокійне і брудне, в тому, що на морі кілька днів був шторм.</i>

Серед формальних засобів для аналізу смислової організації безсполучникових складних речень важливими є порядок розміщення предикативних частин і їхнє лексичне наповнення. Речення з відношеннями “причина – наслідок” і “дія/стан – причина” мають фіксований порядок предикативних одиниць. Вони відносяться до негнучких структур. У першій парі речень виражені причиново-наслідкові зв'язки, а в другій – причинові, оскільки наслідок не може передувати причині. Якщо в другій парі речень предикативні частини поміняти місцями, друга частина не втратить своє причинне значення. Зміниться лише характер смислових відношень між компонентами безсполучникового складного

речення: коли у першому випадку виражаються відношення “дія/стан – причина”, то в трансформованому реченні виражаються відношення “причина – наслідок”. Пор.:

Come in in the other way – I don't want him to find us here (H. Black) → *Come in in the other way because I don't want him to find us here* → *Because I don't want him to find us here come in in the other way.*

На допит покликали Ванька: без перекладача не обійтися (Я. Стецюк). → *На допит покликали Ванька, тому що без перекладача не обійтися* → *Тому що без перекладача не обійтися, на допит покликали Ванька.*

У безсполучникових реченнях з невласне-причиновими (причиново-аргументуючими) відношеннями у другій предикативній частині виражається не причина, а аргумент/підстава для умовиводу в першій предикативній частині. Логічну підставу слід відрізнити від реальної підстави, як слід розрізнити сам предмет і думку про нього. У цьому полягає субстанційна різниця між видами каузального зв'язку [8, с. 5].

Nicholas was not happy either – he no longer looked it (H. Black) → *The reason for drawing the conclusion that Nicholas was not happy either was his no longer looking it.*

За ніч дочка ніби постаршала: не по-дитячому суворо зведені брови, ледь помітна зморщечка хвилясто перетнула високе чоло (М. Олійник). → *Підставою для умовиводу, що за ніч дочка ніби постаршала, є те, що в неї не по-дитячому суворо зведені брови, ледь помітна зморщечка хвилясто перетнула високе чоло.*

У другій предикативній частині цих речень вказується не причина, а міркування (*Ніколас не виглядав щасливою людиною; у дочки суворо зведені брови, зморщечка перетнула високе чоло*), на підставі яких мовець доходить висновків у першій предикативній частині (*Ніколас також не був щасливий; дочка ніби постаршала*).

Для безсполучникових складних речень з невласне-причиновими відношеннями характерне слідування предикативної частини, що виражає аргумент, за предикативною частиною з умовиводом. Це логічно, оскільки спочатку називається судження, а далі пояснюється, що його викликало.

В оформленні невласне-причинових відношень у першій предикативній частині в англійській мові можуть вживатися лексичні актуалізатори *to suppose, to believe, perhaps, maybe* та ін., або граматичні форми *could/would/should/might* + *infinitive*, а в українській мові актуалізатори та модально-оцінні слова *очевидно, виявляється, мабуть, явно, безумовно* та ін.:

There must have been some delay – they can't have lost themselves (H. Black).
Killy believes that in this moment Ford could not have concealed any surprise – his eyes would give him away (R. Frazer).

Напевне, сміливіше поводитиметься з Алею, не мовчатиме більше, скільки можна мовчати? (П. Загребельний).
Сумління людське, виявляється, схоже на вулик, його теж можна розтривожити (О. Гончар).

Безсполучникові складні речення з власне- і невласне-причиновими зв'язками належать до конструкцій з диференційованими відношеннями, оскільки вони не ускладнені ніякими іншими відношеннями.

Серед речень, що виражають власне- і невласне-причинові відношення, в англійській і українській мовах найчастіше зустрічаються конструкції з власне-причиновим зв'язком, між предикативними частинами яких існують відношення “дія/стан – причина”, що не ускладнені ніякими іншими нашаруваннями. Ці речення можна поділити на такі підвиди, коли друга предикативна частина належить до всієї першої предикативної частини та

пояснює її (1), або коли друга предикативна частина належить до актуально значущого компонента в першій, який, як правило, стоїть у кінці першої предикативної частини (2):

(1) <i>People wandered about in a trance-like state, muttering: they had the hallucination of seeing themselves falling into a gulf</i> (Th. Wilder).	(1) <i>Кораблі набрали повного ходу – небезпечне місце треба було проминути якнайшвидше</i> (Д. Ткач).
(2) <i>Outside it was warm and dark; there was no moon</i> (A. Huxley).	(2) <i>Відчинив Євген двері і полегшено зітхнув: на ганкові стояв худий, височенний чоловік у формі поштового службовця.</i> (В. Канівець).

Серед безсполучникових складних речень, у яких друга частина виражає причину, зустрічаються такі, які є внутрішньо неоднорідним типом. Вони включають конструкції різних семантичних відтінків, тобто смислові відношення між частинами можуть ускладнюватися додатковими семантичними відтінками, зокрема, пояснювальними, з'ясувальними, знаковими та протиставними. Категорія причини тісно пов'язана з іншими категоріями (умови, часу, мети тощо), тому існування речень з синкретичною єдністю причини і пояснення, причини і протиставлення, причини і мети тощо цілком закономірне. Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення дуже різноманітні, мають різну природу, і деякі їх ланки є перехресними [6, с. 57]. Ці речення належать до конструкцій з недиференційованими відношеннями.

У причиново-пояснювальних реченнях пояснення певної дії, стану, оцінки може одночасно бути й їх причиною:

Mrs. Wimbush's question had been what the grammarians call rhetorical; it asked for no answer (A. Huxley) → *Mrs. Wimbush's question had been what the grammarians call rhetorical; **namely/be cause** it asked for no answer.*

Вийшли ми з Нижнього Новгород, правда, на дев'ять годин пізніше проти зазначеного в розкладі часу, і це порушило увесь мій графік: вдень пароплав плів повз пустинні береги, а до міст, що становили мету моїх мандрів, приходив уночі (П. Панч). → *Вийшли ми з Нижнього Новгород, правда, на дев'ять годин пізніше проти зазначеного в розкладі часу, і це порушило увесь мій графік, а **саме/бо** вдень пароплав плів повз пустинні береги...*

У безсполучниковому складному реченні з причиново-протиставними відношеннями в першій предикативній частині дещо заперечується, а друга предикативна частина протиставляє дещо тому, що заперечується, але це протиставлення одночасно є і причиною:

He had disobeyed the injunction; he had only got what he deserved (A. Huxley) → *He had disobeyed the injunction; **but/because** he had only got what he deserved.*

Про оранку він уже і не нагадував: вдарив чоботом грудку – земля як кремій (К. Гордієнко). → *Про оранку він уже і не нагадує, **а/бо** вдарив чоботом грудку – земля як кремій.*

У системі недиференційованих відношень з причиновим компонентом існують знаково-причинові типи безсполучникових складних речень. Знакове значення експлікується спеціальними показниками *it means* в англійській мові та *це значить* в українській. Коли немає такого показника в складному реченні, то з'являється знаково-причинове значення:

...she discovered that her imagination had played an odd trick on her; he did not in the least look as she had pictured him (W. Maugham) → ...she discovered that her imagination had played an odd trick on her; **it means/because** he did not in the least look as she had pictured him.

З кожним днем від ріки все далі заходили в степ нагромадження риштувань: закладались бараки, будинки, лікарні, клуби, лазні (Я. Баш). → З кожним днем від ріки все далі заходили нагромадження риштувань: **це значить/бо** закладались бараки, будинки, лікарні, клуби, лазні.

У реченнях із з'ясувально-причиновими відношеннями вказується не тільки причина, але й з'ясовується дія/стан у першій предикативній одиниці:

Mary was pleased: he accepted her criticism (A. Huxley) → Mary was pleased **that/because** he accepted her criticism.

Поминув сей день, поминула ніч – молодіці дивуються: одужує Ганна (Марко Вовчок). → Поминув сей день, поминула ніч – молодіці дивуються, **що/бо** одужує Ганна.

Отже, аналізуючи безсполучникові складні речення в англійській та українській мовах необхідно враховувати формальну структуру і логіко-семантичну організацію цих синтаксичних одиниць. І в англійській, і в українській мовах безсполучникові складні речення з каузальною семантикою належать до структур з диференційованими відношеннями. У них виражаються або власне-причинові, або невластиво-причинові відношення. Порядок розміщення предикативних частин у цих реченнях фіксований. У реченнях з власне-причиновими відношеннями може виражатися такий зв'язок, як “причина – наслідок” або “дія/стан – причина”. У реченнях з невластиво-причиновими відношеннями виражається зв'язок “умовивід – аргумент”. У реченнях із зв'язком “дія/стан – причина”, окрім чисто причинових відношень, можуть виражатися причиново-пояснювальні, причиново-протиставні, знаково-причинові та з'ясувально-причинові відношення. Такі конструкції належать до речень з недиференційованими відношеннями.

1. Белошапкова В. А. Синтаксис//Современный русский язык. Москва, 1981.
2. Дорошенко С. И. Бессоюзные сложные синтаксические конструкции в современном украинском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. К., 1981.
3. Жлуктенко Ю. О. Контрастивный анализ как прием исследования//Нариси з контрастивної лінгвістики. К., 1979.
4. Зеленська О. П. Безсполучникові складні речення з каузальним значенням у сучасній англійській мові// Іноземна філологія. 1993. № 106.
5. Зильберт Б. А. К вопросу о принципах классификации бессоюзных предложений//Очерки по русскому языку и стилистике. Саратов, 1967.
6. Изаренков Д. И. Бессоюзные сложные предложения. Москва, 1990.
7. Ильенко С. Г. Бессоюзные предложения в русском языке. Ленинград, 1961.
8. Комаров А.П. Система средств выражения причинно-следственных отношений в современном немецком языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Алма-Ата, 1973.
9. Мостовий М. І. Вивчення семантики речення//Іноземна філологія, 1986. № 84.
10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956.
11. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений//Вопросы синтаксиса современного русского языка. Москва, 1950.
12. Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. Москва, 1986.
13. Ярцева В. Н. Сопоставительно-типологическое исследование синтаксиса и его роль в изучении языков//Modern Linguistics and Language Teaching. Budapest, 1975.

**ASYNETIC COMPOSITE SENTENCES EXPRESSING CAUSAL RELATIONS
A CONTRASTIVE ANALYSIS**

Olena Zelenska

*Lviv State Institute of Internal Affairs
26, Horodotska Str.,
79007 Lviv, Ukraine*

Asyndetic sentences of causal semantics in English and Ukrainian are analysed from the point of view of the two interlinked aspects: viz. structural and semantic. In both languages these sentences belong to the structures with differentiated relations. They express the following kinds of relations: causal-resultative, causal, and reason-argument relations. Asyndetic sentences expressing causal relations can have two different meanings in the second predicative part, namely, they can be causal-explanatory, causal-adversative, sign-causal and explicative-causal. Such constructions belong to the sentences with non-differentiated relations.

Key words: syntactic bond; causativity; syncretism.

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

АНДРІЙ СОДОМОРА ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ АНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Роман Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті здійснено спробу охарактеризувати перекладацькі засади одного з найвидатніших перекладачів античної літератури в Україні А. Содомора. А. Содомора дотримується принципу точності перекладу. Це дозволило йому максимально наблизити переклад до оригіналу та адекватно відтворити засобами української мови ідейний та предметний зміст першотвору, його стильові особливості.

Ключові слова: Содомора Андрій; переклад; антична література; метрична структура; тропи і стилістичні фігури.

Ще наприкінці XIX століття М. Драгоманов накреслив програму перекладання визначних творів світової літератури на українську мову. У рекомендованому списку числяться і твори античної літератури [1, с. 54]. Вкрай незадовільні умови і передусім відсутність державності гальмували процес засвоєння в Україні творів світової літератури. Тому поява кожного перекладу з античної літератури розглядається як визначна подія в культурному житті України.

Серед перекладачів з античної літератури найбільш плідно зараз працює А. Содомора. До перекладу античного твору ставляться високі вимоги. Крім письменницького дару перекладач мусить володіти ґрунтовним знанням класичних мов, що є доволі рідкісним в наш час, відтворювати засобами української мови античний колорит, адекватно передавати ідейний зміст і художні особливості твору, якому більше двох тисяч літ. З цими завданнями блискуче справляється А. Содомора. 1962 року у видавництві Львівського університету з'явився переклад зі старогрецької мови на українську щойно знайденої комедії Менандра "Відлюдник". Відтоді й почався відлік творів античної класики, середньовічної і нової латини у перекладах і коментуваннях загальноновизнаного сьогодні майстра художнього перекладу, лауреата Літературної премії імені Максима Рильського НСП України А. Содомори. Йому належать переклади комедій Арістофана, трагедій Есхіла, Софокла, Еврипіда, більшості творів Овідія, всього Горация, філософської поеми "Про природу речей" Лукреція, "Моральних листів до Луцілія" Сенеки, філософсько-дидактичного твору "Розрада від філософії" Боеція, численних поезій грецької і римської лірики. До цього слід додати латиномовні твори Середньовіччя, Відродження та Нового часу, як пісні вагантів, "Салернський кодекс здоров'я" Арнольда з Віланови, "Подорож у східні краї" Вільгельма де Рубрука, вірші Павла Русина з Коросна, медичні трактати з XVIII ст. і ін. Виконані на високому художньому та професійному рівні, вони ввійшли до золотого фонду нашої культури. А. Содомора визнається на всіх нюансах української мови і домігся того, що його переклади, яким би не був оригінальний матеріал, звучать живо і дохідливо.

У своїй перекладацькій творчості А. Содомора дотримується принципу точності перекладу. Цей принцип реалізували такі корифеї українського перекладу як М. Рильський, М. Бажан, Л. Первомайський, М. Лукаш, Г. Кочур та науково обґрунтував відомий пере-

кладознавець В. Коптілов. При цьому аж ніяк не мається на увазі буквальний переклад, а апроксимативно адекватне відтворення засобами української мови ідейного та предметного змісту першотвору, його стильових особливостей з можливими змінами на поверхневому рівні. Від перекладача він вимагає високого професіоналізму, досконалого знання мови оригіналу і ґрунтовної попередньої наукової роботи. Всіма цими якостями володіє А. Содомора, який створив блискучі переклади, справжні шедеври перекладацького мистецтва. І сьогодні ми з повним правом можемо говорити про перекладацьку школу А. Содомори, ідеї якої мають стати визначальними для наступних перекладачів з класичних мов.

Переклад античних пам'яток висуває перед перекладачем низку питань, які не виникають при перекладі інших творів або мають там інше значення. Йдеться передусім про можливість еквівалентного відтворення складної метричної структури античної поезії. Антична віршова культура користувалася справжнім пієтетом. За кожним жанром закріплювалися певні віршові розміри, які доповнювали зміст твору і виражали його дух. Особливо важкими для перекладу були різноманітні строфічні форми давньогрецьких і римських ліриків і хорових партій давньогрецької драми. Треба було зберегти метричну структуру першотвору, зробити її невимушеною і природною в українському перекладі. Перекладач блискуче впорався з цим завданням. Засобами української силаботоніки він створив неримований еквілінеарний вірш і відтворив ритмомелодіку і світ звукових образів оригіналу. На останньому моменті хочемо особливо наголосити. Античну поезію читали, а ще більше слухали. Тому звукові асоціації грали особливо важливу роль для адекватного розуміння твору. Так, одним з ключових понять Горацієвої поезії був час, який втілювався у численних поетичних образах з багатою звуковою інструментовкою. Його передають і “місяці, які народившись, спішать згаснути” (“Оди”, II, 18, 16), і “пам'ятник, тривкіший за мідь” (III, 30, 1), і “Коцит, який пливе повільною хвилею” (II, 14, 18), і “хвилі моря, які розбиваються об скелястий берег” (I, 11, 5) і ін. А ось так відтворена остання картина у А. Содомори: “[Зима] там об берег сипкий в злобі сліпий хвилю тірренську б'є” [2, с. 25], де сипкий берег уособлює нетривкість всього матеріального, а тірренська хвиля, яка б'є об берег в сліпій злобі – невпинно плінний час, перед яким все розсипається. Вдало відтворює А. Содомора емоційно насичені сцени, яких чимало в античній драмі. Перекладач завжди зберігає міру і ніколи не драматизує мову. Так, перекладаючи звернення до Ореста: “ω]... λαι=”, яким починається трагедія Софокла “Електра”, він не вдається до патетичного вигуку “o!”, а передає відповідну сцену за допомогою модальної частки “ну !”: “ну ... сину” [3, с. 17]. Це цілком виправдано, тому що у старогрецькій мові омега у вокативі граматично нормативна і не обов'язково є справжнім вигуком. У згаданій трагедії Софокла є багато патетичних образів, бурхливих виявів емоцій, які вимагають адекватного графічного оформлення за допомогою пунктуаційних засобів. Античні автори не знали розділових знаків. Не дотримуються їх послідовно і сучасні видавці грецьких і латинських текстів. Тому правильно використана пунктуація, яка б графічно відображала фразу, її акустичний і просодичний аспекти і правильно підкреслювала б емоційний характер, стає важливою перекладознавчою проблемою. І можна констатувати, що А. Содомора виявляє глибоку інтуїцію і тонке розуміння античного твору. Його інтонаційний малюнок чітко схоплює хід думок античного автора і підкреслює емоційне напруження. А. Содомора вживає багатокрапки тільки в емоційно напружених сценах, тоді як у російському перекладі “Електри” С. Шервінського [4, с. 359–421] їх значно більше.

Переклад завжди суб'єктивний в тому плані, що перекладач пропонує своє особисте прочитання оригіналу, але об'єктивний в тому, що це прочитання філологічно осмислене і ґрунтується на попередній науково-дослідній роботі. І це особливо стосується перекладів А. Содомори. Вони відтворюють історико-літературну перспективу і художню

дійсність, закладену в оригіналі. Вони не є ані архаїзовані, ані модернізовані, а поетичні образи, тропи і фігуральні звороти сприймаються природно і подібно тому, які їх сприймали давні сучасники першотвору.

Античні твори буквально насичені всілякими тропами і стилістичними фігурами і їх адекватне відтворення є нагальною проблемою перекладознавства. Звернімося до метафори, роль якої у стилістичному оформленні твору особливо велика. Так, перекладаючи “Електру” Софокла, А. Содомора зберіг незвичні для українського поетичного світобачення метафори оксиморонного характеру – “крилата туга” (234) і “квітуче горе”(250). Особливий інтерес для перекладу становлять метафори-уособлення. Сягаючи своїм корінням релігійної свідомості римлянина з її здатністю обожнювати і навіть робити предметом культового вшанування основні римські чесноти – вірність, доблесть, доброту, чесність, честь, згода, вони поширилися на людські емоції, етичні категорії, афекти і ввійшли в арсенал римських поетичних образів. Не менш яскраво, ніж в Овідія, звучать у перекладі А. Содомори образи персоніфікованих Доли (Fatum), Ворожнечі (Erinys), Любові (Amor), Голоду (Fames), Поголоски (Fama), Блідості (Pallor), Трепету (Tremor) і ін. А відомі Горациєві метафори “Страх і Передчуття піднімаються слідом за хазяїном” і “за спиною вершника сидить похмура Турбота” (“Оди”, III, 1, 37–40) підсилені в перекладі А. Содомори порівняннями і епітетами “Страх же й привиддя злі за ним, як тіні” і “Журба гризька... чорнодумна” [2, с. 62]. Така практика посилення виражальних засобів характерна для багатьох перекладачів і цілком допустима, якщо не порушує стилістичної домінанти першотвору.

Природно відтворює А. Содомора багатство епітетів оригіналу. При читанні перекладів А. Содомори можна помітити певні закономірності у доборі епітетів, що характеризує його майстерність як перекладача: диференційований підхід до перекладу високочастотних епітетів з використанням різних синонімів з близьким денотативним значенням, примат конотативної семантики при відтворенні емоційно-експресивних епітетів, збереження характерних двокореневих епітетів або навіть творення власних, коли вони органічно вплітаються у канву твору. Так, з Горация прикметник *vetus* “старий у різних контекстах А. Содомора переклав як “старе (вино)”, “давнє (царство)”, “прадавній (Рим)”, “старезна (кухня)”, “стародавній (свій)” тощо. Емоційно-експресивний епітет “розбурхане (море)” перекладено як “пінявий (вал)”. Прямими еквівалентами передає А. Содомора двокореневі епітети з Лукреція, наприклад: “судноносні (моря)”, “зброєвладний (Марс)”, “буйнорослі (дуби)”, або й творить власні, як “густоплинний (мед)”, “славнойменні (Афіни)” і ін., щоб передати стилістичну своєрідність твору.

Деякі епітетні конструкції перетворюються у фразеологізми або близькі до них словосполучення, які вимагають адекватного відтворення у перекладі. Однак, за небагатьма винятками, зрощення слів в латинській мові не було настільки міцним, щоби творити стійкі словосполучення з притаманною їм ідіоматичністю. І це добре розуміє А. Содомора, який диференційовано підходить до перекладу епітетів. Так, у перекладі з Горация один раз у нього з’являється “жовтоводий Тібр”, а інший – “жовтий Тібр”, також – “тиха долина” і “затишна долина”, “довга ніч” і “бездонна ніч”.

Дбайливо ставиться А. Содомора до перекладу порівнянь. Поряд з епітетами і метафорами вони були улюбленими тропами античної поезії, які надавали твору яскравої образності і створювали його неповторний колорит. Відомо, що у пізнішому середньовічному епосі з його строгою тональністю порівнянь мало і вони часто наближаються до формульних зворотів. Цілком інша справа в античному творі, де вони часто розгорнуті і ускладнені метафорами, дають творчий простір для перекладача, але і вимагають великої уважності, тому що приховують небезпеку привнесення сучасних понять і образів античному художньому мисленню. Вдало, на наш погляд, передав А. Содомора тугу Електри з

однойменної трагедії Софокла, де вона латентно порівнюється з птахом у метафорі “крилаті стогони” (242–243):

“Не хочу й щастя, хоч саме
До рук ішло б, якщо йому
Піддавшись пов’язу я крила
Тузі мой лункій” [3, с. 23]

Порівняння людини з птахом – образ, що повторюється з літератури в літературу. У згаданій вже трагедії Софокл порівнює убиту горем Електру з соловейком (107; 1097). А. Содомора або зберігає образ солов’я, або замінює його характернішим для української літератури образом горлиці як символа смутку.

В оді “До Агріппи” (I, 6) Гораций порівнює епічного поета Варія з птахом меонійської пісні з виразною для римлян алюзією на ауспіції. Очевидно, ця деталь не може бути зрозуміла сучасному читачеві без спеціальної підготовки. Але в перекладі А. Содомори образність порівняння експресивно посилюється шляхом заміни родового поняття птах на видове орел та прозорі асоціації неба Меонії з батьківщиною Гомера, творця героїчного епосу.

Вдало передає А. Содомора і розгорнуті порівняння гомерівського типу, як наприклад, у перекладі оди “До Паріса” (I, 15) Горация, де втеча Паріса від грецьких героїв порівнюється з втечею оленя від собак з усіма драматичними подробицями. Інколи А. Содомора сам додає порівняння, як наприклад, в перекладі Горациєвої оди “До Постума” (II, 14), щоб посилити метафоричність образу плину років і таким чином ще більше асоціювати його з водою: “спливають літа, мов хвилі” [2, с. 54].

Зустрічається у А. Содомори і паронімічна атракція, коли слово оригіналу впливає на вибір українського відповідника з подібним звучанням, а часто з подібною денотативною і конотативною семантикою. Наприклад: “*Nemesci*” і “*меснице*” (Софокл “Електра”, 778), “*tarescunt*” і “*рідшими робляться*” (Лукрецій “Про природу речей”, VI, 214).

Немале значення для відтворення стилістичної своєрідності оригіналу має адекватний переклад демінутивів. Українська мова, як і латинська, володіє широкими, практично необмеженими можливостями демінутивного словотворення. Але українські демінутивні суфікси семантично значно більше диференційовані, ніж латинські, які, в дійсності, розрізняються тільки ступенем інтенсивності емоційно – експресивної конотації. А це створює певні труднощі для перекладача.

А. Содомора перекладає латинські демінутиви або прямими еквівалентами, або шукає інших способів відтворення їх міноративно-емоційного змісту: *fonticulus* – струмок, *asellus* – ослик, *libellus* – книжечка, *pusillus* – хирляк, *agellus* – крайок землі і т.д. Не викликає заперечень передача латинського інструментатива *senacula* (Гораций “Послання”, I, 1, 19) за допомогою демінутива *комірчина*, тому що *senacula* за структурою подібне до демінутива і внаслідок омонімічності суфіксів може вступати у синонімічні ряди зі справжніми демінутивами. Цілком вірно передано вираз *non invisa munuscula* (I, 7, 16) як “смаченький гостинець”. Емоційно-міноративне значення латинського демінутивного суфікса передає демінутивний прикметник, який виражає високий ступінь атрибутивної ознаки (смаченький гостинець = дуже смачний гостинець). Можливо, надто емоційним є український демінутив “*матуся*” у майже ідіоматичному виразі *батько й матуся*, тому що його латинський еквівалент *materscula* (I, 7, 7) семантично й емоційно менш насичений.

Значно більше демінутивів у перекладі грецької трагедії, переважно у звертаннях до рідних і близьких. Наприклад, багато таких слів в українському перекладі трагедії Софокла “Едіп в Колоні” [3, с. 225–290]. Вони виявляють гарячі батьківські почуття Едіпа до дочок і їхню взаємну любов і ніжність: голубко, діточки мої, люба донечко, батечку, батеньку рідний, старенький, моя сестриця, люба сестронько і ін. Такі демінутиви гарно

передають відчуття, характерні передусім для української мови, і їх можна рубрикувати як українізми. Але, на нашу думку, не слід їх використовувати так широко, тому що не завжди наявні в оригіналі їх відповідники та й семантичне й емоційне наповнення грецьких демінутивних суфіксів значно менше, ніж українських.

Можна назвати й багато інших знахідок перекладача, оптимальних вирішень практичних завдань перекладу. Насамперед це стосується правильного підбору лексики. Йдеться про твори двохтисячолітньої давності і сучасний читач повинен відчувати хронологічну дистанцію. Вміле відтворення лексики, яка відноситься до матеріальної і духовної культури, соціальної і політичної сфери, а крім того виразної антропоніміки і топоніміки настроює читача на історичну перспективу і відповідну ноту сприймання.

Вагомі здобутки А. Содомори у засвоєнні українською мовою античної філософської прози. 1996 року у видавництві “Основи” з’явився переклад з латинської мови “Моральних листів до Луцілія” Сенеки. Він засвідчив, що А. Содоморі однаково під силу перекладати як віршових, так і прозових творів. Впадає у вічі добірна українська мова, якою перекладач передає філософський стиль першотвору, афористичність висловлювань, фігуральність зворотів, побудованих на антитезі тощо. Грунтовна попередня стаття відбиває особисте світобачення видатного письменника і філософа-мораліста, чільного представника Нової Стої.

2002 року у цьому ж видавництві вийшов у перекладі з латинської мови філософсько-дидактичний трактат “Розрада від Філософії” Северина Боеція. А. Содомора вдало підібрав стилістичний ключ для свого перекладу, відтворив скорботну тональність тюремних медитацій Боеція, який втішений і розраджений Філософією за прикладом Сократа спокійно приймає смерть 524 року у в’язниці в місті Павії. Подібно як і “Листи” Сенеки, твір Боеція насичений афористичними сентенціями, які в перекладі А. Содомори звучать так само виразно і лаконічно: “Здоров’я душі – добродесність, хиби – її хвороба”, “Той, кого щастя зробило твоїм другом, нещастя зробить недругом”, “За поганих звичаїв мудрість у небезпеці”, “Найнещасливіше, що є у нещасті – це те, що ти був щасливий” та ін. На останній афоризм хочемо особливо звернути увагу. Данте, який не раз згадує Боеція і навіть обрав “Розраду” за зразок для свого філософського твору “Бенкет”, увічнив цей афоризм у сцені з Франческою да Ріміні (“Пекло”, V, 121–123): “Немає більшого страждання // Як щастя дні у горі споминати” (Переклад П. Карманського та М. Рильського).

Складність перекладу твору Боеція полягає у чергуванні прози і поезії. Ядро утворюють прозові частини, а поетичні увиразнюють та відтінюють хід думок Боеція, створюючи їм відповідний фон. Звідси таке розмаїття віршових розмірів, які становлять неабияке випробовування для перекладача. І треба сказати, що А. Содомора надзвичайно відповідально поставився до цієї роботи і як мало хто з перекладачів на інші мови відтворив оригінальність вірша. Безумовно, переклад А. Содомори уславленого твору “останнього римлянина” Северина Боеція яскравою сторінкою буде вписано в історію української перекладної літератури.

Ми зупинилися тільки на деяких аспектах перекладів А. Содомори, але й вони дають уявлення про його перекладацький метод. Спеціально ми не торкалися тих питань, які неоднозначно вирішуються: про доцільність використання деяких діалектизмів та елементів просторічного стилю, яких нема у першотворі тощо. Вони не є визначальними для перекладацького методу А. Содомори. Визначальним є те, що завдяки діяльності А. Содомори було визначено принципи перекладу творів античної літератури. Досвід А. Содомори повинен бути узагальнений. Слід теоретично обґрунтувати його перекладацькі засади, навіть не на рівні окремих статей, а у дисертаціях та монографіях.

Кожний народ, який хоче вивести свою літературу на світові орбіти, не може замкнутися у власному вузькому світі. Для її повнокровного розвитку не менше значення, ніж оригінальна творчість, має засвоєння культурних здобутків інших народів і епох. І якщо

ми тепер читаємо в українському перекладі кращі твори греко-римської античності і духовно спілкуємося з їх творцями, то цим в значній мірі завдячуємо А. Содоморі, про якого словами І. Франка можна сказати, що він “будує золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями” [5, с. 7].

1. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. Коломия, 1894.
2. Квінт Гораций Флакк. Твори / Перекл., передм. та прим. А. Содомори. К., 1982.
3. Софокл. Трагедії / Перекл. з давньогр. А. Содомори та Бориса Тена. Передм. А. Білецького. К., 1989.
4. Софокл. Трагедии / Пер. с древнегреч. С.Шервинского. Коммент. Н. Подземской. М., 1979.
5. Франко І. Передмова [до збірки “Поєми”] // Зібрання творів: У 50-ти т. К., 1976. Т.5.

ANDRIY SODOMORA AS A TRANSLATOR OF CLASSICAL LITERATURE

Roman Dombrovskiy

*Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str,
79010 Lviv, Ukraine*

The paper is an attempt to characterize the creative principles of the outstanding Ukrainian translator of classical literature Andriy Sodomora.

Key words: classical literature in Ukrainian translation; metrical structure; tropes and stylistic figures.

СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС ПРИКМЕТНИКА $\epsilon\sigma\alpha\upsilon\delta\omicron\jmath$ У РОМАНІ ГЕЛІОДОРА “ЕФІОПІКА”

Мар'яна Мокривська

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто семантичну структуру грецького прикметника $\alpha\upsilon\alpha\theta\omicron\varsigma$ на матеріалі роману Геліодора “Ефіопіка”. Прикметник характеризується високою частотністю вживання та широкою сполучуваністю. Виявлено вісім значень аналізованої лексеми, які Геліодор використовує для вираження етичної характеристики об'єкта і які утворюють ієрархічно організовану структуру, де вторинні за семантичною функцією значення пов'язані передусім з головним і перебувають на неоднаковій семантичній відстані від нього. Вони характеризуються властивою їм лексичною валентністю, хоча відмежувати їх один від одного можливо іноді лише за допомогою контекстуального аналізу.

Ключові слова: лексико-семантичний варіант; лексична валентність; сема; семантична структура.

Роман Геліодора “Ефіопіка” – яскравий зразок грецького авантюрного роману. Цей жанр сформувався у II–IV ст. до Р. Х. в умовах занепаду античного суспільства і відобразив риси свого часу, тобто в ньому зображено вже не подвиги міфологічних героїв, а життя, точніше, пригоди простих людей.

Якими постають герої роману Геліодора, якими є їхні моральні цінності та критерії їхньої поведінки – це питання цікавило багатьох дослідників творчості письменника, таких як М. Бахтін [1], Н. Зембатова [2], О. Вайнрайх [11], Р. Гельм [8], Е. Роде [9]. Утім, його вивчали зазвичай через аналіз літературних проблем роману, його ідейної та сюжетної спрямованості. Дослідження Й. Фріча, щоправда, присвячене мовним питанням, проте стосується воно переважно стилю автора “Ефіопіки” [6]. Оскільки більшість сюжетних ліній твору пов'язана з випробуванням моральних та духовних якостей персонажів, їх шляхетності та гуманності, доцільно було б розглянути конкретні лексичні засоби, за допомогою яких описано згадані етичні категорії.

Особливе місце серед них займає прикметник $\epsilon\sigma\alpha\upsilon\delta\omicron\jmath$, виявлення семантичної специфіки якого в романі Геліодора і буде завданням нашого дослідження. Вибір цієї лексеми пояснюється її високою репрезентативністю, яку зумовлює полісемія та частотність уживання. У творі зафіксовано 33 випадки її вживання у сполученні з 24-ма іменниками.

Прикметник $\epsilon\sigma\alpha\upsilon\delta\omicron\jmath$ походить від індоєвропейського кореня $agadh-$ – “твердо притримуватися чогось”, звідси в давньогрецькій мові він набув форми $\epsilon-k\alpha\upsilon-\delta\omicron\jmath$, у якій k згодом перейшла в γ , очевидно, під впливом $\gamma\sigma a-$, $\gamma\sigma\alpha n-$ і в грецькій мові утворилася кінцева форма $\epsilon\sigma\alpha\upsilon\delta\omicron\jmath$ з вихідним значенням “добрий з морального погляду, благородний” [5, с. 6].

Ця сема універсальна і сполучається переважно з іменниками, що позначають людей, стосовно яких у нашій свідомості й існує еталон цієї ознаки. Наприклад, мудрець Каласірид, запрошуючи свого знайомого Кнемона в дім купця Навсікла, характеризує його $\epsilon\nu\alpha\epsilon\sigma\alpha\upsilon\delta\omicron\jmath$ (II, 21), тобто як доброго, благородного чоловіка, який надав притулок Каласіридові тоді, коли він найбільше потребував допомоги. З тієї ж причини найкращим з людей – $\epsilon\nu\delta\rho\iota\nu\ \beta\acute{\alpha}\lambda\tau\iota\sigma\tau\omicron\jmath$ (V, 22) – він називає закінфського рибалку Тіррена, який, крім того, що прихистив у себе на якийсь час Каласірида, Феагена й Харіклію, ще й урятував їх від небезпеки, вчасно попередивши про напад розбійників. Також ефіоп

© Мокривська М., 2005

Сісіміфр, довіряючи царську доньку на виховання грецькому жерцеві Харіклу, повідомляє, що віддав царівну $\varphi\text{ndr}^{\wedge} \text{`Ellhn... te ... kal}^{\wedge} \text{u te ka}^{\wedge} \varphi\text{gaq}^{\wedge}$ (X, 14) – “грекові прекрасному і благородному”. Таку оцінку Сісіміфр дає Харіклові, спираючись тільки на власні враження, і на перший план виступає суб’єктивно-оцінний момент. Також Каласірид характеризує Феагена й Харіклію $\varphi\text{eaq}^{\wedge}\text{snei ka}^{\wedge} \text{Carikle}^{\wedge}\text{v to}^{\wedge}\text{j kal}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j te ka}^{\wedge} \varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ (II, 23) – “Феагенові й Харіклії прекрасним і благородним”. У цьому прикладі характеристика $\varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ та ще й у сполученні з лексемою $\text{kal}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ просто відображає закони жанру грецького авантюрного роману, де головні герої наділені незвичайною красою та шляхетністю душі [1, с.135-136]. Слід зазначити, що $\varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ Геліодор вживає завжди для характеристики конкретних дійових осіб роману, а саме, Каласіріда, Тіррена, Навсікла, Феагена й Харіклії, навіть якщо ця лексема в романі утворює синтагму з загальним іменником $\vartheta \varphi\text{n}^{\wedge}\text{r}$.

Аналізований прикметник у найвищому ступені порівняння трапляється у сполученні з іменником $\vartheta \varphi\text{e}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ (бог): $\text{to}^{\wedge}\text{a kall...stou ka}^{\wedge} \varphi\text{gaqwt}^{\wedge}\text{ftou t}^{\wedge}\text{in} \varphi\text{e}^{\wedge}\text{in}$ (V, 15) – “найкращим і найдобришим з богів”. У цьому прикладі мова йде про Гермеса. Так називає цього бога Навсікл, оскільки він завжди прихильний до останнього як до купця і найбільше сприяє йому у всіляких справах, тому для нього він $\varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{e}^{\wedge}\text{tato}^{\wedge}\text{j}$.

Універсальність значення “добрий з морального погляду, благородний” дає змогу прикметникові $\varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ сполучатися з абстрактними поняттями, які виражають почуття, відчуття, стан, процес діяльності. У Геліодора зафіксовано низку словосполучень з іменниками $^1 \text{yuc}$ ” (душа), $^1 \text{fantas... a}$ (уявлення), $\vartheta \text{b...oj}$ (життя), $\text{t}^{\wedge}\text{o} \text{t}^{\wedge}\text{slo}^{\wedge}\text{j}$ (мета). Перше слово вживає у своїй промові Фіамід стосовно Харіклії, коли пояснює, чому він хоче одружитися з дівчиною. Однією з причин є те, що він бачить у Харіклії “душу добру” – “ $\text{t}^{\wedge}\text{z}^{\wedge}\text{in} \text{yuc}^{\wedge}\text{z}^{\wedge}\text{in} \varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{n}$ ” (I, 20), але ця фраза не несе об’єктивної оцінки моральних якостей дівчини, а описує лише те емоційне враження, яке вона справляє на ватажка розбійників, закоханого в неї. І ніби продовженням, поясненням цієї оцінки є роздуми Фіаміда, що дівчина своєю красою, сумирним поглядом і поведінкою має справити й на інших людей гарне враження – $\text{t}^{\wedge}\text{z}^{\wedge}\text{in} \text{belt...ona} \text{fantas...an}$ (I, 20). В іншому випадку Харікл прагне підготувати свою прийомну доньку Харіклію до вибору добродічного життя – $\text{t}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{n} \text{yriston} \text{... b...on}$ (II, 33), – тобто її вчинки та поведінка з погляду етики мають відповідати уявленням батька про мораль. Йдеться про те, що донька має підкоритися волі батька, вийти заміж за того, кого він для неї обрав, і прожити гідне життя, піклуючись про чоловіка та дітей. Отже, знову ж таки епітет yristoj виражає тільки суб’єктивну оцінку, яка відповідає системі поглядів на мораль саме Харікла.

У роздумах про єгипетську мудрість, яка, на думку Каласіріда, є облудною і ніякої благородної мети не досягає – $\text{pr}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j} \text{o}^{\wedge}\text{u}^{\wedge}\text{d}^{\wedge}\text{en} \varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{n} \text{t}^{\wedge}\text{slo}^{\wedge}\text{j} \text{... prosio}^{\wedge}\text{usa}$ (III, 16), а, навпаки, суперечить загальноприйнятій моралі і завданню будь-якої мудрості взагалі, це визначення надає лексемі певної соціокультурної конотації.

Отже, прикметник $\varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ у значенні “добрий з морального погляду, благородний” вступає в романі у словосполучення з іменниками, що позначають живих та ірреальних істот (людей, загальні назви, власні імена, богів), та абстрактні поняття, які стосуються різних аспектів людського життя.

Сема “благородний” є основою номінативно-похідного від головного значення “милий, дорогий”, яке реалізується в романі лише в чітко визначеній контекстній ситуації, а саме, у звертанні героїв один до одного, яке стало загальноприйнятою формулою. Відповідно валентність цього лексико-семантичного варіанта (ЛСВ) $\varphi\text{gaq}^{\wedge}\text{o}^{\wedge}\text{j}$ обмежується суто семантичною групою іменників – власних назв, причому лише головних персонажів: $\delta \text{'gaq}^{\wedge}\text{e} \text{Kal}^{\wedge}\text{e} \text{siri}$ (III, 7; V, 1; V, 15; V, 16; V, 2), $\delta \text{'gaq}^{\wedge}\text{e} \text{Naus...kleij}$ (V, 12), $\delta \text{'gaq}^{\wedge}\text{e} \varphi\text{eaq}^{\wedge}\text{snej}$ (VII, 5). Умовою реалізації цього значення служать дружні чи

близькі стосунки між комунікантами. Геліодор вкотре намагається наголосити те шанобливе ставлення, яке вони викликають в оточуючих своєю поведінкою чи способом життя. У Геліодора зафіксовано дев'ять випадків вживання $\phi\gamma\alpha\varrho\delta\jmath$ у цьому значенні.

Розвиток вторинних значень лексеми $\phi\gamma\alpha\varrho\delta\jmath$ відбувається у напрямку звуження, конкретизації головного значення. Так можна виділити значення “мужній, хоробрий” з актуальною семою “благородний”, яке в Геліодора неодноразово реалізується з абстрактним іменником Θ $\varrho\upsilon\mu\delta\jmath$ (дух, мужність), поняттям, яке знову ж таки безпосередньо стосується моральних цінностей людини. У романі Кнемон закликає Каласіріда зберігати “хоробрий дух” перед неочікуваною зустріччю з друзями, яких той вважав мертвими – $\varrho\upsilon\mu\delta\eta\ \alpha\epsilon\sigma\epsilon\ \phi\gamma\alpha\varrho\delta\eta$ (III, 4). Або той самий Кнемон підбадьорює полонених, яких розбійники ведуть у печеру: $\ddot{o}\ d\backslash e\ e\phi\eta\gamma\gamma\acute{s}\lambda\lambda\epsilon\tau\omicron\ k\alpha^{\wedge}\ \varrho\upsilon\mu\delta\eta\ \alpha\epsilon\sigma\epsilon\iota\eta\ \phi\gamma\alpha\varrho\delta\eta$... (I, 19) – “він умовляв їх мати хоробрий дух”. Також воєначальник Багоас закликає Феагена й Харіклію не втрачати духу – $\varrho\upsilon\mu\delta\eta\ \alpha\epsilon\sigma\epsilon\tau\epsilon\ \phi\gamma\alpha\varrho\delta\eta$ (VIII, 15), – оскільки їхній ворог Арсака мертва, і тепер їм ніяка небезпека не загрожує.

Підрядним зв'язком з першим значенням з'єднується ще одне, похідне від нього значення “благородний за походженням, знатний”, яке використовується переважно для характеристики людей з високим соціальним статусом. Саме тому Навсікл як людина нижчого походження, ніж Феаген, характеризує останнього Υristoj (V, 34).

Проте лексема $\phi\gamma\alpha\varrho\delta\jmath$ у цьому значенні вживається не лише з іменниками, що позначають людей, але й інших живих істот, як у прикладі $of\ \phi\gamma\alpha\varrho\omicron\ \tau\acute{\iota}\eta\ \sigma\kappa\upsilon\lambda\acute{\iota}\kappa\omega\eta$ (II, 33) – “благородні зі щенят”, де мається на увазі порода цуценят, а звідси – їхня поведінка.

Вказана у первинному значенні прикметника $\phi\gamma\alpha\varrho\delta\jmath$ ознака “добрий” за асоціацією викликає уявлення про предмет, явище чи особу, що виділяється з низки подібних чи однорідних, і в таких випадках аналізована лексема стоїть у вищому чи найвищому ступені порівняння. Крім цих прикладів, Геліодор визначає музичний талант Фісби, дівчини, в яку були закохані Кнемон і Навсікл, як $\mu\omicron\upsilon\sigma\omicron\upsilon\gamma\omicron\ \dots\ \alpha\eta\ \phi\text{r}\dots\sigma\tau\eta\jmath$ (II, 24) – “найкращу в музичному мистецтві”. Або Навсікл хвалиться, що “знайшов собі Фісбу ще кращу”, очевидно, від попередньої – $b\epsilon\lambda\tau\dots\omicron\eta\ \varrho\dots\sigma\beta\eta\eta\ \text{m}\acute{\kappa}\eta\tau\eta\varsigma\ \epsilon\mu\eta\eta$ (V, 1). Ім'я Фісба виступає загальною назвою, оскільки з тексту довідуємося, що Навсікл так характеризує іншу жінку, яка після зникнення Фісби має виконувати в його домі її функції.

Харікл, привівши мудреця Каласіріда для зцілення прийомної доньки Харіклії, рекомендує останнього як людину, найкращу (Υristoj) у цій справі (III, 19), тобто найдосвідченішу. Сам же Каласірид, описуючи появу загону вершників на урочистій церемонії жертвоприношення в Дельфах, називає її “видовищем, кращим за інші” – $\kappa\text{r}\epsilon\dots\tau\tau\omicron\eta\ \varrho\acute{s}\alpha\eta$ (III, 4).

Виокремивши об'єкт з поміж інших подібних, виявляємо потенційну сему “винятковий”, яка є базою для утворення значення “чудовий, прекрасний”, яке в Геліодора реалізується у сполученні аналізованого прикметника з іменниками, що позначають професію або якийсь вид людської діяльності. Кнемон фразою $\acute{o}\tau\iota\ \gamma\epsilon\ \delta\acute{\epsilon}\alpha\ \mu\omicron\eta\eta\eta\ \sigma\epsilon\ \omicron\ddot{u}\delta\backslash e\ \tau\acute{o}\tau\epsilon\ \kappa\alpha\tau\alpha\lambda\iota\pi\acute{\epsilon}\eta\eta\ \ \phi\lambda\lambda'\ \phi\gamma\alpha\varrho\delta\eta\ \sigma\omicron\iota\ \acute{f}\acute{u}\lambda\alpha\kappa\alpha\ \kappa\alpha^{\wedge}\ \rho\alpha\tau\acute{s}\rho\alpha\ \kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\sigma\iota\ \rho\iota\eta\eta\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\eta\ \rho\alpha\kappa\alpha\sigma\tau\ \gg\ \sigma\alpha\jmath$ (VI, 7) – “й тоді не залишу тебе саму, але приставлю до тебе цього чудового охоронця й батька Каласіріда” хоче сказати, що під опікою батька Харіклія, звичайно, буде в найбільшій безпеці. Тобто, Каласірид не є охоронцем у прямому розумінні цього слова, але в цій ситуації йдеться про те, що він найкраще і найвідповідальніше виконає це завдання.

Актуальна сема “добрий” є основою ще одного номінативно-похідного значення “сприятливий, зручний”, тобто найудаліший, придатний для чогось. Наприклад, атрибутивна синтагма $\kappa\alpha\iota\ \rho\acute{o}\eta\eta\ \beta\epsilon\lambda\tau\dots\omicron\eta\ \alpha$ (V, 16) – “краща нагода” вказує на найвідповід-

ніший момент для здійснення певної дії, а саме – для розповіді про пригоди та поневіряння Каласіріда. Саме у мандрах “доброю настановою” – $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$... $\tau\mu\acute{\omicron}\delta\iota\omicron\nu$ (V, 4) – є, на думку Феагена, дружня домовленість, яка має допомогти їм з Харіклією впізнати один одного. У виразі $\Upsilon\acute{\rho}\iota\sigma\tau\alpha$... $t\acute{\iota}\ \rho\alpha\rho\acute{\omicron}\nu\tau\alpha$ (IV, 10) – “найкращим чином” – прикметник $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$ вжито в найвищому ступені порівняння, щоби наголосити на тому, як же найдоцільніше вчинити Харіклії, щоби вийти з честю зі складної ситуації, оскільки вона закохана у Феагена, а названий батько прагне видати її заміж за іншого. У прикладах аналізований прикметник вказує на “корисність”, “вигідність” ситуації, що властиве їй не само собою, а внаслідок її функціональності. Це важливий момент для розуміння семантичної специфіки даної лексеми, що виступає не стільки як безпосередня характеристика обставини, скільки як оцінка її суб’єктом.

Такий досить суб’єктивний характер семантики чітко окреслюється і в характеристиці людини. Харіклія, говорячи про свою суперницю в коханні, дружину мемфійського сатрапа Арсаку, називає її $\phi\tau\acute{\omicron}\nu\sigma\tau\eta$ (VII, 21). Прикметник виступає тут у метафоричному значенні, яке вжите для іронічного підсилення і містить засуджувальну сему.

Маючи початково позитивну оцінку, лексема $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$ у сполученні з іменниками семантичного підкласу абстрактних понять, які позначають стан, процес дії та її результат, набуває значення “щасливий, благополучний”, автоматично вилучаючи все погане. Наприклад, ефіопській цариці Персіні боги, вішуючи перебіг свята, обіцяють його “благополучне і радісне закінчення” – $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$.. $ka^{\wedge}\ \acute{\iota}d\acute{\epsilon}\ \tau\acute{\omicron}\ \tau\acute{\sigma}\lambda\omicron\nu$ (X, 4). Кнемон висловлює надію на краще майбутнє, вживаючи для цього слово $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$: $met\ \phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu\ \tau\omicron\acute{\alpha}\ \sigma\upsilon\nu\epsilon\iota\delta\acute{\omicron}\tau\omicron\nu$ (VI, 7). У словосполученні з іменником $\acute{\iota}\ \epsilon\lambda\pi\acute{\omicron}\nu$ (надія) (VI, 4; VI, 9) цей прикметник підсилює значення цього іменника, оскільки вже в самій лексемі “надія” закладено позитивний момент.

Те саме явище маємо в лексичній синтагмі $\tau\mu\acute{\rho}\ \beta\epsilon\lambda\tau\acute{\omicron}\nu\sigma\iota$... $\tau\alpha\kappa\ \tau\acute{\upsilon}\sigma\alpha\iota\ \nu$ (VI, 11) – “щасливий долі”. Проте словосполучення $\acute{\iota}\ \phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu\ \tau\acute{\upsilon}\chi\ \epsilon$ стійким у грецькій мові і в ньому вже наперед вказане добре знамення, хоча таке саме значення можна вловити вже в самому іменникові $\acute{\iota}\ \tau\acute{\upsilon}\chi\ \nu$.

Слід зазначити, що іменники $\acute{\iota}\ \tau\mu\acute{\rho}\ \nu$ і $\acute{\iota}\ \tau\acute{\upsilon}\chi\ \nu$ у своїх значеннях містять семи, які за семантикою узгоджуються з прикметником $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$, і що ознака “добрий, щасливий” притаманна цим поняттям. У наведених синтагмах спостерігається семантичне узгодження між означенням і означуванним.

Дані, отримані з аналізу вживання прикметника $\phi\gamma\alpha\varrho\acute{\omicron}\nu$ у романі Геліодора “Ефіопіка”, дали нам змогу виокремити вісім значень цього прикметника, хоча в деяких лексикографічних джерелах подано до 16-ти [10, с. 117–124; 12, с. 12–14]:

- 1 – добрий з морального погляду, благородний, порядний,
- 2 – дорогий, шановний,
- 3 – мужній, хоробрий,
- 4 – благородний з походження,
- 5 – чудовий, відмінний,
- 6 – сприятливий, зручний,
- 7 – щасливий, благополучний,
- 8 – метафоричне значення, що вживається для іронічного підсилення висловлювання.

Смислова структура значень виглядає так:

перше значення “добрий з морального погляду, благородний” реалізується у словосполученнях із семантичними підкласами іменників – людей взагалі ($\acute{\iota}\ \phi\eta\mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\iota$), богів ($\epsilon\theta\epsilon\omicron\delta\iota\omega\iota$), власних імен ($\epsilon\theta\epsilon\omicron\delta\iota\omega\iota$, $\acute{\iota}\ \text{Car...kleia}$) та абстрактних понять, які відносяться до процесу діяльності та внутрішнього світу людей ($\acute{\iota}\ \upsilon\mu\epsilon\tau\epsilon\sigma\iota$, $\tau\acute{\omicron}\ \tau\acute{\sigma}\lambda\omicron\nu$, $\acute{\iota}\ \text{fantas...a}$, $\epsilon\theta\ \text{b...oj}$), друге – “дорогий, шановний” – виступає означенням

тільки до лексем – власних імен, і цей семантичний підклас іменників є стандартним елементом контекстуальної реалізації цього відтінку значення $\phi\sigma\alpha\sigma\delta\eta$, тому такі словосполучення дуже стійкі мовні одиниці. Значення “мужній, хоробрий” актуалізується лише у сполученні з абстрактним іменником Θ $\sigma\mu\tau\delta\eta$, і ця синтагма за своєю стійкістю у романі наближається до фразеологізму. Значення 4 – “благородний з походження” – можна вичленити у словосполученнях з іменниками – позначеннями тварин (Θ $sk\acute{u}lax$) та власними іменами (Θ $Qeagšnhj$). П’яте значення “чудовий, відмінний” виокремлюємо у синтагмах із семантичними підкласами іменників – власних імен (1 $Q...sbh$) та людей за професією (Θ $f\acute{u}lax$), а також поняттями, що позначають стан, положення об’єктів (1 $qša$). Його реалізація майже завжди зумовлена мовною ситуацією, де є порівняння двох чи більше об’єктів. Тому однією з передумов відокремлення цього ЛСВ від інших є контекст. Значення 6 “вдалий, сприятливий” конкретизується у словосполученнях з абстрактними іменниками, у творі це часові поняття (Θ $kair\delta\eta$, $t\delta$ $par\delta n$) та лексема $t\delta$ $\tau\acute{m}f\delta\delta ion$. ЛСВ “щасливий, благополучний” реалізується також з абстрактними поняттями ($t\delta$ $tšloj$, 1 $\tau\acute{m}lp...j$, 1 $t\acute{u}ch$), причому в сполученні $\phi\sigma\alpha\sigma\delta\eta$ з двома останніми іменниками спостерігається семантичне узгодження між означуваним та означенням.

Ми також виокремлюємо метафоричне значення “добрий”, яке вживається для того, щоб іронічно підсилити у сполученні з власним іменем 1 $'Ars\acute{e}kh$. Цей ЛСВ ми виокремили в результаті змішання значення лексеми $\alpha\upsilon\alpha\theta\omicron\varsigma$ і змісту речення. Оскільки іронічно-засуджувальне значення властиве цілому реченню, то ЛСВ “добрий” виступає у протилежній його перекладовій функції, хоча, на перший погляд, його можна сплутати з основним значенням “добрий з морального погляду”.

На підставі дослідження ми виявили, що всі значення прикметника $\phi\sigma\alpha\sigma\delta\eta$, за винятком останнього, об’єднуються в його смисловій структурі спільним поняттям позитивної оцінки. Проте самої лексичної сполучуваності на рівні найпростіших двочленних лексичних синтагм “означення + означуване” явно недостатньо для відокремлення значень одне від одного. Тому в багатьох випадках нам довелося звертатися до більших фрагментів контексту. Отже, щоб відокремити основне значення слова від похідного та розмежувати другорядні ЛСВ досліджуваного прикметника між собою, ми застосовували метод контекстуальної діагностики. Саме врахування всіх сукупних даних контексту стало одним з ключових чинників для розв’язання проблеми про діапазон з восьми значень, які реалізує аналізований прикметник у романі “Ефіопіка”.

З усіх значень $\phi\sigma\alpha\sigma\delta\eta$ найбільшою частотністю і широтою сполучуваності відзначається перше – “добрий з морального погляду, порядний”, яке і є смисловим центром семантичної структури цієї лексеми. Усі інші різко поступаються частотністю свого вживання і перебувають на різній відстані від головного значення, уточнюючи або конкретизуючи його.

Смислова структура прикметника $\phi\sigma\alpha\sigma\delta\eta$ – це сукупність ієрархічно організованих значень, які перебувають на неоднаковій відстані від стрижня слова, пов’язані передусім з головним значенням і характеризуються притаманною їм лексичною валентністю, розмежувати які часом можна лише за допомогою аналізу цілого контексту.

1. Бахтин М. Время и пространство в романе//Вопросы литературы. 1974. №3.
2. Зембатова Н. П. Роман Гелиодора “Эфиопика” и его место в истории жанра// Античный роман. Москва, 1969.
3. Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва, 1982.
4. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных. Ленинград, 1979.
5. Chantraine P. Dictionnaire etymologique de la langue grecque. Paris, 1968.
6. Fritsch J. Der Sprachgebrauch des griechischen Schriftstellers und sein Verhältnis zum Atticismus. Kaaden, 1902.
7. Heliodori

Aethiopicorum libri decem. Lipsiae. 1855. 8. Helm R. Der antike Roman. Berlin, 1948. 9. Rohde E. Der griechische Roman. Hildesheim New York, 1974. 10. Thesaurus Graecae Linguae ab Henrico Stephano. Parisiis, 1851, Vol.I. 11. Weinreich O. Nachwort. Heliodor und sein Werk//Heliodor. Aithiopika. Die Abenteuer der schönen Charikleia. Zürich, 1950. 12. Δημητρακου Δ. Μεγα λεξικον της ελληνικης γλωσσης. Αθηνα, 1958.

**THE SEMANTICAL STATUS OF THE ADJECTIVE $\epsilon\gamma\alpha\varrho\omicron\iota$
IN HELIODORES'S "AETHIOPICA"**

Maryana Mokrivska

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.,
79000 Lviv, Ukraine*

The adjectives under study are characterized by a high frequency of occurrence and wide combinability. Eight separate meanings are distinguished in terms of ethical characterization. These constitute a hierarchically organized structure with the secondary meanings related to the primary one. Semantic differentiation is sometimes attainable only by means of contextual analysis.

Key words: adjectival meanings; valency; contextual analysis

ЕМОЦІЙНИЙ РІВЕНЬ ТІБУЛОВОГО ОБРАЗУ СІЛЬСЬКОЇ ІДИЛІЇ

Маркіян Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано варіант Тібulloвого образу сільської ідилії, поданого в елегії Тіб 1.1. Через поступовий аналіз кожного уривка виявлено елементи (деталі) емоційного рівня образу у порядку їхньої появи в елегії, а також подано загальну характеристику образу. Автор змальовує Тібulloву техніку творення емоційних деталей засобами художньої мови, механізм формування єдиного складного емоційного образу через поступове включення цих деталей в текст.

Ключові слова: емоційний образ; сільська ідилія; римська елегія; Тібул.

Перші вірші елегії²⁹ стосуються картин війни і боротьби за багатство. Третій вірш надає цим картинам відповідного емоційного звучання: у словах *labor adsiduus, terreat* звучить загроза комфортові, з огляду на що цей образ усвідомлюється як негативний. У перших рядках не зображена війна чи боротьба за багатство: тут радше – відмова від багатства і воєнних трудів. На емоційному рівні це означає відмову від неспокою і дисгармонії: золото (багатство) і війна вже у перших рядках постають як їхні символи. Таке заперечення готує ґрунт для ствердження протилежного: спокою і гармонії. Тому кожна деталь, яка міститиме у собі потенціал такого значення, активізуватиме його.

Перша така деталь – образ сну в четвертому вірші. Сам цей образ має потужний емоційний потенціал. Дещо активізовано емоційну семантику у вже змальованому образі війни, до якого у четвертому вірші додається остаточна деталь, *martia classica pulsa*, за якою постає виразний звуковий образ, – носій чималого емоційного потенціалу.

У тексті зіштовхуються два потенціали, активізовуючи один одного. Емоційно увиразнюються два образи – війни і сну: війна стає категорично неприйнятною, а сон – особливо бажаним і солодким. З поєднання цих двох образів будується новий, і водночас єдиний образ: почувань людини, якій не дають спати пронизливі звуки військових сурм, котрі означають кінець відпочинку і початок нових ратних трудів та смертельних небезпек.

Відтак у семантичній структурі тексту настають зміни: семантичне поле “війна і спокій” витісняється групою значень, пов’язаних із словом *somnus*. У п’ятому рядку повертає увагу слово *paupertas* з огляду на нетрадиційне трактування (бідність). Семантичні поля української *бідності* і латинської *paupertas* мають спільний елемент. Втім їхня етимологія принципово різна. В українській мові *бідність* (< *бід*) пов’язана з виразною негативною емоцією, яку успадкувала й сама *бідність*. Основою ж латинської *paupertas* став кількісний елемент, який має нічого спільного з негативною емоцією, радше навпаки, саме спокій може чітко виражатися малою кількістю (мало рухів; мало поворотів думки; мало турбот; мало, врешті, маетку, що є потенційним джерелом турбот). Існує думка, що латинське слово *paupertas* взагалі не належить трактувати як бідність³⁰. Тому у цьому контексті це слово не може активізувати свого емоційно негатив-

²⁹ Текст елегії взято за виданням А. Cartault [3], але з урахуванням зміни у послідовності віршів, яку запропонував Р. Ріхтер ще 1873 р. [5]. Зараз її приймають багато дослідників. Ця зміна полягає у вилученні фрагмента 2532 і розташуванні його між 6- і 7-м віршами (див. про це [4]).

³⁰ Напр., П. Джеймс пише, що “*paupertas* – це, радше, існування на невеликі або скромні засоби, що в античні часи не обов’язково свідчило про рівень життя за межею бідності” [2, с. 123]

ного значення, рівнозначного нашій *бідності*, навіть якщо воно йому все ж притаманне. Це слово неминуче несе із собою значення спокою, яке обов'язково активізується під впливом контрастного неспокійного образу багатства (*aurum*) вже у перших рядках. Відтепер *paupertas* стає в усіх наступних текстах Тібула символом спокою.

Надалі образ спокою закріплюється. Слово *iners* (*бездіяльний*) посилює його “скромну” кількісну характеристику (*мала кількість праці*), воно ж доповнює й настрій відпочинку, що його започаткував образ сну.

Настрій бездіяльності та відпочинку підсилюється й вибором синтаксичної будови п'ятого вірша: логічний суб'єкт (“я”) подано у формі пасивного об'єкта – прямого додатка *me: me mea paupertas vita traducat inerti* (5).

Шостий вірш окреслює межі неможливості: *Dum meus adsiduo luceat igne focus* (6). Цей вірш додає образіві елементу стабільності, надійності (*adsiduo igne*). *Paupertas* остаточно втрачає негативний потенціал.

У наступному (24-му) вірші автор знову повертається до кількісної величини, уже однозначно наголошуючи на її достатності. Слово *contentus* вносить в образ елемент задоволеності, отже, відсутності бажань, що є ознакою найвищого спокою.

У двадцять шостому вірші, на мить, натрапляємо на згадку про світ багатства і воєн, вічних прагнень, пошуків (*longae viae*). Відтак сільська ідилія перемагає, набуваючи своєї вершинної яскравості у віршах 27-28, зокрема у картині порятунку від спеки в затінку дерева над потічком. Замість зовнішнього щодо сільської ідилії світу воєн контрастом, що увиразнює настрій спокою, бездіяльності, безтурботності, стає внутрішня деталь: чуттєвий образ спеки, у якому на емоційному рівні знову активізується сема пасивності, бездіяльності. Оскільки спека сприймається крізь призму порятунку від неї (*vitare*) у тіні дерева над потічком, то її потенційно негативна семантика (*палючість, зумовлення спраги*) активізуючись, виконує єдину функцію – підсилює відчуття насолоди внаслідок уникнення спеки.

Зовнішній світ зникає. Емоційне наповнення ідилії набуває максимального спокою, повної бездіяльності, безтурботності, задоволеності і приємності. Такий настрій панує й надалі, закріплюючись, увиразнюючись чи уточнюючись.

У вірші 29 поняття бездіяльності уточнюється: від цього моменту ми розуміємо її відносність (*interdum tenuisse bidentes*). На емоційному рівні це посилює виразність відпочинкових почуттів (як легкий контраст), не порушуючи легкості, неквапливості, розміреності настрою: *interdum tenuisse*. Що більше, настрій неквапливості у наступному рядку закріплюється і підсилюється образом повільних незграбних волів (*tardos increpuisse boves: 30*).

Цілком новий емоційний елемент вносять до образу 31–32-й рядки:

Non agnamve sinu pigeat fetumve capellae

Desertum oblita matre referre domum (31–32)

Дотепер лише суб'єкт (ліричний герой) емоційно зосереджувався на собі, творився образ внутрішньої гармонії. У цих рядках гармонія виходить за межі суб'єкта. З'являється потенційний об'єкт ніжності (овечка, козенятко). Можливість допомогти витворює почуття потрібності: не лише світ ідилії потрібний суб'єктові для заспокоєння і наведення ладу у власних почуттях, а й сам суб'єкт виявляється потрібним ідилії, щоб відновити порушену злагодженість. Це взаємодоповнення, гармонія.

Ця ж емоція розвивається і у двох наступних рядках (7–8). Її теплоту і ніжність відчуваємо у поведженні з рослинами. Займенник *ipse* наголошує на безпосередньому характері участі. Прикметник *teneras* несе ніжність. *Maturo tempore* знову активізує почуття розміреності, впорядкованості.

У рядках 9–10 специфічного уточнення та доповнення набуває кількісна семантика (*frugum acervos; musta pleno lacu*), що не заперечує картини скромності, нечисельності, зображеної раніше, але надає їй нового конкретнішого означення: відтепер це картина скромного достатку. Малими, як ми далі побачимо, залишаться наділи землі, але врожай на цих землях мусить бути добрий. Ця характеристика набуває радше якісного, аніж кількісного значення, що дає відчуття забезпеченості, стабільності на емоційному рівні.

Нового розвитку елемент гармонійності набуває з появою слова *spes*. Готується ґрунт для утвердження гармонії з божественними силами. А така гармонія несе із собою почуття найвищої захищеності, найпевнішої гарантії недоторканності світу ідилії, що змальовувався досі. Розвиткові цього значення присвячено великий фрагмент елегії: 11–24; 33–38.

Загальний зміст зазначеного фрагмента полягає у прикладах пошанування різних богів, що породжує надію, про яку згадувалося вище (*spes*: 9): надію на захист, стабільність, добрий врожай (9–10), захищеність худоби (33–34), садів (17–18). Тут емоційний образ знову наповнюється злагожденістю, гармонійністю, спокоєм.

У фрагменті постійно підтримується й елемент неможливості (19: *pauperis agri*; 22: *exigui hostia parva soli*; 33: *exiguo pecori*; 37: *e paupere mensa*; *e puris*³¹ *fictilibus*); особливого спокою, тиші й захищеності надає образіві епітет *Палес* у вірші 36: *placidam Palem* (пор. значення *placidus*, напр., за Й. Дворецьким: *спокойный, миролюбивый; тихий, безмятежный; ясный, погжий; облагороженный; легкий* [1, с. 774]).

Після цього великого фрагмента знову декларується задоволеність малим:
*Non ego divitias patrum fructusque*³² *requiro* (41)

і знову:

Parva seges satis est, satis requiescere lecto

Si licet et solito membra levare toro (43–44).

У цих останніх рядках започатковано повернення до вихідного настрою. За попередніми довгими пасажами, присвяченими єднанню з богами, початковий настрій бездіяльної безтурботності втрачався. Він був присутній, бо йому ніщо не суперечило, він навіть постійно злегка опосередковано підтримувався, але йому не вистачало виразності; назривала потреба увиразнення. І саме тут виникає очікуваний яскравий емоційний образ, у якому ніби замикається коло емоцій. Йдеться про фрагмент 43–48. Перші ж рядки найповніше створюють власне відпочинковий настрій. Вперше звучить слово *requiescere*, вперше виразно змальовано відпочинок втомленого тіла (*solito membra levare toro*: 44).

У рядках 45–48 образ відпочинку конкретизується і набуває найбільшої емоційної виразності. Тут емоційне наповнення елегії взагалі досягає найбільшої яскравості та складності. Яскравість досягається завдяки різкості контрастів і “щільності” семантичного наповнення.

Зупинімося на цих віршах дещо докладніше. Перші два слова (*quam iuvat...*) – перше в елегії місце, де ліричний герой сам дає емоційну оцінку своєму стану. Формула (*quam...*) наголошує на неможливості висловити почуття. Отже, вони досягають найвищої інтенсивності.

Далі змальовано відчуттєві (звукові, візуальні тощо) контрасти: дикі вітри крізь призму захищеності від них, слухання вітрів, їхній приглушений (стінами будинку) шум, що стає активізатором спокою. *Domina* в нижніх обіймах творить гармонію і байдужість до всього, що поза цією гармонією. Останній рядок (48) несе остаточне заспокоєння, убез-

³¹ *Purus* тут, очевидно, означає “простий, без прикрас” – [див 1, с.836-837]

³² Очевидно, тут ідеться не про плоди як такі, а про вигоду, користь, результат (пор. [5, с.442])

печування, знечулення, забуття. Коло емоцій замикається: ми знову охоплені настроєм сну.

Елегія продовжується, але це вже не сільська ідилія. Це розвиток любовної тематики, спровокованої образом “доміни”. Від цього місця елегія втрачає свою гармонійність та єдність емоційного наповнення.

Складається емоційний образ, який можна окреслити одним словом: гармонія. З одного боку, гармонія внутрішня (= спокій), яка твориться бездіяльністю, відпочинковим настроєм, безтурботністю, задоволеністю малим, даним, відсутністю бажань, за реалізацію яких треба боротися. З іншого боку, це гармонія зовнішня: потрібність і бажаність у зовнішньому світі, задоволення потреби єднання з ним: у любові рівній, *взаємспрямованій* (з “доміною”) і в “опікунській”, “батьківській” – спрямованій *від* себе (до тварин та рослин) і *на* себе (від богів). До цього додається почуття захищеності й стабільності.

1. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь. Москва, 1976.
2. *Джеймс П.* Римская цивилизация. Москва, 2000.
3. *Cartault A.* Tibulle et les auteurs du *Corpus Tibullianum*. Paris, 1909.
4. *Günther H.-C.* Verse Transpositions in Tibullus//Classical Quarterly 47(ii) 1997.
5. *Richter R.* De Albi Tibulli tribus primis carminibus disputatio. Zwickau, 1873.

THE EMOTIONAL LEVEL OF THE IMAGE OF TIBULLUS' RURAL IDYLL

Markiyan Dombrovskiy

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.,
79000 Lviv, Ukraine*

The paper offers analysis of a variant of the Tibullan image of the rural idyll which is realized in Tib 1.1. By the gradual analysis of each segment of the text elements of the emotional level of the image are being uncovered in the order of their appearance in the elegy. The paper shows Tibullus' technique of the creation of emotional details by means of artistic language, and the mechanism of forming a comprehensive and complex emotional image on the basis of the gradual embodiment of these details in the text.

Key words: emotional imagery; rural idyll; Roman elegy; Tibullus.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ГЕНРІ МІЛЛЕР ЯК ТЕОРЕТИК-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ І ФІЛОСОФ

Яна Павліщева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Статтю присвячено лейтмотивам філософської системи Г. Міллера (категоріям непристойного/високого, бунту/прийняття) та теоретико-літературознавчим розробкам Г. Міллера, зокрема теорії зображення непристойного в літературному тексті та теорії потоку свідомості.

Ключові слова: Генрі Міллер; літературознавство; потік свідомості; непристойне і високе.

Творчість американського письменника Г. Міллера – невід’ємна і важлива частина світового літературного процесу, оскільки саме Г. Міллер змінив подальший напрям розвитку американської і світової літератури, докорінно переосмислюючи сутність та призначення мистецтва. Однак у сучасному літературознавстві бракує всебічних та ґрунтовних досліджень щодо проблематики та поетики творчості Г. Міллера. Зокрема нерозроблені філософський та художньо-естетичний аспекти міллерівської творчості, а тексти письменника, зауважмо, містять значний філософський і теоретико-літературознавчий пласт. Серед дослідників творчості Г. Міллера розробленням цих питань займалися І. Гассан [7] (теорія непристойного у міллерівському тексті), Г. Ганс [6] (значною мірою дослідив філософію письменника), О. М. Зверев [3], Т. Н. Денисова [2], Б. А. Гіленсон [1].

Мета нашої статті – дослідити філософські та теоретико-літературознавчі аспекти творчості Г. Міллера. Для досягнення цієї мети ми ставимо такі завдання: 1) проаналізувати лейтмотиви та найважливіші категорії філософії Г. Міллера; 2) дослідити теоретичні напрацювання Г. Міллера щодо мистецтва та літератури.

Розв’язання цих завдань ми реалізуємо на матеріалі роману “Тропік Козерога”, оскільки саме в цьому тексті (разом з “Тропіком Рака” і “Чорною весною”) чітко виділяються всі ті лейтмотиви й теоретичні настанови, які визначатимуть напрям подальших міллерівських робіт.

Формування філософських і теоретико-літературознавчих ідей Г. Міллера відбувається у першій половині ХХ століття, кризовий час і для американського, і для європейського суспільства, коли руйнувалася багатовічна картина світу, а образ дійсності, адекватний для нового світосприйняття, перебував у процесі становлення. Міллерівська філософія має синтетичний характер. Письменник акумулює сучасні йому вчення західної філософії (вчення про занепад цивілізації О. Шпенглера, екзистенціалізм, психоаналіз К. Г. Юнга, О. Ранка, ідея творчого потоку А. Бергсона) та ідеї східної філософії буддизму, дзен-буддизму, даосизму (установка на прийняття потоку буття, антидогматизм, антиінтелектуалізм). Звертання Міллера до східних вчень зумовлене його критикою культури та способу світосприйняття західної цивілізації, установками письменника на антираціоналізм та антиурбанізм, антиутилітаризм, антиіндустріалізм, нігілізм. Тяжіння Міллера до східного способу світосприйняття виявляється в контексті з європейською філософією ХХ ст. Визначний мислитель М. Гайдеггер у той же час звертається до східного типу філософування (у роботі “Поетичне мислення”) і значною мірою впливає, як і Міллер, на формування системи постмодернізму.

Характерними рисами власне міллерівської філософії є амбівалентність поглядів письменника, установка на плинність, потік свідомості, творчості, буття. Для Міллера-філософа властивими є синтез, поєднання категорій непристойного і високого, профанного і сакрального, прийняття картини дійсності та бунту проти неї, створення і руйнування, віри й відчаю тощо.

Філософії Г. Міллера співзвучні модерністські установки на відокремленість, відчуженість особистості, суб'єктивізм, на домінанту індивідуального над суспільним. Особистість у “Тропіку Козерога” постійно протиставляється світові, індивідуум та суспільство весь час перебувають у стані конфлікту та дисгармонії. Тому міллерівський герой об'єктивну дійсність сприймає як хаотичну, позбавлену сенсу, абсурдну. Таке світосприйняття в свою чергу викликає апокаліптичні та нігілістичні роздуми антагоніста. Ці міркування, однак, мають, як зазначалося, амбівалентний характер: ідея бунту проти картини світу переходить в ідею кінцевості, перехідності всього земного, в ідею прийняття ритму буття. Г. Ганс у дослідженні творчості та філософії Г. Міллера наголошує, що ідея прийняття є центральною в системі світосприйняття письменника. Установка на прийняття картини буття, на думку Г. Ганса, перетинається з міллерівською ідеєю плинності, потоку життя і творчості. “Людина повинна мати здібність терпіти, щоби мати змогу насолоджуватися життям... повинна повністю прийняти дійсність. Але це євангеліє часто набуває форми екстремальних значень” [6, с. 193].

Чільне місце у філософській системі Г. Міллера посідають амбівалентні категорії непристойного/високого, які в міллерівському тексті взаємодоповнюють одна одну і мають перехідний характер. Значення цих категорій і у філософській, і в художньо-естетичній системі Міллера досліджував І. Хассан у “Літературі тиші” (1967). Дослідник зазначає, що діалектика непристойного/високого дуже важлива в текстах Міллера і значною мірою визначає їх поетику та проблематику. Непристойність у Міллера, вважає Хассан, – це спосіб трансцендентування, спосіб очищення людини від лицемірства та догматизму. Крім того, непристойність у міллерівському тексті – це джерело метафор та символів.

Маючи амбівалентний характер, непристойність виступає інструментом не тільки руйнування догм, цінностей, установок людської свідомості, а й інструментом відродження, оновлення картини дійсності. “Її мета – у тому, щоб пробудити, відродити дійсність” [7, с. 36].

У світосприйнятті Міллера постійно відбувається перестановка верху та низу: те, що руйнує, може відроджувати; те, що є сакральним, стає профанним і навпаки. На цьому рівні непристойне, те, що руйнує встановлені соціальні норми, може містити в собі безпосередньо сакральну таємницю створення. “Абсолютне заперечення стає приводом для повного підтвердження, прийняття. Непристойність очищує шлях для пророкування” [7, с. 45].

Амбівалентність категорії непристойного/високого втілюється в “Тропіку Козерога” у понятті сексу. З одного боку, це явище уподібнюється до механізму людини-машини, ототожнюється з танатосом, “танком смерті”, кладовищем, з іншого – “Світ сексу” є джерелом створення, своєрідною утопією ідеальної картини світу, де кожному гарантоване вічне життя. “Світ сексу” уподібнюється до буддійської шуньяти, пустоти, у якій перебуває той, хто досягнув нірвани і яка є першоосновою всього, що існує. “Це Царина сексу, де немає ані птахів, ані звірів, ані дерев, ані зірок, ані проблем. Ніщо тут не передбачене, майбутнє невідоме, минулого не існує. На кожен мільйон народжених 999999 приречені вмерти і більше ніколи вже не народитися. Але тому єдиному, хто зуміє повернутися додому, гарантоване вічне життя” [4, с. 260–261].

Діалектичність, амбівалентність поглядів властива і художньо-естетичній системі Г. Міллера. Як теоретик-літературознавець Міллер розробив власну теорію мистецтва та літератури під деяким впливом шкіл сюрреалізму та дадаїзму (особливо цей вплив

помітний у першій романній трилогії письменника “Тропік Рака”, “Чорна весна”, “Тропік Козерога”). Дослідники (Т. Н. Денисова, О. М. Зверев) намагалися співвіднести художньо-естетичні погляди Міллера з системою модернізму, екзистенціалізму або постмодернізму. Проте неправомірно відносити письменника до якогось напрямку або школи, оскільки творчість Міллера має радше синтетичний, акумулятивний характер. Його теоретико-літературознавчі погляди на злам, перетині систем модернізму та постмодернізму. В текстах письменника (зокрема в “Тропіку Козерога”) є і установки, адекватні модерністській системі світосприйняття (суб’єктивізм, індивідуалізм, опозиція я/світ, відчуження особистості), і заперечення цих настанов (критика елітаризму, інтелектуалізму модерністського мистецтва, його відірваності від потоку буття людини, її безпосереднього досвіду). Міллерівський текст має також і деякі риси, властиві постмодерністському текстові: він тотально іронічний, інтертекстуальний, підтримує принцип нонієрархії, великою мірою спирається на буддійську філософію тощо.

Стосовно власне міллерівського доробку в теорії літератури, то однією з головних проблем, яку розробив Міллер, було питання про табування літератури та пов’язана з ним теорія зображення непристойного в мистецтві. Зображення непристойного в літературному тексті, за Міллером, не тільки бунт митця проти картини світу, а й визволення мистецтва від гніту соціальних норм та обмежень і, головне, вивільнення слова від табу, вивільнення мови загалом. Міллер отожднює літературу зі Словом у біблійному сенсі, Слово є первинним щодо життя, але література не відірвана від життя, а навпаки виконує комунікативну функцію в людському суспільстві, є своєрідною ініціацією індивідуума до життя. Тому головною метою міллерівського героя в “Тропіку Козерога” є написання книги книг як способу трансформації картини світу. “Книга як така... перетравлюється і включається в обмін речовин, як плоть і кров, що в свою чергу, призводить до створення нового духу і тим надає світові інакшого обрису” [4, с. 284].

У зв’язку з цим Міллер розробив теорію митця та його статусу в суспільстві. Митець, згідно з Міллером, – це передусім пророк, очисник, злочинець та вигнанець. Отже, митець у суспільстві перебував поза статусом, на порозі становлення (В. Тернер [5]). Він кидає виклик старим формам картини світу і весь час у процесі пошуку нових.

Г. Міллер розробляє власну теорію потоку свідомості в літературі, акумулюючи досвід Пруста і Джойса, але водночас відкидаючи їхні художньо-естетичні установки (передусім аналітичність Пруста, фантазмагоричність Джойса). Згідно з Міллером, техніка потоку свідомості в художньому тексті має передавати потік досвіду людини як цілісної одухотвореної істоти. Потік свідомості має охоплювати повсякденне життя людини, віддзеркалювати картину світу і трансформувати її, оскільки, за Міллером, навколишній світ є таким, яким ми його собі мислимо (установка на первинність свідомості щодо дійсності).

Крім того, техніка потоку свідомості для Міллера – це виклик традиційній формі оповідання, протест проти формальних обмежень та оповідального схематизму. За Хассаном, потік свідомості в Міллера – це своєрідна антиформа, яка представляє за допомогою мови єдність свідомості й природи, знання та досвіду, митця та людини” [7, с. 30].

Отже, і філософській, і художньо-естетичній системі Міллера властиві діалектичність, амбівалентність, перехідність лейтмотивів. Стосовно філософського доробку письменника, то доміантними проблемами, які він розглядав, були ідея прийняття існуючої картини світу та бунту проти неї; категорія непристойного та високого як інструменту руйнування догматизму застарілої картини світу та її оновлення. Щодо теоретико-літературознавчого аспекту міллерівського доробку, то на цьому рівні письменник дослідив питання про табування літератури та літературного слова взагалі, поезику непристойного в мистецтві та літературі, статус та функцію митця у суспільстві як вигнання, руй-

нівника старої картини світу та деміурга. До того ж, Міллер висунув власну теорію потоку свідомості як способу трансформації картини дійсності.

1. Гиленсон Б. А. История литературы США: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. Москва: Издательский центр "Академия", 2003. 2. Денисова Т. Н. История американської літератури XX ст. К.: Довіра, 2002. 3. Зверев А. М. Модернизм в литературе США. Москва: Наука, 1979. 4. Миллер Г. Тропик Козерога: пер. с англ. Санкт-Петербург: Азбука, 2001. 5. Тэрнер В. Символ и ритуал: Пер. с англ. Москва: Наука, 1983. 6. Hans G. Henry Miller motsagesler. With a Full English Summary. Stockholm: Cavefors, 1969. 7. Hassan I. The Literature of Silence. Henry Miller and Samuel Beckett. New York: Knopt, 1967.

HENRY MILLER AS A THEORIST OF LITERARY STUDIES AND PHILOSOPHER

Yana Pavlishcheva

*V. N. Karazin National University in Kharkiv
4, Svobody Sq.,
61077 Kharkiv, Ukraine*

The article is concerned with philosophy and literary criticism of Henry Miller. The most important problems of Miller's philosophic system are the categories of profane and sublime as well as rebellion against and acceptance of being. These categories are dialectical and ambivalent. Miller's philosophy has a synthetic character and combines Oriental philosophy (Buddhism, Dzen, Taoism) with Western philosophical doctrines (psychoanalysis of Jung, Rank, philosophical systems of Bergson and Spengler). Among Miller's literary criticism theories are the question of literary taboo, theory of stream of consciousness. Besides, Miller examines the issue of the artist's place and function in society.

Key words: Henry Miller; literary criticism; stream of consciousness; profane and sublime.

ІВАН ФРАНКО. ПАРИЗЬКИЙ КОЛОКВІУМ

Ярема Кравець

Львівський національний університет імені Івана Франка

“Франковий геній був надто великий для його народу. Того дня, коли Захід відкриє його, це буде ще один велетень, якого можна буде додати до невеликої кількості тих, хто панує у світовій літературі”.

Марія Шеррер

[16,55]

У статті мовиться про недостатньо відомий вітчизняним франкознавцям Паризький колоквіум “Іван Франко”, організований відділом загального та порівняльного літературознавства Сорбонни і філософським факультетом УВУ (Мюнхен). Зібравши низку авторитетних учених української діаспори Франції, США, Канади, а також провідних французьких науковців-славістів, колоквіум став справжнім форумом франкознавчих студій. Розповідається також про франкознавчий розділ дослідження Ольги Вітошинської з її монографії “Коротка історія української літератури”.

Ключові слова: Іван Франко; Паризький колоквіум; франкомовні публікації; компаративістика; антропологія; етнопсихологія.

Серед франкомовної Франкіани, що завершує наукові франкознавчі студії ХХ ст., особливо вартісними є монографічні видання останніх десятиліть, які, безперечно, можна вважати найцікавішими науковими сторінками вивчення життєвого і творчого шляху Каменяра французьким літературознавством – матеріали Паризького колоквіуму 1977 р., розділ “Іван Франко” із франкомовної “Короткої історії української літератури” авторства Ольги Вітошинської [16] та презентацію Франкової творчості в “Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle (вид. “Олени Теліги” К., 2004), яка з’явилася завдяки старанням НТШ у Європі.

Перше з них під назвою “Actes de la journée Ivan Franko” (Sorbonne, le 12 novembre 1977) побачило світ 1977 р. як спільне видання відділу загального та порівняльного літературознавства Сорбонни і філософського факультету УВУ (Мюнхен). Це було вже друге спільне видання авторитетних наукових установ: перше, присвячене Григорію Сковороді, з’явилося 1976 р. як наслідок проведеного 1973 р. наукового колоквіуму з нагоди 250-річчя від дня народження українського філософа [3]. Співпраця обох установ виявилася дуже продуктивною: 1983 р. друкуються їхні ж матеріали “Actes du Colloque Lessia Oukraïnka” (Sorbonne, les 23 et 24 avril 1982) [2], а через чотири роки монографічне видання “L’Ukraine et la France au XIXe siècle”, що обіймало матеріали колоквіуму, який відбувся у Сорбонні 21–22 березня 1986 р., під патронатом Інституту порівняльного літературознавства Університету La Sorbonne Nouvelle та УВУ в Мюнхені.

Паризьке видання матеріалів франкомовного симпозиуму стало логічним завершенням майже столітньої історії рецепції творчості Івана Франка франкомовними літераторами і

перекладачами [4]. Науковий форум згуртував еліту української наукової думки в діаспорі, окремих французьких літературознавців-славістів.

Для зрозуміння повної картини наукової значимості цього Франкового колоквіуму вистачає лишень згадати учених, які брали у ньому участь: історик, літературознавець Аркадій Жуковський з доповіддю “Історичне тло інтелектуальної діяльності Івана Франка” філософ Олександр Кульчицький з його обширним дослідженням “Філософсько-антропологічні виміри поеми Івана Франка “Мойсей””; філолог-літературознавець Володимир Янів, ректор УВУ, з доповіддю “Панські жарти” Івана Франка у світлі етнопсихології; літературознавці Борис Глинський (Канада) “Іван Франко і французька література”; та Леонід Рудницький (США) “Іван Франко німецька література” письменниця і літературознавець Ольга Вітошинська із двома доповідями “Драматургія Івана Франка” та “єврейський феномен у творчості Івана Франка”; історик Володимир Косик з доповіддю “Еволюція суспільно-політичних ідей Івана Франка” та літературознавець Аристід Вірста із повідомленням “Іван Франко і музика”. Патрунував симпозіум директор відділу загального та порівняльного літературознавства відомий літературознавець-славіст щирий приятель української культури, професор Мішель Кадо. Саме французький учений висловив тепле вітальне слово для учасників колоквіуму, в якому, зокрема, зазначив: *“Уже від низки років французька компаративістика (...) спробувала розширити культурні рамки своїх досліджень у багатьох напрямках – зокрема на схід Європи. Для компаративістики, гідної цієї назви, не може стояти питання про співпадіння кордонів держав із культурними ареалами. (...). Відразу ж абсурдність такої позиції стала б очевидною щодо української культури, яка внаслідок мінливої історичної долі також була позбавлена стійкого геополітичного становища”* [6, с. 5–6]. Стаття А. Жуковського, якою відкривався збірник, мала загально інформативний характер, однак була особливо корисною для франкомовного читача мало обізнаного з історією та культурою України, а надто Галичини. Доповідь А. Жуковського, голови європейського відділку НТШ із осередком у Сарселі, складалася із двох частин. У першій подавався загальний політико-економічний огляд життя в Галичині із короткою історичною довідкою часів занепаду Галицько-Волинського князівства, першого поділу Польщі, подій “Весни народів”, надання Галичині автономії, появи “народовського” руху, активізації культурного і просвітницького життя в Галичині, впливу М. Драгоманова на галицьке політичне життя і створення української радикальної, революційної, соціал-демократичної та соціал-християнської партій. У другій частині автор говорив про *“участь Франка у культурно-політичному житті, [яке ми цючно описали]”* [9, с. 17] – від участі Івана Франка в “Академічному гуртку”, його два арешти, співпрацю у часописах “Діло” та “Зоря”, наукові дослідження письменника, участь в українській радикальній партії, створення журналу “Життя та Слово”, і активну роботу в “Літературно-науковому вістнику”. А. Жуковський особливо наголошував на діяльності Івана Франка як історика української літератури та літературного критика, його лінгвістичних етнографічних та фольклористичних працях, а також інформував про філософсько-соціологічні, економічні та історичні погляди Каменяра, подаючи найголовніші праці із кожної із тих галузей. *“Ці праці, які належали до інших галузей, аніж література, показують багатогранність Франкових здібностей та багатство його енциклопедичної культури”* [9, с. 23]. Свою розповідь А. Жуковський довів до тих років, коли Іван Франко покидає активне політичне життя і обмежує сферу своїх занять літературою і науковими дослідженнями, які проводив у рамках наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Філософ Олександр Кульчицький виступив із обширним дослідженням “Філософсько-антропологічні виміри поеми Івана Франка “Мойсей”. Його наукова розвідка була найоб’ємнішою за викладом матеріалу із усіх поданих у збірнику досліджень. Автор запропонував поділ матеріалу на тематичні підрозділи, додавши до них окремим розділом

термінологічне пояснення. Дослідник виходив із тези про те, що спосіб філософсько-антропологічної інтерпретації деяких літературних творів видається нам доцільним і необхідним тому, що він є однаково корисний як для історії літератури, так і для самої філософської антропології. Із точки зору гносеології філософсько-антропологічний підхід до літературного твору, зазначає Ол. Кульчицький, є певною мірою спробою переведення поетичної мови конкретних сповіщень реальності у концептуальну мову абстрактних понять філософської антропології. Переваги такого інтерпретаційного перекладу стають чіткішими, зазначає Ол. Кульчицький, коли прийняти до уваги кантівську тезу про те, що “*чуттєві інтуїції*” без концепту залишаються сліпими, а концепти “*без чуттєвої інтуїції*” є порожніми.

Першим у цій антропологічній інтерпретації є розділ, де дослідник бере не “*людину абстрактну*”, а “*людину в ситуації*”, посилаючись на твердження філософа Ясперса про те, що “*вихідною точкою кожної філософії є наша ситуація*”. Даний вимір ставиться у статті у відповідності до становища Мойсея як духовного керівника і поводиря нації. Саме ця позиція, зазначає дослідник, пояснює виняткову інтенсивність досліджуваної “*суспільної комунікації*”, її винятковість, а також особливе персоніфіковане забарвлення її вартісності. Зовсім резонно, пише Ол. Кульчицький, Іван Франко може вважати себе таким “*батьком*” нації, який формує “*національну психологію*”, творить її духовне обличчя.

В одному із перших розділів поеми “Мойсей” бачимо концепцію Івана Франка, про історичну роль українського народу в європейському минулому і в майбутньому житті світу сформовану, як зазначає дослідник, на філософії культури Гердера та гегелівській метафізиці Універсального Розуму в історії націй. Ця поетично-символічна візія знаходить своє вираження у притчі про вибір царя дерев, яку ізраїльтянам розповідає Мойсей.

Наступний вимір, який знаходить філософське тлумачення у праці Ол. Кульчицького, є “*антропологічний вимір деперсоналізації в “масі” у соціологічному сенсі*”. Подібна деперсоналізація знаходить своє вираження в поемі в образі кочівної ізраїльської маси, яку автор статті досліджує, виходячи із соціологічного поняття маси, характеризуючи її через соціологічні аспекти. Тут Ол. Кульчицький виходить із характеристики маси Теодора Гайгера, одного із її найвідоміших теоретиків, – така необмежена кількість індивідів є “*аморфним агломератом, неорганізованою колективністю, яка з енергетичної точки зору виявляє зовнішню інертність, хоча й володіє певною латентною енергією*” [11, с. 41]; при певних обставинах вона може витворитися у дії героїчного “*натовпу*”.

У четвертому підрозділі праці трактувалася проблема “*антропологічного виміру зорієнтованого на homo educandis...*” (антропологічна важливість комунікації між тими, хто готується відійти з життя, і тими, хто лаштується увійти в нього). П’ятий розділ оглядав питання “*антропологічного виміру самоаналізу*”. Поняття самопізнання, зазначає Ол. Кульчицький, не означає лише, що це рефлексивне усвідомлення обмежується тільки своїм “я”. “*Самоусвідомлення обіймає особу в певній ситуації, а, отже, у її стосунках із вселенною, а особливо із суспільством*” [11, с. 46]. У розгляді цього питання дослідник ґрунтується на тезах антрополога Фаренбаха: “*Вислів “самоусвідомлення” не означає лише те, що це рефлексивне самоусвідомлення обмежується винятково ізольованим нашим “я”. Самоусвідомлення обіймає особу в певній даній ситуації, а, отже, у її відносинах із Вселенною і особливо із людською спільнотою*” [11, с. 48].

В історії Мойсея після його “*екзистійної невдачі*”, зазначає український дослідник, ми знаходимо головні аспекти антропологічного досвіду із запитаннями людини про себе саму і її пошуками людського покликання.

У передостанньому розділі праці, названому “*Поетичне вираження та антропологічне практикування вимірів людського самозапитання*” Ол. Кульчицький зазначав, що ця

форма самоаналізу розпочинається тоді, коли Мойсей опиняється на самоті, на вершині гори Небо і переходить у сферу його свідомості – “антропологічного самозапитування”: “Внутрішній діалог Мойсея поволи вирисовує низку запитань: “Можливо в цьому я завинив?” [11, с. 50].

Поява демона Азазеля, який прибирає голос матері Мойсея, спонукаючи його відмовитися від своїх намірів знайти Землю Обітовану, виявляє приховані “демонічні тенденції” в особистій підсвідомості – “чорну тінь” людської особистості. Слухаючи розмірковування Азазеля, зазначає дослідник, Мойсей опиняється у своєму самоаналізі перед альтернативою двох антропологічних вимірів – пізнання абсолютного детермінізму природи; пізнання значимості свободи у спонтанних діях Духу. Саме цій проблемі присвячений останній підрозділ праці Ол. Кульчицького.

Завершальні рядки цієї глибоко філософської статті Ол. Кульчицького присвячені “антропологічному виміру трансцендентного і вірі у трансцендентне поняття як ідею-силу”. Посилаючись на різноманітне тлумачення поняття “трансцендентність” (лише філософський словник дає сім його тлумачень), автор статті вживає цей термін у всій повноті його полівалентності: “Проблематика відносин людини із трансцендентністю, взятою в усій полівалентності її численних значень, її всюдисушністю складає основну канву та постійний “лейтмотив” поеми” [11, с. 57]. Антропологічний вимір трансцендентності чітко виявляє себе у стосунках Мойсея із “об’єктивним духом” [“космос вартостей” його нації], в понятті Землі Обітованої, у ставленні Мойсея до підлітка як *homo educandis*, у непохитній вірі Мойсея в ефективність вільних духовних дій у його зіткненні із демоном Азазелем, і врешті в *mysterium fascinosum* його останньої зустрічі із Богом – найвищою трансцендентністю.

Дослідження Ол. Кульчицького, базоване на філософських тезах відомих представників європейської філософської думки XIX–XX ст. В. Штерна, Філіпа Лерша, Юнга, Е. Спрангера, Е. Муньє, Ясперса, Теодора Гайгера, Гайдеггера, Г. Фаренбаха та ін., є глибшим проникливим прочитанням славетної поеми Івана Франка: зазначимо, окрім того, що це дослідження ілюструвалося французьким перекладом твору, здійсненим бельгійським перекладачем А. Свірком і виданим 1969 р. у Брюсселі.

Наукове повідомлення В. Яніва, тогочасного ректора УВУ, виявилось доволі оригінальним за своїм задумом. Виходячи із тих можливостей, які мав доповідач, враховуючи обмежений час, визначений для доповіді, про що він сам говорить при кінці виступу (“моє завдання полягало лише в тому, щоб показати багатство тих причинків, які могли б послужувати для етнопсихологічних студій як у напрямі порівняння та диференціації, так і стосовно загальних висновків” [13, с. 69], В. Янів вибрав для наукового дослідження найобширнішу поему Івана Франка “Панські жарти”. Учений відштовхується від тієї характеристики, яку дав творові письменник і громадський діяч Григорій Цеглинський: “Ми переконливо вважаємо, що в нашій літературі немає кращої поеми з часів Шевченка. Під скромною назвою “оповідання” криється епічна поема рідкісної краси і першорядної вартості” (цит. за [8, с. 60]).

В. Янів віддає належне тим сучасним дослідникам, які вже відзначали певний паралелізм між окремими творами Шевченка і Франка, зазначаючи, що глибоке дослідження поем “Гайдамаки” та “Панські жарти” могло б виявити й іншу подібність, “незважаючи на значні розбіжності, які протиставляють ці два твори” [8, с. 61]. Саме аналіз і порівняння двох поем привели В. Яніва до етнопсихологічних висновків. Звичайно, дослідник бачить певну обмеженість такого дослідження (різні епохи, невідповідальність стилів, різні джерела описування події, неоднаковий темперамент авторів та їхня вікова різниця тощо), хоча ці обидва твори об’єднані спільною *ідеалізацією*, яку вносять автори і яка є виявом основного елементу менталітету українських письменників. Задум цього дослідження у В. Яніва, філолога-літературознавця, виник ще двадцять років тому, коли з

нагоди столітнього ювілею Івана Франка він опублікував дослідження, в якому схарактеризував “Гайдамаки” як “*поему бунту і помсти*”, протиставляючи їй “Панські жарти”, як “*поему страждання, але водночас і покірливості (долі), поблажливості і прощення*” (цит. за [8, с. 62]). Якщо навіть таке протиставлення було очевидним, зазначає В. Янів, шевченківський бунт та покірливість і поблажливість Франка нерозривно пов’язані із ідеєю добра (шевченкова людина-бунтівник – шукач правди, сповнений почуттям справедливості, який повстає проти режиму зла, встановленого із грубим порушенням прав людини; франковий герой втілює шлях християнського самовдосконалення, несхибно вірить в остаточну перемогу добра без застосування сили і зла).

Стосовно такого твердження В. Янів подає роздуми історика та історіософа о. Атанасія Великого, який стверджував, що сила опору української нації столітнім насильствам різноманітних тоталітарних режимів “*полягає у духовній силі, моральних якостях, що є постійними чинниками добродійності та уникнення зла ...раз вчинене добро променіє, шириться. Воно здійснює свій осяйний вплив як на того, хто його чинить, так і на того, хто ним огорнений*” (цит. за [8, с. 65]). Тут маємо, зазначав В. Янів, далекий відгомін славної грецької калокагатії (kalokagathie), тієї першорядної добродійності, яка допомогла грецькому народові вчинити опір майже чотиристолітньому турецькому пануванню.

Детальний аналіз усіх “Жартів” і відповідей на них, зазначав дослідник, дозволяє глибше проникнути у ментальність персонажів і середовища. Окрім того, постає ще й питання релігійності, яка невіддільна від української психології (майже кожен “жарт” переноситься завдяки вірі в Бога). Отже, підкреслює В. Янів, взаємозв’язок між релігійністю та емоційністю посилюється ще й роллю природи – її краса зачаровує українців (“*досконала краса є для них доказом божественної всемогутності*”) (цит. за [8, с. 67]).

Український дослідник робить висновок, що те, що “панські жарти” виняткової зверхності показують справжню величину несправедливості характерної для того часу, але водночас підкреслюють важливість поведінки та реакції на них, що дозволяє краще зрозуміти українську душу – “*покірливість долі у найскладніших життєвих умовах не була б можливою без глибокої віри у божественну всемогутність, яка виявляється через ідеал краси, у макрокосмосі, втіленому в усій прекрасній і захоплюючій природі, у доброті мікрокосмосу – індивіда як божого прообразу*” [8, с. 68].

Стаття літературознавця Бориса Глинського (Канада) “Іван Франко і французька література”, була першою із двох досліджень, в яких трактувалася проблема зв’язків Івана Франка з іншими літературами, а саме французькою та німецькою, що займали особливе місце в літературознавчій і перекладацькій діяльності Каменяра. Стаття про зв’язки українського письменника із французькою літературою належала літературознавцеві, який за два роки перед проведенням колоквиуму захистить у Сорбонні докторську дисертацію “Іван Франко та Еміль Золя”*. Борис Глинський зосереджував увагу на пізнанні Іваном Франком літературної та критичної спадщини Е. Золя, зокрема його натуралістичної теорії, що, як зазначав автор статті, позначилося на першому великому романі українського письменника. “*Voia constrictor*”, а далі “Борислав сміється”, де “*маємо вплив середовища на головних персонажів*” [7, с. 72]. Окрім натуралістичної манери на кшталт Е. Золя, писав учений, ми знаходимо в Івана Франка деякі теми співзвучні темам творів Е. Золя (другий варіант “Ріпника”, інтрига якого схожа на інтригу роману “Тереза Ракен”; драма “Будка № 27”, в якій відчувається вплив “Тварини людської” французького письменника).

Борис Глинський торкався також полеміки Івана Франка щодо вартісності роману Г. Флобера “Пані Боварі”; вважаючи історію Емми Боварі поодиноким фактом, україн-

* Вже згодом, 1982 р., Борис Глинський надрукував у Парижі свою докторську дисертацію “Ivan Franko et Emile Zola”.

ський письменник радше приймав сторону “Жерміні Ласерте” братів Гонкурів, яка більше сподобалася йому “*аристократичним виконанням і теплою почуттів*”. Певне місце у статті надається і проблемі трактування українським письменником поезії “декадансу”, музичності Рембо, герметизму Малларме, індивідуалізму Верлена тощо. Загалом, зазначає критик, Іван Франко ставить питання універсальності твору мистецтва і в такому випадку відмовляється приймати поезію, яку може оцінити і зрозуміти лише вузьке коло читачів. У своєму дослідженні Борис Глинський торкався також і питання про те, як Іван Франко трактував творчість Мопассана (“*він умів поміщати жахливі драми в мініатюрах*”), Доде (“*емоції, поезія, гарний настрій у відображенні реальності*”), В. Гюго (“*не лише літературна особистість, але особливо моральний поведир і глашатай французької поезії*”); а також перекладацької діяльності Каменяра – “*заслуга Франка не лише в тому, що він перекладав, але і в тому, що він ініціював переклади, це робив з 1877 р. Він заснував серію “Дрібна бібліотека”, в рамках якої мав намір видавати певні твори таких письменників як Золя, Доде і Флобер, та, на жаль, позбавлений кредиту, він був змушений відмовитися од свого проекту і обмежитися лише друкуваннями фрагментів*” [7, с. 81].

У дослідженні “Іван Франко і німецька література” Леонід Рудницький (США) окреслював три проблеми: Іван Франко як перекладач німецької літератури; його інтерпретації творів німецької літератури; німецькі впливи на літературну творчість Івана Франка.

Серед тієї обширної гіпотетичної антології, яку складають переклади Івана Франка зі світової літератури, найкраще представлена, як говорив відомий літературознавець, література німецька. Український письменник уклав антологію німецької літератури від старовірхньонімецької літератури до двадцятого століття. Л. Рудницький звертає увагу на той факт, що Іван Франко з особливим інтересом ставився до німецької літератури XVIII ст. І саме Франкові переклади “Фауста I”, третього акту (епізод Елени і Фауста), і “Фауст II” є значним внеском для пропаганди в Україні творчості цього німецького поета. Як зазначав автор статті, ці переклади “Фауста” характеризують подвійний *modus operandi* Івана Франка-перекладача. Перекладаючи “Фауст I”, Іван Франко прагнув зберегти метричну структуру німецького оригіналу і якнайправдивіше передати суть оригіналу. Однак, найважливішим було те, що Іван Франко намагався зробити доступною своїм співвітчизникам творчість Гете, а звідси – переклад абстрактних сентенцій Гете конкретними висловами і спроба українізації німецьких елементів “Фауста”.

Зовсім протилежне враження, пише Л. Рудницький, справляє переклад “Фауста”, здійснений Іваном Франком двадцять років опісля; природна і дуже поетична мова, образність перекладу не суперечать образності оригіналу. “...тепер перекладач намагається від-творити естетичну красу оригіналу, не роблячи ніяких уступок для того, щоб наблизити твір до читача” [12, с. 87].

Виходячи із порівняння перекладів “Фауст I” і “Фауст II”, автор статті формує два фундаментальні постулати визначальні для усіх перекладів Івана Франка з німецької літератури: принцип соціодидактичний і принцип естетичний; “*більше, ніж хтось інший з його сучасників, зазначає Л. Рудницький, Іван Франко був свідомий культурної відсталості своїх співвітчизників. Ось чому він намагався з допомогою своїх перекладів підвищити їхній інтелектуальний рівень, розширити їхні культурні горизонти, дати політичну освіту. Ідучи за цим соціодидактичним принципом, Франко часто жертвував естетичною красою твору задля того, щоб його ідея стала доступнішою широкому загалові*” [12, с. 87]. З другого боку, пише критик, зрілий Іван Франко, позбувшись своїх соціалістичних буремних стремлінь, віддавав належне естетичному принципові, за яким найбільше важить краса; це бачимо на перекладах “Фауст II”, “Притчі про три перстені”, філософської поеми Ф. Шиллера “Прогулянка (“Der Spaziergang”).

Цікавими у доповіді Л. Рудницького, яка знайомила франкомовну аудиторію з однією із сторінок української культури, були ремінісценції про критичну діяльність Івана Франка, пов'язану з німецькою літературою, особливо внеску Лессінга, Гердера, Шиллера і Гете у творення національної літератури в Німеччині як реакції проти панування над німецьким красним письменством французької поетики. Добре вписувалися у розповідь і Франкові судження про Фауста як *“вираження революції у сфері людської думки – філософії і мистецтві”*.

Торкаючися зв'язків Івана Франка із німецькою літературою, доповідач зазначав, що німецькі прозаїки і поети, яких вивчав і перекладав Каменяр, залишили тривкий слід у його творчості. Найсуттєвішими були ті впливи, які втілювалися в ідеях і мотивах творів Івана Франка, стилістичних та структурних особливостях цих творів. Скажімо, сам Іван Франко зізнавався, що в його романі *“Петрії і Довбушуки”* (1875) маємо сильний вплив Е.-Т.-А.-Гофмана, зокрема його *“Життєвої філософії кота Мурра...”* та *“Еліксирів диявола”*. Фаустівський настрій відчувається у поетичній добірці *“Зів'яле листя”*, особливо у її третьому циклі, а образи трагедії *“Фауст”* помітні і в обширній поемі *“Похорон”* та шедеврї українського поета *“Мойсей”*. На українського письменника справили дієвий вплив і деякі погляди Г. Келлера, романтичні ідеї Г. Гайне (*“Книга пісень”*), а особливо іронія та сарказм німецького поета. *“Він вважав, – пише Л. Рудницький, – що відважний характер Гайне благотворно вплине на його українських співвітчизників; ось чому він перекладав його твори, серед яких і “Німеччина. Зимова казка” (1844), асимілюючи у своїй власній літературній творчості (свідомо чи несвідомо), Гайнівські мотиви”* [12, с. 93]. Літературознавець додавав, що така політична сатира Франка 1880 р. як *“Звір'ячий парламент”*, *“Уривок політичної байки”*, *“Воронізація”* та *“Меморандум будяків”* були написані під безпосереднім впливом натхненної думки Г. Гайне. Особливо багато гайнівських мотивів автор доповіді бачить у найважливішому творі Івана Франка того часу його поемі *“Ботокуди”* (1880). Те саме стосується і двох версій (прозової та віршової) твору *“Рубах”*. *“Дотепер українці бачили в Гайне лише меланхолійного романтика, зазначає Л. Рудницький, але для Івана Франка Гайне став джерелом сатиричного натхнення і з того часу українські критики та письменники об'єктивніше стали оцінювати його творчість”*. [12, с. 93]. Останні рядки дослідження Л. Рудницького були присвячені зацікавленню Каменяра літературознавчими теоріями німецьких учених, особливо натуралістичною теорією, яка своїми різноманітними аспектами відобразилася у творі Івана Франка *“Панські жарти”* (1887).

Письменниця і літературознавець Ольга Вітошинська (1900–1996), знана в українській літературі під псевдонімом Софія Наумович, взяла участь у колоквіумі двома виступами – про драматургію Івана Франка та феномен єврейства у творчості письменника. Наукова доповідь про драматургію Івана Франка – це глибоконаукове дослідження, в якому авторка не лише торкнулася головних питань, пов'язаних із драматургічною діяльністю Каменяра, але трактувала і низку проблем порівняльного характеру, а саме: велика відповідність театрознавчих поглядів Івана Франка та Віктора Гюго; схожість образів Ірени із драми Ібсена *“Як ми мертві воскреснемо”* та Анни з *“Украденого щастя”*, тема корупції сільських вчителів, яка постає в комедії *“Шкільний учитель”* Івана Франка та французького письменника М. Паньоля в комедії *“Топаз”*, де розповідається про викладача міського ліцею. Авторка рівно ж розглядала історичні драми письменника – *“Три князі на один трон”* (1874) та *“Сон князя Святослава”* (1895), які знову ж таки показують суперечливість природи Івана Франка, який, як зазначав в одній із своїх франкознавчих статей Леонід Рудницький, писав 1876 р., що *“драматург повинен використовувати лише сучасні сюжети”* [14, с. 99]. Відхід од такої тези, зазначала Ольга Вітошинська, можна пояснити розчаруванням Івана Франка в соціалістичному марксизмі. Значне місце авторка приділила драмі *“Украдене щастя”*, показуючи той

поняттєвий ряд, який бачимо біля джерел створення драми: пісня про жіночу недолю, записана подругою поета в одному із прикарпатських сіл; стаття Івана Франка “Поневолення жінки в українських піснях”; відома драма, яка посьогодні залишається в репертуарі українських театрів. Науковець говорила про настроєву подібність цієї драми Івана Франка із степовими романами Бориса Грінченка, в яких маємо наскрізне звучання теми землі, тієї всевладної сили, що визначає вчинки протагоністів твору. Цікавим було і ще одне зауваження літературознавця щодо тематичної і настроєвої близькості між Іваном Франком та Федеріко Гарсія Лоркою: “...український драматург на декілька десятків років випереджує похмурі драми іспанця Гарсія Лорки як скажімо “Криваве весілля”, в якому важка і сповнена забобонів атмосфера дуже добре нагадує гнітючу атмосферу драми Івана Франка, яку можна відчутти вже з самого першого акту через розповідь Анни про її страшний сон” [14, с. 101].

І ще одна цікава паралель, про яку розповідала авторка статті, згадуючи про враження від постановки драми “Украдене щастя” на сцені великого театру в Торонто під час одного із канадських фестивалів 1973 р. коли драма Івана Франка була відзначена особливою премією. Ольга Вітошинська розповідала про дуже вдалу гру акторів, а також доречне використання акторами “предметів” (миска у тремтячих руках Анни; солома для несподіваного гостя), які стають символами української гостинності і символами “сімейного трикутника”. Таке використання предметів, кожен з яких виконує свою роль, наблизило цю постановку до сценічних засобів символістської драми, провісником якої був Іван Франко.

Вартими є і зауваги Ольги Вітошинської щодо впливів на творчість Івана Франка античної літератури, Шекспіра та давньої української літератури. Авторка статті пише: “Тут є усе: Предислава, така собі Кассандра, яка передбачає зраду, однак ніхто не хоче її слухати; злочинна пара Макбетів, особливо “леді Макбет” – Опава і Гостромисл – яка не лише зрадила свого короля, але горить бажанням його вбити; і врешті сон, який попереджує і рятує великого князя Святослава. На відміну від князя Ігоря із “Слова про Ігорів похід”, Святослав слухняно виконує поради, які прозвучали у сні” [14, с. 105].

Поєднання реального і позареального свідчить у цій драмі (як зазначає професор Олександр Кульчицький) про “індуські впливи на Івана Франка, а також про його схильність до майбутнього сюрреалізму” [14, с. 105].

У другій статті – “Єврейський феномен у творчості Івана Франка” – авторка зазначала, що український письменник у своїй творчості подав широкий образ життя Галичини кінця XIX – поч. XX ст., де стикалися життєві інтереси трьох народів австрійської імперії – українського, польського і єврейського. На фоні бориславських нафтових копалень “Франко зумів змалювати часто трагічні історії життя його мешканців, які дуже різнилися одні від одних, але були схожі людськими почуттями, подібними пристрастями, що керували їхніми діями” [15, с. 132]. Якщо у своїх ранніх творах Іван Франко доволі ідеалістично змальовує життя єврейських громад (поема “Сурка”, окремі сцени “Перехресних стежок”, обширна епопея у віршах “По людськи”, що пояснювалося соціалістичними поглядами молодого письменника, то пізніше письменник намагається глибше пізнати причини соціального та національного зла у житті трьох галицьких народів (цикл оповідань “Місія”, “Чума” і “Тріумф”); перший великий роман “Петрії і Довбушуки” та романи “Воа constrictor” і “Борислав сміється”). Іван Франко з усією об’єктивністю підкреслював переваги євреїв щодо їхньої ерудованості та розсудливості, ніколи не забуваючи розповісти про важкі дебюти усіх майбутніх великих власників: Однак, як зазначає Ольга Вітошинська, вище єврейства у творчості Івана Франка було б неповним, якщо обмежитися лише відносинами між освіченими євреями та неписьменними українськими селянами. “Роман “Перехресні стежки дає нам нагоду дослідити боротьбу української інтелігенції проти зловживань польської адміністрації з одного боку,

а з другого боку проти єврейського ошуканства” [15, с. 137]. Ольга Вітошинська торкалася також факту зустрічі Івана Франка із відомим сіоністським діячем, автором праці “Єврейська держава”, Теодором Герцлем 1893 р. у Відні, яка, на її думку, “спонукала українського письменника до написання поеми “Мойсей” [15, с. 139].

Свою статтю знаний у французьких наукових колах український літературознавець закінчувала такими висновками: 1) Іван Франко дуже добре знав єврейську історію, літературу та релігію; 2) навіть, якщо письменник і показував у своїй творчості негативні сторони єврейської душі, він умів, тим не менше, підкреслювати і найбільш людяні їхні вчинки та почуття; 3) в національному плані він розглядав євреїв природними союзниками українців у боротьбі проти спільного ворога.

Доповіддю “Еволюція суспільно-політичних ідей Івана Франка” історик Володимир Косик намагався коротко окреслити різні етапи інтелектуального сходження Івана Франка. Відомий історик, професор УВУ та паризької Сорбонни Володимир Косик прослідковує таке сходження від зацікавлення юного Франка фольклором, творчим життям народу, що дуже швидко змінилося у нього з ознайомленням із соціалістичними ідеями, зокрема поглядами Мих. Драгоманова. Між 1877–1881 рр., зазначає автор статті, “Іван Франко зазнає безперечного впливу праць Маркса та Енгельса, будучи переконаним у першорядній ролі економіки в житті народу і приймаючи первинність боротьби суспільної над боротьбою за національні права” [10, с. 111]. Однак, вже з 1880 р. Іван Франко поступово відходить від марксизму, відчуваючи, крім того, розчарування від співпраці із польськими та єврейськими соціалістами. Продовжуючи однак працювати із польськими соціалістами в надії дістати їхню підтримку в захисті своїх національних прагнень, Іван Франко згодом напише таке: “Треба було десятки років..., щоб руські ідеалісти зрозуміли, що для руської справи нічого було чекати допомоги з того боку і що лише висіваючи на власному полі можна дістати свій власний хліб” (цит. за [10, с. 113]). Як зазначає В. Косик, з 1886 р. в одній із своїх статей про історію робітничого руху в Австрії, Іван Франко вперше висловив критичні думки щодо марксизму, назвавши доктрину Маркса та Енгельса сповненою “ідей деспотизму і пригнічення не лише тіла, але й душі та людської думки” (цит. за [10, с. 114]). Іван Франко відкидає, зокрема, марксистське бачення держави, вважаючи, що така держава стане “тягарем для людини, у ній зникнуть воля і незалежна думка індивіда і т. ін.”, і все більше і більше переходить до розуміння того, що ідеали відіграють головну роль особливо в суспільно-політичному житті. І тут найвищим ідеалом є ідеал життя і розвитку нації. Цей ідеал, говорив Іван Франко, є “синтезом зусиль усіх ідеалів” (цит. за [10, с. 118]). На думку Івана Франка, зазначає В. Косик, інтернаціональна ідея у вигляді такого соціалізму дасть добрі результати лише тоді, як вона враховуватиме національні особливості, його зерно буде здорове лише в тому випадку, якщо його засіяти у національний ґрунт – лише в такому випадку інтернаціональна ідея перестане бути “сірою теорією”, перетворившись на “процвітаючу реальність” (цит. за: 10, 118).

Своє повідомлення історик В. Косик закінчував цікавими роздумами Каменяра стосовно перспективи національно-визвольної боротьби українського народу: “Як би там не було, перш ніж бути соціал-демократами, українці повинні насамперед бути українцями” (цит. за [10, с. 120]). Якщо йдеться про таку важливу справу як національне відродження і консолідація нації, виправданою, на думку Івана Франка, є “певна доза національної винаятковості. (...) Особливо, якщо цю націю розшиарпують на кордонах чужо-земні держави, якщо вона пригнічена, скривджена, зведена до злиднів, нещастя, становища народу-служника” (цит. за [10, с. 120]).

Із коротким повідомленням “Іван Франко і музика” в роботі колоквиуму взяв участь музикознавець та літературознавець Аристід Вірста. Публікація його виступу ілюструвалася титульними сторінками видань “Народні пісні в записах Івана Франка” (Львів, 1966)

та клавіру опери Бориса Лятошинського “Золотий обруч“ за повістю Івана Франка “Захар Беркут“ (К., 1973). У цьому багатому на інформацію матеріалі автор зазначав, що “перші музичні враження Івана Франка тісно пов’язані з його дитинством. Майбутній поет і письменник, син сільського коваля, виростав в атмосфері народної пісні, яку він чув повсюдно: на полі, в рідній хаті, на вулиці, під час роботи та відпочинку” [13, с. 121]. Аристід Вірста говорив про особливо тісні контакти поета із такими композиторами як Остап Нижанківський, Ісидор Воробкевич, Денис Січинський, Філарет Колесса, Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. Особливо продуктивною була дружба Івана Франка з Миколою Лисенком, завдяки якій видатний композитор записав двадцять західноукраїнських пісень, а з нагоди франкових ювілеїв 1898 і 1913 років скомпонував декілька романсів на поетові тексти. Та й сам Іван Франко упродовж свого життя записав тексти понад 400 пісень і близько 1300 коломийок, підтримував композиторів О. Роздольського, С. Людкевича, О. Нижанківського у їхніх творчих задумах і видавничих планах. “Наш письменник, – розповідав А. Вірста, – зумів також зрозуміти і визначити значення та роль Миколи Лисенка для української класичної музики. [6, с. 24].

Цікавим стосовно нашого дослідження франкомовної Франкіани останніх десятиріч ХХ ст. є розділ “Іван Франко” із монографії Ольги Вітошинської “Petite histoire de la littérature ukrainienne” (P.I.U.F. – Paris, 1996). У своєму огляді української літератури від ХІ ст. до межі ХІХ–ХХ ст. авторка праці окреслює творчість “трьох найвидатніших письменників” – Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки.

Розділ про Івана Франка літературознавець побудувала за обраною схемою: біографія письменника з акцентом на його науковій та політичній діяльності; огляд поетичної і прозової творчості, драматургії; коротка характеристика історичних досліджень письменника. Ольга Вітошинська інформувала франкомовного читача про наукові плани Івана Франка (докторат з філософії у Відні, спроба розпочати викладацьку кар’єру у Львівському університеті), його намагання активно зайнятися парламентською діяльністю, участь у політичному русі в Галичині у 90-х рр. ХІХ ст., зокрема у створенні української радикальної та української націонал-демократичної партії, а далі, – 1904 р., відхід од політичного життя і особливо активна наукова робота. Для ілюстрації своїх думок Ольга Вітошинська використала окремі праці сучасних французьких літературознавців та істориків, у яких так чи інакше звучала франківська проблема (професора історії української літератури ІNALCO Марії Шеррер, французьких істориків Роже Порталія, Алена Дероша). Цікавою тут є думка професора Марії Шеррер, яку вона висловила в одній із своїх лекцій про українську літературу і яку ми поставили епіграфом до цієї статті.

Авторка монографії дала високу оцінку історичним працям Івана Франка, особливо його студії “Молода Україна”, яку вважала “важливим документом, в якому згадано двадцять п’ять років минулого століття в культурному житті українців” [16, с. 57]. Ольга Вітошинська наголосила на багатогранній діяльності Івана Франка: “Окрім наукової діяльності в різних галузях, він активізував історію, етнологію, етнографію, науково-літературну критику, здійснював редакцію різних історичних і сучасних творів” [16, с. 57].

На завершення свого невеликого дослідження про Івана Франка науковець подала розлогу цитату критика Еммануїла Райса (1909-1982) знаного своєю передмовою 1967 р. до видання “La nouvelle vague littéraire en Ukraine” (éd. P.I.U.F., Paris); французький критик, буковинець за походженням, уродженець Хотина [1], особливо тепло, з великою симпатією і пієтетом ставився до Івана Франка та його творчості: “У Галичині з’явився **Іван Франко** – ще один (після Шевченка – Я. К.) геніальний чоловік, наймогутніший і найуніверсальніший, якого дотепер дав український народ. То був чоловік енциклопедичної культури, спеціаліст численних, таких не подібних між собою галузей, як лінгвістика, археологія або соціологія, людина невичерпної працездатності майже у всіх

гуманітарних науках. Поет, романіст, полеміст, історик, етнограф, філософ, учений, а також мистець, він набагато випереджував свій час майже у всіх галузях, яких торкався. Ця дивовижна людина писала широкопанорамні твори, надзвичайно новаторські, водночас дуже сучасні і неймовірно особистісні, писала так багато, що нині ще не годні з'ясувати величезну кількість його рукописних творів, а також праць, видрукуваних у світовій літературно-науковій періодиці. В багатьох галузях він був першовідкривачем. (...)» [15, с. 56].

Цікаво дізнатися, що Е. Райс активно друкувався в українських літературних часописах, зокрема “Сучасність”, був автором статей про Мих. Драй-Хмару, Вол. Свідзинського, захистив у Сорбонні докторську дисертацію із творчості Максима Рильського.

Розділ про Івана Франка своєї праці Ольга Вітошинська ілюструвала декількома фрагментами поетичних творів Каменяря (“Каменярі”, “Супокій”, “Притча про красу”) із перекладної добірки віршів Івана Франка вже згаданого нами А. Свірка, що з'явилися друком 1970 р., а також супровідним коментуванням деяких моментів із життя поета, що могли б виявитися незрозумілими франкомовному читачеві.

Окремі ж моменти, пов'язані із творчістю Івана Франка, на які звернула увагу авторка розділу, зокрема, “численні спільні точки із іншими письменниками і поетами”, чи, скажімо, подібність між Франковою комедією “Учитель” і комедією французького драматурга Марселя Паньоля “Топаз”, про яку авторка говорила у своїй доповіді на Франковому колоквіумі, підказували науковцям-літературознавцям особливу перспективність вивчення спадщини Івана Франка у франкомовному контексті.

Така перспективність стає особливо актуальною і можливою у зв'язку із святкуванням 150-річного ювілею Каменяря, яке, безперечно, пожвавить зацікавлення його творчістю у франкомовному світі, приверне увагу широкої закордонної аудиторії до оригінальної і самобутньої творчості видатного українського письменника, який повинен посісти гідне місце серед найвидатніших майстрів художнього слова і світочів філософської та економічної думки.

1. І. К. Еммануїл Райс // Енциклопедія Українознавства, т. 7. Перевидання в Україні НТШ, Львів, 1998.
2. Кравець Ярема. Колоквіум у Сорбонні (до 120-річчя від дня народження Лесі Українки) // газ. “Просвіта”, вип. 6 (26), лютий 1991 р., С. 6.
3. Кравець Ярема. Григорій Сковорода. Паризький колоквіум 1973 // Спадщина Григорія Сковороди і сучасність. Матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди. 21–22 грудня 1994 р. Львів: Світ, 1996.
4. Кравець Ярема. Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. ЛНУ ім. Івана Франка, у друці.
5. Appendices // Actes de la Journée Ivan Franko. (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich, 1977.
6. Cadot Michel. Préface // Actes de la Journée Ivan Franko. (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich, 1977.
7. Hlynskyi Borys. Ivan Franko et la littérature française // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich, 1977.
8. Janiv Wolodymyr. “Les facettes scigneuriales” (Panski zarty) d'Ivan Franko à la lumière de l'ethnopsychologie // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich.
9. Joukovsky Arkady. L'arrière-plan historique de l'activité intellectuelle d'Ivan Franko // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich.
10. Kosyk Volodymyr. Evolution des idées sociales et politiques d'Ivan Franko // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich.
11. Koulchyt'skyi Olexander. Les dimensions philosophico-antropologiques du poème “Moïse” d'Ivan Franko // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich.
12. Roudnytskyi Léonide. Ivan Franko et la littérature allemande // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich, 1977.
13. Wirsta Aristide. Ivan Franko et la Musique // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-

Munich, 1977. 14. Witochynska Olha . La Dramaturgie d' Ivan Franko // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich, 1977. 15. Witochynska Olha. Le phénomène juif dans l'œuvre d'Ivan Franko // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). Paris-Munich, 1977. 16. Olha Witochynska. Les trois grands. Ivan Franko. Notes // Witochynska Olha. Petite histoire de la littérature ukrainienne / Préface de Michel Cadot. – Paris: P. I. U. F. 1977.

IVAN FRANKO: A WORKSHOP OF 1977 HELD IN PARIS

Yarema Kravets

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The paper is concerned with a lesser known workshop on Ivan Franko held in Paris in 1977 which was to become a milestone in Franko studies in the last third of the 20th c. It encompassed both Ukrainian scholars living in the west and French Slavists who came up with interesting contributions into the versatile issues of Franko's legacy. Due attention is also given to the respective chapter in Witochynska's book on the history of Ukrainian literature.

Key words: Ivan Franko; contributions in French; comparative studies; anthropology; ethnic psychology.

РЕАЛЬНИЙ ЧИТАЧ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСАХ ЕСТЕТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Роман Яремко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Інтенсивне зацікавлення роллю та значенням реципієнта в процесах естетичної комунікації почало виявлятися на Заході в кінці 60-х на початку 70-х рр. ХХ ст. Саме тоді розгорілася гостра дискусія навколо обговорення проблеми комунікативної взаємодії між письменником та читачем. Виникненню цієї дискусії передував попередній розвиток теорії автора та наратології, який вказав на діалогічну природу художнього тексту. На основі проведених філологічних досліджень у літературознавстві сформувався погляд, згідно з яким емпіричний автор є носієм свідомості, що знаходить своє відображення в тканині літературного твору шляхом перевтілення митця на наратора (розповідача або оповідача), висловлювання якого адресовані до суб'єкта художнього сприймання (читача). Сам текст розглядається як схематичне утворення, яке знаходиться поміж двома свідомостями – авторською та читацькою.

З приводу значимості читацької ролі в процесах естетичної комунікації неодноразово висловлювався класик швейцарської літератури Макс Фріш (1911–1991). Його бачення проблеми читача, як активного учасника літературної взаємодії, знайшло своє часткове відображення у “Щоденнику 1946-1949” (“Tagebuch 1946–1949”, 1950), промовах “Громадськість як партнер” (“Öffentlichkeit als Partner”, 1958), “Автор та театр” (“Autor und das Theater”, 1964), а також у наступних есе “Про обходження з ідеєю” (“Vom Umgang mit dem Einfall”, 1956) та “Я пишу для читачів” (“Ich schreibe für Leser”, 1964).

В особі реального читача Макс Фріш вбачав не тільки споживача художньої літератури, але й необхідного співучасника літературного процесу, який зголошується до співпраці незалежно від авторських бажань. На його думку, емпіричний автор вдається до літературної діяльності під впливом особистої потреби у спілкуванні, а отже публіка, звільнитися від якої майже неможливо, існує “явно для його втіхи” [12, т. 5, с. 338; 350]. Аналізуючи характерні відмінності між автором та читачем, швейцарський письменник відзначав категорію останнього наявністю добре розвиненої інтуїції, за допомогою якої реципієнт інтуїтивно відчуває те, що хотів, але з певних причин не зміг висловити у творі письменник [12, т. 3, с. 356].

Утім, цілком безпідставним було б твердження, що саме Макс Фріш першим висунув тезу про важливість партнерських взаємин між творцем художнього твору та читацькою аудиторією. Безпосереднім зачинателем досліджень процесів художнього сприймання у галузі літературознавчого аналізу вважається польський літературознавець Роман Інгарден. Створена під впливом феноменології Едмунда Гуссерля наукова монографія Р. Інгардена “Про пізнання художнього твору” (“O poznawaniu dzieła literackiego”, 1937) стала першим кроком до формування естетики рецепції – сучасної наукової дисципліни, яка досліджує умови, види та способи сприймання художніх творів їх адресатами, розглядаючи текстове значення як взаємодію між текстом і читачем [18, с. 107; 5, с. 617]. Дана праця вмщувала розмірковування про схематичність структури художнього твору та багатозначність текстового матеріалу, про наявність у ньому “невизначених місць”³³ та можливість їх адекватної конкретизації читачем.

³³ Невизначене місце (нім. Unbestimmtheitsstelle) – термін уперше вжив Р.Інгарден для позначення загальності текстових значень. Невизначені місця утворюються у тексті внаслідок вибіркового

Р. Ингарден обстоював погляд, що художній світ літературного твору є мовною проекцією реально існуючих у суспільстві предметів та явищ. Оскільки, відтворюючи можливості мови далеко небезмежні, то майже неможливо за допомогою певної кількості слів або речень викласти в однозначний і вичерпний спосіб “безкінечну різноманітність визначень” стосовно якостей та рис зображених у творі предметів та дійових осіб [13, с. 55]. Відповідно до цього, кожен текст містить цілий ряд чітко недоокреслених автором, а відтак вповні “невизначених місць”, денотативна недовершеність яких знаходить своє конотативне доповнення в процесі читання внаслідок активізації творчої фантазії реципієнта.

У подальшому аналізі вчений звертає увагу на те, що присутність щонайменшої невизначеності у тексті породжує виникнення цілої низки асоціацій, здогадок та припущень і суттєво стимулює уяву читача, який змушений читати “між рядками”, заповнюючи деякі з текстуальних лакун способами “надвиразного розуміння” та “спонтанної” конкретизації [13, с. 58]. Силою своєї індивідуальної уяви він дофантазує на власний смак і розсуд ті моменти, яких бракує у творі, або на які лише натякається автором, чим заповнює існуючі ніші недоомовленого й створює цілком нові значення, пов’язуючи їх між собою у форму додаткової історії [13, с. 384].

Сформульований Р. Ингарденом комплекс питань знайшов своє переосмислення в роботах його послідовників і мав великий вплив на подальший розвиток літературознавчих теорій читача. За доволі короткий період часу лише у німецькомовному літературознавстві з’явилася значна кількість наукових розвідок та публікацій, які свідчили про дуалістичне опрацювання висунутих ідей: частина науковців продовжила займатися дослідженням фігури реального читача, а інша половина зосередила свою увагу на вивченні “фіктивних реципієнтів”³⁴.

Наприклад, прибічник використання феноменологічного методу дослідження процесів естетичного спілкування Фолькер Ролоф, розглядав літературну комунікацію як виняткову форму мовної взаємодії, яка відбувається на основі “медіуму тексту між автором та читачем” і передбачає не тільки соціально-історичну позицію, але й також індивідуально-психологічний комплекс останнього, до якого належать його фантазії, Бажання, страхи, мрії, зацікавлення та ілюзії [20, с. 274]. Виходячи з необхідності в діалогічному співвідношенні між твором та публікою, засновник Констанської школи рецептивної естетики Ганс Роберт Яусс трактував читача не як пасивну інстанцію, а як активного субєкта, що здатен впливати на історичне довголіття художніх творів [15, с. 169]. У свою чергу, представники німецького структуралізму – Розмарі та Ганс Целери, наголошували, що структуру художнього твору та її функціонування неможливо вивчати без урахування фігури “імпліцитного читача”³⁵, вбачаючи у виконанні текстових вказівок і рекомендацій шлях до здійснення адекватної рецепції художнього твору [28, с. 102]. Опонентом, саме до такого підходу, виступив відомий дослідник наративної структури тексту Франц Штанцель. Він заперечував будь-які впливи імпліцитного читача на реального реципієнта та відстоював свободу “незаяканого” і навіть “емансипованого” адресата естетичного послання [23, с. 242].

зображення окремих подій та речей та вимагають додаткової коняретизації в процесі читання. Те саме явище позначають також поняття недоокресленого місця, текстуальної лакуни та фігури замовчування [3, с. 664; 5, с. 609].

³⁴ До фіктивних реципієнтів зараховують категорії: ідеального читача (нім. *idealer Leser*), інтенційного читача (нім. *intendierter Leser*) та імпліцитного читача (нім. *impliziter Leser*) [14, с. 56–60].

³⁵ Імпліцитний читач (нім. *impliziter Leser*) – термін, запропонований представником Констанської школи рецептивної естетики В. Ізером, для узагальненого позначення всієї сукупності наявних у тексті ролей, вказівок та настанов, які звернені до реального читача з метою здійснення відповідного впливу на сприймання та інтерпретацію змісту естетичного послання [14, с. 60–61].

Приблизно, у цей самий час, а точніше – наприкінці 50-х та в 60-х роках, дослідженням суб'єкта художнього сприймання почали оновлено займатися в Україні. Такі літературознавці, як-от: Р. Гром'як, О. Апанович, В. Брюховецький, М. Яценко, В. Смілянська, О. Семашко, М. Ігнатенко, Г. Клочек, Г. Сивокінь вивчали явище антиципації, процеси рецепції літературного твору й способи формування читача як адресата та співрозмовника художньої літератури, акцентуючи головну увагу на історичних, теоретичних та соціологічних аспектах аналітичних проблем. Примітною є також та особливість, що у своїх працях нова генерація українських вчених орієнтувалася на результати наукових досліджень, які проводилися в Україні ще у 20–30-х рр. ХХ ст.

Справді, вже у першій половині ХХ ст. акад. Олександр Білецький запровадив в українському літературознавстві використання історичного та теоретичного підходу до вивчення ролі читача як учасника естетичної комунікації. У своїй статті “Про одне з чергових завдань історико-літературної науки (Вивчення історії читача)”, яка з'явилася 1922 року в другому номері журналу “Наука на Україні”, акад. Білецький говорить про потребу та вміння виділяти в структурі читацтва минулих епох численні взаємопов'язані складові, а також вважає, що “вивчення читача [реального – Р. Я.] починається з вивчення читача уявного”³⁶. Характеризуючи такого реципієнта, акад. Білецький наводить кілька варіантів його прояву: “В одних випадках, – пише вчений, – він [уявний читач – Р. Я.] покривається тим, що існував реально; це буває рідко, в інших цей читач “таємний і дальній друг” (...); у третіх, нарешті, це низький невіглас і дурень, представник того натовпу, від якого поет усамітнюється, щоб бесідувати з самим собою, з нащадками, з музою. Ідея уявного співрозмовника зберігається і в цьому випадку, бо не тільки лірики нема без діалогу, а без діалогу немає творчості взагалі”. Реальне ж, оточуюче середовище письменника вчений поділяє на дві головні групи – “сліпих прихильників та глуху більшість” й стверджує, що перші тріумфують, коли поет втілює “рупор для висловлювання [їх – Р. Я.] власних почуттів та устремлень”, а другі, навпаки, залишаються “холодними” і байдужими [2, с. 264–265].

Інша наукова розвідка “Соціальне обличчя українського читача 30-40-х рр. ХІХ в.”, яка була вперше опублікована 1930 року в літературно-мистецькому журналі “Життя і революція”, ґрунтувалася на теоретичних розробках концепції акад. Білецького, хоч і відкидала її психологічні та внутрішньолітературні чинники, репрезентуючи при цьому соціологічний підхід до вивчення проблеми. Її автор, відомий “неокласик” проф. Павло Филипович, дотримувався погляду, що першочергове завдання дослідника читацької аудиторії полягає не так у з'ясуванні конкретної оцінки того чи іншого твору читачами-сучасниками, як у встановленні відповідного соціального оточення, серед якого користувалися попитом різного типу й напрямку книжки. “Той чи інший твір, – так П. Филипович, – міг бути талановитим або бездарним, міг сподобатись або розчарувати, та й ми в цій статті не цікавимося індивідуальними властивостями і реакціями письменника й читача, досліджуючи соціальне обличчя останнього, виявляючи, звідки і на твори якого характеру йшло “соціальне замовлення”³⁷.

Зважаючи на оглядовий перелік зреферованих щойно думок, можна ствердити, що категорію реального читача не слід ототожнювати з фігурами імпліцитного чи інтенційного реципієнтів. У випадку реального суб'єкта художнього сприймання мова йде про фізичн існуючого, фактичного адресата літературного твору, який відзначається історич-

³⁶ Уявний або інтенційний читач (нім. *imaginiert oder intendierter Leser*) – надуманий автором адресат естетичного послання, образ якого повстає та виформовується в авторській уяві разом з художнім задумом твору. Такий реципієнт втілює фіктивного учасника естетичної комунікації, до якого подумки звертається письменник упродовж усього процесу текстового скриптування [16, с. 57–58; 27, с. 57; 26, с. 160; 166].

³⁷ Цит. за: Сивокінь Г. Одвічний діалог. – Київ, 1984. С. 82–83.

но-соціологічними та індивідуально-психологічними чинниками та є повноправним учасником естетичної комунікації. Суттєвим вважається також той факт, що у літературознавчих дослідженнях об'єктом аналізу виступає не якийсь конкретний реальний читач, а його множинність – так зване “безлице читацтво”. Явище такої “анонімної маси” має своє обґрунтування та в його існуванні потрібно вбачати природну закономірність хоч би тому, що тексти, які вже самі по собі “деконтекстуалізовані” письмовою формою, звернені не до конкретного адресата, а навпаки – “до публіки, що складається з кожного, хто вміє читати” [19, с. 139]. Масовий характер і практична непередбачуваність реально-го реципієнта зводять нанівець будь-які спроби його адекватної характеристики, а тому більшість досліджень з цієї проблематики відзначається гіпотетичністю та суперечливим ставленням до об'єкта свого аналізу.

Цілком можливо, що саме анонімність читача художнього твору, а також очевидне й природне бажання багатьох письменників спростувати свою залежність від читацької аудиторії спричинилися до формування концептуальної ідеї “мистецтва задля мистецтва” (“l'art pour l'art”), згідно з якою побутує думка, що “правдиве мистецтво існує фактично задля самого себе” [17, с. 97]. Прибічники такої гіпотези відкидають будь-який прагматичний розрахунок автора стосовно інтересів публіки, наголошуючи на тому, що “справжній митець пише виключно для власних потреб з приватної необхідності віднайти та висловити себе, а отже, не враховує зовнішніх запитів” [9, с. 94].

Полемізуючи з цього приводу, Макс Фріш зауважив у своїй промові “Громадськість як партнер”, що якою б не була читацька аудиторія насправді, для письменника вона ніколи не існує у вигляді “громадських зборів”, “публіки, яка прямує до театру” чи “окремого покупця, котрий виходить з книжкової крамниці”, оскільки він пише для себе, а також “зважаючи на людей, які ще можливо не народилися”. Свого реального читача, продовжує Фріш, автор починає серйозно сприймати лише тоді, коли ця “здебільшого анонімна або репрезентована сумнівними особами влада погрожує йому бойкотом чи ув'язненням”. Тому навіть у випадку, коли художній твір звернений до невідомого адресата, він не застрахований від того, що якийсь “реальний читач зможе відчутти у ньому звернення до себе” [12, т. 4, с. 244; 246; 249].

Перш аніж перейти до розгляду читацької ролі в комунікативних процесах, необхідно торкнутися тієї різноманітності понять, яка існує для позначення суб'єкта художнього сприймання. Побутуючі у сьогоденному науковому вжитку терміни “читач”, “читацтво”, “адресат”, “реципієнт”, “публіка”, “сприймач”, “споживач”, вже не раз вживалися на початку цієї статті як контекстні синоніми. Однак, щоб уникнути термінологічних непорозумінь та для чіткого уявлення щодо правильного застосування наведених понять, потрібно додатково вказати на окремі нюанси в їх використанні. Найуніверсальнішими та найчастіше вживаними серед наведеного синонімічного ряду є дещо невизначені та нейтральні у своєму забарвленні лексеми “читач” і “читацтво”. Літературознавче поняття “адресат” є саме тим терміном рецептивної естетики, який позначає сприймаючого учасника літературної комунікації, і на якого свідомо чи потенційно розраховує адресант естетичного послання. Всі інші відповідники можна охарактеризувати, власне, на основі поданого словником літературознавчих термінів гасла, згідно з яким слова “реципієнт” або “публіка” є соціологічним, “сприймач” – психологічним, а “споживач” – прагматичним поняттям [3, с. 18].

Одним із засадничих чинників рецептивної естетики вважається момент співвідношення тексту зі свідомістю читача. Виходячи з того, що автор є носієм свідомості, створений ним текст є її мовним відображенням. Висловлені в художньому творі ідеї та погляди письменника перебувають у постійній конфронтації зі світоглядом та світосприйняттям реципієнта, зумовлюючи тим самим діалог між автором та читачем. У рамках цієї діалогічної взаємодії встановлюються зв'язки релятивної тотожності між текстом та його

адресатом, при якій свідомість читача лише наближається до свідомості літературного твору, роблячи спробу підлаштуватися під закладену в тексті, іманентну норму його сприймання [6, с. 106]. Звідси випливає, що в процесі читання реципієнт схильний “потрапити у полон думок автора”, а, отже, “його індивідуальність тимчасово відступає на задній план й витісняється чужими думками, які стають об’єктом зосередження читачької уваги” [5, с. 275].

Свого часу російський вчений Михайло Бахтін писав, що “твір, як репліка діалогу, спрямований на відповідь другого (других), на його активну відповідь-розуміння, яке може набувати різних форм: виховний вплив на читачів, їхні переконання, критичні відгуки, вплив на послідовників”. (...) “Письменник, – продовжує він, – це той, хто володіє даром непрямого говоріння”, для якого “виразити самого себе – це означає зробити себе об’єктом для іншого і для себе самого (“дійсність свідомості”)", тому “побачити і зрозуміти автора твору – означає побачити і зрозуміти іншу, чужу свідомість та її світ, тобто інший суб’єкт”. (...) “Уперше побачити, уперше усвідомити щось – означає вже вступити у стосунок з ним: воно існує вже не в себе і для себе, а для іншого (вже дві співвіднесені свідомості)” [5, с. 311; 320; 321].

За поданням представника Женевської школи літературної критики³⁸ Жана Пуле, розуміння чужої свідомості, якою зрештою і є сам текст, вимагає від читача здатності мислити чужими категоріями. В процесі читання твору реципієнт відсторонюється від існуючої реальності, віддаючи власну свідомість у розпорядження свого мнимого двійника, який мислить думками, що “належать іншому мисленневому світові” [5, с. 274]. Відтак, під час осмислення текстового матеріалу зникає звичне розмежування між суб’єктом та об’єктом рецепції, а сам літературний твір “оживає завдяки цьому віталістичному, повному натхнення актові читання [і – Р. Я.] відбувається за кошт читача” [5, с. 275].

Доречно зауважити, що виключно важливого значення для подальшого розкриття читачьких функцій у процесах естетичної комунікації має теза Ж. Пуле, який стверджує, що реальну екзистенцію літературного твору започатковує акт його читання. Справді, найбільший парадокс художньої творчості, а відтак одвічне приречення митця, полягає в його залежності від читачької аудиторії. Інакше кажучи, інтелектуальне творіння автора отримує завершальний штрих та набуває вартісного характеру тільки тоді, коли знаходить свого читача. “При створенні літературно-художнього твору, – пише Жан-Поль Сартр, – творчий акт [письменника – Р. Я.] є недовершеним абстрактним моментом. Якби автор існував наодинці, то міг би писати скільки йому заманеться – твір ніколи б не став об’єктом [рецепції – Р. Я.]. Однак, процес написання включає у вигляді діалектичного корелята процес читання і ці обидва тісно пов’язані між собою акти вимагають участі двох різних людей. Тільки об’єднані зусилля автора і читача, – підсумовує Сартр, – сприяють виникненню конкретного й уявного об’єкта, який є витвором [творчого – Р. Я.] інтелекту” [21, с. 27–28].

Неважко припустити, що наведене висловлювання відомого французького екзистенціаліста може скласти хибне враження стосовно безпосередньої причетності читача до створення художнього твору. Тому слід не просто зауважити, але й окремо наголосити на тому, що будь-яке буквально розуміння поняття читачької “співпраці” є очевидним перебільшенням потенційних можливостей адресата естетичного послання. Так, виникненню літературного твору передуює поява авторсьької інтенції, вслід за якою свою реалізацію знаходить ціла низка інших необхідних передумов, як-от: конкретизація задуму, тематики й проблеми, опрацювання матеріалу, вибір жанру, побудова композиції, форму-

³⁸ Використовуючи феноменологічний метод дослідження текстового матеріалу, “женевці” Ж. Пуле, Ж. Старобінський і Ж.-П. Рішар вважали, щоб “з’ясувати світобачення автора та його духовну ідентичність” потрібно аналізувати, організовану людською свідомістю, мовну структуру літературного твору [5, с. 605].

вання художнього світу тощо, до створення яких реальний читач немає ані найменшого відношення [6, с. 160]. Через те співтворчість реципієнта виявляється, насамперед, в уявному доопрацюванні та доповненні вже готового твору і полягає у потенційній здатності читача відтворити текстову багатозначність та визначити те, що потрапило у її спектр всупереч первинним авторським задумам. Говорячи словами акад. Білецького, авторське творіння “стає художнім або нехудожнім, першочерговим або другорядним лише у свідомості читачів”, бо “це вони відкривають у ньому красу, вони створюють його “ідею”, про яку часто і не підозрює письменник” [2, с. 259].

Очевидність того, що письмо позбавляє текст його первинного комунікативного оточення, послаблюючи тим самим рецептивне пізнання авторської інтенції, дуже часто підштовхує допитливих читачів до додаткового ознайомлення з т. зв. вторинними авторськими текстами на кшталт листів, щоденників, автобіографій, самоінтерпретацій, а також самих манускриптів творів. Це робиться, головним чином, з метою детального вивчення письменницьких коментарів як допоміжних засобів при тлумаченні літературних творів.

Однак, хибних ілюзій, відповідно до яких цілковита адекватність текстового трактування досягається лише у тому випадку, якщо сам автор попередньо прокоментував свої наміри, можна позбутися, використовуючи наступні аргументи Девіда Лоджа. По-перше, на думку англійського критика та літератора, “більшість заяв про авторські наміри є по суті *post facto* акти самокоментування та самокритики”, а тому коментарі письменника – не стільки об’єктивні, скільки суб’єктивні судження про його наміри. По-друге, “сам текст може передавати і додаткові значення”, які хоча й виникли внаслідок авторської інтенції, але необов’язково повинні співпадати з його первинними намірами, репрезентуючи тим самим “факт неспівпадіння задуму письменника з отриманим кінцевим результатом”³⁹.

Можлива невідповідність опублікованої версії художнього твору попереднім інтенційним намірам письменника ставить також під сумнів ефективність й доцільність вивчення передуючих публікації манускриптів. Цілком очевидним є те, що в процесі створення твору емпіричний автор може змінювати свій задум не тільки по відношенню до окремих частин, але й до цілої сюжетної побудови. Тому, найменше відхилення аналізу до сфери рукописів чи манускриптів, погрожує змінити та спотворити якісне і кількісне співвідношення складових твору, що обов’язково позначиться на об’єктивності дослідження видрукуваного варіанта, бо буде підштовхувати читача до зайвих порівнянь та припущень [7, с. 694].

До цих міркувань слід також додати, що значна частина письменників доволі скептично ставиться до своїх біографій та самокоментарів у ролі допоміжних засобів при текстовій інтерпретації, вважаючи, що у їх вивченні немає жодної потреби, оскільки твір промовляє сам за себе і компетентний читач повинен зрозуміти мову його ідей. Наприклад, Леся Українка не погоджувалася з тим, що “для розуміння чийх-небудь віршів треба знати життєпис автора”, Поль Валері стверджував, що “дійсного значення тексту взагалі не існує і автор не має тут жодного авторитету”, бо знання початкової думки “затмарює в ньому сприйняття того, що він насправді створив”, а Макс Фріш наголошував, що автору “не завжди легко, але майже завжди можливо назвати ідею, яка лежить в основі [його – Р. Я.] твору” [25, с. 188; 12, т. 3, с. 355]. Отже, деякі мітці заперечують необхідність знання біографічних подробиць та авторських коментарів, вважаючи, що наявність такої інформації не варто використовувати в якості остаточного інтерпретаційного аргументу, через те, що вона може лише опосередковано спростовувати чи підтверджувати присутні у тексті значення.

³⁹ Цит. за: Бандровська О. Творчість Девіда Лоджа і академічний контекст. Київ, 1998. С. 39–40.

Ідея багатозначності текстового змісту та породжене нею зосередження реципієнта на іманентних особливостях літературного твору набули істотного поширення порівняно недавно. Наприклад, з розвитком теоретично-дослідницьких методологій структуралізму та деконструктивізму особа реального автора залишилася поза межами дослідницьких інтересів, а тому будь-які дослідження художнього твору проводилися, виключно, на основі аналізу кінцевих структур знакового тексту. Йому надавалося статусу первинного документа, що інформує одночасно про те, яким би він міг бути і яким його насправді створено. Відповідно до цього, аналітична пильність реципієнта спрямовувалася на сприймання відкритої форми об'єкта рецепції з усією множиною йому притаманних значень.

Знаємо, що дослідженням специфіки відкритої форми вже довгий час займається італійський літературознавець та семіотик Умберто Еко. В його науковій праці “Відкритий твір” (“*Opera aperta*”, 1962) художній твір розглядається як “багатозначне послання” та як “об'єднана єдиним [знаковим – *Р. Я.*] носієм сукупність [словесних – *Р. Я.*] значень” [10, с. 8]. Досконалість текстової структури вбачається вченим не тільки в довершеності сюжетної побудови, але й характеризується водночас необхідною для творчої інтерпретації властивістю відкритої форми у значенні “фундаментальної двозначності естетичного послання” [10, с. 11]. Виходячи з такої амбівалентності, достатньо обгрунтованим видається виникнення та співіснування різноманітних інтерпретаційних версій того самого твору, які формуються в межах закладеного письменником обсягу “чітко зафіксованих та обумовлених контекстом тлумачних можливостей” [10, с. 33]. Разом із тим, варіативність у результатах трактування авторського послання яскраво ілюструє відкритий характер художньої форми і є безпосереднім наслідком ментальної співпраці реципієнта, коопераційна роль якого полягає у встановленні усієї багатозначності текстового матеріалу та у відборі тих тлумачень, які б переважали у своїй контекстуальній адекватності над усіма іншими.

Здійснюваний читачем процес рецепції (читання, прочитання, сприймання, розуміння, осягнення) художнього твору – це індивідуально-суб'єктивний, неповторний та змінний акт, який вмотивований прагненням індивіда відчитати повноту, наявних у тексті, значень і зрозуміти естетичне послання автора. Він залежить від багатьох психологічних чинників, серед яких: особистий досвід реципієнта, манера його сприйняття, світогляд, уява тощо. Крім того, прочитання ще можна охарактеризувати як „схильність до відчитання багатозначності змісту“ з усіх об'єктів пізнання і як здатність до “декодування знакових систем” [8, с. 184].

Виходячи з того, що зміст – це сукупність семантичних значень, а значення є щось таке, що можна перефразувати за допомогою мовних знаків, то першочергове завдання читача полягає, насамперед, у правильній ідентифікації мовної системи, якій могли б належати знакові символи об'єкта рецепції. При цьому, фактичне розуміння авторського повідомлення обумовлене знаннями мови, за посередництвом семантичних, синтаксичних та прагматичних правил якої було сформульовано даний текст. На перший погляд може здатися, що ідеального розуміння, закладеного в тексті змісту, можна було б досягнути лише у тому випадку, коли художній твір написаний рідною мовою реципієнта. Щоправда, таке припущення заперечив ще Р. Інгарден, з'ясувавши, що подібна гіпотеза видає бажане за очевидне та є спробою спрощеного наближення до суті проблеми, оскільки “навіть в опануванні рідною мовою існують різноманітні ступені досконалості”, а значить “кожному мовцеві притаманний той чи інший недолік в її правильному застосуванні” [13, с. 18–19].

Процес, декодуючого прочитання (розкодування) знакових символів, підвладний людській специфіці сприйняття письмової інформації та проходить у зворотному до скриптування порядку, детермінуючи поетапну послідовність з графічного, синтаксич-

ного та семантичного декодування. Говорячи про поетапну послідовність декодуючих кроків, потрібно також додатково зазначити, що наступне формулювання використовується тут, виключно, з метою теоретичного унаочнення складних лінгвістичних перетворень. Будь-яку поетапність такої схеми важко простежити у компетентного мовця, оскільки добрі мовні знання та його читацька вправність впливають на механічність процесу читання. Відтак, одночасно з зоровим сприйняттям знакових одиниць, в уяві читача повстають їх відповідні семантичні значення. Лише тоді, коли мовних знань недостатньо для механічної рецепції, спостереженню підлягає певна послідовність у розумінні значень окремих слів та у відчитанні змісту цілого речення. Вона виявляється у тому, що реципієнт шукає спочатку незнайомі йому лексичні значення й лише після цього поєднує їх у структурну побудову синтаксичної сполуки [13, с. 21–22; 35].

І все ж таки, встановлення знакового коду та його розкодування – це лише перші кроки на шляху до відчитання та усвідомлення текстової інформації. В процесі рецепції, крім активізації мовних знань та навичок, своє плідне застосування знаходить також обізнаність сучасного реципієнта з літературною системою, яка існувала на час створення художнього твору, і до якої неодмінно долучається широкий спектр соціального й культурного знання тієї епохи. Той факт, що текст було сформовано в межах “літератури як вторинної знакової системи, в контексті певної культури та на проміжку відповідного часу”, вимагає у реципієнта наявності “енциклопедичної компетентності”⁴⁰, яка формується обсягом загального знання мовної спільноти та усуває історичну диферентність між автором і читачем [24, с. 81].

До речі, у монографії “Одвічний діалог” Григорій Сивокінь вмістив спробу узагальнення тих питань, які належать до системи позамовного знання, об’єднавши їх у три комплекси: “Перший – це співвідношення естетики з соціологією, де (...) важливо враховувати найрізноманітніші прояви соціальних причин (чи наслідків) у літературі, а літературу, як творення і сприймання створеного, – пов’язувати з соціальними чинниками. Другий – хронологічні зміни у сприйманні і тлумаченні (поцінуванні) літератури (тобто безпосередньо в час її творення і в “посткомунікативних” обставинах, в наступні роки чи, може навіть епохи). Третій – сумірність творчості (її новаторських якостей) з читацькими можливостями адекватного сприймання цих якостей, як і літератури загалом” [4, с. 20].

У такому разі, посткомунікативна рецепція літературного твору, створеного на території Німеччини у 80-90-ті рр. XVIII ст. відповідно до вимог та приписів Веймарського класицизму, передбачала б, наприклад, необхідність ознайомлення з наступним добром літературних, соціально-історичних й морально-етичних норм того часу, а саме:

- відчуття того, що у *літературі* даного періоду знову відбувається відхід на позиції гуманізму та звернення до проблем естетичного виховання людини;
- античні образи служать орієнтирами духовної та фізичної досконалості, а відтак протагоністи відзначаються гуманістичними помислами та є спробою втілення “класичного” ідеалу;
- специфіка літературних творів характеризується зображенням краси довоколишньої дійсності, масштабністю художніх образів, простотою композиції, дидактичним спрямуванням та ін.;

⁴⁰ На думку швейцарського германіста та засновника літературознавчого напрямку “внутрішньо-текстової інтерпретації” Е. Штайгера, ідеальний обсяг енциклопедичної компетентності полягає “в особливій здатності реципієнта розглядати художній твір у контексті знань цілої історії людства” [22, с. 29].

- перевага надається змалюванню конфліктів великого історичного значення (прагнення до національної незалежності) та ігнорується усе дріб'язкове й буденне;
- *соціально-історичне тло* позначене територіальною роздробленістю країни на цілий ряд окремих князівств;
- суспільство позбавлене економічної та політичної стабільності;
- великого резонансу набувають події Французької революції (1789–1794);
- *у морально-етичному плані* зберігаються традиції патріархату;
- жінка інтелектуально підпорядкована чоловікові;
- суспільством засуджується та суворо карається подружня зрада та щонайменші прояви позашлюбних зв'язків тощо.

Подібні до поданого вище зразка обсяги знань про те, де і коли виник даний твір, що відзначало літературну систему та було типовим для цього часу, які моральні принципи та соціальні норми діяли є винятково обсяговими та розмаїтими. Їх оригінальна відмінність, зумовлена самобутнім характером кожної літературної епохи, знаходить своє безпосереднє відображення у художньому творі. В такому разі, маючи на меті сприйняття та розуміння змісту художнього твору з минулих часів, реципієнт вимушений віднайти той ідеологічний світ й ті комунікативні умови, з яких безпосередньо вийшов даний твір. А тому, наділений енциклопедичною компетентністю читач не обмежується лише використанням інформації про синтаксис та семантику мови, а застосовує також об'ємні системи позамовного знання, залучення яких може відігравати, часом, вирішальну роль для текстового осягнення. Таким чином, енциклопедична компетентність допомагає відтворити історичний контекст об'єкта рецепції, підвищуючи ступінь адекватності текстового сприймання. Крім того, вона також формує загальний кругозір реципієнта та визначає рівень його естетичної досвідченості.

На завершення хочемо додати, що лінгвістична та енциклопедична компетентність реципієнта належать до характерних ознак “поінформованого читача”, який за поданням Стенлі Фіша, представника американської теорії “читацького відгуку”, є компетентним мовцем тієї мови, якою написано текст; повністю володіє семантичними знаннями (включно з лексичними одиницями, можливостями їхнього поєднання, ідіоматичними зворотами, професійними та іншими діалектами тощо); відзначається літературною компетентністю, яка засвідчує, що він “достатньо досвідчений як читач”, для того щоб орієнтуватися в різних сферах художньої літератури та її критики, починаючи від „цілком спеціальних технік” і завершуючи “жанровою класифікацією”. Такий тип реципієнта є емпіричним “гібридом” з ідеального та реального читача, який докладає всіх можливих зусиль, щоб досягти необхідного рівня поінформованості [11, с. 215].

У загальному підсумку викладеного вище матеріалу можна сказати, що реальний реципієнт – це активний учасник естетичної комунікації, рецептивна діяльність якого зумовлює перспективу фактичного існування художнього твору. Його роль є багатогранною й такою, що відзначена творчим підходом до об'єкта рецепції та здатністю глибокого проникнення у багатозначність текстової структури. Окрім того, від ментальної співпраці читача і його індивідуальної компетентності залежить й те, яким чином буде конкретизовано, а відповідно і сприйнято зміст естетичного послання.

1. Бандровська О. Творчість Девіда Лоджа і академічний контекст. К., 1998. 2. Білецький О. Зібрання праць у 5-ти т. К., 1966. Т. 3. 3. Гром'як Р. Літературознавчий словник-

довідник. К., 1997. 4. Сивокінь Г. Одвічний діалог. К., 1984. 5. Слово. Знак. Дискурс. Антологія літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. Львів, 1996. 6. Рымарь Н., Скоблев В. Теория автора и проблема художественной деятельности. Воронеж, 1994. 7. Скафтымов А. Телеологический принцип в формировании литературного произведения// Кирай Д., Ковач А. Поэтика. Труды русских и советских поэтических школ. Будапешт, 1982. 8. Brunner H. Literaturwissenschaftliches Lexikon. Berlin, 1997. 9. Booth W. Die Rhetorik der Erzählkunst. Heidelberg, 1974. 10. Eco U. Das offene Kunstwerk. Frankfurt a/M., 1973. 11. Fish S. Literatur im Leser. In: Warning R. Rezeptionsästhetik. München, 1975. 12. Frisch M. Gesammelte Werke in zeitlicher Folge. Jubiläumsausgabe in 7 Bänden. Frankfurt a.M., 1986. 13. Ingarden R. Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks. Tübingen, 1997. 14. Iser W. Der Akt des Lesens. München, 1976. 15. Jauss H. Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. Frankfurt a/M., 1970. 16. Ludwig H.-W. Arbeitsbuch Romananalyse. Tübingen, 1982. 17. Maenz P. Art & Language. Texte zum Phänomen Kunst und Sprache. Köln, 1972. 18. Nünning A. Literaturwissenschaftliche Theorien. Modelle und Methoden. Eine Einführung. Trier, 1998. 19. Ricoeur P. Hermeneutics and the Human Sciences. Essays on Language, Action and Interpretation edited and translated J.B. Thomson. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1981. 20. Roloff V. Identifikation und Rollenspiel// Haubrichs W. Erzählforschung 2. Göttingen, 1977. 21. Sartre J.-P. Was ist Literatur? Hamburg, 1958. 22. Staiger E. Die Kunst der Interpretation. Zürich, 1967. 23. Stanzel F. Die Komplementärgeschichte// Haubrichs W. Erzählforschung 2. Göttingen, 1977. 24. Titzmann M. Strukturelle Textanalyse. Theorie und Praxis der Interpretation. München, 1977. 25. Valery P. Zur Theorie der Dichtkunst. Frankfurt a/M., 1962. 26. Waldmann G. Kommunikationsästhetik 1. München, 1976. 27. Wolff E. Der intendierte Leser// Poetica 4, 1971. 28. Zeller R. Zeller H. Erzähltes Erzählen// Haubrichs W. Erzählforschung 2. Göttingen, 1977.

THE REAL READER AND HIS ROLE IN THE PROCESSES OF AESTHETIC COMMUNICATION

Roman Yaremko

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

This article analyzes a real reader and his role in the processes of aesthetic communication. The real recipient represents a socially and historically defined person and is regarded as a constitutive element for a successful aesthetic communication whose reading is conducive to a meaningful activity of the empirical author. While creating a work of literature the author disregards the existence of a concrete reader and most often addresses an intended recipient or a limitless number of anonymous readers. Via language means a literary work recreates numerous objects and events, therefore mostly its author cannot characterize everything depicted in a detailed and exhaustive way. Thus, a modern work of literature is an incomplete systemic entity with a certain set of inlaid supplementary possibilities coming forth, first of all, in the reader's mind. A typical feature of text is also its ambiguity. It finds its reflection in the so-called "indeterminate places (Unbestimmtheitsstellen)" and involves a mental cooperation of the recipient – his creative reading of the text. While reading the recipient makes concrete, with the help of his imagination, different sense potentials and adds his own specification in the form of an invented story to the contextual meaning of the work. A meaningful structure of the text determines the function of the reader – the creation of text meaning thus making the recipient the essential completer of the work of literature.

Key words: a literary work, the reader, creative, reading

**ЕЛІАС КАНЕТТІ ТА ІСТОРИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ:
філософська, політична, психоаналітична й автобіографічна площини**

Андрій Цяпа

Тернопільська академія народного господарства

Дослідження, присвячене творчості Еліаса Канетті, неординарного австрійського письменника й драматурга, пропонує бачення його постаті у філософському, політичному, психоаналітичному й автобіографічному вимірах крізь призму автобіографічних творів, есеїстики й афористики митця. Дослідження є також спробою зрозуміти феномен історичної необхідності й синтезувати позицію Канетті щодо нього.

Ключові слова: Еліас Канетті; історична необхідність; влада маси, типи маси, критика ідеалізму, психоаналіз, автобіографія.

Дослідження творчості Еліаса Канетті (1905-1994), австрійського письменника й драматурга ХХ століття, твори якого залишаються непоміченими як шкільною, так і академічної програмою зі світової літератури, в епоху, коли література все більше набуває “рецептивного” характеру зразка Коельо, стає особливо актуальним в українському літературному просторі⁴¹. Пояснення цьому можна отримати, усвідомивши, що сфокусовані у ньому характеристики, попри їх універсальну неозначуваність, зумовлюють актуальність Канетті з тієї причини, що набувають в його випадку особливого значення і стосуються його не тільки як будь-кого з митців, що творили у тому ж столітті. Австрійський письменник і драматург, народжений у Рушці (нині Русе), невеликому болгарському містечку в нижній течії Дунаю, який писав німецькою мовою, найріднішою для нього з поміж усіх знаних (першою була ладино, мова сефардів – євреїв іспанського походження), презентує читачьким відгуком на свої твори приклад сповільненої рецепції, хоч головні з них з’явилися за його життя (роман “Die Blendung” (“Засліплення”) виданий вперше 1935 р. у Відні), предметом активного інтересу він став лише наприкінці життя письменника. Проблема недовіри німецької чи австрійської нації до своїх геніїв відома, у випадку ж Канетті маємо водночас і приклад вкрай виваженої авторської претензії на честь і славу⁴², що певною мірою пояснює повільне набуття його доробком статусу визнаного, а стан рецепції творів Канетті загалом нагадує історію неприйняття й потребу адаптації оригінальних творів Канта.

Канетті охоплює своїм життям 89 років ХХ століття. Понад шістьдесят років системної літературної діяльності, розпочатої в двадцятилітньому віці романом “Засліплення”, єдиним із задуманої серії романів про маніакальні вади, дали йому підставу стверджувати, що він схопив своє століття за горло⁴³. А той факт, що літературні напрацювання Канетті, який обережно ставився до почесей, були увінчані

⁴¹ На таку думку може наштовхнути стаття Анни Шестак “Секрет популярності Пауло Коельйо” і, зокрема, такі рядки: “Стиль Коельйо іноді називають “фармацевтичним”, мотивуючи таке визначення однотипністю “рецепту” кожного його бестселера” [7, с. 165–170].

⁴² “Типово австрійським є саме ставлення Канетті до власної творчості, власної удачі, власної слави. Як Грильпарцер, як Музіль, як Кафка, як Брех, він писав і не поспішав публікувати написане, виявляв байдужість до тимчасового успіху і ладен був чекати свого часу” [5, с. 7].

⁴³ Д. Затонський про працю всього життя Канетті “Масу і владу”: “Поставивши останню крапку, він записав у свій нотатник: “Тепер я кажу собі, що мені пощастило схопити сторіччя за горло” [5, с. 12].

Нобелівської премією 1981 р., дає нам підставу припускати, що й ХХ століття міцно тримало митця в собі⁴⁴. Критична думка стверджує натомість, що Канетті випадково опинився в столітті двадцятому, бо насправді, можливо, за духовною конституцією, належав до вісімнадцятого. Нам бачиться, що, порівняно із штучним поділом на століття після кожних ста років, альтернатива ознаменування й започаткування епох словом і ділом найсучасніших сучасників, найуважніших дітей свого часу, має більший сенс, а тому, вказавши на початок нового ХХІ століття як на старт широкої рецепції творчості Канетті в Україні, ствердимо, що письменник взяв під свою владу не лише сучасну йому пору.

Феномен Канетті дає також змогу спрямувати неординарний погляд на поняття “історичної необхідності”, нагадаємо, що й німецькомовні читачі та дослідники із певним побоюванням [16, с. 295–324] ставляться до особистості цього теоретика маси і влади, і що, незважаючи на порівняну дослідженість, в масиві його творчості все ще багато обіцянок для науковців різного ґатунку. Отже, історично необхідним є передовсім аналіз особистості й творчості Еліаса Канетті. На справедливий сумнів в тому, чи є ця конкретна історична необхідність також життєвою для пересічного українського читача чи літературознавця, відповімо, що її найкращою “рекламою” для людини, яка, можливо, на свій превеликий подив, продовжує на свій лад мислити на початку чергової ери, є вироблення імунітету проти втрати індивідуальності та виховання непопулярної самотності в час, яким, за Хосе Ортеґою-і-Гассетом, вже давно заволоділи сірі й пересічні маси [6].

У нашому дослідженні хочемо поставити до феномена Канетті вимогу історичної необхідності. Формулювання “феномен Канетті” справді натякає на бачення людини з цим прізвиськом на поняттєвому, універсальному рівні й є спорідненим, наприклад, із не менш широким поняттям “автобіографічного синерґену” [4, с. 15–23]. Погляньмо ж на вимогу і на те, що маємо на увазі: і справді, необхідність історична не завжди є життєвою. І якщо категорично відмовитись від переконання, що історична необхідність існує лише на сторінках підручників історії, очевидним стане, що ця необхідність полягає у вчинках, потребу яких доводить і здійснення яких від нас чекає історія чи сучасність, персоніфікована соціальним оточенням. І через те, що вільний вибір завжди вирішує на користь історичної чи життєвої потреби вчинки, необхідні історично, не так часто трапляються або бодай осмислюються на предмет здійснення, хоч кожен з них все ж творить історію. А та обставина, що соціальне оточення, користуючись правом персоніфікувати історію, механізмами утвердження своєї волі вкладає в уста історії ті чи інші необхідності, спричиняє почасти зовсім парадоксальні пропорції: те, що офіційно проголошено історично необхідним, може бути навіть життєво небезпечним. Опиняємося перед парадоксом: з ретроспективного погляду історично необхідним можна вважати те, що скерувало історичний процес в те чи інше русло, тобто все те, що мало місце в цьому процесі, було історично необхідним і відповідно історичним; однак, з погляду імперативного, дещо з того, що відбулось, мало якраз антиісторичний характер – з огляду на загальний контекст, на логіку часу, на майбутній розвиток. І найвищої парадоксальності сягнемо думкою про те, що ту ж логіку часу можна докорінно усвідомити лише на відстані епох, що переломні дії певних держав та їх лідерів, які хоч і не зважали на негативний розвиток в майбутньому, виражали, часом, можливо, й підсвідому, волю народу, і що вирішальним в ситуації сучасності є дар передбачення.

Той, хто не має змоги покластись на такий дар, часто опиняється перед питанням: як здійснювати історичну потребу, якщо на шляху, окрім особистісної пасивності й

⁴⁴ “У листопаді 1936 року Канетті виступив на вечорі, присвяченому п’ятдесятиріччю Германа Броха, стверджуючи: “Справжній поет, яким ми його бачимо, — здобич свого часу, цим часом ув’язнений, йому скоряється, є його найпослідушим рабом” [5, с. 10].

пересічності, стоїть ще й ризик жертви в теперішньому чи майбутньому? Пропонуємо відповідь Канетті на цю справді абсурдну вимогу, а саме, у чотирьох вимірах, у котрих письменник здійснив вирішальні для становлення своєї позачасової особистості вибори.

У вимірі філософському Канетті цурається відчуженої абстрактності мислення, уособленнями якої для нього виступають, наприклад, Арістотель та Гегель⁴⁵. Його позиція в зацитованому фрагменті різка, є враження, що обидва мислителі начебто в чомусь завинили. Ця думка висловлена, як бачимо, в досить пізній роботі, на тому етапі творчості, коли лаконічний, конфуціанський афоризм заступає багатослівніші літературні жанри, що абсолютно відповідає словесній відповідальності митця, вихованій ще в ранньому віці батьковими книжками та його уважними вислуховуваннями переказів Еліаса. Там бачимо також невтомний інтерес до феномена людини, на зародки якого Канетті вказує нам в першій автобіографічній книзі “Die gerettete Zunge” (“Врятований язик”), усвідомлюючи своє захоплення кастовою гордістю родини, притаманне матері [8, с. 10–13].

У такому пріоритеті особистісного розвитку неважко вгледіти вчення Франца Brentano (1838–1917), на поверненні якого з рангу забутих філософів до основоположників нової філософської думки ХХ століття наполягає авторитетний довідник⁴⁶. Отже, тут знаходимо інформацію про історичну необхідність переосмислення спадку трансцендентального ідеалізму. І хоч Brentano з Арістотелем, на відміну від Канетті, пов’язують стосунки критичного учня-примножувача й вчителя, спільними в обох є відкидання ідеального споглядання життя, недоступного непросвітленим, звернення до емпіричного боку людського феномена і, відповідно, формальна належність до австрійської філософської школи. У тій схожості, що полягає у визнанні психології наукою, яка здатна виправити вади філософії, Канетті, за посередництва Brentano, має односторонній загалом у львівсько-варшавській школі, а зокрема, в особах українського й польського психолога й психоаналітика Степана Балея та його вчителя Казімежа Твардовського – ми вже присвятили цьому окреме дослідження. Головним у здійсненні Канетті історичної необхідності філософського походження є, окрім його дистанції до всеможливих шкіл та напрямів, – як індивідуального вияву неприйняття трансцендентного ідеалу – чітке розмежування загального й конкретного (далі буде) й очевидне надання переваги останньому як аналітичному поняттю безпосереднього оточення, на фатальність уникання якого Канетті звертає неабияку увагу.

Уважність Канетті до окремої людини не є порожнім гаслом, вона виявляється насамперед на міжособистісному рівні. Очевидці наголошують, що одним із найбільших вражень від розмови з письменником було відчуття поглинання – так уважно слухав Канетті співрозмовників. А якщо поглянути на ту величезну, категорично протилежну статистичній, збірку людських долей і портретів в автобіографіях письменника (“Die gerettete Zunge” (“Врятований язик”), “Die Fackel im Ohr” (“Факел у вусі”), “Das Augenspiel” (“Гра очима”), які, втративши імена, стали основою добірки п’ятдесяти узагальнених характерів („Der Ohrenzeuge. Fünfzig Charaktere“), то немарною й зрозумілою

⁴⁵ “Поняттєве цікавить мене так мало, що я в свої 54 роки *свідомо* не читав ні Арістотеля, ні Гегеля. Це так не лише тому, що вони мені байдужі, я *не довіряю* їм. [...] Чим суворішою і послідовнішою є їхня думка, тим більшим є викривлення світу, який вони витворили. Я хочу справді бачити й мислити по-новому. І тут не тільки самовпевненість, як можна гадати, а натомість незгладима пристрасть до людини і все більша віра в її невичерпність” (тут і далі переклад з німецької А. Ц.) [11, с. 24].

⁴⁶ “Фазу догматизації [...] репрезентував, на думку Б[рентано], німецький трансцендентально-критичний ідеалізм, представників якого й трактував філософ як головних опонентів: без подолання їх спадщини, за Б., неможливий вихід у новий період культурно-історичного розвитку Європи” [2, с. 123].

стає чи не єдина доступна поетові можливість увіковічення кожного окремого імені в його індивідуальності [16, с. 300].

Згідно відомого афоризму про те, що людські трагедії із збільшенням їх до тисяч, десятків тисяч тощо перетворюються на статистику, варто визнати існування двох типів гуманного світогляду (бачення людини): той, що прагне охопити людей у їхній масі, та інший, що цікавиться ними у їхній окремоті. Вступ до політичного виміру хочемо доповнити протиставленням реальних історичних осіб, які через особливість своєї долі, хоч і перебуваючи на абсолютно різних щаблях соціальної ієрархії, стали літературними героями Канетті з різними ступенями узагальнення. Адольф Гітлер презентує перший виділений нами тип світогляду: в есе "Hitler, nach Speer" [10, с. 171-200] ("Гітлер, за Шпером") Канетті аналізує будівельні плани Гітлера, реалізувати які мав один з його прибічників, міністр озброєння та архітектор Шпер, автор біографічної книги про фюрера, що нею й послуговується Канетті. Так, зокрема, в Берліні повинна бути споруджена тріумфальна арка на честь полеглих у Першій світовій війні майже двох мільйонів німців. Гітлер не визнає поразку Німеччини у цій війні, тріумфальна арка має вшанувати імена двох мільйонів переможців, всі вони будуть викарбувані на ній. Канетті звертає нашу увагу на те, що найпомітнішим на цій арці буде ім'я самого Гітлера, бо така маса імен поруч лиш зіллється у невиразність. Свій народ, як ту його частину, що полягла на полі битви і відповідальність за яку, на думку Канетті, Гітлер реінкарнує в собі, живлячись містичною силою мертвих, так і ту, що чекає на його наказ до бою, вождь розглядає як безіменну масу. Його опонентом у світогляді Канетті висуває доктора Гашію, автора щоденника про п'ятдесят днів після вибуху атомної бомби у Хіросімі. Коментуючи цей щоденник в есе "Dr. Nachiyas Tagebuch aus Hiroshima" [9, с. 57-66], Канетті особливо виділяє епізод пригадування загиблих рідних і незнайомих, про яких Гашія дізнався з розповідей: відновлюючи їх у пам'яті, лікар, професійно загартований проти чуттєвості, воскрешає ім'я кожного, демонструючи тим самим здатність до особистого виокремлення.

Однак протиставлення Гітлера й Гашії на площині есеїстики Канетті є лиш схематичним. У волевияві першого визначальну роль відіграють інші прізвища, зокрема, Наполеона й Олександра Македонського. Із залученням цих історичних осіб ми впритул підходимо до ставлення Канетті в свій час до історичності персонального історичного значення, а разом бачимо знову ж таки протилежне гітлерівському, хоч, можливо, тільки формально, ставлення до свого народу: адже ж висловлюються думки про те, що Олександр, як і Цезар, знали кожного солдата свого війська на ім'я. Однак найбільше нас цікавить не феноменальність пам'яті Гітлера, яка, за твердженням Канетті, відрізнялась унікальною злопам'ятністю, а те, яким чином йому вдавалось згуртувати маси й маніпулювати їх волею. Повертаючись до розмови про конкретне й загальне, бачимо, що втілення суспільної переваги останнього була запорукою успіху технологів маси у штабі Гітлера і його самого як її емпірика, яких в історії було обмаль. Отож, у фундаментальній праці "Маса і влада" ("Masse und Macht") Канетті виділяє два основні типи маси: відкриту й закрити. Критеріями й водночас запорукою ефективності цих мас є, відповідно, їхній ріст та повторювання. Відкрита маса, що може утворитись у необмежених просторово місцях, не розпадеться доти, доки зростатиме. Розпаду закритої маси, яка збирається у театрах чи на стадіонах, можна завадити її повторенням. Для досягнення ефективності обох типів мас Гітлер обирав і проектував на майбутнє відповідні споруди, які успішно виконували свої функції. Суть поняття ефективності маси, на нашу думку, Канетті вбачає у наступному: головною метою згуртування мас навколо лідера, який в свою чергу функціонує як енергетичний стрижень і, після здобуття вірних прибічників, як кристал маси, є відволікання масової уваги від безпосереднього оточення. Основною положним мотивом утворення маси Канетті вважає прагнення позбутись страху перед

усім стороннім, від якого кожна людина страждає інстинктивно, ідеалом маси є усунення будь-якої диференціації. У випадку використання Гітлером маси для своєї політичної й силової кар'єри утворення натовпу, на нашу думку, призначене, по-перше, зосередити увагу кожного у відкритій масі на найзагальнішому об'єкті оточення, себто на полум'яному ораторі, який у час найвищого тиску в середині маси та її злиття видається втіленням сокровенного; по-друге, дати кожному у закритій масі, яка не здатна зростати постійно, відчуття власного росту шляхом примноження індивідуальності через масовість; по-третє, дати відчуття безстрашності і виховати прагнення до масштабних цілей, що, за належної расистської мотивації та зомбування масової свідомості, можуть перерости у грандіозну військову кампанію проти нижчих рас. Уявлення про згаданий феномен недиференційованої окремим суб'єктом масової свідомості міг би дати засіб, яким не володіє українська мова, але яким оперує німецька, а саме неозначено-особовий займенник "man". Але не просто як засіб мовний, а як "поняття, запроваджене у "Бутті і часі" Хайдеггера (1927) при аналізі несправжнього існування людини", яке, зокрема, призводить до "розмитості свідомості, до неспроможності виявити власну сутність і досягти її" [14, с. 585].

Вказуючи на роль харизматичних особистостей історії, бажання перевершити діяння яких доклалось до параної фашистського вождя, Канетті зауважує, що серед них були й сучасники Гітлера і що завдання післявоєнних поколінь полягає в тому, щоб усвідомити ще не цілком усвідомлену небезпеку таких зразків. Адже ж переконання, що право вершити долі народів належить лиш обраним, як і визнання рації лишень у їхніх вчинках, або ж намагання будь-якою ціною перевершити політичних опонентів, може закінчитись масовим геноцидом, який, у випадку Гітлера, був спрямований і проти німецького народу. Ситуацію із праці Шпера, неперевершену своєю показовістю, коли Гітлер за лічені дні до власної смерті й капітуляції Німеччини, незважаючи на неминучість її, шалено радіє зі смерті Рузвельта, так наче цей факт є вагомішим за інші вкрай невтішні обставини, Канетті пропонує ввести до кожної читанки. Аби застерегти нащадків, Канетті також своїм життєвим прикладом доводить потребу історичного⁴⁷ виконання історичної необхідності, яке передусім полягає в уникненні розчинення у масі – це для Канетті рівноцінне соціальній смерті, смерті за життя. "Потойбічний" відповідальності Гітлера Канетті протиставляє "іраціональну" відповідальність поета⁴⁸.

Про ситуацію суперництва далі говоримо, маючи на увазі самого Канетті, в межах психоаналітичного виміру. Психоаналіз був теж викликом епохи, на початку якої судилося народитись Канетті, викликом, на який кожен давав відповідь вголос чи про себе. Як свідчать німецькі дослідники⁴⁹, довкола цієї психологічної течії знаходились всі без винятку праці Канетті, а його позицію можна визначити (на відміну від Карла Крауса, духовного наставника Еліаса в молоді віденські роки, який виріс до зятятого ворога психоаналізу) як суперництво, хоча в дечому не можна заперечити і зразковість Фройда для його критично налаштованого сучасника. Канетті, якого вважають серйозним опо-

⁴⁷ "Новоявлені політичні режими виявляються результатом "політичного диктату мас" [...] 19 ст. втратило "історичну культуру": *більшовизм і фашизм* [...] є вираженням, за Ортегою-і-Гассетом, руху назад. Свою частку історичної істини вони використовують ... *антиісторично*" [6, с. 201].

⁴⁸ "У промові "Фах поета", виголошеній 1976 року в Мюнхені, він процитував запис, зроблений невідомцем напередодні Другої світової війни: "Якби я був справжнім поетом, мені, мабуть, вдалося б відвернути війну". Канетті усвідомлює, що ця думка простакувата, а проте вона його приголомшила: "Якась іраціональна претензія на відповідальність — ось що мене тут приваблює й зачарувало"[5, с. 10].

⁴⁹ "З першої публікації Еліаса Канетті "Аптону Синклеру виповнюється 50 років" [...] і до другої частини автобіографії "Факел у вусі", що з'явилась 1980 р., психоаналіз і критика його є визначальним елементом всіх праць Канетті" [17, с. 7].

нентом фрейдівських поглядів щодо становлення особистості, спрямовував свою критику, на нашу думку, головним чином на суспільну й фахову рецепцію психоаналізу і обґрунтовував це викриттям таких його хиб: по-перше, це ідеологізація психоаналітичної системи, що полягає у зловживанні універсальністю типових діагнозів безвідносно до конкретних пацієнтів [16, с. 305]; по-друге, це інструменталізація Едіпового комплексу, з допомогою якого поведінка людей – на думку Канетті неприпустимим для поета чином – пояснювалась і виправдовувалась (для прикладу, ті, що повертались з війни, усвідомлюючи злочини, на які були здатні, вдавались до проповідуваних психоаналізом “задатків до вбивства”) [16, с. 305]; по-третє, це універсалізація (нім. *Hypostasierung*, *Inflation*) поняття інстинкту, а особливо інстинкту смерті.

Визначаючи, зокрема, галузь психічних помилок (нім. *Fehlleistungen*) очевидно частиною фрейдівського вчення [16, с. 305], Канетті загалом пропонує привабливу альтернативу психоаналітичного бачення, в якому все ж таки утверджується примат свідомості над підсвідомим. Зважаючи на цю альтернативність, ми в окремому дослідженні спробували застосувати при аналізі творів письменника рівноцінну за альтернативністю концепцію розгляду літературної творчості, котра має назву Ендиміонського комплексу і була запроваджена С. Балеєм в його “3 психології творчості Шевченка”. Тут варто подати один із висновків цієї розвідки, згідно з яким концепція Балея, що полягає у потребі митця замінити материнське начало, після накладання на епізод з другої автобіографічної книги “Факел у вусі”, який можна охарактеризувати як близький до Ендиміонського, може бути доповнена також батьківським варіантом. На цікаві роздуми про стосунки Канетті із несвідомим наводить есе “Wortanfalle” [13, с. 166–171] (“Словесні напади”): знайомлячи читача із дивними пришестями окремих, не пов’язаних слів, яких час від часу не може уникнути письменник і протягом яких він вкриває цими словами кілька сторінок, ховаючись від дружини й почувуючи себе щасливим, Канетті зацікавлено тематизує ірраціональні основи власної поезики.

На завершення цієї розвідки хочемо заглибитись в автобіографічний вимір виконання історичної необхідності, перед якою ми поставили Канетті, виснувавши свідомий обов’язок її належного виконання з його творчих та біографічних фактів. Зважаючи на те, що жанр автобіографії як літератури документальної з відповідною часткою домислу набуває все більшої популярності й теоретичного обґрунтування, до чого докладаються, зокрема, українські й німецькі дослідники⁵⁰, цікаво доповнити вимогу історичної необхідності, поставлену до Канетті, автора цілого автобіографічного проекту із власним підходом до концептуалізації жанру, ще й автобіографічною площиною, тим більше що виконання цієї частини вимоги містить також певну неординарність. Автор вже цитованої праці І. Фукса, звертаючись до непростой рецепції творів Канетті впродовж всієї її історії, висловлює думку, що без вказаних автобіографічних книг Канетті, можливо, не отримав би Нобелівської премії, хоч головними підставами для її присудження вважаються “Засліплення” та “Маса і влада”. Ця думка наводить на закономірне припущення щодо того, з яких причин Канетті написав ці, за твердженням Фукса, простіші чи доступніші твори, популяризувавши цим самим власне творче становлення й доробок. З одного боку, таке припущення може схилити саме до популяризації або ж, кажучи влучніше у випадку Канетті, до добровільної деміфологізації загадкової та неноменклатурної особистості, якщо не брати до уваги інші автобіографічні мотиви, висловлені автором у самих автобіографіях, і якщо брати до уваги думку М. Бахтіна, який називає літературу автобіографічного характеру неестетичною [11] в силу інваріантності класичних для інших жанрів відносин суб’єкта й об’єкта письма. Залишаючи суперечливу постанову в цьому питанні на розсуд читача, наведемо ще думку І. Фукса, який вважає,

⁵⁰ Порівн.: Галич О. Мемуаристика на порозі XXI віку [3] та *Die Autobiographie: zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung* [15].

що Канетті добре знав про “обидва методи громадської думки змусити замовкнути індивідуаліста: один полягає в дискримінації та переслідуванні аж до смерті, інший — у присудженні нагород та орденів” [16, с. 296], а також ще той факт, що в останні роки життя Канетті послідовно припинив участь в дискусіях щодо своєї творчості, а спроби дослідників його доробку закликати цього співрозмовника до активності були марні⁵¹.

Отже, приходимо до пояснення автобіографічного проекту (до якого, зрештою, долучилась ще й четверта автобіографія [12]), у якому можуть проглядатися як мотиви честолюбства, так і найвищий, позбавлений упереджень та самозакоханості, щабель самопізнання: усвідомивши свою титанічну працю на заплутаному шляху історичної необхідності та кристалізацію свого світогляду, Канетті, мабуть, вирішив у фіналі фізичного життя перейти до споглядання тієї історичної вимоги, яка походить вже від його власної особистості, щоб залишитись вірним заповідям відповідальності і у цій дзеркальній ситуації. Такий підсумок є екстра-підставою для погляду на гру думки й передбачення, світла й тіні в багатогранному кристалі особистості Еліаса Канетті.

1. Бахтин М.М. Проблема автора//Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества . Сос. С.Г. Бочаров; текст подгот. Г.С. Бернштейн, Л.В. Дерюгина. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986.
2. Брентано // История философии: Энциклопедия. Минск, 2002.
3. Галич О. Мемуаристика на порозі XXI віку//Вітчизна. Київ, 2001. № 7-8.
4. Дуб К. Автобіографічний синерген//Слово і час. 2001. № 4.
5. Затонський Д. Еліас Канетті, автор “Засліплення”//Канетті Е. Засліплення: Роман. К., 2003.
6. Ортега-и-Гассет Х. “Восстание масс”//История философии: Энциклопедия. Минск, 2002.
7. Шестак Анна. Секрет популярності Пауло Коельйо//Всесвіт. 2004. № 5-6.
8. Canetti, Elias. Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend. Frankfurt a. M., 1998.
9. Canetti, Elias. Dr. Haschias Tagebuch aus Hiroshima // Elias Canetti. Die gespaltene Zukunft. Aufsätze und Gespräche. München, 1972.
10. Canetti, Elias. Hitler, nach Speer//Elias Canetti. Das Gewissen der Worte: Essays. Frankfurt a.M., 1998.
11. Canetti, Elias. Nachträge aus Hampstead. Zürich, 1994.
12. Canetti, Elias. Party im Blitz. Hanser, 2004.
13. Canetti, Elias. Wortanfänge//Elias Canetti. Das Gewissen der Worte: Essays. Frankfurt a.M., 1998.
14. Das MAN//История философии: Энциклопедия. Минск, 2002.
15. Die Autobiographie: zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung / hrsg. von Günter Niggel. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1998.
16. Fuchs, Irmgard. Elias Canetti, ein Aristokrat der Verwandlung//Österreichische Literatur und Psychoanalyse: literaturpsychologische Essays über Nestroy – Ebner – Eschenbach – Schnitzler – Kraus – Rilke – Musil – Zweig – Kafka – Horvath – Canetti. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1998.
17. Hennighaus, Lothar. Tod und Verwandlung: Elias Canettis poetische Anthropologie aus der Kritik der Psychoanalyse. Frankfurt am Main; Bern; New York; Nancy: Lang, 1984.
18. Trautwein, Ralf. Die Literarisierung des Lebens in Elias Canettis Autobiographie. Glienicke: Galda und Wilch, 1997.

⁵¹ Ральф Траутвайн, автор ґрунтовної роботи про автобіографічну творчість Канетті, надіслав письменнику листа, в якому попросив того про пораду й обмін думками, і отримав листа у відповідь, в якому Канетті відмовився і вказав на свої твори як на головне джерело своїх думок [18].

ELIAS CANETTI AND HISTORICAL NECESSITY: PHILOSOPHICAL, POLITICAL, PSYCHOANALYTICAL AND AUTOBIOGRAPHICAL DIMENSIONS**Andriy Tsiapa**

*Ternopil Academy of People's Economy,
3/11, Lvivska Str.
46009 Ternopil, Ukraine*

Elias Canetti (1905-1994) is a pattern of creative and attractive unity of thinking and writing. Some scholars define his creative figure as non-nomenclative; the pertinence of the writer's creative work and life in general within Ukrainian space is confirmed not only by the recent publishing of his "Masse und Macht" ("Mass and Power") and "Die Blendung" (known also as "Autodafé") but also by the miscellaneous reception of his works within German space. Elias Canetti emphasizes upon the necessity of the realized fulfillment of historical mission by every human being and on a kind of poet's irrational responsibility, as a chosen one, who, however, must wait for being truly recognized, as a contrast to blindness caused by power and command. Therefore, the creative work of this keen observer of the 20th century helps to comprehend the phenomenon of historical necessity, an eternal existential problem, which can be defined as an objective or challenge of an epoch, personified by its surroundings. The analysis of the writer's autobiographical works, essays and aphorisms shows the appropriateness of the decomposition of this phenomenon into the following components: philosophical, political, psychoanalytical and autobiographical. The first dimension testifies Canetti's preference for the homointentional philosophic thought and rejection of the idea of pure notions, which is the basis of Brentano's doctrine. Within the political dimension Canetti calls to be aware of the danger focused on dissolving an individual in the mass and underlines the treachery of a temptation to follow the historical models. Canetti as a critic of an orthodox psychoanalysis blames its absoluteness on psychology and art. Consequently, we can outline two essential items of Elias Canetti's extensive autobiographical project: popularization and demythologization of the author's personality as well as necessity of emphasizing upon being aware of historical responsibility incarnated in the writer's life and works.

Key words: Elias Canetti; historical necessity; power of mass; types of mass; criticism of idealistic doctrine; psychoanalysis; autobiography.

ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МОВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОЗМАЇТТЯ КУЛЬТУР

Тетяна Комарницька

Львівський національний університет імені Івана Франка

Інтеркультурний підхід до вивчення іноземних мов, кінцева мета якого – інтеркультурна компетенція, є найактуальнішим у контексті європейського розмаїття мов і культур. Він ґрунтується на процесах розуміння семантичної системи орієнтирів (тобто культурних стандартів та норм) в іншій культурі чи на її інтерґрації у власну систему вербальної, невербальної чи паравербальної поведінки. Повне взаєморозуміння між носіями різних культур і мов можливе за умов адекватної поведінки, що в свою чергу залежить від певного обсягу декларативних, процедурних та фонових знань.

Ключові слова: семантична система, вербальна, невербальна, паравербальна поведінка.

Вивчення мови як іноземної включає оволодіння інтеркультурною компетенцією, без якої розуміння і взаєморозуміння у світі, який щораз більше глобалізується та інтернаціоналізується, ледве чи можливе.

Історія дидактики іноземних мов знає багато концепцій, методів, підходів як до природи самої мови, так й до стратегій, методів, технологій оволодіння мовою. Всі вони пов'язані з цілою низкою чинників, що впливають на статус мови у суспільстві, радіус їх поширення та вживання, а також на мету, зміст та засоби навчання [11, с.9].

Здобутки мовознавства, текстознавства, психолінгвістики, культурології, соціолінгвістики істотно впливають на появу нових концепцій.

Серед низки сучасних тенденцій та підходів до вивчення іноземних мов інтеркультурний підхід видається нам особливо актуальним. Йдеться не про новий метод чи нову модну хвилю у вивченні мови як іноземної, а про нову перспективу в комунікативно спрямованій дидактиці іноземних мов, про поглиблення комунікативної парадигми, яка розширює горизонти цілей, методів і засобів для досягнення мети – інтеркультурної компетенції. Інтеркультурна компетенція – це більше ніж комунікативна, вона вміщує ще інтерактивну і соціальну компетенцію, що ґрунтується на процесах розуміння і взаєморозуміння [9, с. 206]. Префікс “інтер” вказує на інтеракцію, взаємодію між різними культурами, де мова як частина кожного народу, є важливим феноменом його ідентифікації. Вивчення іноземної мови поза мовним простором, наприклад, німецькомовним культурним простором, має, без сумніву зовсім іншу перспективу, інше сприйняття культури народу через його мову, носієм якої ти не є. У процесі вивчення відкриваєш для себе постійно невідоме, відмінне від того, що тобі притаманне, порівнюєш чи конфронтуєш з ним. На підставі дистрибутивно-компонентного аналізу П. Донець вивів [4, с. 221] архісему поняття “fremd” – “інший” – з такими основними значеннями: а) Er sah hier fremd aus (інший, не такий як ми). Він виглядав по-іншому (не так як ми); б) Der Name ist mir fremd – ім'я мені незнайоме; в) Die Sache ist mir fremd – справа для мене незрозуміла; г) Das mutet mich fremd an – це здається мені дивним; д) віддалений – fremde Länder, fremde Sprachen – чужоземні країни, чужоземні мови тощо. Цей ряд можна продовжити.

Дослідженням “невідомого”, “іншого”, “чужого” займається ксенологія, що оперує такими поняттями, як квінтенсенція власного/чужого (das Eigenbild/das Fremdbild), ідентичність, диференція, стереотип, упередження.

Концепція інтеркультурного підходу до філологічних студій та до вивчення мови як іноземної, розроблена в Німеччині, знайшла міжнародне визнання і має вагомий здобутки в теорії і практиці [7].

Початки інтеркультурних студій сягають епохи Просвітництва з її девізом: “*Sapere aude!*” – “май мужність послуговуватись власним розумом”, що свідчить про високий когнітивний потенціал інтеркультурного підходу до вивчення мов.

Європа була завжди континентом “батьківщин” та “рідних мов”. Суспільно-політичні процеси, свідками яких ми є – інтернаціоналізація та глобалізація, з одного боку, та пошуки і відновлення багатьма народами Європи своєї власної ідентичності, з іншого, поставили Раду Європи перед вимогою часу: зберегти ідентичність Європи, що характеризується розмаїттям мов і культур і водночас спонукати до вивчення розуміння інших мов сусідів, партнерів, для кращого взаєморозуміння між народами у їх спільному домі – Європі. У пошуках ідентичності поняття “батьківщин”, “рідних мов” і все, що з цим дискурсом пов’язане, переживає сьогодні нечуваний ренесанс у душі В. Гумбольдта, Й.-Г. Гердера, О. Потєбні та багатьох інших мовознавців, просвітителів, поетів минулого і сучасного. Йдеться тут не тільки про збереження, плекання і розвиток рідних мов, як про це пише Гете у першій частині “Фауста”: “*Was du von deinen Vätern hast, erwirb es, um es zu besitzen*”, а й про духовне взаємозбагачення народів через цілеспрямоване вивчення, розуміння та повагу до мови народу, серед якого живеш, з ким сусідуєш, з ким співпрацюєш, отже, про здатність вести інтеркультурний діалог, що не знає кордонів.

Процеси глобалізації та інтернаціоналізації впливають, позитивно чи негативно, на статус тієї чи іншої мови, на радіус її поширення та вживання.

Ми розглядаємо інтернаціоналізацію як позитивне явище в тому сенсі, що це – небезнаціональність, чи однонаціональність, це – не уніфікація, а це братство різних, але рівноправних мов, це – життя серед багатомовності й розмаїття культур.

Велике минуле будь-якого народу становить його мова, а не криваві, нехай і переможні битви його історичного календаря, навіть, якщо вони й відігравали важливу роль.

Кожен з нас з’являється на світ з власною лексикою, граматикою, ба, навіть з власною логікою і все це перебуває в структурі рідної мови. Вона є першою мовою, яку сприймає дитячий мозок, і ми не маємо змоги описати відтінки, що з’являються з кожною сформульованою в слові думкою. Як слушно зауважує німецький учений Й.-Г. Гаманн, “кожне вимовлене устами і серцем речення містить нескінченну кількість додаткових понять, які додають йому і сприймають його так, як промені світла стають тим чи іншим кольором, залежно від площі, з якої відбиваються і потрапляють у наше око” [3, с. 38].

Отже, у багатонаціональному світі існує природна потреба у розмаїтті різних мов, бо мова, за висловом Ф. Шиллера – “це дзеркало нації, коли ми вдивляємось у це дзеркало, то в ньому віддзеркалюється велика і влучна картина нас самих” [14, с. 19]. І хоч у кишнях членів ЄС дзвенить євро – єдина грошова одиниця, нагальної потреби загальноєвропейської мови не існує. Проблема полягає в радіусі функціонування, поширення чи вживання тієї чи іншої мови. Тут діють інші чинники. Назвімо деякі з них на прикладі німецької мови.

До Другої світової війни німецька мова була традиційно обов’язковим предметом вивчення у наших освітніх закладах. Наслідки війни негативно вплинули на її вивчення у світі. Вплив чинника “політична сила” став особливо відчутним після 1989 року. Незважаючи на те, що німецька мова після об’єднання Німеччини та входження Австрії до ЄС становить у Європейській Співдружності держав найбільшу мовну спільноту, однак вона не відіграє практично жодної ролі в найбільших європейських організаціях і представництвах. Панівна роль англійської мови в світі зумовлена політичним чинником минулого Англії, економічною і політичною позицією США сьогодні, бо той, хто має що сказати, визначає і те, якою мовою. Однак не тільки цей чинник діє на користь тієї чи іншої мови,

часто ми самі занедбуємо рідну мову, забуваючи вище наведені слова Гете. Тому Міжнародна спілка вчителів німецької мови (IDV) звернулася до державних керівників німецькомовних країн рішучіше захищати інтереси німецької мови [6], вживаючи її в офіційних представництвах.

Перенасичення англіцизмами навіть німецької розмовної мови тривожить представників політичних партій Німеччини. Голова Бундестагу Вольфганг Тірзе виступає за те, щоб від англіцизмів відмовились передусім державні службовці та парламентарії, а міністр економіки Баварії висловився за прийняття закону про захист мови на кшталт того, що є у Франції.

Сучасна німецька мова як поліцентрична мова має три національні варіанти німецької мови з центрами в Німеччині, Австрії, Швейцарії [5]. Цим національним варіантам притаманні ті ознаки (лексичні, фонологічні, синтаксичні), що дають змогу ідентифікувати (і не тільки через це) носіїв австрійського варіанта як австрійців. Проблема збереження власної ідентичності особливо загострилась при вступі Австрії до ЄС. Якщо громадянин Німеччини стверджує, що він німець, бо його рідна мова німецька, то австрієць вважає себе німецькомовним австрійцем. Одним із важливих документів і як своєрідний успіх договору при вступі Австрії до ЄС австрійські політики вважають протокол № 10, де зафіксовані 23 вирази, які вважають специфічними суто для австрійського варіанта німецької мови. І хоча деякі мовознавці, політики і журналісти ставляться до протоколу № 10 неоднозначно, у ньому відчутне прагнення зберегти цим свою австрійську ідентичність в німецькомовному культурному просторі.

Другим важливим чинником є “економічний потенціал” держави. Німецька мова як офіційна мова німецькомовного простору займає третє місце у світі після англійської та японської мов. Для більшості країн ЄС Німеччина – важливий торговий партнер, а це означає, що можна без знань мови купувати, але не продавати. Німецькомовні країни, особливо Німеччина, мають велику притягальну силу для молодих людей з посткомуністичних країн, як країни з високим рівнем життя, стабільним соціальним захистом, реальними шансами праці і надійним пенсійним забезпеченням. Щоб адаптуватися до нових умов у чужій країні, необхідні знання мови, розуміння й адекватне сприйняття культури народу, серед якого живеш і працюєш. І хоч комунікативний радіус німецької мови порівняно з англійською значно обмежений, все ж таки німецька мова репрезентує високорозвинений культурний регіон, що мав величезний вплив на розвиток європейської цивілізації. Хто хоче досліджувати європейську цивілізацію чи бути її сподвижником, мусить володіти інтеркультурною компетенцією, що ґрунтується на знанні не лише однієї мови, а на розумінні значення і функції інших мов у становленні та розвитку європейського розмаїття мов та суцвіття культур. На шляху до когнітивного суспільства, до якого прямує світ, інтеркультурний підхід до вивчення чужоземних мов, мета якого не тільки зберігати і розвивати багату спадщину європейського мовного розмаїття та взаємозбагачення народів, але полегшувати їхню мобільність та комунікацію. За влучним висловом Крумма, саме мови будують мости між народами [15].

У контексті європейської багатомовності оволодіння мовами стає культурною технологією. Щоб зрозуміти технологію інтеркультурного навчання, слід визначити поняття “культура”. Є різні визначення цього поняття. Нас цікавить поняття культури, ґрунтоване на таких двох аспектах:

1. Людина, індивідуум, що ставить собі мету і намагається її досягнути. У цьому сенсі культура – це поле діяльності індивідуума, груп, суспільств. Довкілля сприяє цій діяльності, організовує її, впливає на її перебіг, водночас ставить певні умови чи межі поля діяльності.

2. Орієнтація у довкіллі. Індивідуум чи група потребують певних орієнтирів, щоб адаптуватися у довкіллі і залишатися діяльним. У цьому сенсі ми розглядаємо культуру

як систему орієнтирів. Ця система впливає на сприйняття, мислення, оцінку і поведінку індивідуума чи групи й водночас сигналізує про його чи їхню приналежність до певної культури. З цим поняттям культури тісно пов'язане поняття культурного стандарту. Культурний стандарт – це типовий орієнтир, масштаб сприйняття, мислення і поведінки індивідуумів, груп, націй.

Німецький типовий культурний стандарт як, наприклад, “пунктуальність”, “честність”, “чистота” сприймається як норма. Якщо у цьому є відхилення, то сприйняття цього відхилення може викликати навіть “культурний шок”. Інколи ми сприймаємо чужину і поводимося в новій для нас ситуації за власною системою орієнтирів. Якщо системи орієнтирів відрізняються одна від одної у перехресних ситуаціях, або вони невідомі представникам двох різних культур, тоді виникають непорозуміння та проблеми інтеракції.

Інтеркультурне навчання спрямоване на розуміння системи орієнтирів представника іншої культури та її інтеграцію у власну систему, і, отже, на відповідну вербальну, невербальну чи паравербальну поведінку у певній ситуації. Вибір адекватної вербальної, невербальної, паравербальної поведінки зумовлений обсягом необхідних базових декларативних знань про мову, країну, людей, вартості, тобто про центральний культурний стандарт. У засвоєнні базових мовних знань з першої іноземної мови я надаю великої ваги рідній мові. Рідна мова бере на себе когнітивну (координативну чи конфронтативну) функцію. Координація – це здатність в потрібний момент покликати на допомогу закарбовані в пам'яті аналогії, правила, норми.

У процесі навчання чужою мовою ми стикаємося з явищем інтерференції. Щоб її уникнути, потрібно чітко уявити собі універсальну картину будови мови. Ганс Глінц [9] розрізняє “знизу” до “верху” сім рівнів. Рівні 7 (письмо), 6 (звучання) і частково 5 (мелодика) є специфічними для кожної мови і повністю відкидають координацію з рідною мовою. Рівні 1 (“я”, “ego”) та більшість із рівнів 2 (тексти і стратегії) мають багато спільного у всіх сучасних європейських мовах. Наприклад, особовий займенник “ти”, рос. “ты”, болгар. “та”, серб. “ти”; лат./лит. “tu”; нім. “du” мають спільне походження і те саме значення. Тексти (рівень 2) мають теж універсальний характер. “Усі види словесного поетичного і прозового викладу”, – писав О. Потебня, – зводяться до оповіді” [5, с. 29]. Проте оповідь аби досягти того, що В.Гумбольдт назвав “незалежним визначенням через узагальнення” [1, с. 31] мусять підкоритися правилам певної мови. Ці правила мають національні особливості і кожна мова створює свої оповідні структури. І. О. Потебня, і В. Гумбольдт стверджували, що лінгвістичні й поетичні форми представляють “індивідуалізовану спонуку, засобами якої нація утверджує вагомість у мові її думок і почуттів” [2, с. 33]. Зазначимо, що літературний текст посідає чільне місце в інтеркультурному навчанні.

Рівні 3 (семантика) і 4 (лексико-морфосинтаксичний рівень) мають як спільне, так і відмінне. Мова, як універсальний засіб передавання інформації про природу, про усебічність життя людини, суспільства, а також про себе саму, своїм словниковим складом відображає культуру суспільства і людей, які нею розмовляють. Часто буває так, що стикаючись з чужиною в реальній ситуації, бачимо відмінність між тим, чого тебе вчили і тим, що є в реальній ситуації. Це особливо стосується семантичних процесів на лексичному рівні. Конфронтація виникає між вузьким значенням мовного знака та фактичним у його багатій варіативності. Тому не тільки денотати, а особливо конотати є для чужинця цікавими і важливими, тому що саме в них відображені цінності, ієрархія оцінок, які є вірогідними характеристиками в тій чи іншій культурі. Саме мова здатна висвітлити характерні відмінності в різних культурах, і за допомогою мови можна вести (метакомунікація) бесіду про різні семантичні наповнення знака, пізнати і порівняти поняття, які за ним стоять. Тільки в процесі комунікації можна зрозуміти, які конотати вкладає

комунікант в такі слова, як наприклад “Fremde”, “Ausländer”, “Asylsuchender”, “Linke”, “Rechte” і т. д. Жодний словник не подає, яку конотацію отримують ці слова відкрито чи приховано у комунікантів. Фоновість, контекстність чужоземної мови ми відчуваємо саме на лексичному рівні, що підтверджує думку про те, що не можна вивчати її як ізольовану знакову систему.

Декларативні знання самі собою ще не гарантують оволодіння інтеркультурною компетенцією. потрібні й процедурні знання, тобто знання про стратегії, організацію та взаємодію декларативних знань з тактикою, правилами і формами адекватної вербальної, невербальної чи паравербальної поведінки в інтеркультурній ситуації.

Інший, невідомий світ, чужина, чужоземна мова постійно викликають запитання, потребу пояснити, переконати чи заперечити. Знайомство з чужим – це знайомство з іншим центральним культурним стандартом, розуміння і толерантне сприйняття нового, незвичного, невідомого. Це знайомство проходить такий дидактичний шлях:

1. Перцепція фонових знань. Відбувається активізація уже відомого, його категоризація. Категоризація пов’язана з багатьма когнітивними процесами та операціями, як наприклад, порівняння, ідентифікація, уподібнення, ідентичність тощо. Центром певної категорії є ядро, прототип, типовий представник, якому притаманні найважливіші ознаки цієї категорії. Всі інші об’єкти, що належать до цієї категорії, групуються навколо ядра – прототипу з більш чи менш послабленою подібністю. Метод прототипної семантики виявляється особливо успішним на лексико-семантичному рівні в аналізі полісемії та інтермовної еквівалентності в лексиці. Інші когнітивні процеси, що ґрунтуються на концепції стереотипу Путмана, теорії архетипу Юнга (архетип як важливе джерело міфології, релігії і мистецтва) або на теорії комічного як способу поведінки людини Мінського [12, с. 229], розкривають нові можливості для кращого осмислення інтеркультурних процесів.

2. Рецепція – це осмислення і сприйняття інших/ чужих культурних орієнтирів (норм, правил, оцінок, вартостей, переконань), тобто центрального культурного стандарту. Рецепція потребує інтеграції чи певного пристосування до цього культурного стандарту. Пристосування тут відбувається на індивідуальному рівні, до того ж доводиться грати дві різні ролі. З одного боку вивчаєш мову і правила поведінки (вербальної, невербальної) у чужоземній країні, щоб її знати і володіти нею, а з іншого боку, намагаєшся уникнути своєрідної окультуризації. Рідне, відоме залишається для тебе значущим.

Правильне сприйняття чужого, іншого відбувається тоді, коли починаєш усвідомлювати, що й інша культура має власну ідентичність. Осягнути це можна різними методами і засобами:

1. Контрастивний метод. Ефективність цього методу відзначив ще 1957 р. Р. Ладо, який у книзі “Linguistics across Cultures” зосередив увагу на вивченні чужоземної мови, систематичному порівнянні структур рідної і чужоземної мови, і виокремленні відмінностей/контрастів між ними. Саме за допомогою контрастивного методу можна уникнути інтерференції, прогнозувати й аналізувати помилки.

2. Моделювання універсалій буття. Сюди належать мовні ритуали, як наприклад, форми вітання, звертання, ввічливості, початок/закінчення спілкування, спілкування телефоном тощо і норми поведінки та взаємодії між представниками різних культур. Моделювання мовних ритуалів ґрунтується на прагматико-функціональній концепції/ теорії мовленнєвих актів, а моделювання невербальної поведінки (жести, міміка) та паравербальної (інтонація, мелодія, ритм) - на принципі автентичної аудіо-візуалізації.

Інтеркультурне навчання – це не тільки вивчення мови й ознайомлення з чужоземною культурою, це краще пізнання своєї рідної мови, власної культури, це – за висловом швейцарського дидактика Г. Піфо, – шлях до розширення власного горизонту. Ганс Ебергард Піфо є автором типологій цікавих вправ і завдань, що дають поштовх до розуміння

інтеркультурного навчання на практиці [8, с. 399]. Інтеркультурне навчання – це всеохопне навчання, де література займає центральне місце, як джерело не тільки країнознавчих знань, естетичної насолоди, а й як енергія (Гумбольдт). Літературний твір – це постійно створювана конструкція, діяльність, взаємодія твору і читача, в процесі якої відбувається реконструкція тлумачення значень, і одночасно інтеграція чужого у власний репертуар, його оцінка та тлумачення з погляду свого прочитання, у контексті власного культурного стандарту.

Інтеркультурний підхід до вивчення мови як іноземної ґрунтується на процесах розуміння через мову всіх виявів культури, а це означає, що навчання мови – це навчання культури, мета якого – інтеркультурна компетенція.

1. Потебня О. О. Из записок по теории словесности. Пoesия и проза. Харьков, 1905.
2. Фізер Іван. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. К., 1996.
3. Шаргафер Ервін. Роздуми про вітчизни, рідні мови і поняття європеець”//Deutschland Німеччина. 1994, № 4.
4. Donec Pavel N. Verfremdung in der interkulturellen Kommunikation//Deutsch als Fremdsprache. 1994. Heft 4.
5. Deutsch als plurizentrische Sprache. ÖdaF – Mitteilungen. 1996. Heft 1.
6. Förderung der deutschen Sprache. Dokumentation//IDV-Rundbrief 64. 2000.
7. Glinz Hans. Die innere Form des deutschen. Eine neue deutsche Grammatik. 4.Aufl. Bern-München, 1962.
8. Häusermann Piepho. Aufgaben – Handbuch Deutsch als Fremdsprache. Abriß einer Aufgaben-und Übungstypologie. München, 1996.
9. Helbig Gerhard. Das Verhältnis von Sprachwissenschaft im Wandel der Zeiten//Deutsch als Fremdsprache. 1994. Heft 4.
10. Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. Intercultural German Studies. 1999. Bd 25.
11. Neuner Gerhard Gesellschaftlich-politische Entwicklungen in Europa und ihre Auswirkungen auf Deutsch als Fremdsprache//IDV- Rundbrief 59/1997.
12. Olšanskij Igor G. Sprache und Kultur – kognitive und prototypische Ansätze//Deutsch als Fremdsprache, 2000/Heft 4.
13. Praxis interkultureller Germanistik. Forschung – Bildung – Politik. München, 1993.
14. Schiller Friedrich (1800). Deutsche Größe//Schillers Werke in fünf Bänden. Berlin; Weimer. 1971. Bd.1.
15. Sprachen – Brücken über Grenzen. Deutsch als Fremdsprache in Mittel- und Osteuropa. Dokumentation der Wiener Konferenz 17.-21.2. 1998, herausgegeben von Hans Jürgen Krumm.

INTERCULTURAL APPROACH TOWARDS THE STUDY OF LANGUAGES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN CULTURAL DIVERSITY

Tetyana Komarnytska

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The approach to the study of foreign languages ultimately aiming at the intercultural competence is most topical in the context of European cultural and linguistic diversity. This approach is based on the processes of understanding the semantic orientation system (i. e. cultural norms and standards) in a foreign culture and/or its integration into the recipient's system of verbal, non-verbal as well as paraverbal behaviour.

Key words: semantic system; verbal, non-verbal, paraverbal behaviour.

ТЕХНОЛОГІЯ КЕРУВАННЯ УВАГОЮ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Гарольд Мальковський

З метою підвищити рівень знань тексту як найважливішого виду навчального матеріалу, автор пропонує традиційне читання з перекладом (довільна увага) доповнити виконанням граматичних вправ на матеріалі самого тексту. Тоді учень декілька разів читає текст (мимовільна увага), адже довільна інтелектуальна увага спрямовується на виконання вправ. Такий перехід видів уваги сприяє поліпшеному знанню тексту у поєднанні з якіснішим засвоєнням граматики. Наводяться зразки виконання таких пропозицій.

Ключові слова: методика викладання англійської мови; типи уваги.

Інтерес до теми зумовлений такою ситуацією: увага до навчального тексту знижується після того, як учень прочитав його двічі і невпевнено переклав, бо, на жаль, він далекий від розуміння глибини та вдосконалення знань. Ми маємо навіювати йому, що прочитати текст роману – це одне, а прочитати навчальний текст – це інше. Дворазового читання тексту недостатньо для його лінгвістичного засвоєння як об'єкта спостереження за мовними формами і як джерела розширення мовних знань. Це передбачає свідому спрямованість уваги учня на збагачення його мови. Об'єктом інтерпретації може бути текст, що розглядається як взірець для витворювання, тобто з точки зору використання мовних засобів для заданої комунікативної мети. Висловлювати свої думки передбачає вміння продукувати тексти. Тому слід намагатися будувати навчальний процес на текстах, бо в тексті реалізуються всі функції мови, а також виявляється взаємодія категорій місця і часу, спільно утворюючи локально-часове зв'язне мовлення, цілісний мовний твір.

Текст, який звучить чи викладений на письмі, в ході навчання іноземної мови – основний вид навчального матеріалу. У системі організації мови текст є одиницею найвищого стратифікаційного рівня – текстуального, нижче якого стоїть речення. Л. М. Мурзін [2, с. 46–47] слухаю вважає, що кожне речення тексту містить попереднє речення (якщо воно не є першим), оскільки текстові притаманна логічна зв'язність його складових. Речення виступає не тільки як фрагмент тексту, але також як представник тексту загалом. Воно автономне відносно тексту, але зовсім не відірване від нього. Звідси випливає, що вивчаючи речення з тексту, ми сприяємо його кращому розумінню, бо інформація про його складові, інтегруючись, створює обсяжну картину про нього.

З методичного погляду робота над іншомовними текстами здійснюється здебільшого для збагачення лексичного складу, ідіоматизації мовлення. Вона пов'язана з роботою із словником, перефразуванням, тобто визначенням синонімічних засобів і різноманітним тлумаченням. Увага спрямована на лексичні одиниці з погляду ситуації спілкування.

Розпочинаючи роботу над невідомим текстом, учень насамперед з'ясує значення нових слів, однак найчастіше він скаржитися: “Всі слова знаю, а зв'язати їх разом не можу”. Це відбувається тому, що без твердих граматичних знань, доведених до автоматизму, повноцінно вникнути у зміст неможливо, однак це не береться до уваги, принаймні в першому наближенні. У масовій дилетантській свідомості необхідність граматичних знань зовсім відсутня (згадаймо гасло: “Grammar be hanged!”). Тому читання, спрямоване на поширення мовної бази учня, повинно мати на меті не тільки здобуття фонетичної та лексикостилістичної інформації, але й інформації граматичної.

Труднощі у розумінні тексту, які викликані лексичними причинами, вивчені краще, ніж ті, які викликані причинами граматичними, тому їм слід приділяти більше уваги. Увагу, яка супроводжує усі психологічні процеси, звичайно поділяють на два головні види: довільну та мимовільну. Довільна увага, найвищим проявом якої є увага інтелектуальна, передбачає наявність свідомої мети. Вона виявляється і в критичному аналізі варіантів будь-якого завдання, у відмові від менш ефективних засобів роботи на користь оптимальних. Мимовільна увага, яка здійснюється без будь-якої настанови у річущі довільної уваги, супроводжує першу автоматично тому, що є її стороннім продуктом. Увазі притаманна здатність перемикатися, що створює можливість доцільно спрямовувати її на різні сторони об'єкта, а також перемикається з одного її виду на інший. Необхідність перемикаати нашу увагу виникає постійно, щоби у складній ситуації без утруднень переходити від одного виду діяльності до іншого. Ця послідовність вивчення різних сторін предмета внутрішньо зумовлена логікою навчального процесу. Перемикаання є своєрідним підбадьорливим моментом, що підтримує увагу і створює різноманітність, якої можна, зокрема, досягти зміною видів діяльності, самих об'єктів та сторін його розгляду та ін. Це задовольняє вимоги гігієни розумової праці, сприяючи підтримці робочого стану, активізації сприйняття, мислення, пам'яті та інших психологічних функцій, які відіграють провідну роль у пізнавальній діяльності.

Текст дає змогу "вивчати себе" з різних сторін залежно від спрямованості наших інтересів. Як єдиний об'єкт, він уможливує перемикаання довільної уваги на якийсь бік, виключаючи з поля зору інші аспекти, які завдяки цьому стають об'єктом мимовільної уваги. Нагадаємо, що довільна увага спричиняє доцільне запам'ятовування, яке значно ефективніше за мимовільне, що виникає природно, за мимовільної уваги.

Нам імпонує думка С. С. Левітіної: "Як спокусливо було б знайти можливість керувати процесом переростання одного виду уваги в інший" (переклад мій – Г. М.) [2, с. 9]. Це переростання звичайно називають перемикаанням, а причини знадності описано вище. Але де ж ті чинні заходи (know-how), завдяки яким ми зможемо "...удерживать вниманье" (А. С. Пушкін) учнів до тексту? Цим підкресленням звертаємо увагу на те, що маємо на увазі не одного учня, утримувати увагу якого нескладно, а увагу навчального колективу. Що чисельніший він, то складніше це зробити за інших рівних умов.

Наша технологія перемикаання уваги складається з трьох етапів.

Етап I. Учні читають текст з настановою запам'ятати лексично-стилістичні моменти та зміст тексту, бо довільна увага, про яку ми вже говорили вище, знижується після другого читання.

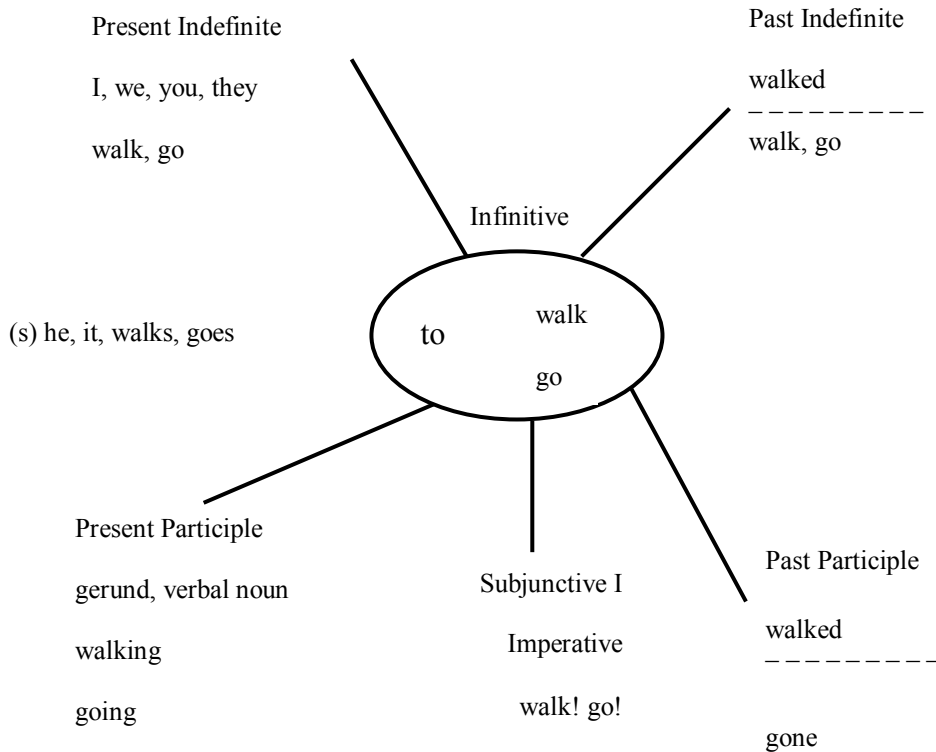
Етап II. Традиційно граматичні вправи наводяться після тексту, іноді передують йому. Звичайно вони більш-менш віддалені від тексту за своєю лексикою. Це граматичні вправи до тексту. Граматичні вправи, які ми пропонуємо, це вправи за текстом, тобто ми пропонуємо використовувати речення з тексту як матеріал для вправ. Багатобічність тексту уможливує вивчення граматики у комплексі з іншими аспектами, тобто в природних зв'язках. Таким чином, на цьому етапі ми переключаємо довільну увагу на граматику, а лексико-стилістичний бік стає об'єктом мимовільної уваги.

Як приклад виконання вправи ми пропонуємо цей текст:

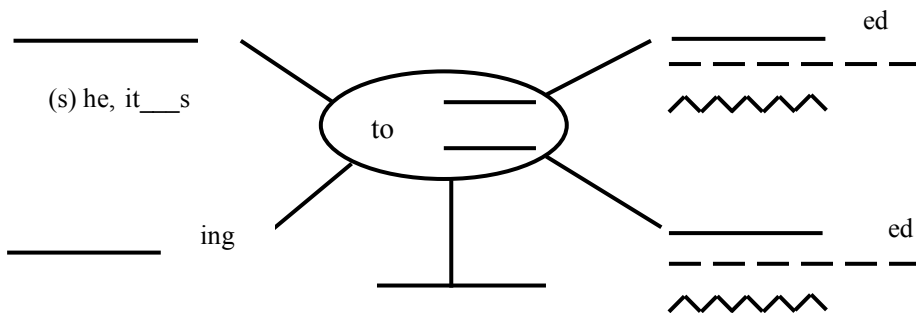
Every morning Harry gets up at about seven o'clock. Then he does his physical jerks, washes and has his morning meal. After breakfast Harry leaves the house and walks to the station. As he lives in the suburbs, he has to get to London by train. It takes him about 10 minutes to reach his office which is not far from the station. Harry develops new business contracts.

У реченнях, які ми взяли з тексту, вибираємо дієслово як найбільш багатотформну та складну частину мовлення, що загалом не забороняє вибору й інших частин мови за бажанням.

По-перше, розглянемо парадигматику дієслова за цією схемою:

Цю схему можна представити скелетно, щоб чіткіше уявити собі механізм формування форм.

Інфінітив як вихідна форма розміщується посередині. Штрихова лінія відрізняє стандартні форми дієслова від нестандартних; зигзагоподібна лінія означає нестандартність.

Зразок парадигматичного виконання. У першому реченні тексту виділяємо присудок "gets up" (встає). Запитання: "Де його місце в схемі?". Інструкція: "Далі утворіть інфінітив «to get up» і перекладіть: «вставати». Утворіть інші форми та перекладіть їх".

Тепер розгорнемо дієслово-присудок за його граматичними категоріями.

Розгорнення за:

1. Aspect: Continuous. to be + Pres. Part

Then he does his morning jerks → Then he is doing his morning jerks.

Perfect to have + Past Part.

After breakfast Harry leaves the house. → After breakfast Harry left his house.

After breakfast Harry left his house.

2. За станом: Active Passive: to be + Past Part.

Harry develops new business contacts.

New business contacts are developed (by Harry).

Звертаємо увагу на те, що у суб'єктному інфінітивному комплексі "to" завжди ставиться перед інфінітивом.

They notice Harry develop new business contacts.

Harry is noticed (by them) to develop new business contacts.

3. Mood:

I request that Harry walk to the station (Subjunctive I).

If it took him only 10 minutes to get to the station! (Subjunctive II).

Harry, have your morning meal! (Imperative).

Далі використовуємо конструкції з тексту:

а) Від речення "...he has to get to London by train" пропонується утворити модель "to have to...", підставити відповідні форми з інших речень, наприклад: "...have his morning meal", "...to leave his house" та ін.

б) Вживання "do" в стверджувальних, питальних та заперечних реченнях:

Harry develops new business contracts .

Harry does develop...;

Does Harry develop...?;

Harry does not develop...

в) Вживання Present Participle:

Getting up at about seven o'clock, he washes himself and has his morning meal.

г) Складіть речення з підкресленою конструкцією:

To have his morning meal Harry gets up at about seven o'clock.

д) Підстановка модальних дієслів та сполучень на зразок "had better":

Harry gets up at about seven o'clock.

Harry can get up at about seven o'clock. Harry had better get up at about seven o'clock.

Етап III. На завершення граматичних вправ ми пропонуємо читати чи слухати текст, котрий зараз знов в центрі довільної уваги і сприймається з оновленим інтересом та легкістю, бо речення, з яких він складається, детально вивчені. Граматика перебуває в полі зору мимовільної уваги.

Ці етапи перемикавання уваги уявляються мені у вигляді таких протилежних схем.

Текст: увага довільна – мимовільна – довільна.

Граматика: увага мимовільна – довільна – мимовільна.

Таким чином, знання, одержані завдяки довільній увазі, доповнюються знаннями, які були одержані при мимовільній увазі. Підвалинами такої технології є:

1. Багатоаспектність тексту;

2. Переключність уваги (здатність уваги до перемикавання).

Високий пізнавальний рівень спостерігається при такому виді довільної уваги, як увага пошукова з її сталою зосередженістю. Викладач ставить завдання: "Знайдіть у тексті певне граматичне явище", попередньо встановивши, що таке явище в тексті є. Це потрібно для того, щоб результат пошуку не був нульовим, бо такий випадок учні

можуть витлумачити як помилку, хоча у пізнавальній діяльності сказати "ні", однаково, що сказати "так".

Наведемо приклад:

Викладач: "Знайдіть у тексті (див. вище) нестандартні дієслова, які закінчуються на літеру "d" в Past Indefinite". Відповідь: "To do, to have".

Щоб одержати таку відповідь, треба перебрати всі дієслова тексту, і це корисно: крім уважного читання тексту вивчається й граматики. У наведених вправах бажана варіантність.

Внаслідок описаних технологій навчання долається роздрібність спостережень, розвивається узагальнювальний аналіз, який допомагає зрозуміти місце окремих складових у структурі цілого. Досягнута доступність тексту зумовлює автоматизацію механізмів читання, швидкість розпізнавання мовного матеріалу та розширення його поля. Розуміння змісту тексту успішно здійснюється тоді, коли його мовний бік не викликає утруднення, які виникають не тільки від ступеня наявності невідомого матеріалу, але й від ступеня володіння відомим. Перше поповнюється, друге вдосконалюється. Багаторазове читання тексту приводить до кращого засвоєння і лексики, і граматики, і тексту загалом, який сприймається обсяжніше, повніше, краще запам'ятовується та відтворюється.

Вимоги викладача як керівника навчального процесу мають основоположне значення для учня. Можна передбачити добрі знання учнів того викладача, який володіє їх увагою у здійсненні вимог до керівництва змістовою та оперативною сторонами навчальної діяльності. Зворотнє теж вірно.

Передані знання та інтерес, прищеплений до них – це найвище досягнення у роботі викладача, внаслідок якої формується мимовільна увага до вивчення мови. На завершення курсу така людина вдосконалюватиме свої знання, задовольняючи цей інтерес. Так виростає знавець мови.

1. Левитина С. С. Можно ли управлять вниманием школьника? Москва; "Знание", 1980.
2. Мурзин Л. Н. О динамических законах текста Сб. "Текст как объект лингвистического и психолого-педагогического исследования". Пермь, 1982.

A TECHNIQUE FOR GUIDING ATTENTION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Harold Malkovskyi

To raise the level of efficiency in studying the text as the most important kind of teaching material the author suggests that the traditional reading with translation (deliberate attention) be combined with doing grammar exercises based on the text itself. In this case the student / pupil reads the text with undeliberate attention because the deliberate intellectual attention is directed at the grammar exercises. The switching from one kind of attention to another brings about better knowledge of the text together with a more qualitative acquisition of grammar. A number of examples aimed at putting these suggestions into practice are supplied.

Key words: methods of teaching English; types of attention.

В. В. Левицкий. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.

Останнім часом все ширше застосування у лінгвістичних дослідженнях знаходять методи математичної статистики, які отримали назву квантитативних методів. Дані методи дають можливість кількісного аналізу лінгвістичних явищ та закономірностей. Саме цьому напрямку присвячена рецензована монографія. Її автор добре відомий в Україні та за кордоном своїми статтями та монографіями з лінгвостатистики.

У монографії розглядаються такі питання як: основи математичної статистики та особливості її використання у лінгвістиці, типи лінгвістичних шкал, основні етапи проведення лінгвостатистичних експериментів, особливості психолінгвістичного експерименту. До книги додано відповідні статистичні таблиці, предметний та іменний покажчики. На підставі багаторічного досвіду автор переконливо показує ефективність, результативність та надійність математичних методів дослідження у порівнянні з класичними лінгвістичними методами – порівняльно-історичним, структурним, психолінгвістичним, методами прагмалінгвістики та когнітивної лінгвістики. Математичні методи збільшують ймовірність того, що отримані результати будуть значно точнішими та об'єктивнішими. У рецензованій монографії поряд із викладом відповідних формул, критеріїв, присутні також емоційно забарвлені авторські відступи, коментарі та ставлення автора до якісного та кількісного лінгвістичного аналізу. Структурно монографія складається з семи розділів.

У першому розділі розглядаються основні поняття квантитативної лінгвістики, історичний розвиток лінгвостатистики. Систематизовано лінгвостатистичні дослідження та виділяються ті області мовознавства, де квантитативні методи успішно застосовуються або можуть бути ефективно використані. Зокрема, наведено такі ділянки застосування математичних методів як дослідження фонетичної структури мови, лексичного складу мови, частотних словників, авторських та функціональних стилів, діалектології, психолінгвістики, парадигматичних та синтагматичних відношень у лексиці, перекладознавства, тощо.

У другому розділі зосереджено увагу на проведенні лінгвостатистичних експериментів, розглядаються поняття генеральної сукупності та вибірки, види текстів, співвідношення якісного та кількісного аналізу, особливості проведення психолінгвістичних експериментів.

У третьому розділі розглядаються статистичні сукупності та їх властивості. Дано визначення варіанти, стандартного відхилення, коефіцієнтів асиметрії та варіації.

У розділі 4 детально висвітлено поняття ймовірності та типів розподілів ймовірності. Розглядаються довірчі ймовірності, рівні значимості, стандартні похибки, критерій Стюдента тощо. Також викладені елементарні поняття комбінаторики. Теоретичні відомості математичної статистики доповнюються лінгвістичними прикладами.

П'ятий розділ присвячено методикам зіставлення варіаційних рядів. Актуальність тематики розділу зумовлена тим, що у практиці статистичних досліджень лінгвісту часто треба зіставити два або декілька емпіричних рядів для знаходження зв'язків між певними величинами та розподілами. Одним з таких методів співставлення є кореляційний аналіз. У монографії приводиться визначення коефіцієнта кореляції та приклади його обрахунку. Іншим ефективним методом співставлення розподілів частот є використання критерію Хі-квадрат. У книзі наведено формули для розрахунку даного критерію та таблиці для співставлення величини розрахованого критерію та ймовірнісної значимості отриманого результату.

У шостому розділі наведено непараметричні методи лінгвостатистичних досліджень. Вважають, що отримані певним чином рангові (порядкові) сукупності є множинами, незалежними від законів розподілу, тобто не зв'язані з параметрами розподілу. Методи, з допомогою яких вивчають такі рангові сукупності, називаються непараметричними. У книзі наводиться критерій Вілкоксона, Колмогорова-Смирнова, тест на медіану та інші критерії, доповнені рекомендаціями щодо застосування непараметричних методів у лінгвістиці.

У розділі 7 наведені практичні рекомендації з використання квантитативних методів лінгвостатистики, які спираються на багаторічний досвід автора. Розглядається вибір статистичного методу для лінгвістичних досліджень, зокрема, аналізується практичне використання критеріїв Стюдента та Хі-квадрат, коефіцієнтів кореляції. Наведено основні лінгвостатистичні закони та закономірності, зокрема, закони Ціпфа, Менцерата, Піотровського. Автор також проаналізував тематику наукових публікацій та дисертацій українських лінгвістів щодо використання квантитативних лінгвостатистичних методик.

Щодо зауважень, то на нашу гадку, доцільно було б включити до викладу також питання про статистичне вивчення інформаційних текстових характеристик, зокрема ентропії, однак, складається враження, що це питання, а також узагальнення інших результатів багаторічних досліджень започаткованого автором надзвичайно плідного потужного наукового напрямку знайдуть відображення у його подальших монографіях та підручниках з лінгвостатистики.

Монографія виконана на високому теоретико-методологічному рівні, має непересічне теоретичне та практичне значення і, безперечно, буде корисною для мовознавців в освоєнні сучасних методів математичної статистики у лінгвістиці.

*Михайло Білинський, Богдан Павлишенко,
м. Львів*

Рецензований навчальний посібник О. Д. Огуя є ґрунтовним викладом основних теоретичних проблем лексикології сучасної німецької мови, що супроводжується практичними вказівками щодо можливих напрямків їхнього розв'язання.

Посібник складається з авторського курсу лекцій (*Theorie*), практикуму (*Praktikum*) та словника основних лексикологічних термінів (*Kleines Lexikon der lexikologischen Termini*). У теоретичній частині, що містить десять розділів та загальні висновки, автор пропонує історичне, сучасне та, зокрема, власне розуміння актуальних проблем мови та мовлення, лексичного складу мови, значення слова, його парадигматики, синтагматики та епідигматики, семантичних зв'язків між одиницями лексикону та ін.

У першому розділі “*Lexikologie, ihre Aufteilung und Lehrbücher*” лекційного курсу автор окреслює предмет і завдання лексикології, її взаємозв'язки з суміжними дисциплінами, пропонує короткий але інформаційно насичений огляд методів лексикологічних досліджень та наявної теоретичної і практичної літератури з лексикології. У другому розділі реферуються основні концепції мови та мовного знака. О. Д. Огуй наголошує на необхідності розширення традиційно дихотомічного погляду на цілу низку мовних феноменів, як, напр., *ergon – energeia* (W. von Humboldt), *langue – parole* (F. de Saussure), *Inhaltsseite – Ausdrucksseite* (L. Hjelmslev), *Kompetenz – Performanz* (N. Chomsky) і пропагує натомість голістичний підхід до розгляду згаданих та інших мовних явищ, що передбачає не лише аналіз об'єкта дослідження, але й синтез результатів цього аналізу (с. 31). Замість згаданої дихотомії, обстоюється тріалізм, започаткований працями того ж Ф. де Соссюра: *langue – parole – langage Synchronie – Diachronie – Panchronie, Paradigmatik – Syntagmatik – Epidigmatik* та ін. Без сумніву, запропонований підхід претендує на глибокий, багатовекторний аналіз мовних явищ. Соссюрівську білатеральну концепцію мовного знака як “*image acoustique et concept; signifiant et signifié*” автор розбудовує до схеми з дев'ятьма складниками (с. 38):

Wirklichkeit – Bewusstsein (Denken) – Sprache (langage)
räumlich-zeitliche Koordinaten – Sozium – Sprachkonventionen/Normen
Sprechtätigkeitssituationen – Sprecher/Hörer – funktionale Stile/Kotext

У третьому розділі автор дає визначення понять слова та значення – також у тривимірному просторі – в мовленні, лексиконі та свідомості. Наступні розділи присвячені детальному розгляду значення слова та його, відповідно, синтагматики (четвертий розділ), парадигматики (п'ятий) та епідигматики (шостий), які крім суто лінгвістичних характеристик дістають у авторському викладі ще й нейролінгвістичне обґрунтування. Можна, звичайно, сперечатися, чи потрібно в доволі обмеженому в часі курсі лексикології зупинятися на такій складній проблематиці, яка лише опосередковано пов'язана з безпосереднім предметом дослідження, однак зрозумілим є бажання автора ознайомити читача не лише з суто лексикологічними проблемами, а й з такими, які постають на стику з суміжними дисциплінами.

У сьомому розділі теоретичної частини посібника мова йде про полісемію. О. Д. Огуй відомий своїми глибоким науковим доробком з цієї проблематики. Автор переконливо обґрунтовує причини розвитку полісемії, пропонує вичерпний огляд її лінгвістичних трактувань і чітко розмежовує явища полісемії та омонімії. У наступному, восьмому розділі, висвітлюються питання можливих шляхів збагачення словникового складу мови, а саме – за рахунок процесів зміни лексичного значення, запозичення, словотвірних процесів, а також пропонується територіальний та

функціональний аналіз німецької лексики. Специфічним проблемам семантичного синтаксису, що виникають при актуалізації значення на рівні складеного слова, словосполучення (або речення) та тексту, присвячено дев'ятий розділ. Завершує лекційний курс розділ з лексикографії, що формулює її завдання та містить скрупульозну класифікацію лексикографічних джерел.

У Практикумі (частина друга посібника) подаються питання на закріплення теоретичного матеріалу та теоретико-практичні завдання на поглиблення практичних знань з лексики німецької мови та науки про неї. Формулювання завдань – чітке, зрозуміле і спонукає до творчого опрацювання пройденого матеріалу. Посібник супроводжується Словником основних лексикологічних термінів (частина третя).

Навіть перелік проблематики, яка знайшла своє відображення у рецензованому посібнику, вражає своїм розмаїттям. Автор намагається відобразити не лише традицію вітчизняних лексикологічних студій, але й синтезувати здобутки східно- та західноєвропейських лінгвістичних досліджень у галузі теорії значення слова. Посібник є надзвичайно інформативним і буде, мабуть, не дуже простим для сприйняття. Однак він розрахований на розумного, допитливого студента, якому пропонується коротке висвітлення проблеми та достатня додаткова література зі згаданої тематики, щоб поглибити у разі потреби здобуті знання та “den Geist hinterrücks zum eigenen Denken zu verleiten“ (Ch. Morley). Автор не обмежився викладом традиційних лексикологічних проблем, а включив до лекційного курсу найактуальніші питання семантики слова та останні результати їхнього дослідження як в Україні, так і в близькому та далекому зарубіжжі.

Великою перевагою посібника є його компактність та зручність у користуванні. Поєднання теоретичного матеріалу з практичними завданнями полегшить роботу не лише студента, але й викладача, а термінологічний словник дасть змогу швидше опанувати нові поняття.

Загалом, аналізований посібник має важливе значення для теоретичного та практичного аналізу лексики сучасної німецької мови, вивчення процесів її еволюції. Праця О. Д. Огуя є вагомим здобутком української лексикології і, безперечно, сприятиме активізації лексикологічних досліджень.

*Алла Паславська,
м. Львів*

З М І С Т

МОВОЗНАВСТВО	3
Помірко Р. С. Аспекти семантичної категоризації демінутивних суфіксальних похідних в іспанській мові	3
Попович М. М. Тлумачення явища мовної детермінованості іменника у французьких граматиках XVIII ст.	9
Білинський М. Е. Ономасіологічна динаміка у синоніміці дієслів та віддієслівних похідних англійської мови	19
Сулим В. Т., Рожик А. М. Узус усного мовлення та взаємодія діалектів і норми в німецькомовній частині Швейцарії	31
Зубрицький Л. М. Каузативні дієслова як прототип транзитивних	37
Таласевич М. Прагматичний підхід до проблеми невизначеності	45
Дудок Р. І. Значення та функціонування займенників (граматичний та семасіологічний аспекти)	52
Огуй О. Д. Лексикографічні дефініції полісемічних слів: основні типи технік (на матеріалі DUDEN-Universalwörterbuch)	57
Білинська О. О. Продуктивність суфіксальної деривації від романських дієслівних основ в історії англійської мови	61
Федоренко О. І. Сталі дієслівно-субстантивні словосполучення як вияв тенденції до номіналізації у сучасній англійській мові	72
Кушнерик В. І. Фоносемантизм та колірна картина світу	81
Кіда І. До визначення основного порядку слів	87
Матвієнків О. С. Усталеність та окремооформленість фразеологічних одиниць англійської мови	96
ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИКА	82
Ільченко О. М. Про соціально-інтеракційні аспекти етикетизації англійської мови наукового дискурсу	105
Павлишенко О. А. Синонімічний обсяг лексем у частотному розподілі семантичних полів дієслова в авторських текстах	111
Козлова О. С. Неконфліктогенне порушення принципів спілкування у діалогічному мовленні	120
Галицька О. Б. Застосування теорії фреймів до вивчення наукового дискурсу	127
Лозова О. Ю. Емотивна функція субстантивної оцінної номінації у романах У. Стайрона	132
Михасів Т. С. Семантичне поле “професії” в поезії У. Уйтмена	140
Титаренко О. Ю. Власні імена як засіб реалізації гумору	148
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА	154
Зорівчак Р. П. Шекспірів "Гамлет" у перекладі Михайла Рудницького	154
Рихло О. П. Проблема розмежування жанрів віршового перекладу (на матеріалі перекладів поезій Е. А. По українською мовою)	165
Молчко О. О. Фонетичні засоби творення образності індивідуально-авторських та фразеологізованих порівнянь: способи відтворення у перекладі	174
Семеніхіна О. С. Гра слів як проблема перекладу (на матеріалі творів Ч. Діккенса “The Adventures of Oliver Twist” і “Hard Times” та їх перекладів українською мовою)	181

Толочко О. Я. Особливості відтворення експресивної функції речень зі зворотним порядком слів (на матеріалі англomовних перекладів прози Олеса Гончара)	189
Зеленська О. П. Безполучникові складні речення, що виражають каузальні відношення (контрастивний аналіз)	200
КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ	206
Домбровський Р. О. Андрій Содомора як перекладач античної літератури нового покоління	206
Мокривська М. Т. Семантичний статус прикметника $\phi\sigma\alpha\sigma\theta\upsilon\acute{\iota}$ у романі Геліодора “Ефіопіка”	212
Домбровський М. Б. Емоційний рівень Тібулового образу сільської ідилії.....	218
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	222
Павліщева Я. О. Генрі Міллер як теоретик-літературознавець і філософ	222
Кравець Я. І. Іван Франко. Паризький колоквиум	226
Яремко Р. В. Реальний читач та його роль в процесах естетичної комунікації	238
Цяпа А. Г. Еліас Канетті та історична необхідність: філософська, політична, психоаналітична й автобіографічна площин.....	248
МЕТОДИКА	222
Комарницька Т. М. Інтеркультурний підхід до вивчення мов у контексті європейського розмаїття культур	256
Мальковський Г. Ю. Технологія керування увагою у викладанні англійської мови	262
РЕЦЕНЗІЇ	267

CONTENTS

LINGUISTICS	3
Pomirko R. S. Aspects of semantic categorisation of diminutive suffixed coinages in Spanish.	3
Popovych M. M. Noun determinativeness in the 18 th century French grammars	9
Bilynsky M.E. The onomasiological dimamism in the synonymy of verbs and deverbal coinages of English	19
Sulym V. T., Rozhyk A. M. Oral norm and interaction of the dialect and literary speech in Swiss German	31
Zubrytskyi L. M. Causative verbs as prototypes of transitive verbs	37
Talasiewicz M. Pragmatic approach to vagueness	45
Dudok R. I. The meaning and functioning of pronouns	52
Oguy O. D. Lexicographic definitions of polysemantic words: major presentation schemes for German as based on DUDEN-Universalwörterbuch	57
Bilynska O. O. Productivity of suffixal derivation from Romance verbs in the history of English	61
Fedorenko O. I. Verbo-nominal phrases as nominalisation tendency in present-day English	72
Kushneryk V. I. Phonosemantism and colour perception of the world	81
Kida I. Towards the definition of basic word order	87
Matviyenko O. S. Stability and formal separability of phraseological units in English	96
TEXTLINGUISTICS. STYLISTICS	105
Il'chenko O. M. On social-interactive aspects of the etiquette in English scientific discourse	105
Pavlyshenko O. A. Verbs synonymy in the frequency distribution of semantic fields in the authors' individual style	111
Kozlova O. S. Conflict-free violation of the cooperative principles in dialogue	120
Halytska O. B. Applying frames theory to the study of scientific discourse	127
Lozova O. Yu. The emotive functioning of evaluative nouns in Styron's novels	132
Mykhasiv T. S. The semantic field of names of professions in Whitman's poetry	140
Tytarenko O. Yu. Proper names as a means of attaining humorous effects in fiction	148
TRANSLATION STUDIES. CONTRASTIVE LINGUISTICS	154
Zorivchak R. P. Shakespeare's <i>Hamlet</i> in the Ukrainian translation of Mykhaylo Rudnytskyi	154
Rykhlo O. P. The issue of genre differentiation in the translation of poetry (based on Ukrainian translations from Edgar A. Poe)	165
Molchko O. O. The phonetic means of creating similes and their rendition in the target language	174
Semenikhina O. S. Pun as translation problem (based on Dickens' "The Adventures of Oliver Twist" and "Hard Times")	181
Tolochko O. Ya. Peculiarities of the reproduction of the inverted sentences expressive function	189

Zelenska O. P. Asyndetic composite sentences expressing causal relations: a contrastive analysis	200
CLASSICAL PHILOLOGY	206
Dombrovskiy R. O. Andriy Sodomora as a translator of classical literature of the new generation	206
Mokrivska M. T. The semantical status of the adjective $\phi\gamma\alpha\alpha\delta\omicron\jmath$ in Heliodores's "Aethiopica"	212
Dombrovskiy M. B. The emotional level of the image of Tibullus' rural idyll	218
LITERATURE STUDIES	222
Pavlishcheva Ya. O. Henry Miller as a theorist of literary studies and philosopher	222
Kravets Ya. I. Ivan Franko: a workshop of 1977 held in Paris	226
Yaremko R. V. The real reader and his role in the processes of aesthetic communication	238
Tsiapa A. H. Elias Canetti and historical necessity: philosophical, political, psychoanalytical and autobiographical dimensions	248
METHODS OF TEACHING	
Komarnytska T. M. Intercultural approach towards the study of languages in the context of European cultural diversity	256
Malkovskiy H.Yu. A technique for guiding attention in English language teaching	262
REVIEWS	267